

STUDENTŲ MOKSLINĖ DRAUGIJA

MOKSLINĖS MIINTIES ŠVENTĖ 2013

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
STUDENTŲ MOKSLINĖ DRAUGIJA

MOKSLINĖS MINTIES
ŠVENTĖ 2013

Mokslinės
konferencijos pranešimai

Vilnius
2013

Mykolo Romerio universiteto
Studentų mokslinė draugija
Didlaukio g. 57–101
el. p. mrusmd@gmail.com
smd.mruni.eu

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

Mielieji,

Prieš Jūsų akis penkioliktosios „Mokslinės minties šventės 2013“ recenzuojamas studentų mokslinių straipsnių rinkinys. Visus metus studentai generavo idėjas, dalinosi jomis su kolegomis, dėstytojais, atliko tyrimus, kurių rezultatus pristato savo pirmuosiuose mokslo straipsniuose. Leidinyje pateikiami geriausi Mykolo Romerio universiteto studentų mokslo darbai, kuriuos atrinko tarpfakultetinė mokslininkų redaktorių kolegija.

Kasmet Mokslinės minties šventė sukelia didžiulę bangą Universitete. Vieni pagauna ją ir dideliu greičiu skrieja tolyn į mokslo erdves. Kiti – pradeda generuoti idėjas ir tik po keleto metų tampa mokslo jūros dalyviais. Treti – kol kas tik stebi ir mokosi iš kolegų. Tuo ši šventė ir nuostabi, kad kiekvienam suteikia galimybę būti savimi, veikti savo laiku ir atrasti nežinomus savo asmenybės klodus.

Dalyvavimas Studentų mokslinės draugijos, mokslinių sekcijų veikloje ir Mokslinės minties šventėje atveria daug galimybių - pastebėti tai, ko paprastai nepastebi kiti, rizikuoti ir praplėsti savo minties erdves, ieškoti ir patirti supratimo džiaugsmą. Labai svarbi šventės dalis yra bendravimas ir dalijimasis su kitais - savo idėjomis, atradimais, talentais.

Tikiu, kad šis renginys ir prisilietimas prie didžiosios mokslo jūros paskatins Jus, mielieji studentai, pasirinkti mokslininko kelią. Pagaukite SAVO bangą.

*Prof. dr. Inga Žalėnienė
Mokslo ir tarptautinių ryšių prorektorė*

PADĖKA

Studentų mokslinė draugija nuoširdžiai dėkoja

Mykolo Romerio universiteto mokslininkų redaktorių kolegijai,

analizavusiai, vertinusiai bei atrinkusiai geriausius studentų mokslinius straipsnius.

Jūsų patirtis, kompetencija ir įžvalgumas ne tik sukuria galimybę pastebėti jaunuosius talentus, tikėtina, ateityje žengsiančius tuo pačiu keliu, bet yra ir tos galimybės realizavimo – tinkamo nuopelnų įvertinimo – pagrindas.

Šiltus žodžius skiriame:

doc. dr. Ignui Dzemydai, Politikos ir vadybos fakultetas

doc. dr. Ramūnui Trimakui, Politikos ir vadybos fakultetas

doc. dr. Juozui Vijeikiui, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas

prof. dr. Gediminui Mačiui, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas

doc. dr. Dmitrij Usik, Socialinės politikos fakultetas

prof. dr. Sarmitei Mikulionienei, Socialinės politikos fakultetas

doc. dr. Odetai Merfeldaitei, Socialinės politikos fakultetas

doc. dr. Andriui Sprindžiūnui, Humanitarinių mokslų institutas

doc. dr. Jolantai Zajančkauskienei, Teisės fakultetas

doc. dr. Ramūnui Birštonui, Teisės fakultetas

Turinys

TEISĖS KRYPTIS	7
Baudžiamoji teisė ir baudžiamoji proceso teisė	7
Justyna Gulbickaja. Smurto artimoje aplinkoje aspektai ir įstatymo taikymo praktika	8
Matas Stankevičius. Neteisėto elektroninės mokėjimo priemonės ar jos duomenų panaudojimo kvalifikavimo problemos	19
Rasa Vaičekauskytė. Kai kurie ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumo aspektai	33
Ieva Žentelytė. Ultima ratio: ar neperžengta riba?	49
Bioteisė	63
Martyna Smatavičiūtė. Kraujo donorystės reglamentavimo Lietuvoje problemos.....	64
Civilinė ir komercinė teisė	78
Artūras Grimaila. Nepriklausomos garantijos autonomijos principas ir jo taikymo ribos	79
Europos Sąjungos teisė	94
Enrika Tamašauskaitė, Justas Greviškis. Ar Lietuvai gresia atsakomybė dėl pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo pažeidimo?	95
Vadimas Maksimenka, Paulius Uosis. Europos Sąjunga – federacijos link?	109
Algirdas Medeikis. <i>Lingua franca</i> poreikis ir galimybės Europos Sąjungoje	121
Stanislovas Staigvilas. Turkijos Respublikos narystė Europos Sąjungoje: galimybių ir grėsmių lyginamieji aspektai	132
Marija Karolina Telyčėnaitė. Europos Sąjungos prisijungimo prie Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos problemos	145
Teisės filosofija	157
Gintautas Kasperavičius. Lėtinių ligų įtaka sąmoningai valiai	158
Sandra Mulevičiūtė. Sąžiningumo principas sutarčių teisėje.....	173
Simas Grigonis. Tarptautinio teisinio papročio veikimas Europos Sąjungos žmogaus teisių apsaugos srityje	183

EKONOMIKOS IR FINANSŲ KRYPTIS	195
Dovilė Sujetaitė, Dovilė Kurtinaitytė-Venediktovienė. Pridėtinės vertės mokesčio efektyvumo ekonominė analizė	196
POLITIKOS IR VADYBOS KRYPTIS	211
Aurelija Raubienė. Vidinės komunikacijos barjerai ir jų poveikis organizacijoje	212
Aušra Žubikaitė. Darbuotojų motyvacija ikikriziniu, kriziniu ir pokriziniu laikotarpiu smulkaus ir vidutinio dydžio įmonėse.....	224

I. TEISĖS KRYPTIS

Baudžiamoji teisė
ir baudžiamojo proceso teisė

SMURTO ARTIMOJE APLINKOJE ASPEKTAI IR ĮSTATYMO TAIKYMO PRAKTIKA

Justyna Gulbickaja

El. p. j.gulbickaja@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

Anotacija. Straipsnyje analizuojami 2011 m. gruodžio 15 d.¹ įsigaliojusio Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo ypatumai. Bandoma apžvelgti tuos aspektus, kurie gali kelti daugiausia klausimų taikant įstatymą, t. y. atkreipiamas dėmesys į kai kurias įstatymo pateikiamas sąvokas (artimos aplinkos, smurto), reguliuojamų teisinių santykių ypatumus, įstatymo įtvirtintas asmens apsaugos užtikrinimo priemonių reglamentavimą bei jų taikymo teisėtumą, kitas įstatymo naujoves, kurios daro įtaką konkrečių nusikaltamų veikų nagrinėjimo tvarkai. Išskiriamos problemos, kylančios teisėsaugos institucijoms įgyvendinant įstatymą. Pateikiami nagrinėti bei siūlomi tiek straipsnio autoriaus, tiek kitų autorių kai kurių problemų sprendimo būdai.

Reikšminiai žodžiai: artima aplinka, smurtautojas, psichologinis ir ekonominis smurtas, asmens apsaugos užtikrinimo priemonės, išskeldinimas.

ĮVADAS

Temos aktualumas. Smurto artimoje aplinkoje, ypač šeimoje, klausimas svarstomas jau ne pirmą dešimtmetį. Duomenys, statistika (2011 metais užregistruota 49890 iškvietimų į konfliktus šeimose, pradėta 1577 ikiteisminių tyrimų dėl smurto prieš moteris šeimose; Lietuvoje kasmet žūsta apie 20 moterų)² rodo, jog Lietuvoje smurto problema yra ganėtinai gyli, įsisenėjusi bei reikalaujanti tinkamo sprendimo. Nevyriausybinių organizacijos ir kitos institucijos („Moterų veiklos inovacijų centras“, Europos Parlamentas ir kt.) atliko tyrimus, apklausas³, kurių metu gauti duomenys (pvz.: smurtaujama kas trečioje šeimoje; 63,3 proc. Lietuvos moterų patyrė savo partnerių smurtą; Lietuva pagal smurto atvejų skaičių pirmauja visoje Europoje) dar labiau pabrėžė smurto pasireiškimo faktą, jo mastą ir pobūdį. Kovai su smurtu Lietuvos

¹ Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 72-3475.

² *Duomenys, susiję su smurtu šeimoje (už 2011 m.)* [interaktyvus]. Vilnius: Policijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, 2012-01-26 [žiūrėta 2012-12-06]. <<http://www.bukstipri.lt/uploads/Policijos%20statistika%202011.pdf>>. Valionienė, E. Naujas įstatymas nuo smurto neapsaugos. *DELFI* [interaktyvus]. 2011-11-05 [žiūrėta 2012-06-17]. <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naujas-istatymas-nuo-smurto-neapsaugos.d?id=51411535>>.

³ Vasiliauskienė, L. H. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo priėmimo istorija, 2000–2011 m. [interaktyvus]. Koalicija Moters teisės – visuotinės žmogaus teisės [žiūrėta 2012-06-17]. <<http://www.vmotnam.lt/contents;436>>. *Lyčių nelygybė Europos Sąjungoje* [interaktyvus]. „Eurobarometer“ 2012 [žiūrėta 2012-06-17]. <http://www.europarl.lt/ressource/static/files/failai_internetui/fl341-women-lt-lt-.pdf>.

Respublikos Seimas 2011 m. gegužės 26 d. priėmė Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą (toliau – ANSAAJ), kuris įsigaliojo dar tų pačių metų gruodžio 15 dieną. Tai visiškai naujas ir atskiras įstatymas, skirtas reguliuoti ypatingus teisinius santykius, atsirandančius pasireiškus smurtui tarp artimųjų.

Straipsnyje tam tikra apimtimi analizuojamos kai kurios probleminės ANSAAJ nuostatos, reglamentavimo tvarkos aspektai, pateikiamos kitų mokslininkų nuomonės ir pasiūlymai.

Straipsnio **tikslas**: pabrėžti kai kuriuos ANSAAJ ypatumus, išskirti aktualias įstatymo problemas – sąvokines, reglamentavimo, įgyvendinimo bei paanalizuoti galimus tų problemų sprendimo būdus.

Tyrimo objektas: Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas bei kiti Lietuvos įstatymai, kurie susiję su ANSAAJ nuostatų įgyvendinimu, taip pat speciali literatūra bei kitų autorių, mokslininkų pozicijos tuo klausimu.

Tyrimo metodai: teisės normų teksto lingvistinė, lyginamoji analizė, taip pat empirinis metodas – interviu.

Įsigaliojus naujam įstatymui – Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymui, gali kilti klausimas, ar toks atskiras įstatymas Lietuvos teisinėje sistemoje buvo reikalingas? Ar neužteko galiojančių baudžiamųjų ir kitų įstatymų sureguliuoti panašius santykius bei užkirsti kelią smurtui?

Ieškant atsakymų į pateiktus klausimus, verta pradėti nuo ANSAAJ paskirties bei kitų šio įstatymo ypatumų. ANSAAJ pirmame straipsnyje yra įtvirtintas šio įstatymo tikslas: siekiama ginti asmenis nuo smurto artimoje aplinkoje, kuris dėl jo žalos visuomenei priskiriamas prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų, greitai reaguoti į iškilusią grėsmę, imtis prevencijos priemonių, taikyti apsaugos priemones ir teikti tinkamą pagalbą. Kęstutis Zaura, vienas iš ANSAAJ projekto rengėjų, aiškina⁴, jog iš pradžių pagrindinė paskata kurti įstatymą buvo moterų patiriamas smurtas, tačiau ne paslaptis, kad ir vyrai gali patirti smurtą, jau nekalbant apie vaikus ir pagyvenusius asmenis. Dėl šios priežasties, priimtu įstatymu siekiama apsaugoti nuo smurto visus asmenis, kurie yra ar buvo susiję artimais ryšiais – santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais, taip pat asmenis, kartu gyvenančius ir tvarkančius bendrą namų ūkį (ANSAAJ 2 str. 1 d.). Asmenys, susiję minėtais ryšiais, sudaro būtent tą aplinką, kuri įstatymo paskirtyje apibrėžiama kaip artima. Nekyla abejonių, kad ANSAAJ apibrėžiama artima aplinka, kad ir kokia abstrakti ji gali atrodyti, apima tiek Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 248 straipsnyje aiškinamą artimųjų giminaičių sąvoką, tiek Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 38 straipsnyje apibrėžiamą šeimos narių sąvoką. Kadangi ANSAAJ, BK, BPK yra vienodos įstatymo galios, tai nėra kliūčių teisėsaugos pareigūnams kiekvienu atveju aiškinantis, ar smurto auka ir smurtautojas patenka į ANSAAJ artimos aplinkos sąvoką, remtis ir minėtais įstatymais. Vis dėlto toks pastebėjimas nedaug padėtų, nes smurto situacijų yra ganėtinai daug bei įvairių ir belieka tik praktiškai aiškintis dėl ryšių, siejančių smurtautojus ir nukentėjusiuosius, bei spręsti dėl ANSAAJ priskirtinumo. Taigi naujas įstatymas atkreipia dėmesį tik į tuos teisinius santykius, kurie atsiranda tarp asmenų, susietų specifiniais ryšiais, ANSAAJ nėra skirtas reguliuoti kitokius atvejus.

⁴ Straipsnio autorės interviu su Zaura, K. 2012-04-21. Kęstutis Zaura – vienas iš pirmųjų ANSAAJ projekto rengėjų. Apklausa (interviu) buvo atlikta elektroninių ryšių priemonių pagalba, t. y. elektroninių laiškų būdu.

Kitas naujo įstatymo ypatumas yra tas, kad ANSAAĮ taikomas tuomet, kai artimoje aplinkoje pasireiškia smurtas, kuriuo veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą (ANSAAĮ 2 str. 5 d.). Baudžiamieji įstatymai taip pat taikomi padarius nusikalstamas veikas, kurių įvykdymas dažnai apima ir smurtinius veiksmus (pavyzdžiui, nusikaltimai žmogaus gyvybei, sveikatai, pavojingi žmogaus sveikatai ir gyvybei, laisvei, nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, nuosavybei, turtinėms teisėms ir turciniams interesams ir kt.), tačiau jie gina visų žmonių atitinkamas vertybės, neišskiriant tik tam tikros vienos aplinkos. Nors BK tam tikrose nusikalstamosiose veikose ir numato smurtinio pobūdžio veiksmus, padaromus artimiesiems giminaičiams ar šeimos nariams (pvz.: BK 129 str. 2 d. 3 p., 135 str. 2 d. 3 p. ir kt.), vis dėlto tokie veiksmai yra sudedamosios kvalifikuotų nusikalstamų veikų dalys ir dėl tokių veikų ikiteisminis tyrimas pradedamas ir veika tiriama be jokių atskirų nukentėjusiųjų ar jų teisėtų atstovų skundų ar pareiškimų. Čia norima pasakyti, kad smurtas artimoje aplinkoje paprastai pasireiškia tokiomis veikomis, kurias pagal BK galima kvalifikuoti kaip fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas, t. y. pagal BK 140 str. (šios veikos sudaro apie 70 proc. visų nusikalstamų veikų artimoje aplinkoje), grasinimas nužudyti ar sunaikinti sutrikdyti žmogaus sveikatą arba žmogaus terorizavimas, t. y. BK 145 str. (užima antrą vietą dažniausiai įvykdomų nusikalstamų veikų artimoje aplinkoje)⁵ bei kitomis nusikalstamomis veikomis, kurios prieš įsigaliojant ANSAAĮ buvo nagrinėjamos privačios teisėto atstovo pareiškimas arba prokuroro reikalavimas). Tačiau visai suprantama, kad nukentėjusieji artimieji dėl įvairių moralinių ar kitokių priežasčių (pvz.: baimė dėl tolesnių smurtautojo veiksmų, baimė prarasti finansinę paramą, kurią gali teikti smurtautojas ir pan.) vengė reikšti skundus prieš kitus savo artimuosius dėl patiriamo smurto. Šioje vietoje išvelgiamas svarbus ANSAAĮ ypatumas – įstatymas smurtą artimoje aplinkoje priskiria prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų (ANSAAĮ 1 str. 1 d.). Tai reiškia, kad nepriklausomai nuo to, ar smurtu artimoje aplinkoje yra padarytos veikos, dėl kurių ikiteisminis tyrimas ar baudžiamasis procesas gali būti pradėtas tik esant nukentėjusiojo skundui ar jo teisėto atstovo pareiškimui arba prokuroro reikalavimu, smurto artimoje aplinkoje atvejams nagrinėti turi būti pradėtas ikiteisminis tyrimas. BPK 167, 407 bei 409 straipsniuose yra išvardytos tos nusikalstamos veikos, dėl kurių ikiteisminis tyrimas ar baudžiamasis procesas gali būti pradėtas tik esant nukentėjusiojo skundui ar jo teisėto atstovo pareiškimui bei numatyta pareiga pradėti ikiteisminį tyrimą jei tos nusikalstamos veikos turi visuomeninę reikšmę. Tokia pareiga taip pat įtvirtinta ANSAAĮ 7 str. 1 dalyje, kuri skelbia, kad gavę pranešimą apie smurtą artimoje aplinkoje, policijos pareigūnai, atvykę į įvykio vietą arba patys būdami to įvykio liudininkai, užrašo duomenis apie smurto artimoje aplinkoje faktą ir pradeda ikiteisminį tyrimą. Taigi nauju įstatymu smurtą artimoje aplinkoje pripažinus kaip visuomeninę reikšmę turinčias veikas, buitiniai konfliktai, turintys nusikalstamų veikų požymių, tapo valstybės mastu teisinėmis priemonėmis sprendžiama problema.

Grįžkime prie jau minėtų smurto formų, kurios įtvirtintos ANSAAĮ 2 str. 5 d. Įstatymas mini tyčinį fizinį, psichinį, seksualinį, ekonominį poveikį, daromą smurto aukai.

⁵ Babravičius, T. Smurto artimoje aplinkoje tendencijos ir naujojo įstatymo taikymo praktika. Konferencija „Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas: tendencijos ir įgyvendinimo problemos“. Vilnius, 2012-12-17.

ANSAAJ nedetalizuoja ir neapibrėžia šių smurto formų, tačiau manome, jog neturėtų atsirasti didesnių sunkumų nustatant fizinį bei seksualinį smurto atvejį (ypač kai tokio smurto pasireiškimo rezultatas yra akivaizdžiai matomas) bei tinkamai pritaikyti BK straipsnį. Tuo tarpu gali kilti neaiškumų nustatant psichinio bei ekonominio smurto artimoje aplinkoje faktą bei tinkamai jį kvalifikuoti. Literatūroje minima, kad psichologinis smurtas artimoje aplinkoje gali pasireikšti tokia forma kaip kritikavimas, barimas, aprėkimas, įžeidinėjimas, žeminimas, užgauliojimas, grasinimas, izoliavimas, savo valios primetimas ir pan.⁶ Pastaruosius tris išvardytus veiksmus, taip pat įžeidinėjimą bei žeminimą, atsižvelgiant į jų pavojingumą bei atitiktį konkrečiai nusikalstamos veikos sudėčiai, galima būtų kvalifikuoti atitinkamai kaip grasinimą nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą (BK 145 str. 1 d.), žmogaus veiksmų laisvės varžymą (BK 148 str.), neteisėtą laisvės atėmimą (BK 146 str.), šmeižimą (BK 154 str.) ar įžeidimą (BK 155 str.). Pritaikyti BK straipsnį kitiems minėtiems veiksams būtų sudėtinga, nes BK tokio žmonių elgesio kaip aprėkimą, užgauliojimą ir pan. nereglamentuoja. Iš to seka, kad ne viskas, ką galima būtų priskirti smurto psichiniam poveikiui, gali būti baudžiama pagal BK. Tačiau pakeisti ar papildyti BK tokiais straipsniais, kurie reglamentuotų minėtas konkrečias veikas, literatūros priskiriamas prie psichologinio smurto, būtų neracionalu, nes kitokiu atveju dėl įvairių ir kartais suprantamų priežasčių (pvz.: kad ir dėl žmonėms būdingo nuovargio, streso ir pan.) kylančių konfliktų šeimose metu kaskart tektų bausti konfliktuojančius asmenis, o tokių neabejotinai būtų ypatingai daug – konfliktai paprastai laikomi gana natūraliu reiškiniu santykiuose, tik jei tie konfliktai nėra sprendžiami naudojant smurtą. Smurto psichinis poveikis, kurį tam tikra apimtimi galima pavadinti psichine prievarta, paprastai yra sudedamoji atitinkamos nusikalstamos veikos dalis (pvz.: BK 143, 149, 180 str. ir kt.), todėl tinkamas psichinės prievartos identifikavimas, padeda kvalifikuoti konkrečias nusikalstamas veikas. Prof. dr. O. Fedosiukas⁷ psichinę prievartą apibrėžė kaip pavojingą tyčinį poveikį kito žmogaus psichikai, verčiant bijoti (bauginant), kad dėl tolesnių grasinančiojo veiksmų ar neveikimo atsiras tam tikrų neigiamų pasekmių. Profesorius pabrėžė, kad psichinės prievartos esmė yra bauginimas, baimės palaikymas, kas reiškia, kad psichinė prievarta – tai procesas, o ne rezultatas. Apie psichinę prievartą, kaip teigia O. Fedosiukas, galima kalbėti tik tuomet, kai daroma išvada, jog žmogus turi būti apsaugotas nuo tokio poveikio psichikai, kad šis poveikis yra nukreiptas į jo laisvės apribojimą, kad jis šiurkščiai pažeidžia visuomenėje priimtas elgesio normas ir yra netoleruotinas. O. Fedosiukas mini, kad baudžiamaoji atsakomybė numatyta tik už pavojingiausias psichinės prievartos rūšis: grasinimus nužudyti arba sunkiai sutrikdyti sveikatą, žmogaus terorizavimą (BK 145 str.). Kitokio turinio grasinimai patys savaime nėra nusikalstami ir baudžiami. Žmonių santykiuose pasitaiko nemažai įvairių bauginimo elementų, tačiau ne kiekvienas toks atvejis gali būti laikomas psichine prievarta. O. Fedosiukas pabrėžė, jog faktą, kad ne kiekvieną grasinimą būtina kriminalizuoti, ankstesniųjų laikų teisininkai aiškino principu, kad valstybė nesikiša į smulkius dalykus. Smurtą artimoje aplinkoje priskyrus visuomeninę reikšmę turinčioms veikoms, galima sakyti, tam tikri „smulkūs dalykai“ pateko į valstybės reguliuojamą sritį ir vis dėlto reguliuojama tik tam tikru laipsniu, kiek tai yra protinga ir įmanoma.

⁶ VĮ Vaikų laikinosios globos namai „Atsigrėžk į vaikus“. *Smurtas šeimoje: prevencija, intervencija ir galima pagalba*. Vilnius: 2008, p. 10.

⁷ Fedosiuk, O. Psichinės prievartos samprata baudžiamojoje teisėje. *Jurisprudencija*. 2001, 21(13), p. 103-114.

Literatūroje ekonominis smurtas artimoje aplinkoje aiškinamas kaip galintis pasireikšti aukos finansiniu priklausomumu nuo smurtautojo, taip pat, kuomet vienas iš partnerių iš kito atima galimybę tvarkyti bendrą (šeimos) biudžetą, turėti savo lėšų, leisti jas savo nuožiūra, dirbti ir pan.⁸. Kvalifikuoti šias veikas pagal BK atitinkamus straipsnius yra itin sudėtinga, nes kyla klausimas, ar BK išvis reglamentuoja tokias veikas. Pažvelkime į BK 147¹ str., reglamentuojantį išnaudojimą priverstiniam darbui, kuomet asmuo neteisėtai yra verčiamas dirbti tam tikrą darbą. Ši nusikalstama veika priskiriama nusikaltimams žmogaus laisvei, tačiau galima būtų įžvelgti panašumų ekonominiam smurtui. Be to, ikiteisminis tyrimas dėl šios veikos atliekamas bendra tvarka, nes BK tam nereikalauja nukentėjusiųjų skundų ar pan.. Panašumų ekonominio smurto formai tam tikra apimtimi gali turėti ir BK 162 str., reglamentuojantis vaiko išnaudojimą pornografijai, kuomet vaikas yra įtraukiamas į pornografiją, išnaudojamas arba pelnomasi iš tokios vaiko veiklos. Ši nusikalstama veika priskiriama nusikaltimams vaikui ir šeimai bei ikiteisminio tyrimo pradėjimui taip pat nereikalingi nukentėjusiųjų ar jų teisėtų atstovų skundai ar pareiškimai. Tuo tarpu, tokios veikos kaip galimybės tvarkyti bendrą biudžetą, turėti savo lėšų, leisti jas savo nuožiūra atėmimas ir pan. nėra reglamentuojamos BK. Be to, ekonominis smurtas gali pasireikšti kaip paskata ar motyvas įvykdyti smurtinę veiką, kuri įstatyme priskiriama fizinei smurto formai (pvz.: smurtautojas prieš auką panaudoja fizinę jėgą už tai, kad auka atsisakė duoti pinigų). Manome, kad išvardytiems veiksams, kurie priskiriami ekonominiam smurtui artimoje aplinkoje, didesniu ar mažesniu laipsniu yra būdingas psichinis poveikis – psichinė prievarta (pvz.: kuomet reikalaujama pinigų, draudžiama naudai ir bausti arba atvirkščiai – prieš aukos valių verčiama dirbti kokį nors darbą smurtautojo nardai ir pan., visa tai daroma pasitelkus psichinę prievartą, darant tam tikrą psichinį poveikį, besistengiant išlaikyti auką baimėje bei priverstiniame paklusnume). Tyrimo ekspertai, sudarydami mokslinio tyrimo „Smurto prieš moteris šeimoje analizės ir smurto šeimoje aukų būklės įvertinimo“ ataskaitą, finansinę kontrolę taip pat priskyrė psichologiniam smurtui⁹. Dėl šių priežasčių galime daryti išvadą, jog ekonominio smurto, kaip atskiros smurto artimoje aplinkoje rūšies, išskyrimas įstatyme turi tik teorinę reikšmę, nes praktikoje kvalifikuoti ekonominio smurto veikas pagal BK konkrečius straipsnius yra sudėtinga.

Verta atkreipti dėmesį į ANSAAI 6 str. 1 d. įrašytus žodžius: „*policijos pareigūnas, užfiksavęs smurto artimoje aplinkoje įvykį, nedelsdamas imasi priemonių apsaugoti smurtą patyrusį asmenį*“. Atvykusi į įvykio vietą, policija, remdamasi BPK 140 str., turi teisę laikinai sulaikyti smurtautoją ir uždaryti jį į areštinę iki 48 valandų. Jeigu dėl smurtautojo nusikalstamų veikų yra pradedamas ikiteisminis tyrimas ir esant pakankamai duomenų (įrodymų) kreipiamasi į teismą prokurorui palaikant valstybinį kaltinimą, tuomet nukentėjęs asmuo tokiu būdu gali būti apsaugotas nuo smurtautojo veiksmų nuo pat baudžiamojo sulaikymo momento. Kitaip tariant, įstatymas, be kita ko, atlieka ir nukentėjusiųjų interesų apsaugos funkciją. Įtvirtindamas pareigą apsaugoti smurto aukas, įstatymas numatė ir atitinkamas asmens apsaugos užtikrinimo priemones: įpareigojimą smurtautojui laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos (jeigu jis gyvena su smurtą patyrusiu asmeniu) bei įpareigojimą smurtautojui nesiartinti prie smurtą patyrusio asmens, nebendrauti, neieškoti ryšių su juo (ANSAAI 5 str. 1 d. 1 ir 2 p.). Siekiant

⁸ VĮ Vaikų laikinosios globos namai „Atsigręžk į vaikus“, *supra* note 6, p. 11.

⁹ „Smurto prieš moteris šeimoje analizės ir smurto šeimoje aukų būklės įvertinimo“ tyrimo ataskaita [interaktyvus]. Vilnius: UAB „BGI Consulting“, 2008 [žiūrėta 2012-12-06]. <http://www.bukstipri.lt/uploads/Tyrimas_Smurto_pries_moteris2008.pdf>.

apsaugoti nukentėjusį nuo galimai pasikartosiančio smurto, pirmiausia skiriamos baudžiamojo proceso priemonės – įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo (BPK 132¹ str.) arba suėmimas (BPK 122 str.), kaip tą numato ANSAAJ 5 str. 2 d. Tam, kad būtų užkirstas kelias naujoms nusikalstamoms veikoms, kuomet smurtautojas gyvena su smurto auka, bei siekiant užtikrinti netrukdomą ikiteisminį tyrimą, įtariamojo dalyvavimą procese, o kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl suėmimo nėra pagrindo, į teismą kreipiamasi dėl kitos kardamosios priemonės, t. y. įpareigojimo gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo, paskyrimo. Jei teismas neskiria nė vienos iš tų kardomųjų priemonių, tuomet galima prašyti dėl ANSAAJ 5 str. 1 d. 1 ir 2 punktuose numatytų apsaugos užtikrinimo priemonių paskyrimo. Kitas atvejis yra, kai smurtautojas negyvena su nukentėjusiuoju ir yra pagrindas skirti suėmimą. Teismui neskyrus šios kardamosios priemonės, galima kreiptis dėl ANSAAJ 5 str. 1 d. 2 p. numatytos asmens apsaugos užtikrinimo priemonės paskyrimo. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad tokiu būdu ANSAAJ išplėtė galimybes apsaugoti smurtą patyrusį asmenį. Tačiau 2012 m. gruodžio 17 d. vykusioje konferencijoje¹⁰ buvo pabrėžta, kad ANSAAJ įtvirtintos asmens apsaugos užtikrinimo priemonės dubliuojasi su BPK įtvirtintomis kardamosiomis priemonėmis. Be to, kaip paminėjo konferencijos dalyvis M. Taškūnas, tokių pačių tikslų galima pasiekti skiriant vien BPK įtvirtintas kardomasias priemones¹¹. Dėl to nekeista, kad ANSAAJ 5 str. 1 d. numatytos priemonės per metus buvo pritaikytos tik 14 proc. visų atvejų atžvilgiu¹². M. Taškūnas dar pastebėjo, kad kardomųjų priemonių skyrimas yra tinkamesnis tų priemonių siekiamų tikslų ir nukentėjusiųjų efektyvesnės apsaugos atžvilgiu, nes PBK už kardamosios priemonės nesilaikymą leidžia skirti griežtesnę kardomąją priemonę, tuo tarpu ANSAAJ tokios galimybės nenumato¹³. Dėl šios priežasties, jei smurtautojas nepaiso jam paskirtos priemonės (pavyzdžiui, įpareigojimo laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos), tai nėra galimybės skirti griežtesnės priemonės. Taigi čia išryškėja ANSAAJ ir BPK nesuderinamumo problema.

Kaip jau minėta, visai suprantama, kad nukentėjusieji artimieji prieš įsigaliojant ANSAAJ dėl įvairių priežasčių galėjo vengti teikti skundus ar pareiškimus dėl patiriamo smurto, kurį prieš nukentėjusiuosius galimai naudojo kiti artimos aplinkos nariai. Tokią situaciją taip pat galėtų patvirtinti prokuroro G. Malavecko pastebėjimas, kad smurtas šeimose specifinis tuo, jog po keleto dienų virš 90 proc. pareiškimų yra atsiimami¹⁴. Šią problemą ANSAAJ išsprendė tokiais būdais: smurtą artimoje aplinkoje pripažino visuomeninę reikšmę turinčia veika, tuo pačiu numatė pareigą, policijos pareigūnams nustatę smurto atvejį, pradėti ikiteisminį tyrimą, kas reiškia, kad „atsisakymas“ jau nebegalimas bei numatė atsakomybę už melagingą pranešimą (ANSAAJ 13 str.), t. y. priemonę, užkertančią kelią nukentėjusiesiems piktnaudžiauti savo teisėmis. Įsigaliojus ANSAAJ, išryškėjo dar viena problema, kad dauguma pagreitinoto proceso tvarka

¹⁰ Konferencija „Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas: tendencijos ir įgyvendinimo problemos“. Vilnius, 2012-12-17.

¹¹ Taškūnas, M. Ikiteisminio tyrimo dėl smurto artimoje aplinkoje problemos. *Konferencija „Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas: tendencijos ir įgyvendinimo problemos“*. Vilnius, 2012-12-17.

¹² Babravičius, T. *supra* note 5.

¹³ Taškūnas, M., *op. cit.*

¹⁴ Sinkevičiūtė, R. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo taikymo galimybės. *Birstonietis* [interaktyvus]. 2012-01-02 [žiūrėta 2012-10-13]. <http://birstonietis.balsas.lt/naujienos/_naujienos/apsaugos-nuo-smurto-artimoje-aplinkoje-istatymo-taikymo-galimybės/>.

nagrinėjimų bylų dėl smurto įvykių artimoje aplinkoje pasibaigia nukentėjusiesiems ir kaltinamiesiems susitaikius, nutraukiant baudžiamąją bylą¹⁵. K. Zaura pastebėjo¹⁶, kad teismo posėdžiuose smurto aukos dažnai keičia parodymus kaltinamųjų naudai, pačios prašo neskirti bausmės, atleidžia savo kaltininkams. Šią problemą K. Zaura siūlo spręsti remiantis BPK 184 str. 1 d. 2 p., kuriame įtvirtintas prokuroro kreipimasis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl liudytojo apklausos, jei yra manoma, kad liudytojas nagrinėjimo teisme metu gali pakeisti parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus. Tą padaryti prokuroras turėtų per kuo trumpiausią laiką tarpą nuo užfiksuoto smurto įvykio, nes tokiu atveju yra žymiai didesnė tikimybė, kad nukentėjęs nuo smurto asmuo nepasinaudos teise neduoti parodymų prieš savo artimą giminaitį ar šeimos narį, o ikiteisminio tyrimo teisėjo įvykdytos apklausos metu gauti parodymai galės būti panaudoti teismo posėdyje bylos nagrinėjimo metu. Tokia pozicija, mūsų nuomone, yra racionali, nes tokiu atveju būtų didesnė tikimybė, kad smurto bylos daugeliu atvejų nesibaigtų nutraukimu, o kaltininkai liktų nubausti, tuo pačiu galimai užkertant kelią smurtui ateityje. Tik šioje vietoje reiktų pridurti, jog tokie veiksmai turėtų būti atliekami pagrįstai įsitikinus, kad nukentėjęs asmuo tikrai nori būti apsaugotas ir siekia smurtautojo nubaudimo, nes nereikia pamiršti, kad smurtiniai santykiai susiklosto ne tarp nepažįstamųjų, o tarp artimų žmonių.

Dar vienas svarbus klausimas, iškilęs įsigaliojus ANSAAJ, yra jau minėtos asmens apsaugos užtikrinimo priemonės – įpareigojimo smurtautojui laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos, jeigu jis gyvena su smurtą patyrusiu asmeniu – taikymas. Teisėja L. Šeputienė išskėlė du esminius klausimus¹⁷, susijusius su tinkamu ir teisėtu šios asmens apsaugos užtikrinimo priemonės pritaikymu. Vienas iš jų – ar smurtautojas gali būti išskeldintas iš jam asmeninės ar bendrosios nuosavybės teise priklausančio būsto, kitas – kokiam terminui smurtautojas gali būti įpareigotas laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos, nes įstatymas neapibrėžia išskeldinimo termino ir nesieja jo su tam tikrų veiksmų atlikimu. Lietuvos atstovybė prie Europos Žmogaus Teisių Teismo patvirtino, kad laikinas asmens išskeldinimas neprieštaruoja Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencijai (kuri be kitų teisių gina ir nuosavybės teisę), nes nuosavybė įstatymų nustatytais atvejais gali būti paimta visuomenės reikmėms, o kadangi smurtas šeimoje pripažintas viešu interesu, tai remiantis teismo sprendimu smurtautojas gali būti teisėtai išskeldintas¹⁸. Teisininkas S. Aviža taip pat pabrėžia¹⁹, kad šį klausimą reiktų vertinti per viešo intereso prizmę, kuris reikalauja, kad būtų užtikrintos nepilnamečių vaikų ir silpnosios situoktinio teisės, ypatingai, jeigu jie kenčia nuo smurto, todėl ši priemonė yra pateisinama ir logiška. Tačiau S. Aviža atkreipia dėmesį, kad laikinas smurtautojo išskeldinimas iš jo asmeninės nuosavybės teise priklausančios būsto jo

¹⁵ Juškaitė-Vizbarienė, J. Teisėja: Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas taikomas, bet turi spragų. *Kauno teismas* [interaktyvus]. 2012-03-15 [žiūrėta 2012-10-20]. <<http://www.kauno.teismas.lt/index.php/lt/78-naujienos/125-teiseja-apsaugos-nuo-smurto-artimoje-aplinkoje-istatymas-taikomas-bet-turi-spragu>>.

¹⁶ Zaura, K., *supra* note 4.

¹⁷ Juškaitė-Vizbarienė, J., *supra* note 15. [žiūrėta 2012-10-20].

¹⁸ Samoškaitė, E. Teisininkas: smurtautojo išskeldinimas iš nuosavo būsto negalėtų tęstis metų metais. *DELFI* [interaktyvus]. 2011-11-06 [žiūrėta 2012-11-03]. <<http://www.delfi.lt/news/daily/law/teisininkas-smurtautojo-iskeldinimas-is-nuosavo-busto-negaletu-testis-metu-metais.d?id=51460001>>.

¹⁹ *Ibid.*

nuosavybės teisių nepažeidžia, kadangi tai yra laikina apsaugos priemonė, tačiau tokia priemonė negali tęstis metų metais. Kokiam laikotarpiui paskiriama ši priemonė, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas, atsižvelgdamas į bylos aplinkybes bei vadovaudamasis teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principais. Manytume, tokiu atveju nemažai įtakos turi ir proporcingumo principas, nes skiriant laikiną išskeldinimą iš gyvenamosios vietos, turėtų būti siekiama, kad paskirta priemonė būtų efektyvi ir pasiektų savo tikslus, bet tuo pačiu nebūtų šiurkščiai ir neproporcingai pažeistos asmens teisės į nuosavybę. Būtinybė riboti asmens – savininko nuosavybės teises, kaip išaiškino Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, gali išplaukti ir iš paties asmens veiksmų, taip pat tokį apribojimą gali sąlygoti ir visuomenei svarbus interesas²⁰. Taigi įstatymu smurtą artimoje aplinkoje, dėl jo žalos visuomenei, priskyrus prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų bei esant smurto naudojimo faktui, tam tikram laikotarpiui apriboti smurtautojo nuosavybės teises teisiniu požiūriu yra teisėta. Teisininkas K. Zaveckas taip pat teigia, kad gyvybė ir sveikata yra svarbesnės vertybės nei nuosavybė, todėl tam tikrais atvejais teisę į pastarąją vertybę galima įstatymų numatytais atvejais riboti gyvybės ir sveikatos atžvilgiu²¹. Vis dėlto reikia pažymėti, kad jeigu asmens teisės yra ribojamos paskiriant atitinkamas priemones, turėtų būti numatyta ir teisė skųsti tokį sprendimą (kaip tą reglamentuoja BPK). Doc. dr. D. Urbonas įžvelgė ANSAAĮ spragą, kad įstatymas, įtvirtinęs asmens – smurtautojo teises ribojančią priemonę, t. y. laikiną išskeldinimą iš gyvenamosios vietos, nenumatė galimybės jos skųsti, o tokia teisė turi būti laiduojama įstatymų, bet ne kitų teisės aktų – ne poįstatyminiu lygmeniu²². Taigi šioje vietoje ANSAAĮ teisėtai gindamas nukentėjusiųjų interesus, neužtikrino kitų baudžiamojo proceso dalyvių teisių, kas teisiniu požiūriu yra svarbu teisingam procesui.

Apibendrinant galime teigti, kad ANSAAĮ kaip atskiras įstatymas buvo būtinas, ypatingai dėl reguliuojamų specifinių santykių – tarp artimųjų. Svarbi įstatymo naujovė, priskyrusi smurtą artimoje aplinkoje prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų, suteikė galimybę valstybei teisinėmis priemonėmis reaguoti į konfliktus šeimose, kurie sprendžiami ne civilizuotai, o smurtu. Galbūt tas faktas, kad pastaraisiais mėnesiais pranešimų apie galimą smurtą artimoje aplinkoje gauta beveik 3 kartus mažiau nei pirmaisiais įstatymo galiojimo mėnesiais²³, galėtų reikšti, jog ANSAAĮ tikrai buvo būtinas ir veiksmingai realizuoja iškeltus tikslus. Žinoma, neatmetama pozicija, kad smurtas artimoje aplinkoje galėjo tapti labiau latentinis, tačiau galbūt apie tai daryti kategoriškas išvadas yra šiek tiek per anksti. Naujo įstatymo pasirodymas Lietuvos teisinėje sistemoje kartu sąlygojo ir to įstatymo įgyvendinimo problemas. Problemos susijusios tiek su abstrakčiu ir/ar nepilnu reglamentavimu, tiek su ANSAAĮ ir baudžiamųjų įstatymų nesuderinamumu kai kuriais aspektais, tiek su taikomomis priemonėmis, skirtomis reguliuoti ypatingus santykius, tiek su lėšų įgyvendinti įstatymą trūkumu. T. Babra-

²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 40-977.

²¹ Straipsnio autorės interviu su Zavecku, K. 2012-12-05. Kazimieras Zaveckas – socialinių mokslų daktaras, civilinės teisės specialistas. Apklausa (interviu) buvo atlikta elektroninių ryšių priemonių pagalba, t. y. elektroninių laiškų būdu.

²² Urbonas, D. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo disfunkcijos. *Konferencija „Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas: tendencijos ir įgyvendinimo problemos“*. Vilnius, 2012-12-17.

²³ Babravičius, T., *supra* note 5.

vičius savo pranešime teigė, kad pats Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, jog valstybei priėmus naują įstatymą, bet neskyrus jo įgyvendinimui pakankamai lėšų, susiduriama su tokio įstatymo pritaikymo praktikoje problemomis, kurios gali sąlygoti įstatymo neveiksmingumą ar net neveikimą²⁴. Pabaigai vertėtų dar kartą pabrėžti ANSAAĮ reglamentuojamos artimos aplinkos svarbą. Kaip pažymi D. Urbonas, tarp nukentėjusiųjų ir smurtautojų yra susiklostę specifiniai, artimi santykiai, todėl smurtinės situacijos turėtų būti sprendžiamos subtiliai, ne vien baudžiamosiomis priemonėmis, o pasitelkus kitas priemones, pvz.: mediaciją²⁵. Be to, smurtą lydi įvairios priežastys (alkoholis ar kt.), todėl nepakanka vien bausti smurtautojus. Minėtoje konferencijoje buvo siūloma rengti mokymus, programas, kurios padėtų keisti smurtinį elgesį²⁶. Juk kalbame ne apie bet kokią smurtą, o apie smurtą tarp artimųjų – šeimoje, kuri yra svarbiausia visuomenės dalis.

IŠVADOS

1. ANSAAĮ skirtas reguliuoti tuos santykius, kurie atsiranda pasireiškus smurtui specifinėje aplinkoje – artimoje. Būtent tokį smurtą įstatymas priskyrė prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų, tuo pačiu įtvirtindamas pareigą pradėti ikitėsininį tyrimą net dėl tų veikų, kurioms nagrinėti iki įsigaliojant ANSAAĮ buvo būtinas nukentėjusio asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas arba prokuroro reikalavimas. Taigi šioje vietoje valstybė išplėtė savo galimybes teisinėmis priemonėmis reguliuoti tuos šeiminius santykius, konfliktus, kuriuos artimieji sprendžia smurtu.
2. ANSAAĮ išskyrė keturias smurto formas, tarp kurių paminėtas psichinis bei ekonominis smurtas. Asmenys gali patirti įvairaus pobūdžio poveikį, kurį galima priskirti prie psichinio ar ekonominio smurto. Vis dėlto ne bet kokio turinio psichinis poveikis yra nusikalstamas, nes baudžiamoji atsakomybė numatyta tik už pavojingiausias psichinio poveikio (prievartos) rūšis (BK 145 str.), taip pat teisiniu požiūriu psichinis poveikis turi reikšmės tik kaip sudedamasis nusikalstamų veikų elementas. Ekonominio smurto artimoje aplinkoje formos išskyrimas įstatyme turi tik teorinę reikšmę, nes daugelis veikų, priskiriamų ekonominiam poveikiui, nėra kriminalizuoti.
3. Įstatymas numatė naujas nukentėjusiųjų apsaugos galimybes, įtvirtindamas asmens apsaugos užtikrinimo priemones. Tačiau šios priemonės dubliuojasi su BPK įtvirtintomis kardomosiomis priemonėmis, kurių taikymas yra efektyvesnis bei įgyvendina tuos pačius tikslus, kokių siekiama ANSAAĮ asmens apsaugos užtikrinimo priemonėmis.
4. Smurtautojo laikinas iškeldinimas iš gyvenamosios vietos, nors ir ribojantis tam tikras asmens teises, vis dėlto teisiniu požiūriu yra teisėta priemonė. Tačiau pasiskiriant tokią priemonę, asmeniui turi būti suteikta galimybė skųsti tokį sprendimą. ANSAAĮ šioje vietoje tokios galimybės nenumatė, kas rodo šio įstatymo aiškiają spragą.

²⁴ Babravičius, T., *supra* note 5.

²⁵ Urbonas, D., *op. cit.*

²⁶ Dirsienė, N. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo metinės: iššūkiai ir atradimai. Konferencija „Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas: tendencijos ir įgyvendinimo problemos“. Vilnius, 2012-12-17.

LITERATŪRA

1. VĮ Vaikų laikinosios globos namai "Atsigręžk į vaikus". *Smurtas šeimoje: prevencija, intervencija ir galima pagalba*. Vilnius: 2008.
2. Fedosiuk, O. Psichinės prievartos samprata baudžiamojoje teisėje. *Jurisprudencija*. 2001, 21(13).
3. Babravičius, T. Smurto artimoje aplinkoje tendencijos ir naujojo įstatymo taikymo praktika. *Konferencija „Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas: tendencijos ir įgyvendinimo problemos“*. Vilnius, 2012.
4. Dirsienė, N. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo metinės: iššūkiai ir atradimai. *Konferencija „Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas: tendencijos ir įgyvendinimo problemos“*. Vilnius, 2012.
5. Taškūnas, M. Ikitiesminio tyrimo dėl smurto artimoje aplinkoje problemos. *Konferencija „Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas: tendencijos ir įgyvendinimo problemos“*. Vilnius, 2012.
6. Urbonas, D. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo disfunkcijos. *Konferencija „Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas: tendencijos ir įgyvendinimo problemos“*. Vilnius, 2012.
7. Juškaitė-Vizbarienė, J. Teisėja: Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas taikomas, bet turi spragų. *Kauno teismas* [interaktyvus]. 2012-03-15 [žiūrėta 2012-10-20]. < <http://www.kauno.teismas.lt/index.php/lt/78-naujienos/125-teiseja-apsaugos-nuo-smurto-artimoje-aplinkoje-istatymas-taikomas-bet-turi-sragu>>.
8. Samoškaitė, E. Teisininkas: smurtautojo iškeldinimas iš nuosavo būsto negalėtų tęstis metų metais. *DELFI* [interaktyvus]. 2011-11-06 [žiūrėta 2012-11-03]. <<http://www.delfi.lt/news/daily/law/teisininkas-smurtautojo-iskeldinimas-is-nuosavo-busto-negaletu-testis-metu-metais.d?id=51460001>>.
9. Sinkevičiūtė, R. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo taikymo galimybės. *Birstonietis* [interaktyvus]. 2012-01-02 [žiūrėta 2012-10-13]. <http://birstonietis.balsas.lt/naujienos/_naujienos/apsaugos-nuo-smurto-artimoje-aplinkoje-istatymo-taikymo-galimybės/>.
10. Valionienė, E. Naujas įstatymas nuo smurto neapsaugos. *DELFI* [interaktyvus]. 2011-11-05 [žiūrėta 2012-06-17]. <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naujas-istatymas-nuo-smurto-neapsaugos.d?id=51411535>>.
11. Vasiliauskienė, L. H. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo priėmimo istorija, 2000 – 2011 m. [interaktyvus]. Koalicija Moters teisės – visuotinės žmogaus teisės [žiūrėta 2012-06-17]. <<http://www.vmotnam.lt/contents/436>>.
12. *Duomenys, susiję su smurtu šeimoje (už 2011 m.)* [interaktyvus]. Vilnius: Policijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, 2012-01-26 [žiūrėta 2012-12-06]. <<http://www.bukstipri.lt/uploads/Policijos%20statistika%202011.pdf>>.
13. *Lyčių nelygybė Europos Sąjungoje* [interaktyvus]. „Eurobarometer“ 2012 [žiūrėta 2012-06-17]. <http://www.europarl.lt/ressource/static/files/failai_internetui/fl341-women-lt-lt-.pdf>.
14. „Smurto prieš moteris šeimoje analizė ir smurto šeimoje aukų būklės įvertinimo“ tyrimo ataskaita [interaktyvus]. Vilnius: UAB „BGI Consulting“, 2008 [žiūrėta 2012-12-06]. <http://www.bukstipri.lt/uploads/Tyrimas_Smurto_pries_moteris2008.pdf>.
15. Straipsnio autorės interviu su Zaura, K. 2012.
16. Straipsnio autorės interviu su Zavecku, K. 2012.

17. Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 72-3475.
18. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
19. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 40-977.

ASPECTS OF DOMESTIC VIOLENCE AND PRACTICE OF THE LAW APPLICATION

Justyna Gulbickaja

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary

A new Law on Protection against Domestic Violence came into force on 15 December 2011. A very important provision of the Law stated that domestic violence, due to damage caused to society, is attributable to the acts of public importance. This provision made some changes in the investigation procedure of particular criminal acts. In the article author analyses some concepts established in the Law (for example domestic environment, violence, measures ensuring protection of a victim of violence). Domestic environment includes many people who are linked by various close relations, in consequence there could be problems attributing persons to domestic environment and applying the Law. Also author analyses the concepts of two kinds of violence in domestic environment. The author emphasizes that regulations in the Criminal Code of the Republic of Lithuania of those physical and economic influences are very limited, consequently not all actions, which could be attributed to the violence in domestic environment, can be punishable. Also attention is paid to the regulation and lawfulness of measures ensuring the protection of a victim of violence. These protection measures replicate the remand measures regulated by the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania, because it is simply to get the same results just by imposing remand measures following Code of Criminal Procedure. Some authors pointed out that one of the protection measures – the obligation for the perpetrator of violence to temporarily move out of the place of residence – is not effective enough, because this measure is temporary. The practice showed that the aforementioned measure was imposed only in 14 percent of all cases. New Law also did not provide the possibility to appeal against imposed protection measures, accordingly it means the violation of suspect's right to defense. Lawfulness of protection measures is considered through the prism of public interest. The new Law regulates very specific relations between individuals, so all problems concerning the implementation of the Law should be solved prudently and delicately.

Keywords: *domestic environment, perpetrator of violence, physical and economic violence, measures ensuring the protection of a victim of violence, eviction (the obligation for the perpetrator of violence to temporarily move out of the place of residence).*

NETEISĖTO ELEKTRONINĖS MOKĖJIMO PRIEMONĖS AR JOS DUOMENŲ PANAUDOJIMO KVALIFIKAVIMO PROBLEMAS

Matas Stankevičius

El. p. Mat.stankevicius@gmail.com
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

***Anotacija.** Tiek dabartiniame, tiek senesnės redakcijos Lietuvos Respublikos baudžiamosiuose kodeksuose kriminalizuotos neteisėto disponavimo elektronine mokėjimo priemone veikos. Iki šios dienos baudžiamosios teisės teorijoje ir praktinėje teisėsaugos įstaigų veikloje egzistuoja daugelis neaiškumų dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso (toliau – LR BK) 215 straipsnio taikymo bei supratimo. Šiame darbe atskleidžiamas dabartinis LR BK 215 ir 182 straipsnių reguliavimas bei šių straipsnių idealiosios sutapties kvalifikavimo pagrindas. Analizuojant dabartinį įstatymų leidėjo požiūrį, teigiama, jog jis yra nenuoseklus. Autorius formuluoja kvalifikavimą netaikant 182 str. sudėties. Veikose, kuriose apgaulės būdu inicijuojamos ar atliekamos finansinės operacijos ir jų pagalba pagrobiamas svetimas turtas, laikytinos tik 215 str. sudėtimi. Hipotezė, grindžiama remiantis Lietuvos Respublikos įstatymais, Lietuvos teismų praktika, baudžiamosios teisės teorijos apgaulės instituto aiškinimu, nusikalstamų veikų stadijų ir formų, nusikalstamos veikos sudėties objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių pagalba. Atskleidus šiuos požymius keičiama įstatymo sudėtis iš formaliosios į materialiąją ir keliamas klausimas dėl sankcijų pagrįstumo.*

***Reikšminiai žodžiai:** neteisėta elektroninė mokėjimo priemonė, mokėjimo kortelė, sukčiavimas, apgaulė, atlikimas, inicijavimas, baudžiamojo įstatymo saugoma vertybė, nusikalstamos veikos stadijos.*

IVADAS

Atskleidžiant šio darbo temos aktualumą, autorius koncentruojasi būtent į LR BK²⁷ XXXII skyrių ir pasirenka nagrinėti 215 str. – neteisėtos elektroninės mokėjimo priemonės ar jos duomenų panaudojimo ir 182 str. sudėties, kaip apgaule padaromos veikos kvalifikavimo analizę. Nagrinėjamas straipsnis yra įdomus tuo požiūriu, jog Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) suformuluota praktika bei baudžiamosios teisės teorija dėl šio straipsnio padarytų veikų kvalifikavimo nėra motyvuotai išspręsta. Tarp teisminės praktikos ir mokslininkų taikant šią kvalifikavimo teoriją iškyla begalė nesusipratimų. Teismai linkę kvalifikuoti veikas kaip neteisėtos elektroninės mokėjimo priemonės panaudojimą ir sukčiavimo idealiąją sutaptį, kuriose asmuo, inicijuodamas ar atlikdamas vieną ar daugiau finansinių operacijų su tikra ar svetima elektronine mokėjimo priemone, padaro žalą finansinei sistemai ir įgyja svetimą turtą. Autorius nesutinka su tokia nusikalstamos veikos kvalifikacija ir mano, jog 182 str. sudėtis nėra būtina, nes pastarojo straipsnio įstatymo saugoma vertybė įeina į 215 straipsnį. Siekiant iškelti minėtą hipotezę autorius pirmoje darbo dalyje pateikia dabartinio įstaty-

²⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 89-2741.

mų leidėjo nuoseklų aiškinimą ir asmeninę nuomonę, pasiremdamas nusikalstamos veikos stadijų, apgaulės instituto, nusikalstamos veikos sudėties objektyviųjų bei subjektyviųjų požymių teorijomis.

Šio straipsnio tikslas – taikant lyginamosios, sisteminės, loginės bei dedukcinės analizės metodus siekiama atskleisti LR BK 215 str. ir LR BK 182 str. nusikalstamų veikų sudėtis bei jų kvalifikavimą esant idealiajai sutapčiai. Remiantis šių straipsnių analize, siekiama identifikuoti veikos padarymo būdą – apgaulę pagal LR BK 215 str., atskleisti šios veikos padarymo etapus – inicijavimą bei atlikimą ir taip argumentuotai nustatyti jų atskyrimą į visiškai savarankiškus veiksmus. Šiam tikslui pasiekti iškeliami tokie uždaviniai: 1) kruopščiai išanalizuoti neteisėtos elektroninės mokėjimo priemonės panaudojimo ir sukčiavimo normų idealiąją sutaptį; 2) atskleisti apgaulės sampratą 215 str. sudėties požiūriu; 3) nuosekliai išanalizuoti inicijavimo ir atlikimo veiksmus; 4) pasinaudojant nusikalstamos veikos objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių teorija atskirti atlikimą kaip savarankišką veiką, joje numatant papildomą turto vertybę ir tuo požiūriu paneigti idealiosios sutapties kvalifikavimą su sukčiavimo norma; 5) nustatčius inicijavimą kaip savarankišką veiksmą, siekiama numatyti tokio atskyrimo reikšmę baudsmių dydžiui.

Straipsnio objektas – neteisėto elektroninės mokėjimo priemonės ar jos duomenų panaudojimo kvalifikavimo problemos, atskleidžiant inicijavimo ir atlikimo sąvokų skirtumą bei jų atskyrimo pasekmes.

NETEISĖTO ELEKTRONINĖS MOKĖJIMO PRIEMONĖS AR JOS DUOMENŲ PANAUDOJIMO KVALIFIKAVIMO PROBLEMOS

Pradžiai būtina suformuluoti hipotetinę situaciją, kurioje asmuo pagrobia elektroninę mokėjimo priemonę, banko kortelę, ją įdeda į bankomatą, suveda neteisėtai gautą PIN kodą ir taip pasisavina du tūkstančius litų. LAT požiūriu, „tokie veiksmai kvalifikuojami kaip 214 str. – neteisėtas kortelės įgijimas kaip 215 str. bei 182 str. idealioji sutaptis todėl, kad asmuo atliko finansinę operaciją ir pasisavino atitinkamą sumą pinigų“²⁸. Norint atskleisti šio kvalifikavimo problemą, reikia panagrinėti minėtų straipsnių sudėtis, LAT praktiką bei mokslininkų išnagrinėtas sampratas.

LR BK 215 str. nurodo, jog tas, kas neteisėtai inicijavo ar atliko vieną ar daugiau finansinių operacijų viena ar daugiau svetimų, netikrų ar suklastotų elektroninių mokėjimo priemonių arba neteisėtai panaudodamas vieną ar daugiau svetimų elektroninių mokėjimo priemonių ar jų naudotojo tapatybės patvirtinimo priemonių duomenis, arba panaudodamas žinomai netikrus vienos ar daugiau tapatybės patvirtinimo priemonių duomenis, arba žinomai neteisėtą vienos ar daugiau svetimų, netikrų ar suklastotų elektroninių mokėjimo priemonių panaudojimą pripažino teisėtu, baudžiamas bauda arba areštu, arba laisvės atėmimu iki šešerių metų. Baudžiamosios teisės teorija skiria šiuos objektyviuosius nusikalstamos veikos požymius. Nusikalstamos veikos objektas – teisės aktais įtvirtinta elektroninių mokėjimo priemonių (toliau – EMP) naudojimo ir disponavimo tvarka. Egzistuoja ir galimi papildomi objektai, tačiau autoriaus nagrinėjamai temai jie nėra aktualūs. Objektyvioji pusė gali pasireikšti šiais veiksmais:

- 1) neteisėtu bent vienos finansinės operacijos inicijavimu ar atlikimu:

²⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. Gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-475/2009.

- a) neteisėtu bent vienos svetimos EMP ar jų naudotojo tapatybės patvirtinimo priemonių ar duomenų panaudojimu;
 - b) žinomai netikrų vienos ar daugiau tapatybės patvirtinimo priemonių ar duomenų panaudojimu;
- 2) vienos ar daugiau svetimų, netikrų ar suklastotų EMP panaudojimo pripažinimu teisėtu.

Atskleidžiant objektyvius požymius, labai svarbios tampa „inicijavo“ ir „atliko“ sąvokos. Dabartinis Lietuvių kalbos žodynas žodį „inicijavo“ apibrėžia, kaip „ryžtas, sumanymas veikimo pastangos pradžia“²⁹. Taigi logiškai analizuojant šį apibrėžimą galima teigti, jog inicijavimas yra veiksmas, kurio rezultatas bus sukelti atitinkami padariniai. Neteisėtas finansinės operacijos inicijavimas – neteisėtu veiksmu, kurių paskirtis yra gauti informaciją apie elektroninius pinigus arba sudaryti nurodymą kredito įstaigai dėl disponavimo kredito įstaigos sąskaitoje esančiomis lėšomis (pervesti sąskaitoje esančias lėšas į kitą kredito įstaigoje atidarytą sąskaitą arba išmokėti grynuosius pinigus), pradėjimas arba atlikimas panaudojant bent vieną svetimą EMP ar EMP naudotojo tapatybės patvirtinimo priemonių duomenis arba panaudojant žinomai netikrus bent vienos tapatybės patvirtinimo priemonės duomenis. Neteisėtas inicijavimas laikomas baigtu nuo EMP pateikimo kredito įstaigai pradžios ar tapatybės patvirtinimo priemonių duomenų pateikimo kredito įstaigai elektroninėmis mokėjimo priemonėmis pradžios. Pavyzdžiui, asmuo, atėjęs į banko skyrių, nori atlikti tarptautinį pavedimą pasinaudodamas čekiu, prisistatydamas kitu asmeniu, pateikia suklastotą ar tikrą, svetimą asmens tapatybės kortelę, taip identifikuodamas save kaip teisėtą kortelės savininką, kurio vardu bus daromas pavedimas. Banko darbuotojas, patvirtinęs asmens tapatybę, pradeda mokėjimo pervedimo procesą ir mokėjimo nurodymo duomenis suveda į kompiuterį. Tai yra inicijavimo procesas.

Dabartinis Lietuvių kalbos žodynas sąvoką „atlikti“ apibrėžia, kaip „atliktas veiksmas; baigtas veiksmas“³⁰. Taigi toliau logiškai analizuojant šį apibrėžimą galima teigti, kad tai yra veiksmo užbaigimas, kuris jau sukelia atitinkamus padarinius. Įstatymų leidėjo požiūriu, neteisėtas finansinės operacijos atlikimas – neteisėtų veiksmų, kurių rezultatas yra informacijos apie elektroninius pinigus pateikimas ar nurodymo kredito įstaigai dėl disponavimo kredito įstaigoje sąskaitoje esančiomis lėšomis įvykdymas (sąskaitoje esančių lėšų pervedimas į kitą kredito įstaigoje atidarytą sąskaitą arba grynųjų pinigų išmokėjimas), atlikimas. Neteisėtas atlikimas laikytinas baigtu gavus informaciją apie elektroninius pinigus iš kredito įstaigos arba gavus patvirtinimą iš kredito įstaigos apie disponavimą kredito įstaigoje esančiomis lėšomis. Šioje vietoje galime pratęsti minėtą inicijavimo pavyzdį: banko darbuotojui suvedus reikiamus duomenis, jis juos patvirtina ir duoda komandą sistemai vykdyti mokėjimo nurodymą. Šis mokėjimas jau yra vykdomas. Tai yra atlikimo procesas.

Bendru požiūriu svetimos EMP ar jos naudotojo tapatybės patvirtinimo priemonių duomenų panaudojimas finansinei operacijai inicijuoti ar atlikti – svetimos EMP ar jos naudotojo tapatybės patvirtinimo priemonių pateikimas kredito įstaigai, siekiant gauti informaciją apie elektroninius pinigus arba sudaryti nurodymą disponuoti kre-

²⁹ Dabartinis Lietuvių kalbos žodynas. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. Vilnius. 2000 m. p. 213.

³⁰ *Ibid.* p. 51.

dito įstaigoje atidarytoje sąskaitoje esančiomis lėšomis³¹. Mokėjimo instrumento identifikavimo duomenys – tai tokie mokėjimo instrumento duomenys, kurie yra būtini inicijuojant ar atliekant finansinę operaciją (pvz., šio instrumento naudotojo vardas, pavardė, parašas, jam suteiktas asmens tapatybės nustatymo kodas (PIN ir kt.)). LR BK 215 str. suformuoja formaliąją sudėtį. Veika yra baigta, kai kaltininkas atlieka bent vieną straipsnyje numatytą alternatyviųjų veikos požymių, o padariniai yra už nusikaltimo sudėties ribų ir gali turėti reikšmės parenkant ir skiriant bausmę.

Panagrinėkime kvalifikavimo temai nepriskirtiną institutą, tačiau įrodinėjimo prasme mums labai reikšmingą aspektą – bausmių skyrimą esant minėtai nusikalstamų veikų idealiajai sutapčiai. Kaip matyti bylose, visose galutinė bausmė yra subendrinama apėmimo būdu todėl, kad 215 str. 1 d. numato laisvės atėmimo bausmę iki 6 metų, o 182 str. 1 d. numato laisvės atėmimo bausmę iki 3 metų. LAT byloje Nr. 2K-28/2009³² A. Č. nuteistas pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 214 str. 1 d. laisvės atėmimu šešiams mėnesiams, pagal LR BK 215 str. 1 d. – laisvės atėmimu aštuoniems mėnesiams, pagal LR BK 182 str. 3 d. – areštu keturiasdešimčiai parų. Vadovaujantis LR BK 63 str. 1 d., 5 d. 1 p., paskirtos bausmės subendrintos griežtesne bausme apimant švelnesnę ir paskirta subendrinta bausmė laisvės atėmimas vieneriems metams. LAT baudžiamojoje byloje Nr. 2K-238/2010³³ R. D. atveju, teismas pasisakė vadovaudamasis tokiomis pačiomis taisyklėmis: „Vadovaujantis BK 63 straipsnio 4 dalimi, 5 dalies 2 punkto pagrindu, paskirtos bausmės subendrintos ir galutinė subendrinta bausmė paskirta – laisvės atėmimas vieneriems metams“. Taigi, kaip matyti iš teismų praktikos, LR BK 182 str. taikomas tik dėl žalos padarymo apgaule ir įtakos bausmei absoliučiai neturi.

Darbo pradžioje minėta, jog įrodinėjant iškeltą hipotezę, bus remiamasi keturiomis baudžiamosios teisės teorijomis. Visų pirma, reikėtų atskleisti apgaulės institutą LR BK 215 str. prasme. Mokslininkas Alenas Piesliakas iškelia aktualią problemą, kuomet kaltinamasis atsiskaito svetima mokėjimo kortele, kasininkė išspausdina kvitą ir prašo jį pasirašyti. Kaltinamasis pasirašo ir taip suklastoja dokumentą – mokėjimo kvitą. Šiuo pavyzdžiu mokslininkas parodo, jog „pirkėjui davus svetimą elektroninę mokėjimo priemonę kasininkui, o šiam perbraukus kortele per skaitytuvą, finansinę operaciją reikia laikyti inicijuota, o nusikalstamą veiką, numatytą BK 215 straipsnyje, baigta. Tokiu atveju pirkėjo veika kvalifikuotina pagal BK 215 straipsnį kaip baigtas nusikaltimas neatsižvelgiant į tai, ar pirkėjas pasirašė kasos kvite. Tik pirkėjui pateikus mokėjimo kortelę, pardavėjas išspausdina kvitą ir duoda jį pasirašyti. Pirkėjas, nepasirašęs kasos kvito, negalės įgyti svetimo turto. Todėl jis, prisistatęs kitu asmeniu – teisėtu mokėjimo kortelės turėtoju, pasirašo kasos kvite taip deklaruodamas, kad jis teisėtai naudojami mokėjimo kortele ir teisėtai įgyja turtą. Toks pasirašymas yra apgaulės požymis ir turėtų būti nagrinėjamas remiantis BK 182 straipsniu. Be to, finansinės operacijos baigimo momentas ir BK 215 straipsnyje numatyto nusikaltimo baigtumo momentas nėra tapatus. Atsakomybė pagal BK 215 straipsnį kyla inicijavus finansinę operaciją, tai yra tuo momentu, kai finansinė operacija dar nėra baigta ir kvitas dar nėra pasirašytas.

³¹ Bieliūnas, E., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*. III tomas. Vilnius: Registrų centras, 2010. p. 38.

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. Sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-28/2009.

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. Balandžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-238/2010.

Įstatymų leidėjas BK 215 straipsnyje numatytos veikos baigtumo nesieja vien tik su (atliekamos) finansinės operacijos atlikimu, o ir su jos inicijavimu. Darytina išvada, kad dokumento – kasos kvito pasirašymas, esant BK 215 ir 182 straipsnių sutapčiai, yra sukčiavimo sudėtyje esančio požymio „apgaulė“ turinys, o ne finansinės operacijos inicijavimo svetima elektronine mokėjimo priemone sudėties požymis³⁴. Taigi A. Piesliakas teigia, jog LR BK 215 str. sudėčiai apgaulės institutas nėra priskirtinas, o disponavimas lėšomis nėra sąvokos „atliko“ požymis. Sistemškai analizuojant LR BK 215 str. dispoziciją, galime pamatyti, jog inicijavimo ir atlikimo veiksmai padaromi apgaulės būdu, nes pats neteisėtų duomenų pateikimas ir jų pripažinimas teisėtais norint atlikti finansinę operaciją jau yra apgavystė. Pažvelkime į baudžiamosios teisės teorijos „apgaulės“ instituto motyvaciją. Šiuo atveju neišvengiamai turėtume žiūrėti į LR BK 182 straipsnį – sukčiavimą, kurio pagrindinis veikos padarymo būdas ir yra apgaulė. Žodis „apgaulė“ lietuvių kalboje reiškia „veiksmus, elgesius ar žodžius, kuriais sąmoningai norima apgauti, suklaidinti“³⁵. Tai iš esmės jau suponuoja išvadą, jog tai yra veiksmas, priešingas teisei. A. Abramavičius apgaulę apibrėžia kaip „sąmoningą pranešimą melagingų, tikrovės neatitinkančių žinių apie tam tikras aplinkybes ar faktus, arba jų nyslėpimą“³⁶. Siekdamas sukongretinti, šio darbo autorius pateikia tokią formulotę: apgaulės esmę sudaro kaltininko pateikiami melagingi objektyviai egzistuojantys ar egzistavę faktai, kurie suklydusį nukentėjusįjį paskatina nenaudingai disponuoti savo turtu. LAT taip pat sukongretina apgaulės apibrėžimą, teigdamas, jog apgaulė pasireiškia turto savininko arba valdytojo arba asmens, kurio žinioje yra turtais, suklaidinimu pateikiant suklastotus dokumentus, pranešant neteisingus duomenis, nutylint esmines savininko apsisprendimui dėl turto ar teisės į turtą perleidimo aplinkybes ir panašiai³⁷. Su minėtomis formuluočėmis galima sutikti, todėl priekime prie apgaulės būdo analizavimo LR BK 215 str. prasme. Tobulėjant technologijoms, apgaulės samprata buvo įtvirtinta elektroninės bankininkystės santykiuose. Šiuo požiūriu dr. D. Pranka savo disertacijoje mini vieną reikšmingą nutartį, kurioje atskleista apgaulės samprata būtent šiuose santykiuose: „Elektroninėje bankininkystėje visos operacijos su pinigineis lėšomis yra tvarkomos žmogaus sudarytų kompiuterinių programų pagrindu. Klientas su banku bendrauja ne tiesiogiai, o per elektroninę sistemą. Sistema sudaryta tokiu būdu, kad ji priima komandą ir atlieka operaciją, jei surinkti tinkami sąskaitų turėtojų identifikaciniai kodai. Būtent kodas pagal programos veikimo principus identifikuoja asmens, kaip sąskaitos turėtojo tapatybę ir pažymi teisę atlikti operacijas su sąskaitoje esančiomis pinigineis lėšomis. Jei kodą surenka ir komandą duoda asmuo, neturintis teisės atlikti operacijų su sąskaitoje esančiomis pinigineis lėšomis, jis pateikia operacinei sistemai ir bankui save kaip kitą asmenį, turintį tokią teisę ir taip suklaidina elektroninę sistemą ir tuo pačiu banką. Pastarieji klaidos įtakoje nusprendę, kad toks asmuo teisėtai duoda komandą atlikti operaciją, suklydimo įtakoje savanoriškai perleidžia teisę į turtą, t. y. perveda pinigines lėšas kitam sąs-

³⁴ Piesliakas A., Veikų dėl neteisėto disponavimo svetima elektronine mokėjimo priemone (BK 214 ir 215 straipsniai) kvalifikavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2007 8(98), P. 71–80;

³⁵ Dabartinis Lietuvių kalbos žodynas. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. Vilnius. 2000 m. p. 20.

³⁶ A. Abramavičius. Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. *Eugrimas*. 2000 m. p. 389.

³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1998 m. Gruodžio 22 d. baudžiamųjų bylų apžvalga “Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 straipsniai)”.

kaitos turėtoji, o vėliau išduoda pinigus. Apgaulė šioje byloje pasireiškė ne įmonių, kurių lėšos laikomos banke, o banko, kaip sąskaitose esančių įmonių pinigų savininko, sukloidinimu. Taigi byloje nurodytais atvejais surinkus mokėjimo kortelių skaitytuvo kodą ir davus komandą elektronei sistemai, sukloidinta buvo elektrinė sistema ir bankas, kurio nuosavybėje buvo įmonių piniginių lėšų³⁸. Mokslininkas pažymi, jog vadovaujantis apgaulės samprata, galima apgauti elektrinę sistemą – bankomatą, elektrinių priemonių skaitytuvus, esančius parduotuvėse ir panašiai³⁹. Privalu paminėti kelias LAT nutartis. LAT baudžiamojoje byloje Nr. 2K-238/2010⁴⁰ R. D. buvo kaltinama 6 kartus dėl svetimos mokėjimo kortelės neteisėto įgijimo, panaudojimo ir svetimo turto užvaldymo apgaule, ir nuteista pagal LR BK 215 str., 214 str. ir 182 str. Viename iš epizodų R. D. nuteista už tai, kad: 2008 m. gegužės 15 d., nenustatytu laiku, Vilniaus r., (duomenys neskelbtini), name Nr. 8, be leidimo paėmė sesers D. B. AB „Snoras“ banko mokėjimo kortelę „Maestro“ Nr. (duomenys neskelbtini) ir 17.54 val. iš bankomato, esančio Vilniuje, Ukmergės g. 369, panaudodama svetimą mokėjimo kortelę, apgaule iš D. B. sąskaitos paėmė 500 Lt. Kitoje LAT baudžiamojoje byloje Nr. 2K-28/2009⁴¹ m. A. Č. nuteistas pagal LR BK 215 str. ir 182 str., už tai, kad neteisėtai įgijo svetimą elektrinę mokėjimo priemonę, neteisėtai atliko finansinę operaciją svetima elektrine mokėjimo priemone, apgaudamas banko grynųjų pinigų išmokėjimo elektrinę sistemą, savo naudai įgijo nedidelės vertės svetimą turtą. Kaip matyti, teismai naudoja sąvoką „apgaulės būdu“. Tai yra tik todėl, kad kvalifikavimas paremtas LR BK 182 str. ir LR BK 215str. idealiąja sutaptimi. Remiantis išvada, kad elektrinės sistemos apgavystė pasireiškia įstatymų leidėjo suformuluotomis sąvokomis, inicijavimas ir atlikimas kaip minėtų veiksmų padarymas negalimas jokiais kitais būdais, o tik pasitelkiant apgaulės sampratą. LAT senato teismų praktikos nusikalstamų veikų finansų sistemai baudžiamosiose bylose apibendrinimo apžvalgoje⁴² taip pat minima, jog tai, be abejonės, yra LR BK 215 str. ir 182 str. nusikalstamų veikų sutaptys. Jeigu teismai ir mokslininkai sutinka, jog apgauti elektrinę sistemą vis tik galima, tai kokia prasmė kvalifikuoti dar ir LR BK 182 str.? Pagrindinis motyvas yra tas, jog neteisėtas banko kortelės įdėjimas į bankomatą ir pinigų išėmimas, būtent kai padaroma žala, laikytinas sutaptimi su LR BK 182 str., kadangi LR BK 215 str. sudėtis yra formalioji, kuri kilusių padarinių neapima, o sukčiavimo norma apima žalos padarymą, t. y. atskleidžia padarinių prasmę. Ideališios nusikalstamų veikų sutapties teorijos formuluotė pažymi, jog ji gali būti taikoma tik tada, kai viena veika pažeidžiami keli skirtingi LR BK specialiosios dalies straipsniai. Ji skiria galimus variantus, kai: a) padaryta pavojinga veika atitinka keliuose skirtinguose straipsniuose aprašytus sudėties požymius; b) viena veika sukelia kelis

³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2001 m. Spalio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-682/2001.

³⁹ Pranka, D., Apgaulės samprata ir reikšmė atiribojant sukčiavimą ir civilinės teisės pažeidimą. *Socialinių mokslų studijos*. 2012 m. 4(2), p. 663–683.

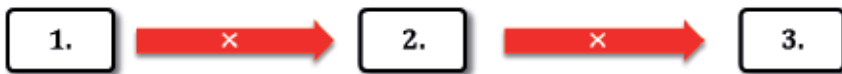
⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. Balandžio 13d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-238/2010.

⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. Sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-28/2009.

⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. Gruodžio 29 d. nutarimas Nr. 55 „Dėl teismų praktikos nusikalstamų veikų finansų sistemai baudžiamosiose bylose (BK 214, 215, 219, 220, 221, 222, 223)“. *Teismų praktika*. Nr. 24.

pavojingus padarinius, kurių nenumato (neapima) vienas BK straipsnis⁴³. Įstatymų leidėjo požiūriu, šis metodas puikiai veikia, jeigu kvalifikuojama sutaptis, tačiau autorius su tokiu įstatymų leidėjo požiūriu nesutinka.

Kaip matome ir baudžiamosios teisės mokslininkai sutinka su nuomone, jog apgaulė yra galima elektroninės bankininkystės santykiuose, todėl galima daryti išvadą, kad kiekvienas veikos etapas padaromas nuosekliai apgaudinėjant sistemą. Norint praktiškai suprasti apgaulės institutą LR BK 215 str. prasme, pavyzdys rodo, jog nuo 1-ojo iki 3-ojo etapų egzistuoja konkretus veiksmas ir norint pereiti iš vieno etapo į kitą, kaltininkas privalo apgaudinėti sistemą nuosekliai. Konkretaus veiksmo padarymo būdą pavyzdyje žymime „x“ simboliu. Šiuos etapus tolimesnėje darbo eigoje perskelsime į tikrus praktinius pavyzdžius.

x – pasitelkiant apgaulę.

Plėtojant temą, grįžkime prie A. Piesliako kvalifikavimo aiškinimo. Analizuojant jo mokslinį straipsnį bei įstatymų leidėjo požiūrį, galime pamatyti, jog veikos padarymo veiksmuose egzistuoja trys sąlygos: 1) operacijos inicijavimas; 2) operacijos atlikimas ir 3) grynųjų pinigų išmokėjimas. Autoriaus požiūriu, pirmoji sąlyga gali sukelti įstatyme numatytus padarinius be kitų dviejų, tačiau atlikimas ir grynųjų pinigų išmokėjimas turėtų būti tapatinamas kaip viena sąlyga, kadangi kaltininkas siekia savo veiksmo rezultato siekdamas atitinkamų padarinių – turto, o atlikimas jau yra galutinis rezultatas ir pasireiškia kaip neteisėtas veiksmų atlikimo baigtumas užvaldant turtą. Neužvaldant nukentėjusiojo turto teoriškai neįmanoma baigti finansinės operacijos, o tik ją inicijuoti. Čia turima omenyje, jog atlikimas yra inicijavimo proceso peraugimas į turto užvaldymą. Norint tiksliau argumentuoti šią teoriją, įstatyme privalu identifikuoti papildomą vertybę, kurią gina įstatymas – turtą. LAT taip pat mini, jog „padarinius šiuo atveju galima identifikuoti net ir formaliosiose sudėtyse, kas pasireiškia daugelyje kitų LR BK straipsnių analizėse“⁴⁴. LAT senato 2005 m. gruodžio 29 d. nutarime Nr. 55 „Dėl teismų praktikos nusikalstamų veikų finansų sistemai baudžiamosiose bylose (BK 214, 215, 219, 220, 221, 222, 223 straipsniai)“⁴⁵, 8 punkte pažymi, jog „baudžiamoji atsakomybė už netikro, suklastoto ar svetimo mokėjimo instrumento panaudojimą ne didesnei kaip 1 MGL dydžio finansinei operacijai inicijuoti kyla pagal LR BK 214 str., tačiau tokio mokėjimo instrumento panaudojimas didesnei nei 1 MGL dydžio finansinei operacijai inicijuoti kvalifikuotinas kaip LR BK 214 ir 182 straipsniuose nustatytų

⁴³ Piesliakas V., Lietuvos baudžiamoji teisė. *Justitia*. 2010 m. p. 129.

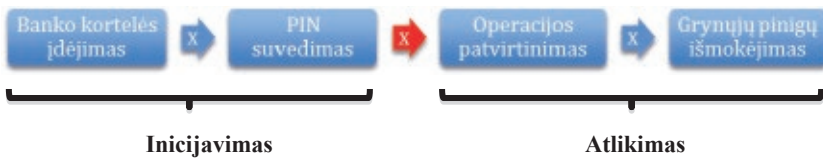
⁴⁴ Čia minima pavyzdinė Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. birželio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-240/2009, kurioje kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija daro išvadą, kad BK 206 straipsnio 1 dalyje numatyto nusikaltimo požymį – tikslinės paramos panaudojimą ne pagal nustatytą tvarką – atitinka ne formalūs, o tik realios žalos padarė ar sukėlė grėsmė tokiais žalai atsirasti veiksmai. Tai suponuoja išvadą, jog net ir formaliosiose sudėtyse yra numatomi padariniai.

⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. gruodžio 29 d. nutarimas Nr. 55 „Dėl teismų praktikos nusikalstamų veikų finansų sistemai baudžiamosiose bylose (BK 214, 215, 219, 220, 221, 222, 223)“. Teismų praktika. Nr. 24.

nusikalstamų veikų sutaptis”. Tai jau suponuoja išvadą, jog LR BK 215 str. sudėtis apima žalos padarymą kaltininkui pasisavinant mažesnio nei 1 MGL sumą iš bankomato. Šis LAT nutarimas autoriaus iškeltai hipotezei taip pat nėra tinkamas, nes jis apibrėžia tik nedidelę žalą. Autorius siekia atskleisti bet kokios žalos dydį šio straipsnio sudėtyje.

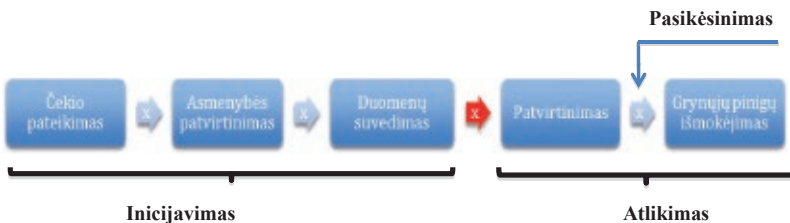
Toliau plėtojant temą ir teigiant, kad į baigtinę atlikimo sąlygą įeina ir operacijos įvykdymas (turto užvaldymas), reikėtų žvelgti į konkrečių operacijų veiksmų eiliškumą ir atskleisti šiuos žingsnius nusikalstamos veikos stadijų požiūriu. Panagrinėkime kečius šiai dienai aktualius elektroninių mokėjimų priemonių panaudojimo atvejus ir jų žingsnius, kurių pagalba kaltininkas gali disponuoti svetimomis lėšomis: grynujų pinigų išmokėjimą iš bankomato, atsiskaitymą čekiu, pavedimą pasinaudojant elektroninės bankininkystės sistema ir atsiskaitymą pasinaudojant kreditine kortele internetu.

1. Grynujų pinigų išmokėjimas iš bankomato pasinaudojant banko kortele.

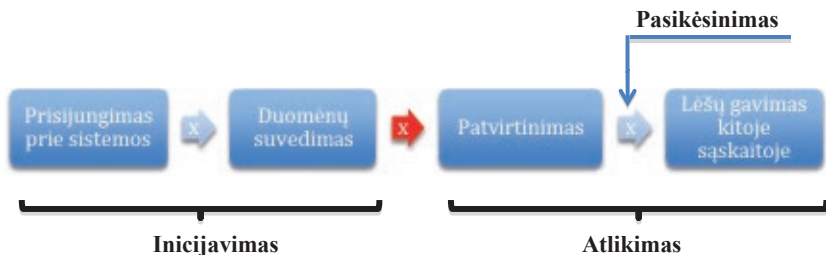
Tai yra pats paprasčiausias finansinės operacijos atlikimas neteisėta elektronine mokėjimo priemone. Kaip matyti iš pirmojo pavyzdžio, egzistuoja keturi veikos padarymo etapai. Nuo kortelės įdėjimo iki grynujų pinigų sumos pasirinkimo yra operacijos inicijavimas, o nuo to momento, kai bankomatas tvirtina operaciją ir kaltininkas išima pinigus, prasideda operacijos atlikimas. Patvirtinus operaciją sistema gauna vienintelę užklausą – išmokėti grynuosius pinigus. Matome, kad pats patvirtinimas suponuoja išvadą, jog asmuo tuo momentu realizuoja atlikimo požymius ir beveik gali disponuoti lėšomis. Pati atlikimo sąlyga, kuri turėtų apimti ir grynujų pinigų išmokėjimą pasako, kad kaltininko veiksmams perauga į turto užvaldymo siekį, todėl sudėtis turėtų automatiškai keistis. Realiose gyvenimo situacijose įvyksta tokių atvejų, kai kortelę pasisavina pats bankomatas, nes apie jos vagystę jau yra pranešta bankui, todėl bankomatas gauna nurodymą ją pasisavinti vos tik pradėdama atlikinėti operaciją, t. y. kaltininkas suveda PIN kodą, pasirenka operaciją ir paprašo išmokėti atitinkamą sumą. Taigi, tokius atvejus, kai kaltininkas pasirenka atitinkamą sumą ir sistema gauna nurodymą pasisavinti kortelę, reikėtų laikyti kaip pasikėsinimą atlikti finansinę operaciją. Todėl tai yra pirmas objektyvusis požymis, kurį pradėjus realizuoti turėtų kilti atitinkami padariniai, tačiau jie nutrūksta dėl nuo kaltininko veiksmų nepriklausančių aplinkybių.

2. Atsiskaitymas pasinaudojant čekiu.

Šis pavyzdys yra labiau komplikuoatas. Pavyzdys rodo, jog egzistuoja penki veikos etapai, kuriuos atlikus išmokami grynųjų pinigai. Nuo čekio pateikimo bankininkui iki užklauso duomenų suvedimo į sistemą, egzistuoja inicijavimo sudėtis, tačiau nuo operacijos patvirtinimo iki grynųjų pinigų išmokėjimo egzistuoja operacijos atlikimas. Čia galima sutikti tuos pačius argumentus kaip ir pirmajame pavyzdyje. Atsitinka tokių atveju, kai bankininkas ar pardavėjas suabejoja asmens tapatybe ir paprašo pateikti asmens tapatybę tvirtinančius duomenis bet kurioje veiksmų atlikimo stadijoje. Kvalifikavimui įtakos tai taip pat neturi. Bankininkas ar pardavėjas privalo nustatyti asmens tapatybę prieš patvirtinant mokėjimą, net prieš kaltininkui paprašant atlikti operaciją. Tačiau kas atsitinka, kai iškyla būtinybė nustatyti asmens tapatybę po operacijos patvirtinimo? Šiuo atveju turėtume sekti autoriaus suformuotomis inicijavimo ir atlikimo sąvokomis. Inicijavimas neperauga į atlikimą, nes sistema dar nėra gavusi nurodymo operacijai atlikti. Kodėl atlikimas yra specifinis veiksmas, bus atsakoma tolimesnėje darbo eigoje. Grįžtant prie šio atvejo, atsiranda būtinybė išnagrinėti veiksmų kaip baigtinės veikos ir pasikėsiniimo stadijų atribojimą. Kadangi inicijavimo veiksmai ir taip turėtų užtraukti baudžiamąją atsakomybę, kiekvienas iš pavyzdžiuose nurodytų etapų nustato baigtinę veiką. Tačiau kaip yra su atlikimo etapais? Atlikus patvirtinimo veiksmą egzistuoja atitinkamas laiko tarpas, per kurį sistema apdoroja duomenis ir atlieka operacijos galutinį veiksmą – grynųjų pinigų pervedimą ar išmokėjimą. Jei-gu šiame laiko tarpe operacija nutrūksta dėl nuo kaltininko nepriklausančių aplinkybių – operacija atšaukiama, nes bankininkas ar pardavėjas suabejojo asmens tapatybe ar sąskaitoje buvo nepakankamai lėšų tai reikėtų kvalifikuoti kaip pasikėsiniimą atlikti finansinę operaciją, o ne finansinės operacijos inicijavimą, nes veiksmai persikelia į antrąją veiksmų atlikimo sąlygą ir nors asmuo dar nedisponuoja lėšomis, tačiau ta galimybė disponuoti jau buvo numatoma.

3. Lėšų pervedimo operacijos pasinaudojant internetine bankininkyste.

Pastaruoju metu internetinė bankininkystė naudojama itin plačiai. Tai gan paprastas būdas atlikti operacijas neinančią į banko įstaigą, o tiesiog sėdint namuose, todėl šios nusikalstamos veikos padaromos būtent tokiais atvejais. Norint atlikti operaciją naudojantis internetine bankininkyste, privalo turėti: prisijungimo duomenis prie internetinio banko puslapio – vartotojo atpažinimo slaptažodį, vartotojo pasirinktą slaptažodį bei internetinės bankininkystės kodų kortelę. Turint visas šias priemones, galima prisijungti prie sistemos ir atlikti pinigų pervedimo operacijas. Kaip matyti iš pavyzdžio, gavęs visus duomenis kaltininkas operaciją inicijuoja apgaulės būdu prisijungdamas prie sistemos ir ateina iki operacijos patvirtinimo veiksmo. Iki šio momento

vyksta operacijos inicijavimas, tačiau vos tik patvirtinus operacijos duomenis, ji taip pat siunčiama į sistemą ir laukiamas jos patvirtinimas. Šiuo atveju laikytina, kad tai yra atlikimas. Taigi dviejų įstatymo saugomų vertybių teorija veikia – pasikėsinama įgyti turtą apgaunant sistemą.

4. Atsiskaitymas internetu pasinaudojant kreditine kortele.

Prekių pirkimas internetu yra bene populiariausias pirkimo būdas, kuris suteikia galimybę pirkti prekes visame pasaulyje iš kitų vartotojų ir parduotuvių. Norint atlikti operaciją internetu privalu turėti kreditinę ar elektroninės bankininkystės sistemą, kuri turi specialią funkciją pirkti prekes internetu. Prie elektroninės bankininkystės sistemos prisijungama tuo pačiu būdu kaip ir prie paprastos internetinės bankininkystės. Kreditinė kortelė reikalauja žymiai mažiau duomenų – pačios kortelės, jos numerio, naudotojo gyvenamosios vietos, gimimo datos duomenų ir CCV kodo, kuris yra vienoje kreditinės kortelės pusėje. Kai kuriems pirkimams internetu taip pat naudojama PayPal sistema, kuri veikia kaip atskira sąskaita. Kreditinės kortelės pagalba lėšos pervedamos į PayPal sistemą ir jos pagalba atsiskaitinėjama internetu. Tai yra dar viena apsaugos priemonė, siekiant išvengti neteisėtų finansinių operacijų inicijavimų ar atlikimų. Iš šio pavyzdžio matyti, kad inicijavimas tokiais atvejais baigiasi tuomet, kai asmuo patvirtina mokėjimą kreditine kortele ar patvirtinus mokėjimą į PayPal sąskaitą, nes nuo šiol ši sistema suteikia galimybę kaupti lėšas, daryti pavedimus bei išmokėti grynuosius pinigus.

Pavyzdžiai rodo, jog atlikimas asocijuojasi su operacijos patvirtinimo faktu ir galimybė disponuoti lėšomis. Būtent nuo operacijos patvirtinimo inicijavimas perauga į atlikimą, nes techniškai žiūrint, prieš patvirtinant duomenis, sistema yra budėjimo stadijoje, patvirtinus duomenis sistema gauna vienintelę galimybę apdoroti duomenis ir atlikti operaciją. Esminės problemos kyla tada, kai operacijos inicijavimo metu kaltininkas pasirenka kito banko sąskaitą, į kurią nori pervesti lėšas. Operacijos atlikimo laiko tarpas yra žymiai ilgesnis. Operacijos atlikimo terminą apibrėžia Lietuvos Respublikos mokėjimų įstatymas.⁴⁶ Šio įstatymo 9 straipsnio 4 dalyje nurodoma: „Jeigu informacija (duomenys) apie gavėją yra netikslūs, klaidingi arba pateiktos informacijos nepakanka gavėjui atpažinti (nustatyti), gavėjo kredito įstaiga ne vėliau kaip kitą banko darbo dieną po pasibaigusio mokėjimo nurodymo vykdymo termino praneša apie tai mokėtojo kredito įstaigai. Jeigu mokėtojo kredito įstaiga per dvi banko darbo dienas nepatikslina gavėjo informacijos, gavėjo kredito įstaiga grąžina lėšas mokėtojo kredito įstaigai“. Bankų sistemos atlikdamos šių duomenų apdorojimus taip pat filtruoja atitinkamus sąrašus, į kuriuos yra įtraukti neteisėtai pagamintų, neteisėtai įgytų kortelių duomenys. Minėto įstatymo 11 straipsnio 1 dalyje nurodoma: „Mokėjimo nurodymą gali mokėjimo nurodymo pateikė-

⁴⁶ Lietuvos Respublikos Mokėjimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 61-2753.

jas atšaukti tiktai tuo atveju, kai: 1) mokėtojo kredito įstaiga ir mokėjimo nurodymo pateikėjas susitarė, kad mokėtojo kredito įstaigos priimtas mokėjimo nurodymas gali būti atšauktas; ir 2) mokėtojo kredito įstaiga gavo nurodymą mokėjimo nurodymą atšaukti iki mokėjimo nurodymo įvykdymo momento". Tai reiškia, kad tas laiko tarpas leidžia sistemai bei vartotojui atšaukti operaciją ir neatlikti galutinio mokėjimo, dėl ko kaltininkas negalėtų disponuoti lėšomis. Autoriaus požiūriu, tokiu atveju tai yra pasikėsinimas atlikti operaciją, o ne inicijavimas, nes veiksmai jau buvo peraukę į antrąją stadiją – sistema yra gavusi patvirtinimą atlikti mokėjimą, lieka tik formalūs žingsniai – įvykdyti nurodymą atliekant duomenų atitikimo operaciją. Bet kokiu atveju sunku įsivaizduoti tokią situaciją, kai veiksmai nutrūksta dėl kaltininko kaltės – išsidavimo, jog ne jis yra teisėtas kortelės savininkas. Jeigu asmuo suklysta išsiduodamas ir sistema atšaukia tokią užklausą, tai yra pasikėsinimas užvaldyti turtą apgaunant finansų sistemą. Sutikti su dabartine įstatymų leidėjo nuomone galėtume tik tada, kai patvirtinus operaciją, pati sistema automatiškai susisiektų su mokėjimo priemonės naudotoju ir reikalautų patvirtinti tapatybę dar kartą. Tačiau tokie veiksmai nėra atliekami. O kaip yra su darbo pradžioje nurodytu mokslininko A. Piesliako atveju? Asmuo įteikia kortelę pardavėjui, šis ją perbraukia per kortelės nuskaitymo aparatą, kaltininkas suveda PIN kodą ir taip atlieka operaciją. Čekio pasirašymas yra tik formalumo užpildymas, nes parduotuvės disponuoti lėšomis gali tik tuomet, kai įteikia čekius bankui ir patvirtina, jog tokios operacijos tikrai buvo atliktos. Bet šiuo atveju mes kalbame apie kaltininko atliekamus veiksmus, taigi operacija jau yra atlikta, kai sistema yra gavusi užklausą vykdyti operaciją ir šiuo atveju kaltininkas vykdo pirmuosius nusikalstamos veikos sudėties objektyviuosius požymius. Jeigu vis dėlto kaltininkas yra sulaikomas dėl neatitinkančio parašo ar kitų abejonę keliančių požymių, įvykdytas pasikėsinimas atlikti operaciją. Todėl galime teigti, jog veika yra baigta nuo operacijos patvirtinimo fakto, o pasikėsinimas atlikti finansinę operaciją, siekiant užvaldyti svetimą turtą, gali būti tik laiko tarpe nuo patvirtinimo iki galimybės disponuoti lėšomis.

Analizuojant stadijų institutą svarbus tampa savanoriškas atsisakymas. Kaip minėta, tai yra specifinis veikos padarymas finansinės sistemos veikimo požiūriu. Nors įstatymas ir elektroninės mokėjimo priemonės naudojimo sutartis numato galimybę atšaukti operaciją, tačiau praktiškai ji yra gan sunkiai įvykdoma. LR BK 23 str. nurodoma, jog „savanoriškas atsisakymas pabaigti nusikaltimą ar baudžiamąjį nusizengimą yra tada, kai asmuo savo noru nutraukia pradėtą nusikalstamą veiką suvokdamas, kad gali ją pabaigti." Banks nustato žymiai sunkesnes priemones atšaukti užklausą, todėl kaltininkas, patvirtindamas operaciją, neturi esminės galimybės greitai, laisva valia ją atšaukti. Kaltininkas gali efektyviai, nuosekliai stengtis operaciją atšaukti, tačiau norint tai padaryti jis vėl turėtų faktiškai realizuoti inicijavimo procesą ir toliau apgaulės būdu teikti raštišką prašymą bankui, pasinaudojant svetimais duomenimis. Taigi atliekant operaciją savanoriškas jos atšaukimas yra negalimas. Tai veikiausiai būtų aktyvios atgailos teorinė galimybė.

Atskleidus autoriaus požiūrį, svarbu panagrinėti, kokie galėtų būti nusikalstamos veikos objektyvieji ir subjektyvieji požymiai. Pirmasis požymis yra įstatymo saugomos vertybės. Baudžiamosios teisės teorijoje įstatymo saugoma vertybė yra objektyvusis nusikalstamos veikos požymis. Taip pat teorija numato, kad viena nusikalstamos veikos sudėties gali numatyti keletą veikos objektų. Objektai klasifikuojami į pagrindinį, papildomą ir fakultatyvųjį. Nusikaltimai ir baudžiamieji nusizengimai finansų sistemai siekia apsaugoti valstybės ir ūkio subjektų formuojamus ir naudojamus piniginių lėšų fondus. Pagrindinė baudžiamojo įstatymo 215 str. saugoma vertybė – teisės aktais įtvir-

tinta elektroninių mokėjimo priemonių (toliau – EMP) naudojimo ir disponavimo tvarka. Atsižvelgę į autoriaus pavydžiuose minėtas nusikalstamos veikos stadijas, galime teigti, kad finansinių operacijų atlikimo sąlygoje egzistuoja ir papildoma vertybė – turtas. Jeigu papildomą vertybę priskirsime prie atlikimo sąlygos, inicijuojant operaciją turto vertybė nebus pažeista. Tam mes turime inicijavimo sąvoką. Todėl autoriaus nuomone, antroje sąlygoje prisideda atlikimo požymis, kad atlikus finansinę operaciją turi kilti ne tik finansų sistemos pažeidimas, bet ir svetimo turto užvaldymas. Tai buvo atskleista stadijų potėmėje. Antrasis nusikalstamos veikos sudėties objektyvusis požymis yra veikos pavojingumas. Pavojinga veika – tai asmens poelgis, kuriuo sukeliama grėsmė ar padaroma žala įstatymo saugomai vertybei. Jeigu vadovausimės autoriaus hipoteze, tai inicijavimas yra mažiau pavojinga veika nei atlikimas (su turto vertybe). Šis požymis veikos kvalifikavimui reikšmės neturi, tačiau lieka atviras klausimas, ar baismės, skiriamos už inicijavimą, neturėtų būti mažesnės nei už atlikimą.

Be abejonės, svarbus tampa nusikalstamos veikos sudėties subjektyvusis požymis – kaltės formos. Įstatymų leidėjas numatė formaliąją sudėtį, ir nustatė, kad tiesioginė tyčia yra tuomet, kai kaltininkas suvokė, kad žinomai neteisėtą mokėjimo instrumento panaudojimą pripažino teisėtu arba neteisėtai perdavė mokėjimo instrumento identifikavimo duomenis arba neteisėtai panaudojo tikrus identifikavimo duomenis arba žinomai netikrus identifikavimo duomenis panaudojo inicijuodamas ar nustatyta tvarka atlikdamas finansinę operaciją mokėjimo instrumentu ir norėjo taip veikti. Jeigu atlikimo sąlygą atribojame nuo inicijavimo kaip veiką su papildomai saugoma vertybe, tai šiuo atveju veika reikalauja padarinių sąlygos – galimybės disponuoti finansinės operacijos pagalba gautomis lėšomis. Nagrinėjant išdėstytus finansinių operacijų galimus pavyzdžius autorius mano, kad atlikimo stadijoje, kai yra patvirtinama užklausa, kaltininkas suvokia, kad pinigai jau yra jo žinioje, todėl disponuoti galės praėjus tam tikram laiko tarpui, o kai kuriais atvejais – iš kart. Atliekant finansines operacijas padariniai yra numatomi, nes sistema gauna tiesioginę užklaušą vykdyti nurodymą. Formuluojuot tiesioginės tyčios sąvoką, paaiškėja, jog – asmuo suvokia, kad jis apgaulės būdu atliko finansinę operaciją, taip pažeisdamas finansų sistemą ir norėdamas užvaldyti svetimą turtą.

Taigi žvelgiant į reikšmingiausius nusikalstamos veikos objektyviusius ir subjektyviusius požymius, galime prieiti prie neišvengiamos išvados. Atlikimas turėtų būti atskirtas ir suformuotas kaip materialioji sudėtis, nes įstatymas saugo papildomą vertybę – turtą. Todėl reikėtų skirti atlikimą kaip antrąją 215 str. dalį ir jį formuluoti kaip apgaulės būdu padaromą veiką, pažeidžiant finansų sistemą ir kartu užvaldant svetimą nedidelės ir didelės vertės turtą.

IŠVADOS

1. Įstatymų leidėjo požiūriu neteisėtas elektroninės mokėjimo priemonės ar jos duomenų panaudojimas skirtas apsaugoti teisės aktais įtvirtintą elektroninių mokėjimo priemonių (toliau – EMP) naudojimo ir disponavimo tvarką. Remiantis atlikta analize galime teigti, jog įstatymas saugo ir papildomą vertybę – turtą.
2. Išanalizavus LAT praktiką bei Lietuvos baudžiamosios teisės mokslininkų argumentus, galima teigti, jog apgaulės institutas nėra priskiriamas LR BK 215 straipsniui, o yra 182 straipsnio sudėtis. Iš atlikto tyrimo matyti, kad apgaulė įeina į 215 str. sudėtį, nes kiekvienas veiksmas, kuriuo siekiama atlikti finansinę operaciją yra atliekamas pasiremiant apgaule.

3. Išnagrinėjus tris įstatymų leidėjo suformuluotas nusikalstamos veikos padarymo sąlygas, matyti, jog operacijos inicijavimas, atlikimas ir jos įvykdymas yra skirtingi veikos padarymo būdai. Galima teigti, jog į atlikimo sąlygą įeina ir įvykdymas, nes operacijos patvirtinimas sistemai suteikia vieną jos baigtį – operacijos įvykdymą, po kurio asmuo jau disponuoja lėšomis. Tuo metu kai vykdoma užklausa, yra apdorojami tik formalūs duomenys.
4. Teigiant, kad atlikimas yra baigtinė veika, kai asmuo kėsina į turtą, galime formuluoti išvadą, jog baigtine veika laikomas operacijos atlikimas po patvirtinimo, o jeigu veika laiko tarpe tarp patvirtinimo ir grynųjų pinigų disponavimo nutrūksta dėl nuo kaltininko nepriklausančių aplinkybių, galime laikyti tokią veiką pasikėsinimu atlikti finansinę operaciją. Šiam apibrėžimui stadijų teorija taikoma vienodai, tačiau elektroninių sistemų operacijų įvairovė numato skirtingas situacijas, todėl kiekvieną jose pasireiškiantį veiksmažodį privalu kruopščiai išanalizuoti.
5. Autoriaus nuomone, inicijavimas yra mažiau pavojinga veika nei atlikimas, todėl bausmių atžvilgiu inicijavimo sankcija turėtų būti mažesnė nei atlikimo. Tuo požiūriu dabartinė įstatymo sankcija – iki 6-erių metų turėtų likti atlikimo veikai, o inicijavimo atitinkamai mažėti.
6. Nustatant tokią atlikimo veiką privalu ją formuluoti kaip materialiąją sudėtį ir numatyti nedidelės bei didelės vertės požymius.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 89-2741;
2. Lietuvos Respublikos Mokėjimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 61-2753.

Mokslinė literatūra lietuvių kalba

1. Piesliakas A., Lietuvos baudžiamoji teisė. *Justitia*, 2009 m.;
2. Abramavičius A., Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Eugrimas. 2000 m.;
3. Pranka, D., Apgaulės samprata ir reikšmė atibojant sukčiavimą ir civilinės teisės pažeidimą. Socialinių mokslų studijos. 2012 m. 4(2);
4. Bieliūnas, E., et al. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. III tomas. Vilnius: Registrų centras, 2010 m.;
5. Dabartinis Lietuvių kalbos žodynas. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. Vilnius. 2000 m.;
6. Piesliakas A., Veikų dėl neteisėto disponavimo svetima elektronine mokėjimo priemone (BK 214 ir 215 straipsniai) kvalifikavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2007 8(98);

Praktinė medžiaga

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. Gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-475/2009;
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. Sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-28/2009;
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. Balandžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-238/2010;

4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1998 m. Gruodžio 22 d.; baudžiamųjų bylų apžvalga „Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 straipsniai)“
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2001 m. Spalis 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-682/2001;
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. Sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-28/2009;
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. Gruodžio 29 d. nutarimas Nr. 55 „Dėl teismų praktikos nusikalstamų veikų finansų sistemai baudžiamosiose bylose (BK 214, 215, 219, 220, 221, 222, 223)“. *Teismų praktika*. Nr. 24. 2006;
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. Gruodžio 29 d. nutarimas Nr. 55 „Dėl teismų praktikos nusikalstamų veikų finansų sistemai baudžiamosiose bylose (BK 214, 215, 219, 220, 221, 222, 223)“. *Teismų praktika*. Nr. 24;
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. Birželio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-240/2009.

THE CLASSIFICATION PROBELMS OF ILLEGAL ELECTRONIC PAYMENT INSTRUMENTS OR DATA USE

Matas Stankevičius

Mykolas Romeris University

Summary

In this article, author presents the Lithuania's legal analysis of classification of criminal offenses theory and arguments that it is in-complete in various forms. Although in this article the majority of this theory is applied on explaining the offenses concerning electronical means of payment in the overlap between the ideal of fraud articles, emphasizing the Lithuania's criminal code and Supreme Courts rulings theory in these cases. The author finds, that it is unnecessary to imply the fraud article in the overlap between electronical means of payment in such crimes, because this article itself incorporates the conception of fraud meaning. Explaining this theory the author emphasizes that the electronical means of payment crimes are specific criminal offenses, because they're done through the electronical system. The author proves this theory on the basis of Lithuanian theory of criminal law and finds that the legislator is not consistant in defining the concepts of initiation and execution in these criminal offenses. The author suggests that the execution concept includes the fraud article in property possession. The offense stages proves that the execution offense must be a finished crime when the execution takes effect. Finished crime is when one executes a cash payment on an electronical system, the ATM or internet banking account systems get the only option to pay money or make an order. If one's act ceases to proceed during the interval when system is executing the query, this can be defined as an attempt to accomplish a criminal act. Therefore the execution concept defines a different composition of the article and must be defined in a different part which should include the small and high value of property violation.

Keywords: *illegal electronic payment instrument, electronic card, fraud.*

KAI KURIE IKITEISMINIO TYRIMO DUOMENŲ NESKELBTINUMO ASPEKTAI

Rasa Vaičekauskytė

Tel. +370 676 90 078, el. p. rasa.vaicekauskyte@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

Anotacija. Konstitucinė doktrina objektyviosios tiesos nustatymą baudžiamajame procese laiko vienu svarbiausiu tikslų. *Homo sapiens* gyvenimas yra neatsiejamas nuo informacijos, jos ieškojimo, gavimo, sklaidimo. Tarp visuomenės narių nuolat vyksta diskursas ir tokia keitimosi duomenimis dichotomija tapo tiesiog nekvėstionuojama. Pripažįstama, kad informacija gali būti nagrinėjama keliais aspektais: gnoseologiniu, semantiniu, aksiologiniu, komunikaciniu. Bet kokių atveju, nagrinėjamos problemos kontekste bus bandoma išskirti tik tokią informaciją (duomenis), kuri bus reikšminga baudžiamojo proceso dalyviams.

Teisė į informaciją nėra absoliuti. Ribojant asmens teisę į informaciją, viešoji informacija tampa neskelbiama. Pats duomenų neskelbtinumas suponuoja abstrakciją: minimumas – maksimumas, tačiau nieko iš esmės nekeičia, nes tai yra apvali sąvoka baudžiamajame procese prokurorui ir netrukdo nustatyti tokią baigtį, grynai pozityvią apibrėžtį, tačiau pripažįsta šią jo teisę kaip būtina. Todėl pagrįstai kyla klausimas – kiek ir kokių duomenų teismui turi pateikti prokuroras (būdamas atsakingas už ikiteisminio tyrimo sėkmę), skiriant griežčiausią kardomąją priemonę – suėmimą? Kaip pavyzdį galime pateikti sunkiausią nusikaltimą žmogaus gyvybei, nužudymą. Informatikos ir ryšių departamento duomenimis (toliau – IRD), ištirta 2011 m. – 198, 2012 m. – 163⁴⁷ šio pobūdžio nusikalstamos veikos. Neabejotina, kad įtariamieji gali bėgti, slėptis nuo teismo, trukdyti tyrimui, nes jiems gresia tik reali laisvės atėmimo bausmė, todėl griežčiausia kardomoji priemonė – būtina. Tačiau kyla klausimas kiek duomenų prokuroras turi pateikti ikiteisminio tyrimo teisėjui, išskiriant ypatingus atvejus dėl nužudymo bendrininkaujant, esant tokioms formoms kaip organizuota grupė ar nusikalstamas susivienijimas? Kitas pavyzdys galėtų būti – nusikalstamos veikos susijusios su narkotinių ir psichotropinių medžiagų platinimu. Pažymint tai, kad tokios veikos vis dažniau daromos gerai organizuotų ir stipriais ryšiais siejamų grupių, neabejotina, kad duomenų atskleidimas skiriant suėmimą, taip pat reikalauja analizės. Ar tokiais atvejais netikėtumo efektas nėra eliminuojamas? Kur riba tarp ikiteisminio tyrimo sėkmės (ir tuo pačiu kaltumo įrodymo apkaltinamuoju nuosprendžiu) bei įtariamojo bei jo gynėjo teisės žinoti? Teisinėje valstybėje svarbiausia, jog prokuroro sprendimas bus priimtas „dorai ir ramybės aplinkybėmis, nepriklausomai nuo šališkų pažiūrų arba aistrų, arba per didelio uolumo“⁴⁸, tačiau norint tinkamai įgyvendinti baudžiamojo proceso tikslus, to neužtenka.

⁴⁷ Informatikos ir ryšių departamento duomenys apie nužudymus 2011–2012 m. Prieiga per internetą: https://www.ird.lt/infusions/report_manager/reports/txt_file.php?fv=data/1_201211_lt/f-nuz-201211.data.txt&f=%3C%21--%7CNUZ%7C1%7C %3E&tt=Duomenys%20apie%20nu%20C5%BEudymus%20%28Forma_NU%20C5%BD%29

⁴⁸ Dworkin, R. *Rimtas požiūris į teises*, Vilnius: Lietuvos rašytojų s-gos leidykla, , 2004, p. 391.

Kur prasideda visuomenės teisė žinoti ir jos smalsumo tenkinimas? Kaip Lietuvos Respublikos teisinis reguliavimas atsakytų į A. Ashworth iškeltą klausimą⁴⁹ – ar tokia informacija, kuri yra gauta ikiteisminio tyrimo institucijos dėka, išimtinai priklauso tik jai? Kada kyla grėsmė teisės į privatumą pažeidimui?

Reikšminiai žodžiai: tiesa, informacija, duomenys, ikiteisminis tyrimas, įrodinėjimas, suėmimas, žiniasklaida, privatumas, paslaptis.

ĮVADAS

Analizuodami Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 177 straipsnį, kuris reglamentuoja ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumą, matome normos neapibrėžtumą. Įstatymo leidėjo nuomonės neįtvirtinimas dėl probleminio aspekto – kiek ir kokių duomenų turėtų būti paskelbta ikiteisminio tyrimo metu, kiek duomenų privalo būti pateikta teismui, skiriant kardomąją priemonę, suėmimą, bandymas reguliuoti poįstatyminiais teisės aktais, patvirtina **darbo aktualumą**. **Tikslas** – teoriniu ir praktiniu atliekamos sisteminės analizės lygiu, pabandyti pateikti aiškesnę takoskyrą, nagrinėjama problemais teisiniais aspektais. Darbo tikslui pasiekti yra keliami tokie **uždaviniai**: pateikti tiesos nustatymo ir komunikavimo santykį filosofinėje plotmėje, išanalizuoti kardamosios priemonės, suėmimo ir duomenų neskelbtinumo probleminius aspektus, pabandyti apibrėžti ribą tarp visuomenės teisės į duomenis (informaciją) ikiteisminiame tyrime, kriminalinės žvalgybos įstatymą, teisės į asmens privatumą užtikrinimo kontekste.

“Libro primo definitionum. Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum quae sponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis rei publicae sponsio”⁵⁰
[Papinianus, Dig. 1.3]

1. TIESOS NUSTATYMO IR DISKURSO SANTYKIS

Duomenų neskelbtinumas ikiteisminiame tyrime suponuoja tokių sąvokų kaip paslaptis, informacija, sąsajų ieškojimą filosofinėje plotmėje. Vykstant socialiniams, teisiniams procesams, J. Habermaso teigimu (g. 1929 m.), „normalų ir produktyvų visuomenės egzistavimą gali užtikrinti tik komunikatyvi veikla, ir gali būti pagrįstos tik tokios normos, kurioms pritaria (arba gali pritari) visi jų praktinio diskurso dalyviai“⁵¹. Tai reiškia, kad ir tiesai surasti, reikalingas komunikavimas. Pažymėtina, kad pati diskurso sąvoka yra kilusi iš prancūzų kalbos ir į lietuvių paprastai verčiama kaip samprotavimas, apmąstymas, kalbėjimas, pokalbis ir pan. XX a. M. Foucault dėka šį sąvoką įgijo pasakymo arba parašyto dalyko prasmę⁵². Vykstant diskursui, visi dalyviai komu-

⁴⁹ Ashworth, A. *The criminal process and evaluative study*, Oxford: Clarendon press, 1994, p. 47.

⁵⁰ Vėlyvis S., Misevičiūtė R.A., *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba pandektos*, Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, P. 83.* „Įstatymas yra bendro pobūdžio taisyklė, išmintingų žmonių susitarimas, nusikaltimų, įvykdytų tyčia arba iš nežinojimo (dėl neatsargumo), pažabojimas, visuotinis tautos susitarimas“.

⁵¹ Kanišauskas, S. *Moralės filosofijos pagrindai*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 288.

⁵² Foucault, M. *Diskurso tvarka*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 6.

nikuodami keičiasi informacija (duomenimis). Konsensinės tiesos teorija teigia, kad asmenys, pateikdami tam tikrus duomenis, laiko juos teisingais. Tačiau neatmestina, jog asmenys linkę skirtingai suvokti faktines aplinkybes (tiek objektyviai, tiek pagal subjektyvų pojūtį), todėl net nesant *mala fide* juos gali pateikti klaidingai (o ikiteisminio tyrimo pareigūnas traktuoti kaip melagingus). Vienaip tai įvertinama socialiniuose žmonių santykiuose ir kitaip tokiuose santykiuose, kuriuose asmuo yra įtraukiamas į baudžiamąjį procesą.

Prancūzijoje, kaip ir daugumoje Europos valstybių (išimtis Anglija) – visas baudžiamasis procesas (tada, XVII a., dar vadinamas kriminaliniu) iki pat nuosprendžio priėmimo likdavo paslapyje. Kriminalinio teisingumo praktikoje, dabar Baudžiamojo proceso kodekse (toliau - BPK) įvardijamų ikiteisminio tyrimo duomenų, žinojimas buvo laikytinas kaltinamojo privilegija. 1498 m. edikte buvo nurodoma, kad „tardymas turi būti atliekamas kuo greičiau ir slapčiau“. Valstybinį kaltinimą palaikantis asmuo buvo laikomas vieninteliu, kuris gali nustatyti tiesą („pvz. slėpti bylos esmę, naudoti klastą apklausos metu ir pan.)⁵³. Dabar tai galėtų būti įvertinama kaip ištisa ikiteisminio nesąžiningumo kazuistika. Bet ar duomenų neskelbtinumo išraiška, neturi nieko bendro su XVII a. vyravusiu procesu?

2. IKITEISMINIO TYRIMO DUOMENŲ NESKELBTINUMAS – TEISĖ Į GYNYBĄ – TEISĖ Į TEISINGĄ PROCESĄ

Svarbu, kad nusikaltimus padarę asmenys neišvengtų atsakomybės, nusikaltimai būtų išaiškinti ir bylos būtų perduotos teismui ir kaip pažymi A. Panomariovas⁵⁴, „bent jau pajustume subjektyvų tiesos pojūtį“. Tačiau visuomenės nuomone, kaip rodo apklausos, prokuratūra nepateisina keliamų lūkesčių, tai rodo, kad minėtų užduočių įgyvendinimas kelia nemenkų problemų⁵⁵. Atsižvelgiant į tai, visuomenėje neabejotinai esti ir pagrįstas abejojimas, kad teisingumas *an sich*, nebeatitinka jam keliamų tikslų.

Įstatymas suteikia teisę ne tik kaltinti valstybės vardu, bet ir gintis nuo bet kokių kaltinimų. M. Gušauskienė įtariamuosius asmenis priskiria prie „labiausiai pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių kategorijos, nes ikiteisminio tyrimo stadija reikalauja ypatingos (papildomos) apsaugos“⁵⁶, kuri realizuojama suteikiant įtariamiesiems teisę į gynybą.

Nagrinėjamame straipsnyje jau buvo minėta, kad „ikiteisminio tyrimo duomenys yra neskelbtini iš esmės dėl trijų priežasčių: 1) vykstant tyrimui įtariamasis laikomas nekaltu (ypatingai slidi riba su nekaltumo prezumpcijos pažeidimu); 2) ikiteisminio duomenų skelbimas gali pažeisti proceso dalyvių teisę į privataus gyvenimo neliečia-

⁵³ Foucault, M. *Surveiller et punir: Naissance de la prison* (Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas), Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 45.

⁵⁴ Kurapka V. E., Matulienė S., Jurka R., ir kt., Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo, Panomariovas A., *Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamojo proceso pavyzdžiu*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 56.

⁵⁵ Ziemelis, V. *Prokuratūros raida Lietuvoje: nuo ordinarinio iki konstitucinio instituto*, Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, teisė, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 179.

⁵⁶ Ancelis, P.; Ažubalytė, R.; Belevičius, L. et al., Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai, Gušauskienė, M. *Įtariamojo teisės į gynybą procesinis turinys ikiteisminio tyrimo stadijoje*, Vilnius: Industrus, 2009, p. 217.

mumą; 3) išankstinės informacijos skelbimas gali sutrukdyti sėkmingai atlikti tyrimą⁵⁷. Nors tiesos paieška baudžiamajame procese nėra absoliutizuojama, tačiau minimos priežastys leidžia daryti pagrįstą išvadą, kad esant bent vienos iš jų pažeidimui, nepaisant to ar jis bus *causae remotae* ar *causae proximae*, nebegalėsime kalbėti apie *veritas* pažinimą, nes toks artėjimas prie tiesos jau nebebus teisėtas *per se*.

„Teisė kaip proto darinys“⁵⁸ gali tinkamai funkcionuoti tik tada, kai tam tikras teiginys (šiuo atveju norma) formos požiūriu tampa prasmingas tik tada, kai jis yra teisingas pagal apibrėžimą ($A=A$)⁵⁹, todėl pagrįstai kyla klausimas ką reiškia neaiški, neapibrėžta norma? Viena iš tokių teisinio reguliavimo problemų yra BPK 177 straipsnio neaiškumas, neapibrėžtumas. Ką reiškia duomenų neskelbtinumas ikiteisminiame tyrime? Ar galima būtų pritarti Sokrato pragmatinei maksimai, kurią jis išplėtojo savo apibrėžimo teorijos kontekste, teigiant, kad pačių sąvokų turinį reikia išvesti iš objektų daromų poveikių, patenkančių į apibrėžimą, sumos⁶⁰? Visos kardamosios priemonės yra sudedamoji įtariamojo, įrodinėjančio savo nekaltumą, ir kaltintojų, įrodinėjančių, kad jis yra kaltas, ginčo dalis. Tad kaip turėtų būti įvertinti subjektyvaus teisingumo atžvilgiu tokie atvejai, kai prokuroras, skirdamas griežčiausią kardomąją priemonę, nurodo įtariamajam ir jo gynėjui visų surinktų duomenų konkrečioje baudžiamajoje byloje? O galbūt tiesos nustatymo vardan prokuroras net ir esant suėmimo skyrimo pagrindams (BPK 122 str.), gali jo neskirti, nes priešingu atveju, jo manymu, nebus surastas nusikalstamos veikos bendrininkas, nebus atskleista nusikalstama veika ir pan.? O gal priešingai, tokios normos galimai „blogina padėtį tų, kuriuos puola, gerindami padėtį puolantiųjų, nes nunokluotas drąsiau puolamas, negu ginkluotas“⁶¹? Reikėtų sutikti su V. Justickio ir G. Valicko nuomone, kad „kaltumo prezumpcija ir spaudimu besiremiantis ikiteisminis tyrimas – tai ikiteisminio tyrimo subjektyvų reakcija į susidariusią padėtį“⁶². Tačiau tiek tyrimo veiksmai, tiek kiekviena kardomoji priemonė smarkiai, o neretai iš esmės paveikia žmogaus laisvę, svarbiausių poreikių tenkinimo galimybes, kelia grėsmę jo orumui, trikdo įprastą gyvenimo ritmą ir būdą, santykius su kitais žmonėmis. o „procesinės formos tarnai, interpretuodami neapibrėžtą įstatymą savaip, rizikuoja jį paversti „privacia namu“⁶³ knyga.

J. Christoffer, analizuodamas EŽTT sprendimus nurodo, kad absoliučios ir sąlyginės teisės sąveikauja kaip *lex generalis* ir *lex specialis*⁶⁴. *Engel and others v. The Netherlands* byloje⁶⁵, Europos žmogaus teisių teismas (toliau - EŽTT) pažymėjo, kad tuo atveju, jei už padarytą pažeidimą gresia bausmė – laisvės atėmimas, kaltinimas vadovaujantis

⁵⁷ Goda, G.; Kuconis, P.; Kazlauskas, M. et al., *Baudžiamajo proceso kodekso komentaras* Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 455.

⁵⁸ Berman, J. H. *Teisė ir revoliucija*, Vilnius: Pradai, 1999, p. 267.

⁵⁹ Mastroberti, S.; Ruppert Klaus, M. *Filosofijos žinynas*, Kaunas: Šviesa, 2001, p. 121.

⁶⁰ Lozuraitis, A.; Tekatorius, A. *Metzailerio filosofų žinynas*, Vilnius: Mintis, 2008, p. 689.

⁶¹ Bekarjija, Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 98.

⁶² Justickis, V.; Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 79.

⁶³ Vaičekauskytė, R.; Maliavkina, S. *Eksperimento teisinio reguliavimo probleminiai aspektai*, Mokslinės minties šventė 2012, Mokslinės konferencijos pranešimai, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 212.

⁶⁴ Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*, Daktaro disertacija, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 96.

⁶⁵ Engel and others v. Netherlands, Judgement of 8 June 1976, Series A., No 22.

Konvencija yra laikomas baudžiamojo pobūdžio, todėl įtariamajam ar kaltinamajam turi būti garantuotos teisės ir procesinė garantijos, įtvirtintos EŽTK 6 str. Taikant BPK nuostatas (123 str., 130 str. 1 d., 140 str., 123 str. 4 d., 127 str. 6 d.) reglamentuojančias suėmimo skyrimą ar jo termino pratęsimą, kyla neaiškumų dėl įtariamojo ir jo gynėjo teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kurią prokuroras pateikė ikiteisminio tyrimo teisėjui svarstant suėmimo klausimą. Vienais atvejais svarstant minėtos kardamosios priemonės skyrimą įtariamajam ir jo gynėjui leidžiama susipažinti su teismui pateiktais visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, kitais atvejais – susipažinti neleidžiama. Pažymėtina, kad šiuo klausimu susiklostė itin skirtinga praktika.

Remiantis nuolatine EŽTT praktika, pagal Žmogaus teisių konvencijos straipsnio 4 dalį ir 6 straipsnio 3 dalies b punktą bei kaltinimo ir gynybos kovos priemonių lygybės principą valstybės narės, priklausomai nuo baudžiamojo proceso stadijos, turi atskleisti gynybai visus kaltinamojo kaltę patvirtinančius ir paneigiančius materialius įrodymus⁶⁶ bei leisti kaltinamojo advokatui susipažinti su pagrindine bylos medžiaga⁶⁷. Tai reiškia, kad įtariamojo teisė būti informuotam turi būti suprantama plačiąja prasme. Europos parlamento ir tarybos direktyvoje (toliau – direktyva) „Dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese“ 6 str. 1 d.⁶⁸, nurodoma, kad valstybės narės turėtų užtikrinti, kad įtariamajam būtų pateikta pakankamai informacijos apie įtarimus, kad būtų užtikrintas teisingas baudžiamasis procesas. Atitinkamai Žmogaus teisių konvencijos 4 str.1 dalyje nustatyta, kad tais atvejais, kai baudžiamojo proceso eigoje įtariamasis arba kaltinamasis sulaikomas, turėtų būti leidžiama susipažinti su ta bylos medžiaga, kuri svarbi norint įvertinti, ar kompetentingos teisėsaugos institucijos sulaukė teisėtai. Tokia ribota galimybė susipažinti su bylos medžiaga užtikrina ikiteisminio proceso teisingumą, kiek tai susiję su sulaikymo ir suėmimo teisėtumu. Tačiau verta sutikti su J. Levon ir P. Veršekio nuomone, kad direktyvoje numatytos nuostatos dabartiniam teisiniam reguliavimui „pridėtinės vertės“⁶⁹ nesuteiks, nes šiuo metu BPK 21 str. 4 d., 22 str. 3 d., 44 str. 2 d., 7 d., 45 str., pakankamai detalai apibrėžia įtariamojo (kaltinamojo) procesines teises ir garantijas, nagrinėjamu klausimu. Taigi galime teigti, kad Lietuvos nacionalinėje teisėje, atsižvelgiant į EŽTK 6 str. 3 d. 1 p. valstybėms narėms keliamus reikalavimus, yra tinkamas teisinis reguliavimas.

⁶⁶ EŽTT 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas Edwards prieš Jungtinę Karalystę, peticija Nr. 13071/87, 36 punktas

⁶⁷ EŽTT 2001 m. vasario 13 d. sprendimas Garcia Alva prieš Vokietiją, peticija Nr. 23541/94, 47–55 punktai.

2001 m. vasario 13 d. sprendimas Schöps prieš Vokietiją, peticija Nr. 251164/94, 41–42 punktai.

2009 m. liepos 9 d. sprendimas Mooren prieš Vokietiją, peticija Nr. 11364/03, 121–124 punktai.

⁶⁸ Europos Komisija, Europos parlamento ir tarybos direktyvos pasiūlymas „Dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese“, Briuselis, 2010.7.20 KOM(2010) 392 galutinis 2010/0215 (COD), prieiga internete: [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2010\)0392_com_com\(2010\)0392_lt.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2010)0392_com_com(2010)0392_lt.pdf).

⁶⁹ Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Lietuvos Aukščiausiasis teismas, Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksui 10 metų, Levon, J. Veršekys, P. *Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė Europos Sąjungos teisėkūros kontekste*, Vilnius, 2012, p. 169.

EŽTT byloje: *Garcia Alva prieš Vokietiją*⁷⁰, *Lamy prieš Belgiją*⁷¹, *Schops prieš Vokietiją*⁷², pripažino, kad rungtyniškumo principas iš esmės įtvirtina nuostatą, kad su ikiteisminio tyrimo duomenimis, kuriuos prokuroras pateikia ikiteisminio tyrimo teisėjui svarstant suėmimo klausimą, turi teisę susipažinti įtariamasis ir jo gynėjas. EŽTT *Smirnova prieš Rusiją*⁷³ sprendime akcentuojami proceso pažeidimai, susiję su pernelyg ilgą paties baudžiamojo proceso bei jo metu taikyto suėmimo trukme ir pernelyg trumpa teismo sprendimų dėl suėmimo taikymo motyvacija. Įtariamasis ir jo gynėjas, nesusipažinę su ikiteisminio tyrimo duomenimis, kuriais grindžiamas įtarimas, suėmimo skyrimo ar pratęsimo pagrindai bei sąlygos, negali ginčyti jų patikimumo. Remiantis šiais EŽTT sprendimais, darytina išvada, kad ikiteisminio tyrimo sėkmė yra eliminuojama, iškeliant ir pabrėžiant lygiateisiškumo ir rungtyniškumo principus. Pažymėtina, kad teismų praktikoje pasitaiko ir tokių atvejų, kai įtariamieji ir jų gynėjai ginčija suėmimo pratęsimo terminus, nurodant kad pats teismas nespėjo susipažinti su bylos duomenimis, akcentuoja prokuroro pateiktų duomenų nepakankamumą, skiriant griežčiausios kardomosios priemonės paskyrimui: „D. Š. įtariamasis pagal BK 260 str. 1 d. tuo, kad veikdamas bendrininkų grupėje su K. Ž. ir A. J., turėdamas tikslą platinti, įgijo ikiteisminio tyrimo metu tiksliai nenustatytą kiekį narkotinių ir psichotropinių medžiagų, po to, kai, automobiliu „VW Passat“, atvažiavęs į namo, kartu su K. Ž. supakavo narkotines ir psichotropines medžiagas į paketą, kurį A. J. ir K. Ž. nuėję prie Šiaulių tardymo izoliatoriaus, permetę per tvorą tikslu perduoti pakete esančias narkotines ir psichotropines medžiagas nenustatytiems asmenims, kalinamiems Šiaulių tardymo izoliatoriuje. D. Š. sulaukytas 2007-12-15, po to suimtas, Klaipėdos miesto apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjos 2008-01-09 nutartimi suėmimo terminas pratęstas 1 mėnesiui⁷⁴.“

Gynėjas prašė naikinti kardomosios priemonės pratęsimo nutartį, nes, pasak jo, prokuroras ir teismas neteisėtai teigia, kad D. Š. kaltę grindžia „įtariamųjų K. Ž. protokolais, įvykio vietą apžiūros protokolą, narkotinių medžiagų tyrimo specialisto išvada“. Šiuos įrodymus teismas vadina minimaliais, bet pakankamais. Teismas konstatavo, kad iš esmės nepagrįsti ir gynėjo argumentai dėl prokuroro pareiškimo turinio neatitikimo BPK 125 str. 2 d. reikalavimams. Prokuroro pareiškime dėl suėmimo termino pratęsimo yra detalai nurodyti BPK 125 str. 2 d. 1, 2 ir 4 p. reikalaujami duomenys. Su gynėju galima sutikti tik toje dalyje, jog BPK 125 str. 2 d. 3 p. reikalaujami duomenys prokuroro pareiškime nurodyti pernelyg trumpai ir neinformatyviai, vienok šis prokuroro pareiškimo trūkumas yra ištaisytas skundžiamoje nutartyje, BPK 125 str. 2 d. 3 p. reikalaujamus duomenis patikslinant ir sukonkretinant. D. Š. įtariamasis tyčinio sunkaus ir savo pobūdžiu savanaudiško nusikaltimo padarymu, yra jauno amžiaus, savo šeimos dar nėra sukūręs, palaiko ryšius su narkotinių medžiagų platinimu besiverčiančiais asmenimis, ko ir pats neneigia. Taigi byloje surinkta medžiaga pagrįstai leidžia manyti, kad būdamas laisvėje, įtariamasis gali toliau daryti sunkius nusikaltimus, susijusius su neteisėtu narkotinių medžiagų platinimu. Akivaizdu, kad nepratęsus kardomosios priemonės, suėmimo, tokiais atvejais, vargu ar būtų pasiekta ir nustatyta tiesa baudžiamojoje byloje. Manytina, kad būtent tokiais atvejais minimalus duomenų pateikimas gynybai yra pateisinimas, nes ikiteisminio tyrimo stadijoje dar tik nustatinėjami nusikalstamos

⁷⁰ EŽTT 2001 m. vasario 13 d. sprendimas *Garcia Alva prieš Vokietiją*, peticija Nr. 23541/94.

⁷¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 metų kovo 30 d. sprendimas byloje *Lamy prieš Belgiją*.

⁷²

⁷³ EŽTT 2003 m. liepos 24 d. Sprendimas *Smirnova prieš Rusiją* peticijos Nr. 46133/99 ir 48183/99.

⁷⁴ Klaipėdos apygardos teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1K-8-557/2008.

veikos bendrininkai, bandomi atskleisti atskiri nusikalstamos veikos epizodai, veikos padarymo schema ir t.t. Taip pat akivaizdu, kad tam tikrais atvejais, suėmimo skyrimas yra nenaudingas. Tokią nuomonę pagrindžia Generalinės prokuratūros pateikiamos ataskaitos. IRD duomenimis, 2011 metais galimai padarę analizuojamas nusikalstamas veikas bendrininkų grupėse buvo įtariami 137 asmenys (2010 metais – 211 asmenų), organizuotose grupėse – 58 asmenys (2010 metais – 46 asmenys)⁷⁵.

Apygarda	Teismams perduotos bylos	Iš jų inkriminuojant veikimą:		
	2011 (2010)	Bendrininkų grupėje	Organizuotos grupės sudėtyje	Nusikalstamo susivienijimo sudėtyje
Vilniaus	109 (148)	9	4	1
Kauno	63 (39)	15	3	-
Klaipėdos	46 (56)	6	3	-
Šiaulių	29 (20)	7	-	-
Panevėžio	22 (21)	4	2	-
Viso:	269 (284)	41	12	1

2011 metais tik 20 proc. teismams perduotų baudžiamųjų bylų kaltinamiesiems buvo inkriminuotas veikimas bendrininkų grupėje. Atsižvelgiant į tai, kad ne vienas didelės apimties ikiteisminis tyrimas dar yra tęsiamas, galima tik bandyti nuspėti, kiek yra atvejų, kai kardomoji priemonė, suėmimas nėra skiriamas, tam, kad išaiškinti veikos bendrininkus, sukelti netikėtumo efektą ir pan. Neskiriant kardomosios priemonės, nereikia pateikti ir turimų duomenų nei teismui, nei gynybai, todėl neabejotina, kad saugant duomenis ir jų neskelbiant saugoma ikiteisminio tyrimo sėkmė.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje iš savo nutarčių pažymėjo, jog pagal BPK 121 str. 2 d. įtariamasis ir jo gynėjas turi teisę susipažinti su pateikta medžiaga, teisėjas sprenddamas kardomosios priemonės paskyrimo klausimą, privalo patikrinti, ar prokuroro pateiktoje medžiagoje yra pakankamai duomenų, kad įtariamasis padarę nusikalstamą veiką⁷⁶. Reiktų atkreipti dėmesį, kad išimtis yra BPK 181 str., Lietuvos apeliacinis teismas pažymėjo, kad proceso dalyvių teisei susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, rungtyniškumo taisyklės netaikomos⁷⁷. Nepaisant visų minimų teismų sprendimų nėra aišku *per se*, kiek duomenų turi pateikti prokuroras, saugodamas ikiteisminio tyrimo sėkmę, teismui. Vis dėlto teismų praktikoje dar pasitaiko nutarčių, kuriose aukštesnės instancijos teismai konstatuoja pažeistą rungtyniškumo ir lygia-teisiškumo principus, vien tik dėl to, kad teismo nutartys motyvuojamos netinkamai: „L. Z. ir jo gynėjas neturėjo galimybės tinkamai ginčyti prokuroro nurodytą kardomosios priemonės suėmimo skyrimo motyvų, parodymų patikimumo ar nuoseklumo. Pagrindas skirti kardomąją priemonę - suėmimą - buvo, priešasčių dėl ko atmesti prokuratūros prašy-

⁷⁵ Lietuvos Respublikos Generalinės prokuratūros pažyma „Apie neteisėtos narkotinių ir psichotropinių medžiagų ikiteisminio tyrimo ir valstybinio kaltinimo palaikymo praktiką 2011 metais“, // 2012-02-03.

⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas, „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“, Nr. 50.

⁷⁷ Lietuvos apeliacinio teismo 2004 m. gruodžio 27 d. nutartis byloje Nr. 1S-318-2004.

mo teismas nenustatė, todėl paskirta kardomoji priemonė - suėmimas buvo būtina norint pasiekti BPK numatytus tikslus. Tačiau dėl nutarties neatitikimo formaliesiems BPK reikalavimams ji buvo panaikinta⁷⁸“.

Galutinį atsakymą galimai turėtų pateikti Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 8 str. 2 p., Lietuvos Respublikos prokuratūros ir prokurorų kompetencijos nuostatų 6.1 p. Pagrindais Generalinės prokuratūros teikiami aiškinamieji raštai, kurie formuoja (ar bent jau turėtų formuoti) vienodą nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo ir baudžiamojo proceso veiksmų kontrolės praktiką. Šių nuostatų pagrindu Generalinis prokuroras 2012-11-22 pateikė aiškinamąjį raštą „Dėl įtariamojo ir jo gynėjo teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga skiriant suėmimą ar pratęsiant suėmimo terminą“, kuris turėjo įnešti aiškumo bei konkretumo susidariusioje situacijoje. Tačiau tenka pažymėti, kad aiški riba nebuvo nubrėžta, pakartotinai buvo nurodyta, kad kiek ir kokių duomenų galima pateikti sprendžia prokuroras, paprastai pateikiant tik tuos duomenis, kuriais grindžiamas įtarimas ir kurie nepakenkiant įtarimo sėkmei gali būti atskleisti įtariamajam ir jo gynėjui. Įtariamajam ir jo gynėjui nepateikiami susipažinti atskirai nuo ikiteisminio tyrimo medžiagos saugomi duomenys⁷⁹. Tada tenka grįžti prie nagrinėjamos temos pradžioje iškelto klausimo, galbūt tiesos nustatymo vardan prokuroras net ir esant suėmimo skyrimo pagrindams (BPK 122 str.), gali jo neskirti, nes priešingu atveju, jo manymu, nebus surastas nusikalstamos veikos bendrininkas, nebus atskleista nusikalstama veika ir pan.? Reiktų sutikti su E. Rimšelio nuomone, kad anksčiau jokių problemų dėl to nekildavo, nes prokurorai žinojo, jog teismas, gavęs visą ikiteisminio tyrimo medžiagą, su ja susipažins, bet nei įtariamajam, nei gynėjui neatskleis jos turinio, juolab kad tokioje medžiagoje yra prokuroro nutarimas atsiskyti leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, priimtas BPK 181 straipsnio 1 dalies nustatyta tvarka⁸⁰.

Sutinkamai su tuo, kad ikiteisminis tyrimas turi būti atliekamas veiksmingai, o tam gali prireikti išlaikyti visos ar tam tikros dalies tyrimo metu surinktos informacijos slaptumą, siekiant neleisti įtariamiesiems trukdyti bylos procesą, paveikti nukentėjusiuosius, liudytojus, ekspertus, kitus įtariamuosius, sunaikinti, paslėpti ar suklastoti daiktus bei dokumentus, turinčius reikšmės tolesnio ikiteisminio tyrimo sėkmei, užkirsti kelią įtariamajam slėptis, bėgtis nuo teismo, daryti naujas nusikalstamas veikas ir pan., griežčiausios kardamosios priemonės, suėmimo, neskyrimas tokiais atvejais, suponuotų visišką fundamentalaus BPK tikslo, tiesos nustatymo, ir baudžiamosios teisės tikslo, asmens padariusio nusikalstamą veiką, nubaudimo, neįgyvendinamumą. Todėl galbūt vis dėlto, saugant pagrindinį BPK tikslą, tiesos nustatymą, taip pat atsižvelgiant į Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos „Dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese“⁸¹ 7 str. nuostatą, kad tais atvejais, kai asmuo yra suimamas arba sulaikomas kuriuo nors baudžiamojo proceso etapu, valstybės narės užtikrina, kad suim-

⁷⁸ Kauno apygardos teismo 2012-05-23 nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-861-273/2012.

⁷⁹ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro aiškinamasis raštas „Dėl įtariamojo ir jo gynėjo teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga skiriant suėmimą ar pratęsiant suėmimo terminą“, 2012-11-22.

⁸⁰ Rimšelis E., Ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimas teismui skiriant kardomąsias priemones, *Jurisprudencija*, 2005, t. 75 (67), P. 72.

⁸¹ 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento teisėkūros rezoliucija dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese (COM(2010)0392 – C7-0189/2010 – 2010/0215(COD)).

tajam arba jo advokatui būtų pateikti su konkrečia byla susiję kompetentingų institucijų turimi dokumentai, kurie yra svarbūs norint pagal nacionalinę teisę veiksmingai užginčyti suėmimo ar sulaikymo teisėtumą, teismai neturėtų reikalauti pateikti visą turimą bylos medžiagą, o prokurorai teismui turėtų pateikti tik tuos duomenis, su kuriais susipažinę įtariamieji ir jų gynėjai, negalėtų pakenkti tyrimo sėkmei.

3. RIBA TARP VISUOMENĖS TEISĖS ŽINOTI, SMALSUMO IR IKITEISMINIO TYRIMO SĖKMĖS

Neretai žodžio laisvės teisė yra suprantama kaip informacijos perteikimo ar gavimo laisvės teisė, tačiau prie termino informacija ne visada dera žodis laisvė⁸². Baudžiamajame procese bet koks informacijos paviešinimas apie asmenį neretai gali turėti kaltinimo elementų⁸³, todėl teisė į informaciją nėra laikoma absoliučia vertybe ir tam tikrais atvejais gali būti ribojama. Tai, kad žmogaus teisė ieškoti, gauti, naudotis, skleisti informaciją nėra absoliuti, patvirtina ir Konstitucijos bei tarptautinių teisės aktų, deklaruojančių žmogaus teises, analizė. Ribojant asmens teisę į informaciją, viešojo informacija, valstybės „dėka“ tampa viešai neskelbiama informacija. Pritartina A. Panomarioviui, kad paslaptis gali būti laikoma viena iš viešai neskelbiamos informacijos atmainų⁸⁴. Baudžiamojo proceso literatūroje neretai išsakoma nuomonė, kad baudžiamojo proceso viešumo principas neapima baudžiamosios bylos ikiteisminio tyrimo stadijos, todėl ikiteisminis tyrimas neturėtų būti laikomas viešu, o draudimas garsinti ikiteisminio tyrimo duomenis turėtų būti laikomas specifiniu baudžiamojo proceso principu⁸⁵.

Neabejotina, kad duomenų neskelbtinumo norma *a priori* saugo kitą konstitucinę asmenų teisę, teisę į privatumą. Teisės instituto organizuojamos mokslinės konferencijos „Žmogaus teisės Lietuvoje“ mokslininkų-tyrėjų žodžiais tariant bei remiantis naujaisiais *Vilimoras* visuomenės apklausos duomenimis⁸⁶, didžiausius įverčius gavusios konkrečios teisės, kurių įgyvendinimo užtikrinimo problemos traktuotinos valstybėje kaip aktualesios: asmens socialinės apsaugos problemos (4.17), asmens neliečiamumo garantijos (4.17), operatyvinės veiklos vykdymo problemos (šiuo metu įvardijamos kaip kriminalinės žvalgybos) (3.92), teisė į privatumą (3.59) ir kt. Dar 1964 m. JAV Aukščiausiasis Teismas byloje *Sullivan v. New York Times*⁸⁷ pirmą kartą ieškojo balanso tarp dvejų konstitucinių teisų – žodžio laisvės ir privataus gyvenimo apsaugos. Pasak E. Žiobienės būtina diskutuoti „kada faktų viešinimas gali duoti daugiau naudos negu žalos“⁸⁸.

⁸² Arlauskas, S. Žodžio (saviraškos) laisvės teisės moralinės ribos, *Jurisprudencija*, Lietuvos teisės universitetas, Vilnius, 2001, 19(11), p. 141.

⁸³ Boyce, R. N.; Dripps, D. A.; Perkins R. M. *Criminal law and procedure: cases and materials*, New York, 2004, P. 1294.

⁸⁴ Panomariovas, A. Viešai neskelbiama informacija – paslaptis kaip socialinis teisinis reiškiny, *Jurisprudencija*, Lietuvos teisės universitetas, 2002, 32(24), p. 92.

⁸⁵ Panomariovas, A. *Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese*, Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 138.

⁸⁶ Prieiga internete: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=2575&p_k=1 [interaktyvus, žiūrėta: 2012-12-16]

⁸⁷ *Sullivan v. New York Times*, 376 US 254, 279, 1964, http://www.bc.edu/bc_org/avp/cas/comm/free_speech/nytvssullivan.html [interaktyvus, žiūrėta: 2012-12-17]

⁸⁸ Žiobienė, E. Privatumo teisės doktrinos kaita JAV, *Jurisprudencija*, Lietuvos teisės universitetas, 2002, 32(24), p. 39.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas savo nutarimuose ne kartą yra pažymėjęs, kad pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo įstatymais įtvirtinant informacijos laisvės įgyvendinimo garantijas būtų sudaromos prielaidos pažeisti kitas konstitucines vertybes, jų pusiausvyrą. Laisvė ieškoti, gauti ir skleisti informaciją nėra absoliuti⁸⁹. Pagal Konstitucijos 25 straipsnio 3 dalį laisvę gauti ir skleisti informaciją galima riboti tik įstatymu, tada, kai yra būtina apsaugoti šioje dalyje nurodytas konstitucines vertybes – žmogaus sveikatą, garbę ir orumą, privatų gyvenimą, dorovę, konstitucinę santvarką. Taip pat viename iš savo nutarimų Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį, kad tam tikrų institucijų pareigūnai negali dangstyti informacijos suteikimo laisvę⁹⁰. Pritartina tokiai Konstitucinio Teismo pozicijai, nes ribojant teisę į teisėtą informacijos galimybę, esant piktnaudžiavimo suteiktais įgaliojimais, atvejais, kyla grėsmė į kitų konstitucinių teisių pažeidimus. Tačiau vėl grįžtant prie minėtų *Vilimorus* atliktų gyventojų apklausos duomenų, kyla klausimas ar ši teisė Lietuvoje yra tinkamai saugojama? Manytina, kad būtų tikslinga analizė apsiribojant trimis aspektais: informacijos ieškojimo ir gavimo (išskiriant kriminalinės žvalgybos įstatymo numatomą teisinį reguliavimą), bei skleidimo (visuomenės teisės žinoti bei žurnalistų noro tenkinti visuomenės smalsumą riba ir santykis).

Kriminalinės žvalgybos įstatymo aiškinamajame rašte teigiama, kad operatyvinės veiklos įstatymas nepakankamai užtikrina žmogaus teisių ir laisvių apsaugą, operatyvinės veiklos subjektų veiklos kontrolę, nepakankamai reglamentuoja operatyvinės veiklos atlikimo pagrindus ir neatitinka laikmečio realijų. Seimo priimtame teisės akte yra įtvirtinta ir žmogaus teisių ir laisvių apsauga vykstant kriminalinę žvalgybą. Jame pabrėžiama, kad atskiri šių teisių ir laisvių ribojimai yra laikini ir gali būti taikomi tik įstatymų nustatyta tvarka, siekiant apginti kito asmens teises ir laisves, nuosavybę, visuomenės ir valstybės saugumą. Asmeniui, kurio atžvilgiu buvo taikyta kriminalinė žvalgyba, tačiau gauta informacija nepasitvirtino ir ikiteisminis tyrimas nepradėtas, bet atsirado teisinės neigiamos pasekmės, pareikalavus, turės būti pateikti kriminalinės žvalgybos metu apie jį surinkti duomenys. Kaip pažymima teisės akto aiškinamajame rašte, naujas įstatymas užtikrins didesnę žmogaus teisių apsaugą, didins didesnę prokurorų ir teismų kontrolę kriminalinės žvalgybos srityje, sukurs sąlygas kriminalinės žvalgybos subjektų efektyvesnei kovai su nusikalstamumu⁹¹. Tačiau analizuojant minimą įstatymą, galima teigti, kad efektyvesnis žmogaus teisių užtikrinimas yra deklaratyvaus pobūdžio. Minimo įstatymo ketvirtame straipsnyje įtvirtinamas kriminalinės žvalgybos subjektų uždavinys – nusikalstamų veikų prevencija. Diskutuotina, ar galiojantys baudžiamieji įstatymai neįgyvendina šio uždavinio? Kokia *ultima ratio* principo vieta baudžiamųjų normų sistemoje, galbūt, kaip teigia prof. O. Fedosiukas, esame priversti gyventi baudžiamųjų įstatymų „infliacijos“ sąlygomis⁹², o pats teisinis reguliavimas tampa *sola ratio* principo taikymo erdvėje? Ir vietoje to, kad *ultima ratio* būtų suvokiamas kaip *in dubio pro libertate*, prerogatyvą atiduodant žmogaus teisių ir laisvių apsaugai, kriminalinės žvalgybos

⁸⁹ Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d., 1996 m. gruodžio 19 d., 2002 m. spalio 23 d., 2004 m. sausio 26 d. nutarimai.

⁹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2005 m. rugsėjo 22 d. nutarimas „Dėl neskelbtinos informacijos platinimo tvarkos“.

⁹¹ Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymo aiškinamasis raštas, projektas Nr. XIP-4214.

⁹² Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė, *Jurisprudencija*, 2012, 19 (2), p. 718.

įstatyme nustatoma pakartotinė prevencinė kriminalinės žvalgybos subjektų veikla, nekonkretizuojant siekiamo rezultato ir nenustatant atsakomybės už piktnaudžiavimą suteiktais įgaliojimais. Darytina išvada, kad informacijos gavimo kontekste atsižvelgiant į tai, kriminalinės žvalgybos metu surinkti duomenys neturi ypatingo svarumo ir nėra pakankami pagrindžiant asmens kaltę teisiąmojo posėdžio metu⁹³, kriminalinės žvalgybos įstatymas galimai įtvirtina dar didesnius žmogaus teisių suvaržymus (išskirtinai asmens teisę į privatų gyvenimą), nei buvo numatyti iki tol galiojusiame operatyvinės veiklos įstatyme.

Teisė gauti informaciją sietina ne tik su kitų teisės subjektų pareiga „iškęsti“ informacijos ieškančio asmens teisėtus veiksmus, bet ir su tam tikrų subjektų pareiga veikti aktyviai, pateikti jų turimą informaciją, kuri domina jos ieškančią asmenį.⁹⁴ Baudžiamojo kodekso 165-168 straipsniai saugo asmens privatų gyvenimą ir jo neliečiamumą. Valsitybė privalo užtikrinti balansą tarp pareigos garantuoti teisingą ir nešališką procesą ir spaudos laisvės, bei garantuoti tiek žurnalistų, tiek proceso dalyvių teises. Nors ŽTK 10 str. neišskiria spaudos laisvės kaip ypatingos nuomonės reiškimo laisvės rūšies, tačiau EŽTT savo praktikoje išplėtojo principus ir taisykles, suteikiančias visuomenės informavimo priemonėms ypatingą statusą. Teismo nuomone, spaudos laisvė nusipelnė didesnio dėmesio, nes žiniasklaidos – visuomenės *public-watchdog* (sarginio šuns) vaidmuo visuomenėje yra ypatingas, tai pirmą kartą EŽTT pažymėjo dar 1986 m. byloje *Lingens prieš Austriją*⁹⁵. EŽTT savo sprendimuose taip pat pažymėjo, kad žiniasklaida privalo pateikti informaciją ir idėjas visais aspektais, kurie turi visuomeninę reikšmę. Tačiau ar galima teigti, kad visuomenės informacijos subjektai turi tokią absoliučią teisę, kai informacija susijusi su rezonansinėmis bylomis, bylose, kuriose proceso dalyviai yra mažamečiai, nepilnamečiai? Ir atvirkščiai ar žurnalistai turi teisę (pareigą?) pateikti gautą informaciją teismui pareikalavus? Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijose „Dėl ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo“⁹⁷ nurodoma, kad sprendimą dėl skelbtinų ikiteisminio tyrimo duomenų turinio ir apimties priima tyrimą organizuojantis ir jam vadovaujantis prokuroras. Ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo subjektams jis privalo žodžiu ar raštu paaiškinti teisinius ir faktinius atsisakymo skelbti konkrečius ikiteisminio tyrimo duomenis pagrindus. Visos šios nuostatos yra nukreipiamos į nekaltumo prezumpcijos įtariamo asmens atžvilgį įgyvendinimą.

Minimos nuostatos įvardija duomenys, kurie yra neskelbtini, t. y. asmens kodas, asmens gimimo data, tiksli asmens gyvenamoji vieta. Lietuvos Respublikos generalinio

⁹³ Birutis ir kiti prieš Lietuvą bylos Nr. 47698/99 ir 48115/99, 1992 m. birželio 15 d. Lüdi prieš Šveicariją, Kostowsky v. the Netherlands, 1989; Van Mechelen and Others v. the Netherlands, 1997 ir kt.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gruodžio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės paslapčių ir jų apsaugos įstatymo 5 ir 10 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. kovo 6 d. nutarimų Nr. 309 ir Nr. 310 atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso normoms“// Valstybės žinios, 1996, Nr. 126–2962.

⁹⁵ Gutas, A. Teisė į informaciją, Lietuvos Respublikos Seimo Jungtinių Tautų vystymo programa, Teisės institutas, Žmogaus teisės Lietuvoje, Vilnius, 2005, p. 54.

⁹⁶ Meškauskaitė, L. *Žiniasklaidos teisė*, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 90.

⁹⁷ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo rekomendacijų patvirtinimo“, 2011 m. vasario 10 d. Nr. I-48.

prokuroro įsakymas „Dėl informacijos teikimo viešosios informacijos rengėjams“⁹⁸ detalizuoja kada ir kokia informacija gali būti suteikiama. Įtariamieji, kuriems paskirta kardomoji priemonė, suėmimas, taip pat turi teisę teikti informaciją tik ikiteisminiam tyrimui vadovaujančio ar jį atliekančio prokuroro arba teismo, kurio žinioje yra byla, rašytiniu sutikimu suimtieji turi teisę susitikti su žurnalistais⁹⁹. Remiantis šiomis nuostatomis visuomenės informavimo priemonėms pateikiami tik inicialai, pirmoji vardo ir pavardės raidė (pvz. – H. D., nors akivaizdu, kad toks pateikimas neapsaugo, šiuo atveju, Henriko Daktaro teisės į nekaltumo prezumpciją). Taip pat pažymėtina, kad teisės saugos subjektai daro išimtis ir šiuo atžvilgiu. Motyvuojant tuo, kad visuomenė turi teisę žinoti įtariamųjų banko „Snoro“ buvusių akcininkų vardus ir pavardes (Raimundas Baranauskas, Vladimiras Antonovas) dar ikiteisminio tyrimo metu, paskelbė jų asmenybės identifikuojančius duomenis. Remdamasis visuomenės saugumo departamento pažymas apie tam tikrus viešus asmenis valstybėje. Esant tokioms išimtimis, galimos trys pozicijos: nekaltumo prezumpcijos pažeidimas, visuomenės teisė žinoti ir visuomenės smalsumo tenkinimas. Tačiau visais minėtais atvejais, pažeidimų nenustatyta.

IŠVADOS

1. Pripažįstama, kad tik teismas *expressis verbis* sprendžia ar duomenys yra pakankami skirti (pratęsti) kardomąją priemonę suėmimą. Išskirtinai turėtų būti vertinama atvejai, kai teismo prašomi suimti įtariamieji, įtariamai padarę nusikalstamas veikas esant tam tikroms bendrininkavimo formoms, tokiais atvejais, minimalus duomenų pateikimas, turėtų būti laikomas pakankamu. Esant skirtingai praktikai, rekomenduotina pateikti aiškesnę poįstatyminę aktą, kuris suvienodintų praktiką nagrinėjamu aspektu.
2. EŽTT ir nacionalinėje teismų praktikoje pripažįstama, kad netinkama suėmimo skyrimo motyvacija (kartais net formalių reikalavimų pažeidimas) yra laikoma baudžiamojo proceso pažeidimu. Darytina išvada, kad ikiteisminio tyrimo sėkmė yra eliminuojama, iškeliant ir pabrėžiant lygiateisiškumo ir rungtyniškumo principus.
3. Teisė ieškoti ir gauti, ieškoti ir skleisti informaciją nėra absoliuti. Įstatymų leidėjas turėtų peržiūrėti naujai įsigaliojusio kriminalinės žvalgybos įstatymo nuostatas, nes jos galimai įtvirtina dar didesnius žmogaus teisių suvaržymus (išskirtinai asmens teisę į privatų gyvenimą), nei buvo numatytos operatyvinės veiklos įstatyme.
4. Ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumas (ar skelbtinumas) individualiais atvejais balansuoja tarp nekaltumo prezumpcijos pažeidimo, visuomenės teisės žinoti ir visuomenės smalsumo tenkinimo. Todėl kiekviena situacija reikalauja teisinių ir faktinių aplinkybių analizės, suteikiant prioritetą ikiteisminio tyrimo sėkmei.

⁹⁸ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl informacijos teikimo viešosios informacijos rengėjams tvarkos aprašo patvirtinimo, 2011 m. vasario 10 d. Nr. I-49

⁹⁹ Lietuvos Respublikos suėmimo vykdymo įstatymas//, Žin., 1996, Nr. 12-313.

LITERATŪROS SĄRAŠAS:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija// Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas//Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.
3. Lietuvos Respublikos suėmimo vykdymo įstatymas//, Žin., 1996, Nr. 12-313.
4. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas//, Valstybės žinios, 2006-07-27, Nr. 82-3254 .
5. Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas, Žin., 2012, Nr. 122-6093.
6. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo rekomendacijų patvirtinimo“, 2011 m. vasario 10 d. Nr. I-48.
7. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl informacijos teikimo viešosios informacijos rengėjams tvarkos aprašo patvirtinimo, 2011 m. vasario 10 d. Nr. I-49
8. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro aiškinamasis raštas „Dėl įtariamojo ir jo gynėjo teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga skiriant suėmimą ar pratęsiant suėmimo terminą“, 2012-11-22.
9. Lietuvos Respublikos Generalinės prokuratūros pažyma „Apie neteisėtos narkotinių ir psichotropinių medžiagų ikiteisminio tyrimo ir valstybinio kaltinimo palaiškymo praktiką 2011 metais“, // 2012-02-03.
10. Arlauskas S., Šiuolaikinės teisės filosofija, Vilnius: Charibdė, 2011, P. 81, 83.
11. Arlauskas S., Žodžio (saviraškos) laisvės teisės moralinės ribos, Jurisprudencija, Lietuvos teisės universitetas, Vilnius, 2001, 19(11), P. 141.
12. Ashworth A., The criminal process and evaluative study, Oxford: Clarendon press, 1994, P. 47.
13. Autorių kolektyvas: Kurapka V. E., Matulienė S., Jurka R., ir kt., Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo, Panomariovas A., Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamojo proceso pavyzdžiu, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, P. 56.
14. Autorių kolektyvas: Ancelis P., Ažubalytė R., Belevičius L. ir kt., Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai, Gušauskienė M., Įtariamojo teisės į gynybą procesinis turinys ikiteisminio tyrimo stadijoje, Vilnius: Industrus, 2009, P. 217.
15. Dworkin R., Rimtas požiūris į teises, Vilnius: Lietuvos rašytojų s-gos leidykla, , 2004, P. 391.
16. Berman J. H., Teisė ir revoliucija, Vilnius: Pradai, 1999, P. 267.
17. Bekarija, Č., Apie nusikaltimus ir bausmes, Vilnius: Mintis, 1992, P. 98.
18. Boyce R. N., Dripps D. A., Perkins R. M., Criminal law and procedure: cases and materials, New York, 2004, P. 1294.
19. Gutauskas A., Teisė į informaciją, Lietuvos Respublikos Seimo Jungtinių Tautų vystymo programa, Teisės institutas, Žmogaus teisės Lietuvoje, Vilnius, 2005, P. 54.
20. Goda G., Kuconis P., Kazlauskas M. ir kt., Baudžiamojo proceso kodekso komentaras Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, P. 455.
21. Fedosiuk O., Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (ultima ratio): teorija ir realybė, Jurisprudencija, 2012, 19 (2), P. 718.
22. Foucault M., Diskurso tvarka, Vilnius: Baltos lankos, 1998, P. 6.
23. Foucault M., Surveiller et punir: Naissance de la prison (Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas), Vilnius: Baltos lankos, 1998, P. 45.

24. Jovaišas K., Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, Lietuvos Respublikos Seimo Jungtinių Tautų vystymo programa, Teisės institutas, Žmogaus teisės Lietuvoje, Vilnius, 2005, P. 47
25. Justickis V., Valickas G., Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, P. 79.
26. Panomariovas A., Viešai neskelbiama informacija – paslaptis kaip socialinis teisinis reiškiny, Jurisprudencija, Lietuvos teisės universitetas, 2002, 32(24), P. 92.
27. Panomariovas A., Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese, Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, P. 138.
28. Rimšelis E., Ikitėisminio tyrimo duomenų atskleidimas teismui skiriamas kardomąsias priemones, Jurisprudencija, 2005, t. 75 (67), P. 72.
29. Mastroberti S., Ruppert Klaus M., Filosofijos žinynas, Kaunas: Šviesa, 2001, P. 121.
30. Meškauskaitė L., Žiniasklaidos teisė, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, P. 90
31. Kanišauskas S., Moralės filosofijos pagrindai, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, P. 288
32. Lietuvos laisvosios rinkos institutas ir advokatų kontora LAWIN, Viešojo intereso veidai: socialinė, teisinė ir ekonominė problematika, Šimašius R., Įžvalgos apie tai, kas vieša ir privatu, Vilnius, 2012, P. 40.
33. Losis E., Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese, Daktaro disertacija, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, P. 96.
34. Lozuraitis A., Tekatorius A., Metzailerio filosofų žinynas, Vilnius: Mintis, 2008, P. 689
35. Vaičekauskytė R., Maliavkina S., Eksperimento teisinio reguliavimo probleminiai aspektai, Mokslinės minties šventė 2012, Mokslinės konferencijos pranešimai, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, P. 212.
36. Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Strateginio planavimo komitetas, Vilniaus universiteto Alumni draugija, Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis, ateitis, Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys, Goda G., Galimybė įgyvendinti baudžiamojo proceso uždavinius baudžiamąją bylą užbaigiant sandoriu, Vilnius, 2012, P. 441.
37. Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Lietuvos Aukščiausiasis teismas, Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksui 10 metų, Levon J., Veršekys P., Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė Europos Sąjungos teisėkūros kontekste, Vilnius, 2012, P. 169.
38. Žiemelis V., Prokuratūros raida Lietuvoje: nuo ordinario iki konstitucinio instituto, Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, teisė, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, P. 179.
39. Žiobienė E., Privatumo teisės doktrinos kaita JAV, Jurisprudencija, Lietuvos teisės universitetas, 2002, 32(24), P. 39.
40. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2005 m. rugsėjo 22 d. nutarimas „Dėl neskelbtinos informacijos platinimo tvarkos“.
41. Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d., 1996 m. gruodžio 19 d., 2002 m. spalio 23 d., 2004 m. sausio 26 d. nutarimai.
42. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gruodžio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės paslapčių ir jų apsaugos įstatymo 5 ir 10 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. kovo 6 d. nutarimų Nr. 309 ir Nr. 310 atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso normoms“// Valstybės žinios, 1996, Nr. 126–2962.

43. Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymo aiškinamasis raštas, projektas Nr. XIP-4214
44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas, „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“, Nr. 50.
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-243/2009
46. Lietuvos apeliacinio teismo 2004 m. gruodžio 27 d. nutartis byloje Nr. 1S-318-2004.
47. Klaipėdos apygardos teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1K-8-557/2008.
48. Kauno apygardos teismo 2012-05-23 nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-861-273/2012.
49. Engel and others v. Netherlands, Judgement of 8 June 1976, Series A., No 22.
50. EŽTT 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas Edwards prieš Jungtinę Karalystę, peticija Nr. 13071/87,
51. 36 punktas
52. EŽTT 2001 m. vasario 13 d. sprendimas Garcia Alva prieš Vokietiją, peticija Nr. 23541/94, 47–55 punktai.
53. 2001 m. vasario 13 d. sprendimas Schöps prieš Vokietiją, peticija Nr. 251164/94, 41–42 punktai.
54. 2009 m. liepos 9 d. sprendimas Mooren prieš Vokietiją, peticija Nr. 11364/03, 121–124 punktai.
55. Europos Komisija, Europos parlamento ir tarybos direktyvos pasiūlymas „Dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese“, Briuselis, 2010.7.20 KOM(2010) 392 galutinis 2010/0215 (COD), prieiga internete: [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2010\)0392_/com_com\(2010\)0392_it.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2010)0392_/com_com(2010)0392_it.pdf).
56. EŽTT 2001 m. vasario 13 d. sprendimas Garcia Alva prieš Vokietiją, peticija Nr. 23541/94.
57. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 metų kovo 30 d. sprendimas byloje Lamy prieš Belgiją. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Lamy%20%7C%20BELGIUM&sessionid=1684910&skin=hudoc-en> (sprendimo tekstas anglų kalba); taip pat Berger V. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Vilnius: Pradai, 1997 (sprendimo santrauka lietuvių kalba).
58. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. vasario 13 d. sprendimas byloje Schöps prieš Vokietiją// http://www.coe.int/T/D/Menschenrechtsgerichtshof/Dokumente_auf_Deutsch/Volltext/Urteile/20010213_Schoeps_U.asp#TopOfPage.
59. EŽTT 2003 m. liepos 24 d. Sprendimas Smirnova prieš Rusiją peticijos Nr. 46133/99 ir 48183/99.
60. 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento teisėkūros rezoliucija dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese (COM(2010)0392 – C7-0189/2010 – 2010/0215(COD)).
61. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=2575&p_k=1 [interaktyvus, žiūrėta: 2012-12-16]
62. Sullivan v. New York Times, 376 US 254, 279, 1964, http://www.bc.edu/bc_org/avp/cas/comm/free_speech/nytvtsullivan.html [interaktyvus, žiūrėta: 2012-12-17]
63. EŽTT sprendimai: Birutis ir kiti prieš Lietuvą bylos Nr. 47698/99 ir 48115/99, 1992 m. birželio 15 d. Lüdi prieš Šveicariją, Kostowsky v. the Netherlands, 1989; Van Mechelen and Others v. the Netherlands, 1997 ir kt.

64. Informatikos ir ryšių departamento duomenys apie nužudymus 2011-2012 m., prieiga internete: https://www.ird.lt/infusions/report_manager/reports/txt_file.php?fv=data/1_201211_It/f-nuz-201211.data.txt&ff=%3C%21--%7CNUZ%-7C1%7C%3E&tt=Duomenys%20apie%20nu%C5%BEudymus%20%28Forma_NU%C5%BD%29

SOME OF THE PRE-TRIAL NON PUBLICATION OF DATA ELEMENTS

Rasa Vaicekauskyte

Mykolas Romeris University

Summary

According to the constitutional doctrine, the objective truth in the criminal process is one of the most important goals. Homo sapiens life is inseparable from the information that they are searching for, receipt and dissemination. Among the permanent members of the public discourse takes place, and such data exchange dichotomy has simply unquestionable. The right to information is not the absolute right. A person's right to information, public information becomes public. Same data secrecy presupposes abstraction: minimum – maximum, but nothing has fundamentally alters the fact that it is rounding of concept of public prosecutor in criminal proceedings and do not determinate the outcome of a purely positive definition. But the question is how much data the prosecutor has a pre-trial judge, except in special cases of murder complicity, in such forms as an organized group or criminal organization? Where the boundary between the pre-trial process (and thus the truth of guilt of criminal conviction) and the suspect and this council have the right to know? Where is the beginning of public's right to know and the satisfaction of curiosity when threatened violation of the right of privacy. How to evaluate the de jure cases where procedural form servants „losing“ part of the pre-trial investigation is not listed?

Despite the fundamental nature of the debate it is recognized that only a court expressis verbis decide whether the data are sufficient for the extended (remand) in custody. However, the truth, as the main purpose of criminal proceedings dock should justify the fact that the investigating certain data security suspect or his counsel, it should be understood as an implementation of the requirement related to the proportion between the desire to respect individual rights and possibility of a proper and qualified to carry out an investigation, and thus closer, to get closer to the truth, at least in the sense of subjective experience.. Consequently, it is proper de jure assessment in cases where pre – trail data, which are considered as sensitive, investigating subject the media revealed before applying (or applying at the same time) to the investigating prosecutor. Such cases should receive critical attention of the legislature, or disciplinary action.

Keywords: true, information, data, pre-trial investigation, arrest, media, privacy, secret.

ULTIMA RATIO: AR NEPERŽENGTA RIBA?

Ieva Žentelytė

Tel. nr.: +370 618 13641, el. p.: ieva.zentelyte@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tel. nr.: (8 5) 271 4625, el. p.: roffice@mruni.eu

Anotacija. Straipsnyje, vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – LR KT), Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) bei kitų teismų praktika ir teisės mokslo doktrina, analizuojama ultima ratio principo samprata ir taikymas baudžiamosiose bylose, t. y. teisę taikant, o ne kuriant. Diskusija dėl šio principo yra reikšminga tuo, kad platus šio principo taikymas baudžiamosiose bylose gali lemti galimybes taikyti baudžiamąją atsakomybę už nusikalstamas veikas susiaurėjimą, taip pat dviejų savo prigimtimi ir tikslais skirtingų atsakomybių rūšių, t. y. civilinės ir baudžiamosios konkurenciją, baudžiamosios atsakomybės subsidiarumą ir už tam tikras kriminalizuotas nusikalstamas veikas taikymo negalimumą. Straipsnyje nesiekama pagrįsti požiūrio, kad už visus teisės pažeidimus turi būti taikoma griežčiausia atsakomybė ar kad teisinėje valstybėje turėtų būti pateisinamas nepagrįstas disponavimas griežčiausiomis, labiausiai asmens teises varžančiomis atsakomybės priemonėmis. Autorė neabejoja dėl neproporcingo ir teisiškai nepagrįsto baudžiamosios represijos keliamo pavojaus žmogaus teisėms ir laisvėms, tačiau straipsnyje analizuoja ultima ratio principą teisės taikymo aspektu ir siekia iškelti klausimus, ar gana platus ultima ratio taikymas suderinamas su LR KT išaiškinta valstybės pareiga gintis nuo nusikalstamų veikų ir Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) paskirtimi ir jame numatytais baudmės tikslais, ir ar neišplečiama nusikalstamos veikos sudėtis, kas reikštų naujo nenumatyto požymio įvedimą, taip apribojant galimybę taikyti baudžiamąją atsakomybę. Straipsnyje pateikiama nuomonė, kuri nepretenduoja pateikti galutinį ir vienintelį teisingą šio diskusinio klausimo sprendimą ir įvertinimą.

Reikšminiai žodžiai: ultima ratio, teisės principas, baudžiamoji atsakomybė, nusikalstamos veikos sudėties požymis.

ĮVADAS

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucijos) 31 straipsnis įtvirtina baudžiamosios teisės ir baudžiamąjo proceso konstitucinius pagrindus, tačiau jame ultima ratio principas expressis verbis nėra paminėtas. BK taip pat nerastume ultima ratio sąvokos. Nemažai neaiškumų kelia ultima ratio principas ir jo statusas. Šis neapibrėžtumas trunka gana ilgą laiką. Tikriausiai būtų galima logiškai mąstyti, kad jei yra ultima ratio principas, kuris turi būti taikomas paskutinis, turėtų būti ir *prima ratio* (pirmoji priemonė) arba *secunda ratio* (antroji priemonė) principai, kurie būtų taikomi pirmiau jo. Mokslininkas N. Jareborg pripažįsta, kad dar nėra tekę matyti išsamesnės diskusijos ar analizės, kas yra *prima ratio* ir *secunda ratio* principai, tačiau pažymi, kad bet koku atveju turi būti laikomasi prezumpcijos, jog valstybė negali kištis į visas as-

mens gyvenimo sritis.¹⁰⁰ Dr. O. Fedosiuk konstatuoja tą patį faktą, kad dėl ultima ratio idėjos teisinio statuso ir privalomumo iki dabar nėra aiškumo.¹⁰¹ Dar viena šios temos aktualumo priežastis galėtų būti ta, jog plačiau ultima ratio yra analizuotas teisę kuriant, tuo tarpu šis principas turi ir kitą prasmę, kuri atsiskleidžia teisę taikant, todėl reikalinga išsamesnė šio principo analizė.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti ultima ratio principo taikymo baudžiamosiose bylose problematiką. Tikslui pasiekti bus keliami šie uždaviniai: išnagrinėti ultima ratio sampratą, išsiaiškinti jo privalomumą ir vietą teisės sistemoje, atskleisti baudžiamosios ir civilinės atsakomybės konkurencijos reiškinį, pateikti aktualią teismų praktikos ir mokslo doktrinos analizę.

Šio straipsnio objektas – ultima ratio principas taikymo aspektu LR KT doktrinoje, LAT bei kitų teismų praktikoje ir teisės mokslo doktrinoje.

Darbe bus naudojami aprašomasis, dokumentų analizės, apibendrinimo, lingvistinis, loginis, kritinis metodai.

1. ULTIMA RATIO SAMPRATA IR VIETA TEISĖS SISTEMOJE

Teisės mokslo doktrinoje ir teismų praktikoje aiškinama, kad baudžiamoji atsakomybė yra ultima ratio, t. y. „kraštutinė priemonė kraštutiniu atveju“, kurios imamasi, kai kitomis socialinėmis ar teisinėmis priemonėmis neįmanoma apginti teisiųjų gėrių.¹⁰² Tačiau ultima ratio naudojamas ir kitose teisės šakose, pvz., civilinėje teisėje. LAT pažymi, kad sutarties nutraukimas yra ultima ratio priemonė.¹⁰³ Taigi, ultima ratio galėtų būti laikomas tam tikru proporcingumo matu ar aspektu, būdingu ne tik baudžiamajai teisei. Vis dėlto, baudžiamosios teisės moksle ultima ratio laikomas baudžiamosios teisės principu.

Užsienio literatūroje yra pamąstymų apie tai, kad ultima ratio yra įstatymų leidybos etikos principas, kuris suprantamas kaip principas prieš kriminalizaciją.¹⁰⁴ Šiame kontekste dr. O. Fedosiuk mokslinėje plotmėje labai teisingai kelia ultima ratio privalomumo klausimą.¹⁰⁵

Teisės principams būdinga privalomumo savybė.¹⁰⁶ Dr. E. Spruogis savo darbuose aiškina, kad privalomumo niekada negalima sieti vien tik su normos ar principo numatymu teisės akte. „Tiek teisės principų, tiek teisės normų veikimą, jų privalomą pobūdį pirmiausia lemia visuomenės moralinis įsipareigojimas, taip pat valstybės prievarta bei formalūs teisėkūros reikalavimai“.¹⁰⁷ Šiuo požiūriu nesiekama sumenkinti Konstitucijos ar kito teisės akto, tačiau norima akcentuoti, jog teisę suprantame

¹⁰⁰ Jareborg, N. Criminalization as Last Resort (Ultima Ratio). Ohio State Journal Of Criminal Law. 2004, 524.

¹⁰¹ Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (ultima ratio): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19(2): 715.

¹⁰² Jareborg, N., *supra note 1*, 523; Fedosiuk, O. *supra note 2*, P. 717; Fedosiuk O., Baudžiamoji atsakomybė kaip *ultima ratio* priemonė. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Metinis informacinis pranešimas. 2011.

¹⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gegužės 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-212/2012.

¹⁰⁴ Jareborg, N., *supra note 1*, 521 - 534.

¹⁰⁵ Fedosiuk, O., *supra note 2*, p. 715.

¹⁰⁶ Baublys L., Beinoravičius, D., Spruogis E., *et al.* *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: MES, 2010. p. 178.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 179.

kaip veikiamą norminių vertybinių faktų (moralės, etikos, tradicijos, religijos), kurie yra teisės šaltinis materialiąja prasme. Taigi, etinis principas taip pat tam tikra prasme yra privalomas.

Dr. D. Pranka ultima ratio laiko pagrindiniu baudžiamosios teisės principu ir siūlo jį suprasti dvejomis prasmėmis: ultima ratio teisę kuriant ir ultima ratio teisę taikant.¹⁰⁸ Dr. O. Fedosiuk ultima ratio taip pat laiko ne tik baudžiamosios teisės principu, bet ir principu, turinčiu konstitucinę reikšmę. Ultima ratio idėją autorius laiko „konstitucinių teisės principų detalizavimu baudžiamojoje teisėje“.¹⁰⁹

Požiūrių į ultima ratio yra įvairių. Vis dėlto, abejotina, ar ultima ratio gali būti tik etinis principas. Dažnas ultima ratio taikymas teismų praktikoje rodo, kad šis principas turi teisinę reikšmę, todėl turėtų būti laikomas teisiniu, o ne etiniu. Kadangi konstitucinė teisė laikoma aukščiausia teise ir jos šaltiniai yra ir LR KT nutarimai,¹¹⁰ ultima ratio negali būti laikomas savarankišku konstituciniu principu, nes ultima ratio expressis verbis neįtvirtintas Konstitucijoje, o LR KT nėra suformavęs ultima ratio konstitucinės doktrinos. Kaip žinome, konstitucinį principą, expressis verbis neįtvirtintą Konstitucijoje, iš Konstitucijos išveda ir konstituciniu principu pripažįsta LR KT.¹¹¹ Jei konstitucinę teisę laikome teisės sritimi, o ne šaka, aukščiausia, o ne ordinarine teise, tikriausiai, negalėtume teigti, kad Konstitucijos nuostatos ar principai yra detalizuojami žemesnės juridinės galios teisės akte. Kitaip, ar išliktų tokiu atveju aukščiausios ir ordinarinės teisės juridinės galios skirtumas?

Vis dėlto, būtų galima kalbėti apie ultima ratio konstitucinį pobūdį, kadangi ultima ratio kaip kraštutinės priemonės aiškinimas turi panašumų su konstituciniu proporcingumo ar teisingumo principu. Ultima ratio būtų galima laikyti proporcingumo principo dalimi. Kadangi LR KT jurisprudencijoje proporcingumo principas aiškintinas kaip neatsiejama teisinės valstybės principo dalis, būtų galima teigti, kad ultima ratio suvokiant kaip sudėtinę proporcingumo principo ar teisingumo principo dalį, jis turėtų konstitucinį pobūdį.¹¹² Tokiu atveju ultima ratio nebūtų savarankiškas principas ar vien tik baudžiamosios teisės principas, nes proporcingumo principas būdingas visoms teisės šakoms. Pažymėtina, kad šiuo metu baudžiamosios teisės moksle ultima ratio principas laikomas baudžiamosios teisės principu.

¹⁰⁸ Pranka, D. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 179 straipsnyje numatyta nusikalstama veikla ir civilinių teisės pažeidimą skirianti riba. Socialinių mokslų studijos. 2011, 3(2): 651.

¹⁰⁹ Fedosiuk, O., *supra* note 2, p. 722; Fedosiuk O., Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtą pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo. 2012, 19(3), p. 1217-1218.

¹¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 86, 87 straipsnių papildymo bei pakeitimo įstatymo papildymo 88¹ straipsniu įstatymo 4 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 11 d. nutarimo Nr. 457 „Dėl Vilniaus apskrities viršinininko atleidimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarko“ 9 straipsnio 1 daliai“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 53-2361.

¹¹¹ Kūris E., Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas (2). *Jurisprudencija*. 2002. 24 (16): 61-62.

¹¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 269 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001 m. Nr. 85-2977.

1.1. Ultima ratio taikymas ir negalimumas teisių apginti civilinio proceso tvarka: naujas nusikalstamos veikos sudėties požymis?

BK 2 straipsnis įtvirtina pagrindines baudžiamosios atsakomybės nuostatas. Viena iš jų nurodyta 4 dalyje – „Pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusizengimo sudėtį“. BK specialiojoje dalyje įtvirtintos nusikalstamos veikos, kurios užtraukia baudžiamąją atsakomybę ir kurios turi skirtingus nusikalstamos veikos sudėties požymius. Nors, atrodytų, tereikia nustatyti reikiamus nusikalstamos veikos požymius ir nesunkiai pritaikysime baudžiamąją atsakomybę, kartais praktikoje tai padaryti nėra lengva. Tai patvirtintų sudėtingi atvejai teismų praktikoje, plačiai mokslinėje plotmėje keliami baudžiamosios atsakomybės taikymo ar netaikymo klausimai. Kartais atsitinka taip, kad, atrodytų, dvi savo prigimtimi skirtingos teisinės atsakomybės rūšys – civilinė ir baudžiamoji – sudėtingai susipina, ir sudaro atribojimo problemas. Galime panagrinėti keletą situacijų.

Yra autorių teigiančių, kad BK 179 straipsnio pažeidimas turi labiau civilinį pobūdį ir nėra toks pavojingas, kad už jį neabejotinai reikėtų baudžiamosios atsakomybės. Štai dr. D. Pranka moksliniuose darbuose tvirtina, jog sudėtinga įsivaizduoti atvejį, kad asmuo naudotųsi energijos ar ryšių paslaugomis be sutarties – dažniausiai sudaroma vartojimo sutartis, todėl sutarties pažeidimai turi būti sprendžiami pagal civilinės sutartinės atsakomybės klausimus.¹¹³ Štai, tuo tarpu pagal BK 179 straipsnį už tokio pobūdžio neteisėtus veiksmus galima ir baudžiamoji atsakomybė. Galimos įvairios situacijos: 1) asmuo yra sudaręs vartojimo sutartį ir savo neteisėtu elgesiu ją pažeidžia, 2) asmuo, nesudaręs sutarties, savavališkai prisijungia prie šaltinio ir neteisėtai naudoja energiją, 3) asmuo yra sudaręs sutartį, ją tarsi ir vykdo, moka už paslaugas, tačiau tuo pačiu metu iškraipo skaitiklių duomenis, taigi, asmens mokama suma, neatitinka realiai suvartoto kiekio. Pirmu atveju (kai asmuo yra sudaręs vartojimo sutartį ir savo neteisėtu elgesiu ją pažeidžia) dr. D. Prankos nuomone, turėtų būti taikoma civilinė atsakomybė, nes yra susiklostę civiliniai teisiniai santykiai. Nors BK leidžia taikyti baudžiamąją atsakomybę, autoriai, pritariantys šiam požiūriui pabrėžia, kad baudžiamoji teisė yra ultima ratio. „Esant galimybei išspręsti konfliktą kitomis turimomis teisinėmis priemonėmis, baudžiamosios atsakomybės taikyti nereikėtų“.¹¹⁴ Tik tokiu atveju, jei kreditoriui apsunkinama galimybė iš skolininko išieškoti žalą (pvz., skolininkas nėra nustatytas), laikoma, kad civiliniai teisiniai santykiai „perauga“ į baudžiamuosius ir tik tada galima baudžiamoji atsakomybė. Antru atveju, nesant civilinės sutarties – „tai bus „grynas“ nusikaltimas“.¹¹⁵ Dėl trečiojo atvejo (kai yra atitinkama sutartis, asmuo turtingą prievolę vykdo, tačiau jo mokama kreditoriui suma neatitinka realiai suvartoto kiekio, nes asmuo iškraipdamas skaitiklių rodmenis, realiai elektros suvartoja daugiau nei sumoka), autorių nuomonės skiriasi. Dr. D. Prankos nuomone baudžiamoji atsakomybė neturėtų kilti¹¹⁶, BK komentaro autorių nuomone – baudžiamoji atsakomybė turėtų kilti.¹¹⁷

¹¹³ Pranka, D., *supra* note 9, p. 653.

¹¹⁴ Pranka, D., *supra* note 9, p. 651.

¹¹⁵ Pranka, D., *supra* note 9, p. 655.

¹¹⁶ Pranka, D., *supra* note 9, p. 659.

¹¹⁷ Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. et. al., *supra* note 16, p. 305.

Kadangi mokslinėje plotmėje yra nuomonių BK 179 straipsnyje numatytą veiką priskirti civilinių teisinių santykių sričiai, darykime prielaidą, kad už BK 179 straipsnyje numatytus neteisėtus veiksmus turi būti taikoma civilinė atsakomybė. Šalys savo veiksmais sudarydamos energijos vartojimo sutartį sukūrė civilinius teisinius santykius. Jei šalis prievolės nevykdys ar vykdys netinkamai, jai galės būti taikoma sutartinė civilinė atsakomybė. CK 6.245 straipsnio 3 dalis nustato: „Sutartinė civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, kuri atsiranda dėl to, kad neįvykdoma ar netinkamai įvykdoma sutartis, kurios viena šalis turi teisę reikalauti nuostolių atlyginimo ar netesybų (sumokėti baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti dėl sutarties neįvykdymo ar netinkamo įvykdymo padarytus nuostolius arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius).“ Jei BK 179 straipsnyje nurodyti neteisėti veiksmai gali būti priskirti civilinės teisės reguliavimui, lieka neišiku, kodėl nesant sutarties dėl energijos neteisėti veiksmai laikomi „grynu“ nusikaltimu, o ne deliktu? Civilinė atsakomybė gali atsirasti ne vien tik iš sutarties. Pagal CK 1.136 straipsnio 1 dalį civilinės teisės ir pareigos atsiranda CK ir kitų įstatymų numatytais pagrindais, taip pat iš fizinių ar organizacijų veiksmų. Vienas iš juridinių faktų yra veiksmas, kuris savo ruožtu gali būti teisėtas ir neteisėtas. Sandoris, pvz., CK normas atitinkanti vartojimo sutartis dėl elektros energijos paslaugų teikimo yra teisėtas asmenų veiksmas sukurti civilinius teisinius santykius. Tačiau veiksmas gali būti ir neteisėtas, pažeidžiantis civilinės teisės normas, pvz., žalos padarymas. Pagal CK 6.246 straipsnį asmuo turi pareigą elgtis atidžiai ir rūpestingai. Civilinė atsakomybė gali atsirasti ir be sutarties, o iš delikto, pažeidžiant bendrą rūpestingumo pareigą. Tada taikoma deliktinė civilinė atsakomybė, nustatyta CK 6.245 straipsnio 4 dalyje „Deliktinė civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, atsirandanti dėl žalos, kuri nesujisi su sutartiniais santykiais, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda ir dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais.“ Jei mes pripažįstame, kad už neteisėtą naudojimąsi elektros energija turi būti taikoma civilinė atsakomybė pagal sutartį, kodėl gi netaikius deliktinės civilinės atsakomybės, jei sutarties nėra, juo labiau, jei baudžiamąją atsakomybę laikome ultima ratio? Svarbu paminėti, jog dr. D. Pranka tvirtina, kad „Greičiausiai sudėtinga būtų pagrįsti baudžiamosios atsakomybės taikymą tais atvejais, kai turtas vartojamas neteisėtai, tačiau už jį vartotojas sumoka reikiamą užmokestį. Nors situacija mažai tikėtina, bet panašiais atvejais, kai už elektros, dujų energiją ar kitą dalyką mokamas tam, tikras mokestis, tačiau tas mokestis neatitinka suvartoto turo kiekio, manau, kad baudžiamoji atsakomybė negali kilti.“¹¹⁸ Pagal autorių, norint taikyti baudžiamąją atsakomybę, visais atvejais reikia nustatyti, kad turtu buvo naudojamas neatlygintinai. Štai todėl, kai asmuo pagal sutartį prievolę vykdo, bet pagal sutartį sumokėta suma neatitinka realiai suvartoto kiekio, tarsi nėra neatlygintinumo požymio ir baudžiamoji atsakomybė neturi kilti. Jei sutiktume su autoriaus pozicija, ar neišeitų taip, kad tokiu atveju, asmuo vagia labai specifinį turtą, tačiau jei jis vagia prieš tai sudaręs atlygintinę sutartį, baudžiamoji atsakomybė nekils? Ar tai, kad asmuo vagia prieš tai sudaręs sutartį eliminuoja baudžiamąją atsakomybę? Minėta, kad jei neteisėti veiksmai pagal BK 179 straipsnį gali būti priskirti civilinės teisės reguliavimo sričiai, vadinasi esant sudarytai sutarčiai ir neteisėtiems veiksams turėtų būti taikoma sutartinė civilinė atsakomybė, o nesant sutarčiai ir esant neteisėtiems veiksams ir žalai, turėtų būti taikoma deliktinė atsakomybė. Ar taip teoriškai mąstant priėjome išvadą, kad tokiu atveju BK 179 straipsnį nebeįmanoma pritaikyti? Ir

¹¹⁸ Pranka, D., *supra* note 9, p. 659.

ar teisinga tokia situacija, kai už vagystę (šiuo atveju labai specifinio turto, pvz., elektros energijos) bus nebaudžiama?

Matyt taip samprotauti galima tik teoriškai, nes praktikoje tai reikštų tik viena – jei aš žinau, kas galimai vogė, pvz., elektros energiją, pareiškiu jam civilinį ieškinį, jei nežinau, negaliu pareikšti, nes nežinau, kas atsakovas. Nuo šio momento taikomas toks požymis – negalimumas teisių atkurti civilinės teisės priemonėmis, kuris pagal kai kurių autorių nuomonę ir aktualią teismo praktiką, reiškia, kad civiliniai teisiniai santykiai peraugo į baudžiamuosius, nes asmeniui yra apsunktintos galimybės apginti interesus kitomis teisės šakų priemonėmis nei baudžiamosios, t. y. civilinės. Kokiose bylose, kodėl, kada ir kokia apimtimi taikomas šis požymis LAT išaiškinimų nėra. Vėliau pateiksime pavyzdį, kad lygiai taip pat šis požymis gali būti taikomas ir smurtinėse bylose. Šis požymis ne tik yra tarsi naujas nusikalstamos veikos sudėties požymis, bet ir civilinės ir baudžiamosios atsakomybių konkurencijos priežastis. Galime paanalizuoti, kaip jis aiškinamas ir taikomas teismo praktikoje.

LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. lapkričio 22 d. nutartimi baudžiamajoje byloje Nr. 2K-526/2010 V. Š. išteisintas pagal 183 straipsnio 1 dalį (dėl kitų veikų nuosprendžiai nekeisti). V. Š. buvo nuteistas už tai, kad būdamas UAB (duomenys neskelbtini) direktoriumi, valdydamas šios bendrovės turtą ir pinigus, pasisavino bendrovės turto už 7 018,25 LT. Ankstesnėje LAT praktikoje faktas, kad daiktai naudojami ne bendrovės tikslais ir ilgą laiką negrąžinami po atleidimo iš direktoriaus pareigų, įrodė, kad turtas buvo pasisavintas. Šioje nutartyje LAT nusprendė priešingai šiai praktikai dėl kelių argumentų, kurių, matyt, svarbiausias buvo ultima ratio principo interpretavimas. Vienas iš jų tas, kad aplinkybė, jog turtas saugomas nenustatytoje vietoje, nėra pagrindas teigti, kad jis pasisavintas. Šio straipsnio temai labai svarbus antrasis teismo argumentas. LAT svetimo turto valdymą priskyrė civilinės teisės sričiai ir išaiškino, kad teisės turėtų būti ginamos pagal CK 4.34 straipsnį. LAT nustatė, kad byloje nebuvo duomenų, kad iš V.Š. ne teismo ar teismo tvarka būtų reikalaujama grąžinti daiktus, tuo tarpu: „Baudžiamosios teisės priemonės yra „ultima ratio“ (kraštutinės priemonės), kai kitomis teisinėmis priemonėmis negali būti apginamos savininko ar teisėto valdytojo teisės arba kai dėl tyčinių neteisėto valdytojo veiksmų (dokumentų klastojimo, turto paslėpimo, pačiam pasislepiančiam ar piktybiškai vengiant grąžinti turtą) civilinės teisės priemonės išsireikalauti turtą yra neefektyvios ir jų pritaikymas yra apsunktintas. Šios bylos proceso metu tokių duomenų nebuvo nustatyta, todėl V. Š. veiksmuose nėra nusikalstamo, numatyto BK 183 straipsnio 1 dalyje požymių.“

Iš šio paskutinio LAT teiginio galima suprasti, kad pirmiau teisių neapgynus ar nepabandžius ginti civilinio proceso tvarka, veika nelaikoma nusikalstama. Jeigu teismas veikos nepripažįsta nusikalstama, todėl, kad galima apginti teises civilinio proceso tvarka, matyt, pagrįsta būtų išvada, kad tai naujas nusikalstamos veikos požymis, neįtvirtintas BK, o šis požymis ir lemia baudžiamosios ir civilinės atsakomybės konkurenciją, kuri sprendžiama pirmenybę teikiant civilinei atsakomybei. Mano nuomone, civilinės ir baudžiamosios atsakomybės konkurencija yra nepagrįstas reiškinys, kuriam neturi būti leidžiama susidaryti. Mintis apie tai, kad taip ultima ratio interpretuojamas tik tada, kai nėra nusikalstamos veikos sudėties požymių, numatytų baudžiamajame įstatyme, būtų nepagrįsta. Pirma, dėl to, kad tokiu atveju turėtų būti aiškiai konstatuojama, kad nėra padarytos veikos. Antrą priežastį paaškinsiu plačiau.

Minėta, kad teismų praktikoje kartais yra minimas civilinių teisiųjų santykių peraugimas į baudžiamuosius. Teismai pasisako, kad: „<...> civiliniai teisiniai santykiai gali

peraugti į baudžiamuosius teisinius santykius tik esant tam tikroms papildomoms sąlygoms, kurios apsunkena vienos iš šalių galimybes atkurti pažeistą teisę civilinio proceso tvarka¹¹⁹. Tos papildomos sąlygos yra neefektyvi teisių gynība, pvz. nežinomas atsakovas, atsakovo slapstymasis ir pan. Gali kilti logiškas klausimas: kokių pagrindu civiliniai teisiniai santykiai perauga į baudžiamuosius? Ir ar civiliniai teisiniai santykiai apskritai gali peraugti į baudžiamuosius? Ar baudžiamoji atsakomybė yra subsidiaraus pobūdžio ir konkuruoja su civiline teise ar čia yra savarankiški teisiniai santykiai? Pagal BK 2 straipsnį baudžiamoji atsakomybė kyla tik tada, kai veika atitinka nusikalstamos veikos sudėties požymius. Jei šių požymių nėra, vadinasi neįmanoma, kad santykiai peraugtų į baudžiamuosius. Jei šie požymiai yra, vadinasi padaryta nusikalstama veika, už kurią turi būti taikoma baudžiamoji atsakomybė, nes tik ją taikant įmanoma pasiekti baismės tikslus. Tik taikant baudžiamąją atsakomybę už padarytą nusikalstamą veiką yra įgyvendinama pačio BK paskirtis, kuri numatyta BK 1 straipsnyje, t. y. baudžiamosios teisės priemonėmis ginti žmogaus ir piliečio teises ir laisves, visuomenės ir valstybės interesus nuo nusikalstamų veikų. Manau, kad tas faktas, kad teisiniai santykiai, kurie šiame kontekste vadinami civiliniais, gali peraugti tam tikru būdu į baudžiamuosius, reiškia tik viena – buvo padaryta veika, turinti nusikalstamos veikos sudėties požymių, nes jei tokių požymių nebuvo, baudžiamoji atsakomybė niekaip negalima, į ją negalima jokių būdu peraugti. Vadinasi, tuo laiko tarpu, per kurį buvo mėginama ginti teises civilinio proceso tvarka, buvo toks laiko tarpas, per kurį dėl ultima ratio principo aiškinimo dėl padarytos nusikalstamos veikos buvo bandoma taikyti civilinę atsakomybę, sudarant situaciją, kai negali kilti baudžiamoji atsakomybė, nors padaryta nusikalstama veika – t. y. neva santykiai dar neperaugę į baudžiamuosius. Jei ši išvada neteisinga, tada lieka sudėtinga kitaip paaiškinti, kaip civiliniai teisiniai santykiai gali peraugti į baudžiamuosius, jei nėra nusikalstamos veikos sudėties.

Kaip matome, tol kol civiliniai teisiniai santykiai neperauga į baudžiamuosius, baudžiamoji atsakomybė už padarytą veiką apskritai netaikoma, o taikoma tik civilinė. Šios dvi teisinės atsakomybės yra pernelyg skirtingos, kad galėtų konkuruoti, nes jų tikslai yra absoliučiai priešingi. Labai teisingai LAT Civilinių bylų skyrius 2010 m. kovo 1 d. civilinėje byloje Nr. 3K-3-53/2010 konstatavo: „Civilinės atsakomybės taikymo tikslas yra kompensuoti žalą, o ne nubausti žalą padariusį asmenį: žala turi būti atlyginama tiek, kiek įrodoma, kiek jis faktiškai patirta, ir taikant civilinę atsakomybę turi būti siekiama neleisti nukentėjusiajam nepagrįstai praturtėti kito – žalą padariusio asmens sąskaita“. Teisės doktrinoje dažnai išskiriama tai, kad civilinė atsakomybė yra nukreipiama ne į asmenį, o į jo turta, asmeniui taikomos turtinės, o ne kitokio ribojimo priemonės (pvz. teisių ribojimo ir pan.). Civilinėje teisėje vyrauja dispozityvumas, kuris leidžia asmeniui pasirinkti, ar jis nori įgyvendinti savo materialines ir procesines teises. Civilinė atsakomybė taikoma pažeidus privatų interesą, privataus asmens iniciatyva ir naudai bei privataus asmens sąskaita. Svarbu pažymėti tai, kad civiliniame procese šalys lygios yra vienodos sąlygos ginti savo teises.¹²⁰ Tik taikant baudžiamąją atsakomybę ir paskiriant bausmę, įgyvendinami BK 41 straipsnyje nurodyti baismės tikslai: ne tik nubausti, bet ir sulaikyti asmenis nuo nusikalstamos veikos darymo, paveikti asmenį, kad jis ateityje susilaikytų nuo nusikalstamų veikų darymo, atimti galimybę

¹¹⁹ Klaipėdos apygardos teismo 2012 m. balandžio 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-250-417-2012.

¹²⁰ Norkūnas A., Selelionytė – Drukteinienė S. Civilinės atsakomybės praktikumas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 5-6.

daryti naujas nusikalstamas veikas, įgyvendinti teisingumo principą. Tai visiškai savo esme besiskiriančios teisinių atsakomybių rūšys, tad ar tokia situacija, kai jos konkuruoja tarpusavyje yra pateisinama? Svarbu tai, kad jei civilinio proceso tvarka pavyko apginti teises, baudžiamoji atsakomybė, matyt, vėl žvelgiant per ultima ratio prizmę būtų negalima, nes neva teisiniai gėriai apsaugoti, teisės atkurtos ir be baudžiamosios atsakomybės. Tokia situacija naudinga būtų tik teisės pažeidėjui, nes civilinė atsakomybė nesukelia teistumo, o jei pažeidėjo dar ir gera turtinė padėtis, tai jis, jei jam taikoma civilinė atsakomybė, atlygins žalą be didelių problemų ir be jokio prevencinio poveikio bei teistumo pasekmių galės pažeidinėti BK. Jei jo turtinė padėtis prasta, iš jo nebus galima išsiieškoti ir jis toliau be teistumo pasekmių galės pažeidinėti BK. Manau, kad situacija, kai už padarytą nusikalstamą veiką yra nebaudžiama, nesuderinama su LR KT jurisprudencijoje išaiškinta valstybės pareiga gintis nuo nusikalstamų veikų ir todėl gali nukentėti asmenų teisės ir laisvės, nes LR KT doktrinoje baudžiamoji atsakomybė aiškina kaip viena iš priemonių, apsauganti asmens teises¹²¹. Svarbu tai, kad kriminalizuoti ar dekriminalizuoti veikas papildant nauju veikos sudėties požymiu yra įstatymų leidėjo prerogatyva. Nusikalstamos veikos sudėties požymiai turi būti įtvirtinti BK.

1.2. Ultima ratio ir sveikatos sutrikdymo byla

Minėta, kad nesant aiškių LAT išaiškinimų kokiose bylose ultima ratio taikomas ir kuriose jo taikymas neturi būti pateisinamas, teismų praktikoje atsiranda atvejų, kai aiškinant ir taikant ultima ratio išteisinama už smurtinius nusikaltimus, pvz. dėl nežymaus sveikatos sutrikdymo.

V. S. buvo nuteista už tai, kad smurtavo prieš mažametį nežymiai jį sužalodama, t. y. dirbdama mokytoja klasėje ranka suėmė mokiniui už ausies ir taip vedė iš klasės į koridorių, kuriame tęsė nusikalstamus veiksmus – suspaudė mokinio kaklą, padarė jam poodinę kraujosruvą dešinio apatinio žandikaulio kampo srityje taip nežymiai sutrikdydama jam sveikatą. Panevėžio apygardos teismo (toliau – PAT) Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. gegužės 18 d. nuosprendžiu baudžiamojoje byloje Nr. 1A-19-511-2012 ji buvo atleista nuo baudžiamosios atsakomybės dėl mažareikšmiškumo. Vienas iš teismo argumentų buvo ultima ratio kaip kraštutinė priemonė, kurios imamasi, kai negalima teisių apginti kitomis teisinėmis ir socialinėmis priemonėmis. Teismo nuomone, V. S. nesiekė sukelti mažamečiui fizinio skausmo, ji siekė užtikrinti klasėje mokymosi procesą, o jos veika nepasireiškė smūgių sudavimu. Norėtusi suabejoti tokia teismo išvada. Jei V. S. nesiekė sukelti skausmo, kodėl ji šiuos veiksmus atliko ir ar vien tai, kad veika nepasireiškia smūgių sudavimu, o pasireiškia kitokiu fiziniu poveikiu (pvz. šiuo atveju galimai smaugimu, nes ekspertai konstatavo suspaudimo žymes kakle) reiškia, kad veika nepavojinga? Manau, kad nekalbant apie tai, kad vaikai neturi būti

¹²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios. 2003 m. Nr. 57-2552; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios. 2005. Nr. 1-7.

auklėjami smurtu, tampomi už ausų ir smaugiami, būtina paminėti tai, kad LAT bylose su analogiškais faktinėmis aplinkybėmis atsižvelgia į LAT senato 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimo Nr. 29 „Dėl teismų praktikos veikas pripažįstant mažareikšmėmis“ 15 punktą, kuriame yra išaiškinta, kad neturėtų būti pripažintos mažareikšmėmis veikos, kuriomis buvo padaryta ar siekiama padaryti fizinę žalą kito asmens sveikatai.¹²² PAT neatsižvelgė į šį punktą. Negalime atmesti galimybės, kad tokį sprendimą galėjo lemti ultima ratio principo taikymas, tik ar jis pateisinamas sveikatos sutrikdymo bylose?

Pažymėtina tai, kad minėtoje byloje PAT vertinimu V. S. padaryta veika nėra tokia pavojinga, kad už šios veikos padarymą būtų pagrįstas baudžiamosios atsakomybės taikymas. Vis dėlto, sprendimą grįsti argumentavimu dėl pavojingumo, tikriausiai, nėra tikslu, nes pavojingumo sąvoka skirtingų teisininkų yra suvokiama skirtingai. Tai patvirtintų LAT baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos nutartis 2012 m. spalio 30 d. baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-178/2012, kurioje buvo sprendžiama dėl atsakomybės pagal BK 253 straipsnio 1 dalį už neteisėtą 100 vnt. šaudmenų laikymą. Nors iki tol formuota LAT praktika didelį kiekį šaudmenų siejo su daugiau nei 50 šaudmenų, kuris lemia baudžiamosios atsakomybės taikymą pagal 253 straipsnio 2 dalį, šioje byloje neteisėtas 100 vnt. šaudmenų laikymas buvo kvalifikuotas pagal BK 253 straipsnio 1 dalį. LAT išaiškino, kad šioje byloje neteisėtas 100 vnt. šovinių laikymas nėra toks pavojingas, kad būtų taikoma antroji šio straipsnio dalis. Dar mažesnį šios veikos pavojingumą įžvelgė Teisėjai A. Abramavičiaus, O. Fedosiuk ir V. Ranonis, kurių 2012 m. spalio 30 d. atskirąja nuomone, faktas, kad policijos pareigūnas laikė 100 šovinių turėtų būti vertinamas kaip administracinės teisės pažeidimas pagal ATPK 196 straipsnį, o baudžiamoji atsakomybė neturi kilti. Absoliučiai priešingai manė Teisėjas V. Piesliakas 2012 m. spalio 30 d. atskirojoje nuomonėje tvirtino, kad veika yra pavojinga ir turi užtraukti baudžiamąją atsakomybę pagal BK 253 straipsnio 2 dalį.

Taigi, dėl pavojingumo gali būti daug skirtingų nuomonių, o pagal tas nuomones priimti sprendimai atitinkamai būtų skirtingi. Pagal vienus sprendimus būtų baudžiama griežčiau, pagal kitus – švelniau, pagal dar kitus – visai nebaudžiama baudžiamąja tvarka.

1.3. Nepagrįsto ieškinio pareiškimas civiliniame procese: piktnaudžiavimas teise ar nusikalstama veika?

Piktnaudžiavimas teise apibrėžiamas kaip „subjektinės teisės įgyvendinimas pažeidžiant nustatytas ribas“.¹²³ Draudimas piktnaudžiauti teise yra imperatyvas, įtvirtintas daugelyje teisės aktų. Konstitucijos 28 straipsnis įpareigoja asmenis įgyvendinant savo teises ir laisves laikytis Konstitucijos, įstatymų ir nepažeisti kitų asmenų teisių ir laisvių. Draudimą piktnaudžiauti teise įtvirtina ir CK 1.137 straipsnis. Nepiktnaudžiavimo teise principas smarkiai susijęs su tokiais civilinio proceso principais kaip proceso ekonomiškumas ir koncentracija. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 7 straipsnis nustato šalių pareigą sąžiningai naudotis ir nepiktnaudžiauti savo procesinėmis teisėmis, rūpintis, kad byla būtų išnagrinėta kuo greičiau. Už šios pareigos sulaužymą pagal CPK 95 straipsnį numatoma atsakomybė – nuostolių atlygi-

¹²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. sausio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-80/2007.

¹²³ Driukas A., Valančius V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

nimas ir bauda, kurios dydis nemažas – teismas gali paskirti baudą iki 20 000 LT. Tad asmenys, kurie siekia atsakovą „patampyti“ po teismus ar tyčia pareikšti nepagrįstą ieškinį, gali būti nubausti.

LAT 2012 m. rugsėjo 7 d. Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (BK 182 str.) apžvalgoje Nr. AB-36-1, išaiškinta, kad „veika kvalifikuojama kaip sukčiavimas ir tais atvejais, kai kaltininkas apgaulę naudoja siekdamas suklaidinti ne tik turto savininką, valdytoją ar asmenį, kurio žinioje yra turtas, bet ir asmenį, turintį teisę spresti teisinį ginčą ir priimti privalomai vykdytiną sprendimą ar kitokius teisinę reikšmę turinčius sprendimus dėl nukentėjusiojo turto, turtinės teisės perleidimo kaltininkui ar kaltininko turtinės prievolės panaikinimo“. Prie tokių asmenų priskiriamas teismas, notaras, antstolis ir pan. Svarbu tai, kad kaltininkas tai suvokdamas apgaule iš kitų asmenų įgyja turtinės naudos. Taigi, pagal LAT išaiškinimą galime daryti pagrįstą išvadą, kad nepagrįstas ieškiny yra viena iš sukčiavimo apraiškų. Tokių situacijų yra buvę ir teismo praktikoje.

2012 m. vasario 9 d. Utenos rajono apylinkės teismo (toliau – URAT) nuosprendžiu V. R. nuteistas už tai, kad pasikėsino sukčiauti. 2009 m. spalio 8 d. pareikalavo, kad G. M. grąžintų jam žinomai nesamą 2 000 LT skolą. G. M. nemokėjęs, V. R. 2009 m. lapkričio 25 d. kreipėsi į URAT dėl teismo įsakymo dėl neesamos skolos išdavimo. Įrodymui V. R. pateikė G. M. raštelį, kuriame G. M. patvirtino, kad gavo iš V. R. pinigų sumą, tačiau iš tiesų ji buvo išmokėta G. M. kaip žalos kompensacija dėl V. R. brolio veiksmais padarytos žalos. 2010 m. sausio 12 d. kreipėsi su ieškiniu į URAT dėl minėtos neesamos skolos priteisimo. Nusikalstamos veikos nebaigė dėl ne nuo jo valios priklausiančių priežasčių, nes teismas nustatęs, kad pinigų paskirtis pagal raštelį buvo žalos kompensavimas, o ne paskola, ieškinį atmetė.

PAT 2012 m. gegužės 18 d. nuosprendžiu baudžiamoji byloje Nr. 1A-366-350-2012 pripažino, kad V. R. pareiškė aiškiai melagingą ieškinį, tačiau akcentavo, kad atsakomybė už tokį veikimą yra jau įtvirtinta CPK 95 straipsnyje, todėl veika, teismo nuomone negali būti kriminalizuojama, o V. R. pagal BK 22 straipsnio 1 dalį, 182 straipsnio 1 dalį nuteistas nepagrįstai. PAT aiškino ultima ratio principą ir konstatavo, kad „<...> baudžiamoji teisė kaip paskutinė priemonė (ultima ratio) taikytina tik tais atvejais, jeigu teisiniai santykiai nėra reguliuojami kitomis teisinėmis priemonėmis arba asmens veikoje yra aiškūs nusikalstamos veikos požymiai“. V. R. teismas išteisino ir konstatavo, kad nebuvo padaryta veika turinti baudžiamojo nusizengimo ar nusikaltimo sudėties požymių. Pasamprotaukime, galbūt teismo sprendimas galėjo būti ir kitoks?

Jau minėjome, jog pagal LAT sukčiavimas gali būti padaromas ir per trečiuosius asmenis, šiuo atveju teismą. Jei kaltininkas suvokia, kad apgaule esmingai suklaidinęs teismą neteisėtai ir neatlygintinai savo ar kitų naudai įgys turto ir to siekia bei numato, kad dėl šių veiksmų kitas asmuo patirs žalos, vadinasi, yra nusikalstamos veikos, numatytos 182 straipsnyje sudėties požymių. Teismas aiškinant baudžiamąją teisę kaip ultima ratio teisingai pasakė, kad jei veika turi nusikalstamos veikos požymius, baudžiamoji atsakomybė nebeturi būti laikoma ultima ratio ir taikomos kitos gynybos priemonės, o turi būti taikoma būtent baudžiamoji atsakomybė. Teismas manė, kad tokia veika negali būti kriminalizuojama, o atsakomybė, kuri galima yra numatyta tik CPK. Kokią atsakomybę rūšį numato CPK, nustatydamas baudą, lengvai atsakyti negalėtume. CPK 95 straipsnyje įtvirtinta atsakomybė, numatanti baudą iki 20 000 LT, nėra civilinė atsakomybė, ji turi daugiau panašumų į administracinę. Taigi, jei laikytume baudą administracine atsakomybe, tektų pripažinti, kad ši sankcija turi nubaudo elementą,

taigi kartu su CPK 95 straipsnyje pagrindu paskirta bauda negalėtų būti taikyti baudžiamosios atsakomybės pagal BK 182 straipsnį, nes pažeistume *non bis in idem* principą ir nubaustume asmenį du kartus už tą patį. Taigi, manytume, kad tokiu atveju, kai asmens elgesyje pareiškiant ieškinį yra nusikalstamos veikos požymių ir asmuo tyčia tokį ieškinį pareiškia tai suvokdamas, pirmenybė turėtų būti teikiama BK 182 straipsniui (t. y. griežtesnė atsakomybė turėtų apimti švelnesnę) ir CPK 95 straipsnio pagrindu numatyta bauda neturėtų būti taikoma kartu. Asmuo pagal CPK 95 straipsnį galėtų prisiteisti nuostolių atlyginimą civilinio proceso tvarka, nes civilinės ir baudžiamosios atsakomybės taikymas kartu *non bis in idem* principo nepažeidžia.

Tikriausiai negalėtų būti sutikti su teismo išsakyta mintimi, jog ši veika negali būti kriminalizuojama esant nustatytai atsakomybei pagal CPK. Manychiau priešingai - juk veika jau yra kriminalizuota 182 straipsnyje ir atsižvelgiant į LAT išaiškinimą abejočiau, ar įstatymų leidėjas turėtų priimti perteklinį naują BK straipsnį ir konkrečiai numatyti sukčiavimo per teismą formą.

Pažymėtina, kad sukčiavimas per teismą turi ir nusikalstamosioms veikoms būdingas stadijas. Nepagrįsto ieškinio pareiškimas turėtų būti vertinamas kaip pasikėsinimas sukčiauti pagal BK 22 straipsnio 1 dalį ir 182 straipsnio atitinkamą dalį. Baigta veika būtų tokiu atveju, jei teismo priimtas sprendimas patenkinti ieškinį įsiteisėtų.

IŠVADOS

1. Ultima ratio principas laikomas baudžiamosios teisės principu. Ultima ratio negali būti laikomas savarankišku konstituciniu principu. Dažnas ultima ratio principo taikymas teismo praktikoje rodo, kad ultima ratio suprantamas kaip teisinis, o ne etinis principas.
2. Plačiai teismų praktikoje taikomas ultima ratio išplėtojo naują nusikalstamos veikos sudėties požymį – negalimumą teisių apginti civilinio proceso tvarka. Dėl šio požymio susidarė baudžiamosios ir civilinės atsakomybės konkurencijos reiškinys, kuris sprendžiamas pirmumą suteikiant civilinei atsakomybei, t. y. laikoma, kad tik esant tam tikroms papildomoms sąlygoms civiliniai teisiniai santykiai perauga į baudžiamuosius.
3. Toks požymis neturėtų būti taikomas, o šių teisinių atsakomybių konkurencija yra nepagrįstas reiškinys.
4. Nusikalstamų veikų kriminalizavimas ar dekriminalizavimas įvedant ar išimant sudėties požymius yra išimtinė įstatymų leidėjo prerogatyva. Principo aiškumas ir taikymas, kai atsiranda nauji nusikalstamos veikos sudėties požymiai, neįtvirtinti baudžiamajame įstatyme, yra per platus ir pažeidžia konstitucinį valdžių padalijimo principą.
5. Manau, labai reikalingi LAT išaiškinimai kiek, kokios apimtimi, kodėl ir kokiose bylose gali būti taikomas ultima ratio.
6. Pareiškus nepagrįstą ieškinį norint apgaule įgyti turtinės naudos ir tai suvokiant, turėtų būti taikoma baudžiamoji atsakomybė pagal 182 straipsnį, o ne CPK 95 straipsnyje numatyta bauda. Taip pat neturėtų būti taikoma atsakomybė pagal BK 182 straipsnį ir CPK 95 straipsnyje nustatyta bauda kartu. Kartu su atsakomybe pagal BK 182 straipsnį galima taikyti tik CPK 95 straipsnyje numatytą nuostolių atlyginimą.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. A. Abramavičius, O. Fedosiuk ir V. Ranonis 2012 m. spalio 30 d. Atskiroji nuomonė dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2012 m. spalio 30 d. nutarties byloje Nr. 2-K-P-178/2012.
2. Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. *et. al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. II tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004 m.
3. Baublys L., Beinoravičius, D., Spruogis E., *et al.* *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: MES, 2010.
4. Driukas A., Valančius V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
5. Fedosiuk O., Baudžiamoji atsakomybė kaip *ultima ratio* priemonė. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Metinis informacinis pranešimas. 2011.
6. Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19(2).
7. Fedosiuk O., Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo. 2012, 19(3), p. 1217-1218.
8. Jareborg, N. Criminalization as Last Resort (*Ultima Ratio*). *Ohio State Journal Of Criminal Law*. 2004.
9. Klaipėdos apygardos teismo 2012 m. balandžio 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-250-417-2012.
10. Kūris E., Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas (2). *Jurisprudencija*. 2002. 24 (16).
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas Nr. 29 „Dėl teismų praktikos veikas pripažįstant mažareikšmėmis“.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. sausio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-80/2007.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-53/2010.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. rugsėjo 7 d. Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (BK 182 str.) apžvalga Nr. AB-36-1.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos nutartis 2012 m. spalio 30 d. baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-178/2012.
16. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
17. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
18. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, 36-1340.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. Nr. 1992, 33-1014.
20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 269 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001 m. Nr. 85-2977.
21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 57-2552.
22. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 86, 87 straipsnių papildymo bei pakeitimo įstatymo papildymo 88¹ straipsniu įstatymo 4 straipsnio 2

- dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 11 d. nutarimo Nr. 457 „Dėl Vilniaus apskrities viršininko atleidimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarko“ 9 straipsnio 1 daliai“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 53-2361.
23. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7.
 24. Norkūnas A., Selelionytė – Drukeitinienė S. Civilinės atsakomybės praktikumas. Vilnius: Mykolas Romeris universitetas, 2009.
 25. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. gegužės 18 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-19-511-2012.
 26. Panevėžio apygardos teismas 2012 m. gegužės 18 d. nuosprendžiu baudžiamojoje byloje Nr. 1A-366-350-2012.
 27. Pranka, D. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 179 straipsnyje numatyta nusikalstamą veiką ir civilinį teisės pažeidimą skirianti riba. Socialinių mokslų studijos. 2011, 3(2).
 28. Piesliakas V. 2012 m. spalio 30 d. Atskiroji nuomonė dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2012 m. spalio 30 d. nutarties byloje Nr. 2-K-P-178/2012.

ULTIMA RATIO – IS THE LIMIT EXCEEDED?

Ieva Žentelytė

Mykolas Romeris University

Summary

The modern criminal legal doctrine and the judicial practice recognise that criminal liability is ultima ratio. It means that criminal liability is applicable when other social and legal measures are not efficient. Legal status of ultima ratio to the legislature and the courts is not clear. In the legal doctrine scientists ask whether ultima ratio is a principle of law or a principle of ethics, whether ultima ratio is obligatory. Mostly ultima ratio was analysed in aspect of law creating, whereas there is a lack of detailed ultima ratio analysis in aspect of law application. In the article ultima ratio is analysed in the aspect of law application under the legal doctrine and in the judicial practise of the Constitutional Court of Republic of Lithuania (hereinafter – the Constitutional Court), the Supreme Court of Lithuania (hereinafter – the Supreme Court) and other courts.

An extensive application of ultima ratio in the judicial practise formed the new element of crime, i.e. impossibility to protect the rights under civil procedure, resulted in the impossibility of application of criminal liability in some cases, competition of civil and criminal liability and subsidiarity of criminal liability.

The aim of this publication is to analyse ultima ratio conception and to discuss whether ultima ratio in the judicial practise is applied not too broadly, whether application of ultima ratio does not disturb to achieve punishment's goals.

The author concludes that ultima ratio is a legal principle of criminal law. A new element of crime, i.e. impossibility to protect the rights under civil procedure resulted in competition of civil and criminal law liability when civil liability has priority against criminal liability. This phenomenon is not reasonable, because civil and criminal liability have broad differences. Currently there is a high necessity of the Supreme Court's clarifications in which cases and to which extent ultima ratio may be applied. Otherwise, there in the judicial practice may increase cases, when ultima ratio is applied in the case of violent nature.

Keywords: *ultima ratio, principle of law, criminal liability, element of crime.*

Bioteisé

KRAUJO DONORYSTĖS REGLAMENTAVIMO LIETUVOJE PROBLEMOS

Martyna Smatavičiūtė

El. p. masmatavic@stud.mruni.lt
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

Anotacija. Straipsnyje analizuojamas iki šiol Lietuvos teisės doktrinoje nenagrinėtas kraujo donorystės reguliavimo Lietuvoje problematikos klausimas. Siekiama sistemškai išanalizuoti Europos Sąjungos teisės normų, reglamentuojančių kraujo donorystę, įgyvendinimo Lietuvoje problemas, nustatyti nacionalinės aprūpinimo krauju sistemos trūkumus. Pirmojoje darbo dalyje analizuojami direktyvos 2002/98/EB normų perkėlimo į Lietuvos nacionalinę teisę sunkumai. Antrajame skyriuje nagrinėjami nacionalinės aprūpinimo krauju sistemos trūkumai.

Reikšminiai žodžiai: kraujo donorystė, kraujo donorystės teisinis reglamentavimas, kraujo donoras.

ĮVADAS

Kraujo donorystė – ypatingas socialinis reiškinys ir įstatyminės bazės formavimas susidūrė ir dabar susiduria su visa eile problemų. Tiek Lietuvoje, tiek ir visame pasaulyje, iškyla kraujo donorystės teisinio reguliavimo, užtikrinančio donorų kraujo saugumo principą kiekviename kraujo donorystės etape, problema. Kraujo saugumo užtikrinimo principas yra vienas iš svarbiausių nacionalinėje aprūpinimo krauju sistemoje. Visoje Europos Sąjungoje (toliau – ES) turi būti užtikrinti aukšti žmogaus kilmės organų ir medžiagų, kraujo ir kraujo darinių kokybės ir saugos standartai¹ ir įgyvendintos Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2002/98/EB, nustatančios žmogaus kraujo ir kraujo komponentų surinkimo, ištyrimo, perdirbimo, laikymo bei paskirstymo kokybės ir saugos standartus bei iš dalies keičiančios Direktyvą 2001/83/EB² (toliau – direktyva 2002/98/EB) nuostatos. Saugesne yra laikoma neatlygintina kraujo donorystė, ji pripažįstama esminiu saugumo ir nacionalinio aprūpinimo krauju pastovumo garantu³. Kur kas skeptiškiau vertinamas kraujo davimas už atlygį, kadangi atlygintinų donorų tarpe yra gausus ŽIV bei kitų infekcinių ligų paplitimas⁴. Lietuvoje

¹ Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija. [2008] OL C 115. 168 str. 4 d. a) p. (EB sutarties ex 152 str.).

² Europos Parlamento ir Tarybos 2003 m. sausio 27 d. direktyva 2002/98/EB, nustatanti žmogaus kraujo ir kraujo komponentų surinkimo, ištyrimo, perdirbimo, laikymo bei paskirstymo kokybės ir saugos standartus bei iš dalies keičianti Direktyvą 2001/83/EB. [2003] OL L 33.

³ *Towards 100 % voluntary blood donation. A global framework for action* [interaktyvus]. World Health Organization and the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC), 2010, p.3 [žiūrėta 2012-12-05]. <http://www.who.int/bloodsafety/publications/9789241599696_eng.pdf>.

⁴ Kalibatas, V. Virusų nukleino rūgščių amplifikacijos individualiame kraujo donoro mėginyje tyrimų rezultatai ir jų svarba kraujo saugumui. *Medicina*. 2008, 44(10): 791-798.

vis dar neatsisakoma atlygio už kraujo ar jo sudedamųjų dalių donorysę, taip siekiant išvengti kraujo ar jo komponentų trūkumo. Infekcinių ligų plitimas transfuzijos ar kraujo vaistinių preparatų vartojimo keliu verčia stiprinti kraujo donorysės teisinį reguliavimą. Įstatyminė bazė turi būti paremta savanoriškumo, žalos nedarymo donorui, donoro geranoriškumo bei įstaigų, dalyvaujančių kraujo donorysės veikloje, pelno nesiekimo principais. Iškyla klausimas, kaip nepažeidžiant minėtųjų principų turi būti reguliuojama kraujo donorysė ir užtikrinamas donorų kraujo saugumas.

Kraujo donorysės reguliavimas tampa aktyvių diskusijų visuomenėje objektu, o taip pat ir akademinėje bendruomenėje aktuali problema klausimu, tačiau mokslinių tyrinėjimų šia tema Lietuvoje labai nedaug^{5,6}, o taip pat ir teismų praktika, kurioje taikomas Lietuvos Respublikos kraujo donorysės įstatymas⁷ (toliau - Kraujo donorysės įstatymas), dar nėra susiformavusi. Užsienio doktrinoje^{8,9} ši problema nagrinėjama šiek tiek plačiau, bet daugiausiai tiek, kiek tai susiję su kraujo donorų motyvacija. Taigi, nagrinėjant ir vertinant kraujo donorysės reguliavimą, neapsiribosime vien literatūra lietuvių kalba, bet taip pat darbe bus pasitelkiami kitų šalių mokslo darbai šia tema.

Šio straipsnio objektas - kraujo donorysės teisinis reguliavimas Lietuvoje, tikslas – sistemiskai išanalizuoti ES teisės normų, reglamentuojančių kraujo donorysę, įgyvendinimo Lietuvoje trūkumus. Uždaviniai: 1) Įvertinti direktyvos 2002/98/EB įgyvendinimą Lietuvos nacionalinėje teisėje. 2) Išanalizuoti nacionalinio kraujo donorysės reglamentavimo problemas; 3) Pateikti kraujo donorysės teisinio reguliavimo Lietuvoje pasiūlymus. Pagrindiniai metodai: dokumentų analizės, lyginamasis, sisteminės analizės, loginis bei teleloginis metodai.

1. DIREKTYVOS 2002/98/EB ĮGYVENDINIMAS LIETUVOJE

1.1. Kraujo donorysės samprata ir kraujo donorysės sąvokos turinys

Donorysė suprantama kaip kilnus socialinis reiškiny, kai žmogus savanoriškai, niekieno neverčiamas leidžia paimti savo kraują, kaulų čiulpus ar kitus organus bei audinius pacientams gydyti ar net gi jų gyvybei gelbėti. Tik brandžioje ir solidarioje visuomenėje, kurioje kiekvienas jos narys jaučia atsakomybę už kitus, klesti donorysė. Lietuvos Respublikos žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorysės ir transplantacijos įstatyme donorysė apibrėžiama kaip „<...> žmogaus audinių, ląstelių ir (ar) organų,

⁵ Buciuoniene, I., *et al.* Blood donors' motivation and attitude to non-remunerated blood donation in Lithuania. *BMC Public Health*. 2006, 6:166.

⁶ Stonienė, L. Kraujo donorų požiūris į donorysę [interaktyvus]. Kaunas, 2005 [žiūrėta 2012-12-04]. <http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2005~D_20050610_141430-65709/DS.005.0.01.ETD>.

⁷ Lietuvos Respublikos kraujo donorysės įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 115-2666

⁸ Nguyen, D. D., *et al.* Blood donor satisfaction and intention of future donation. *Transfusion*. 2008, 48(4): 742-748.

⁹ Hanson, S. A. Subjective reactions to blood donation in donors with and without social support [interaktyvus]. Doctor of Philosophy (PhD), Ohio University, Clinical Psychology (Arts and Sciences), 2008 [žiūrėta 2012-12-02]. <<http://etd.ohiolink.edu/send-pdf.cgi/Hanson%20Sarah%20A.pdf?ohiou1222462104>>.

skirtų naudoti žmogui, savanoriškas ir neatlygintinas davimas¹⁰. Viena iš donorystės rūšių yra kraujo donorystė. Kraujo donorystės įstatyme pateikta donoro sąvoka, kuri apibrėžiama kaip „<...> sveikas asmuo, kurio sveikatos būklė atitinka Sveikatos apsaugos ministerijos nustatytus reikalavimus, savanoriškai duodantis kraujo ar kraujo sudėtinių dalių“¹¹. Kaip matyti, pateiktose sąvokose akcentuojamas savanoriškumas. Tai yra vienas iš pagrindinių kraujo donorystės bruožų. Kraujo donorystė net gi apibūdinama kaip viena iš savanorystės formų. Šiuo altruistiniu ir humanišku veiksmu per gyvenimą donoras gali išgelbėti ne vieną gyvybę. Skelbiama, kad Lietuvos Respublikoje iš 60 proc. žmonių, galinčių būti kraujo donorais, jais yra tik 2,75 proc., o pažangiose Europos šalyse kraujo donorais yra 5–10 proc. žmonių¹². Šie rezultatai byloja, kad kraujo donorystė mūsų visuomenėje nėra dažnas reiškinys, o taip pat ir pastarųjų metų kraujo donorystės skandalai lėmė neatlygintinų donorų motyvacijos duoti kraujo mažėjimą. Tačiau kraujo donorystės įstaigų vykdomų akcijų novatoriškumas suteikia kraujo donorystei teigiamų pilietinės iniciatyvos, pramogos ar net šventės bruožų. Žmogaus kraujas turi būti pripažįstamas nacionaliniu ištekliu, kuris turi būti pasidalintas su tais, kurių gyvybė ir sveikata priklauso nuo jo prieinamumo, saugumo ir tinkamo naudojimo¹³. Teigiamo kraujo donoro įvaizdžio formavimas taip pat prisideda prie kraujo donorystės vaidmens visuomenėje kėlimo.

Užsienio literatūroje pateikiama informacija, kad kiekvienais metais surenkama kraujo daugiau nei iš milijono kraujo donorų, tačiau siekiant patenkinti pasaulinę paklausą ir užtikrinti pakankamą pasiūlą bei laiku tiekti kraują, reikalinga dar tiek pat donacijų¹⁴. Kraujo donacijų trūkumas bei kraujo ir jo komponentų paklausa visame pasaulyje rodo, kad kraujo donorystė yra itin aktuali problema. Anot C. Politis, pagrindiniai trys elementai, siekiant įtvirtinti efektyvią nacionalinę kraujo transfuzijos sistemą kaip neatskiriamą sveikatos politikos sritį, yra nacionalinės kraujo politikos plėtojimas, gerai apmokyti ir atsakingi specialistai, nacionalinis patariamasis komitetas kraujo donorystės srityje¹⁵. Taigi, siekiant, kad asmens sveikatos priežiūros įstaigos būtų tinkamai aprūpinamos krauju ir jo komponentais, svarbu sutelkti visus aprūpinimo krauju sistemos subjektus tinkamam veiksmų planui. Tai yra kiekvienos valstybės nacionalinės sveikatos priežiūros politikos neatsiejama dalis.

Lietuvai tapus ES nare, turėjo būti įgyvendinti reikalavimai kraujo produktų kokybei užtikrinti ir perkeltos ES teisės aktų, reguliuojančių kraujo donorystę, nuostatos į Lietuvos nacionalinę teisę. Kraujo donorystės įstatymas yra pagrindinis nacionalinės teisės aktas kraujo donorystės srityje. Nors pastarasis įstatymas buvo ne kartą tobulintas, siekiant jį suderinti su ES teisės aktų reikalavimais, tačiau pati svarbiausia šio teisės akto norma, t. y. kraujo donorystės sąvoka, iki šiol yra kritikuotina. Kraujo donorystė apibrėžiama kaip „<...> priemonių visuma, apimanti visuomenės telkimą duoti kraujo, donorų atranką, kraujo ar jo sudėtinių dalių paėmimo, paruošimo transfuzijai ar toliau

¹⁰ Lietuvos Respublikos žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas, 2 str. 5 d. *Valstybės žinios*. 1996, Nr.116-2696

¹¹ *Ibid*, 2 str. 1 d.

¹² *Donorystė – gyvybės viltis*. Nacionalinės donorų asociacija, 2011, p.48

¹³ Politis, C. Blood donation systems as an integral part of the health system. *Archives of hellenic medicine*. 2000, 17(4), p. 354.

¹⁴ Damesyn, M.A., et al. Behavioural and infectious disease risks in young blood donors: implications for recruitment. *Transfusion*. 2003, 43(11): 1596-603

¹⁵ Politis, C., Blood donation systems as an integral part of the health system, *supra* note 13.

perdirbti, saugojimo bei transfuzijos veiklą¹⁶. Visų pirma, tiek pastarajame įstatyme, tiek ir jo įgyvendinamuosiuose teisės aktuose kraujo donorystė nepagrįstai išplečiama iki transfuzinės veiklos. Kraujo donorystės susideda iš etapų, tokių kaip kraujo donorų telkimas ir atranka, kraujo ir jo komponentų paruošimas, saugojimas, gydymui nepanaudotos plazmos realizavimas, kuriuos vykdo kraujo donorystės įstaigos (toliau – KDĮ). Tuo tarpu transfuzija yra asmens sveikatos priežiūros paslauga, atliekama gydymo įstaigose. Direktyvoje 2002/98/EB nėra įtvirtintos kraujo donorystės sąvokos, tačiau pateikiamas KDĮ apibrėžimas. Direktyvoje 2002/98/EB nenumatyta KDĮ atsakomybė už transfuziją, priešingai, tokia atsakomybė kyla ligoninių kraujo bankams, kurie nėra KDĮ, todėl kraujo donorystės sąvokos išplėtimas iki transfuzinės veiklos suponuoja prieštaravimą minėtoms direktyvos 2002/98/EB normoms.

Visų antra, į kraujo donorystės sąvoką įtraukiamas ir kraujo komponentų paruošimas tolimesniam perdirbimui. Direktyvoje 2002/98/EB numatyta KDĮ atsakomybė už kraujo ar jo komponentų perdirbimą, tačiau tik tų, kurie naudojami transfuzijai. Lietuvos teisės aktuose įtvirtinama galimybė KDĮ užsiimti veikla, kuri yra labai rizikinga farmacinės veiklos sritis¹⁷, t. y. plazmos, naudojamos kaip pradinė medžiaga kraujo vaisiniams preparatams gaminti, ruošimas. Šiai veiklai vykdyti KDĮ nereikia papildomai įgyti farmacinės veiklos licencijos. Sukuriama teisinė kolizija, kai farmacinė veikla, t. y. plazmos, naudojamos kaip pradinė medžiaga kraujo preparatams gaminti, ruošimas, licencijuojama išduodant asmens sveikatos priežiūros veiklos licenciją¹⁸. Taigi, Kraujo donorystės įstatymo prieštaravimas direktyvai 2002/98/EB yra akivaizdus.

1.2. Kraujo donorystės įstaigų ir ligoninės kraujo bankų funkcijų atskyrimo problema

Netinkamos ir pernelyg plačios kraujo donorystės sąvokos įtvirtinimas Lietuvos nacionalinėje teisėje sąlygojo ir KDĮ bei ligoninės kraujo banko funkcijų sutapatinimą. Pagal direktyvoje 2002/98/EB pateikiamą sąvoką KDĮ tai - „<...> bet kuri įstaiga ar jos padalinys, atsakingi už bet kokį kraujo ar jo komponentų surinkimo ir ištyrimo aspektą, neatsižvelgiant į tai, kokiam tikslui būtų naudojamas kraujas ar jo komponentai, arba, jei kraujas ir jo komponentai naudojami transfuzijai - už kraujo ir jo komponentų surinkimą, ištyrimą, perdirbimą, laikymą ir paskirstymą“¹⁹. Direktyvos 2002/98/EB tekstas lietuvių kalba neatitinka originalaus ir kitomis ES valstybių narių kalbomis paskelbto teksto. Direktyvos 2002/98/EB variante anglų kalba²⁰ KDĮ apibrėžiama kaip ir minėtos direktyvos vertime į lietuvių kalbą, tačiau taip pat įtvirtinama, kad KDĮ neapima ligoninės kraujo bankų. Ši nuostata pagal funkcijas atskiria ligoninės kraujo bankus nuo KDĮ. Ligoninės kraujo bankas – „<...> ligoninės padalinys, laikantis ir skirstantis kraują

¹⁶ Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 2 str. 3 d.

¹⁷ Lietuvos Respublikos farmacijos įstatymo 2, 15, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 51, 62, 64, 75 straipsnių pakeitimo ir papildymo, Įstatymo papildymo šeštuoju¹ skirsniu įstatymo ir Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 1 ir 2 straipsnių pakeitimo įstatymo aiškinamasis raštas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-12-02]. <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2012/121003/02.pdf>.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Direktyvos 2002/98/EB 3 str. e) d.

²⁰ Directive 2002/98/EC of the European Parliament and of the Council of 27 January 2003 setting standards of quality and safety for the collection, testing, processing, storage and distribution of human blood and blood components and amending Directive 2001/83/EC, 3 article. e) paragraph [2003] OJ L 33.

bei jo komponentus, atliekantis kraujo ir jo komponentų suderinamumo tyrimus bei vykdamas transfuzinę veiklą išimtinai ligininės reikmės tenkinti²¹. Ligininės kraujo bankai yra ne KDĮ, o tik „<...> ligininių padaliniai, atliekantys ribotos apimties veiklą, saugantys, skirstantys ir, remiantys tyrimais, parenkantys kraują“²². Minėta direktyva 2002/98/EB buvo siekta atskirti KDĮ ir ligininių kraujo bankų veiklos pobūdį. Tai patvirtina ir direktyvos 2002/98/EB 6 straipsnis, kuriame nurodoma kokie konkretūs reikalavimai, tiesiogiai susiję su ligininės kraujo bankų atliekamomis funkcijomis, taikomi. Taigi, nors direktyvoje 2002/98/EB aiškiai atskiriamos KDĮ ir ligininės kraujo bankų sąvokos ir funkcijos, tačiau Lietuvoje pastarojo ES teisės akto įgyvendinimas šiuo aspektu susidūrė ir susiduria su sunkumais.

Reikšmingas pokytis, siekiant suderinti Lietuvos Respublikos teisės aktus, reglamentuojančius kraujo donorystę, su direktyvos 2002/98/EB normomis, padarytas Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 2, 3 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymu²³, kuriuo nuo 2013 m. sausio 1 d. keičiama KDĮ sąvoka. Iki numatyto pereinamojo laikotarpio pabaigos liko galioti Kraujo donorystės įstatymo norma, kuria KDĮ apibrėžiama kaip „<...> sveikatos priežiūros įstaiga ar jos padalinys, licencijuoti visai kraujo donorystės veiklai arba daliai šios veiklos“²⁴. Pastarosios nuostatos prieštaravimą direktyvai 2002/98/EB sunku nepastebėti. Nors direktyva 2002/98/EB įsigaliojo 2005 m. spalio 1 d., tačiau bene dešimtmetį nebuvo tinkamai įgyvendinta Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose. Visų pirma, direktyvoje 2002/98/EB aiškiai apibrėžiama KDĮ atsakomybė už bet kokį kraujo ar jo komponento surinkimo ir ištyrimo aspektą. Atsakomybė už perdirbimą, laikymą bei paskirstymą KDĮ kyla tada, jei kraujas ir jo komponentai naudojami transfuzijai. Kraujo donorystės įstatymo norma, galiojusi iki 2013 m. sausio 1 d. sąlygojo teisinį neaiškumą, kai sveikatos priežiūros įstaiga ar jos padalinys galėjo būti licencijuojami ne tik visai kraujo donorystės veiklai, bet ir daliai šios veiklos, kai tuo tarpu minėtoji direktyva 2002/98/EB aiškiai numato visišką atsakomybę kraujo ar jo komponentų surinkimo ir ištyrimo procese, o jei kraujas ar jo komponentai naudojami gydymui, tai ir perdirbimo, laikymo bei paskirstymo ligininių kraujo bankams etapuose. Įstatymų įgyvendinamuosiuose teisės aktuose, o konkrečiai Lietuvos medicinos normos MN 13:2001 „Kraujo donorystės įstaigos“²⁵ (toliau – Medicinos norma MN13:2001) 4.4 punkte vartojamas direktyvos 2002/98/EB nuostatų neatitinkantis KDĮ apibrėžimas. Minėtoje medicinos normoje MN13:2001 KDĮ klasifikuojamos į dvi rūšis: kraujo centrai ir ligininių kraujo bankai. Autoriaus nuomone, toks KDĮ skirstymas prieštarauja direktyvoje 2002/98/EB įtvirtintam KDĮ ir ligininių kraujo bankų veiklos specifikos atskyrimui. Taigi, ligininės kraujo bankas nėra KDĮ porūšis, o skirtingas funkcijas atliekantis subjektas, todėl nėra teisinio pagrindo tapatinti su KDĮ.

Nuo 2013 m. sausio 1 d. KDĮ apibrėžiama kaip „<...> Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka licencijuota viešoji asmens sveikatos priežiūros įstaiga ar jos pa-

²¹ Direktyvos 2002/98/EB 3 str. f) d.

²² Direktyvos 2002/98/EB dvyliktoji preambulės konstatuojamoji dalis

²³ Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 2, 3 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 142-7262

²⁴ Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 2 str. 4 d.

²⁵ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. vasario 7 d. įsakymas Nr. V-88 „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. rugpjūčio 29 d. įsakymo Nr. 458 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 13:2001 „Kraujo donorystės įstaigos“ patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 19-634

dalins, atsakingi už kraujo ar jo komponentų surinkimą ir ištyrimą, neatsižvelgiant į tai, kokiam tikslui bus naudojamas kraujas ar jo komponentai, ir už kraujo ir jo komponentų surinkimą, ištyrimą, perdirbimą, laikymą ir paskirstymą, jeigu kraujas ir jo komponentai naudojami transfuzijai, arba Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka licencijuota įmonė, atsakinga už plazmos surinkimą ir ištyrimą, jeigu plazma yra išimtinai pradinė medžiaga vaistinių preparatų gamybai. Ši sąvoka neapima ligoninių kraujo bankų²⁶. Nors direktyva 2002/98/EB nenustato KDĮ teisinio statuso, o įtvirtina tik privalomą licencijavimo mechanizmą, tačiau Lietuvos įstatymų leidėjas, neteisingai interpretuodamas direktyvos 2002/98/EB preambulės dvidešimtojoje konstatuojamoje dalyje įtvirtintą įstaigų, dalyvaujančių teikiant kraujo transfuzijos paslaugas, pelno nesiekimo principą, įtvirtino ir KDĮ teisinę formą. Pastarasis principas reiškia, kad gydymo įstaigos negali gauti pelno už transfuzijos paslaugų teikimą, o tik sąnaudų atlyginimą.

Kraujo donorystės sąvokos išplėtimas iki transfuzinės veiklos sąlygojo kraujo donorystės centrų ir ligininės kraujo bankų traktavimą KDĮ. Teisinis reguliavimas leido susidaryti situacijai, kai asmens sveikatos priežiūros padaliniai, vykdo ne tik ligoninių kraujo bankų funkcijas, bet ir KDĮ būdingą veiklą.

2. NACIONALINĖS APRŪPINIMO KRAUJU SISTEMOS PROBLEMOS

Lietuvoje kraujo donorystė reglamentuota įstatymais ir įstatymų įgyvendinamaisiais teisės aktais. Nors Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatyme²⁷ (toliau – Sveikatos sistemos įstatymas) skelbiama, kad „Tik įstatymai nustato: <...> donoro kraujo paėmimo, kraujo produktų gamybos, žmogaus kraujo ir jo produktų transfuzijos sąlygas bei tvarką“²⁸, tačiau Kraujo donorystės įstatyme nemažai nuorodų į įstatymų įgyvendinamuosius teisės aktus. Įstatymų leidėjas Sveikatos sistemos įstatymo 21 straipsnyje įtvirtino, kad „Žmogaus kraujas transfuzijai ar kraujo produktų gamybai gali būti paimtas iš donoro tik šio laisva valia ir sutikimu. Su žmogaus kraujo paėmimu ir jo produktų gamyba, eksportu, importu bei transfuzija susijusius santykius reguliuoja Kraujo donorystės įstatymas“²⁹. Taigi, Sveikatos sistemos įstatymo 3 ir 21 straipsnių nuostatos nederą su kitais įstatymais³⁰. Vienas iš argumentų, jog Kraujo donorystės įstatymo 5 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „Kraujo ar jo sudėtinių dalių paėmimo iš donoro tvarką, dozavimo dozes ir dažnumą nustato Sveikatos apsaugos ministerija“³¹. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra pažymėjęs, kad „<...> poįstatyminiu teisės aktu yra realizuojamos įstatymo normos, tačiau toks teisės aktas negali pakeisti paties įstatymo ir sukurti naujų bendro pobūdžio teisės normų, kurios konkuruotų su įstatymo normomis. Kitaip būtų pažeista Konstitucijoje įtvirtinta įstatymų vir-

²⁶ Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 2, 3 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo 1 str. 1 d.

²⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 63-1231

²⁸ *Ibid*, 3 str.

²⁹ Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo 21 str.

³⁰ Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos 2011 m. rugpjūčio 17 d. atsakymas į paklausimą „Dėl teisės aktų antikorupcinio vertinimo“ Nr. 4-01-3182 [interaktyvus]. 1 p. [žiūrėta 2012-12-03]. <http://www.stt.lt/documents/korupcijos_prevencija/su_kraujo_donoryste_susije_teises_aktai_2011.pdf>.

³¹ Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 5 str. 1 d.

šenybė poįstatyminių aktų atžvilgiu³². Šiuo atveju yra pažeidžiamas teisinės valstybės principas. Įstatymų leidėjas turi su žmogaus kraujo paėmimu ir jo produktų gamyba, eksportu, importu bei transfuzija susijusius santykius sureguliuoti Kraujo donorystės įstatyme, o ne palikti tai įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų leidėjų diskrecijai.

Pastaroji tvarka nustatyta Sveikatos apsaugos ministro įsakymais, o ne įstatymu, kaip to siekė sveikatos apsaugos sistemos kūrėjai. Kraujo donorystės įstatymo 1 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad kraujo preparatų gamybai bei jų vartojimui taikomi kiti įstatymai, tačiau Lietuvos Respublikos farmacijos įstatymu³³ (toliau – Farmacijos įstatymas) nustatyti vaistinio preparato gamybos reikalavimai netaikomi „<...> neskirstytam į sudėtinės dalis žmogaus kraujui, plazmai ar kraujo ląstelėms, išskyrus pramoninį procesą apimančiu metodu paruoštą plazmą“³⁴. Tačiau juk ne vien tik pramoninį procesą apimančiu metodu paruošta plazma naudojama kraujo vaistinių preparatų gamybai. Gydyto tikslais surenkant kraują ar jo komponentus taip pat lieka nemažai nepanaudotos gydymui plazmos. Susiduriama su situacija, kai pradinės žaliavos vaistiniams preparatams gaminti surinkimui taikomos ne Farmacijos įstatymo, o Kraujo donorystės įstatymo normos ir jas įgyvendinantys teisės aktai.

2.1. Kraujo donorų atrankos bei garantijų kraujo donorams reguliavimo problemos

Kraujo donorų atrankos tikslas yra ne tik apsaugoti donorų sveikatą, bet ir kiek galima sumažinti per kraują perduodamų ligų riziką bei transfuzijos žalą pacientui³⁵. Kraujo donorystės įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinti donorų atrankos kriterijai, t. y. amžiaus, veiksnio ir sveikatos būklės. Tačiau numatoma ir išimtis, kada galima nesivadovauti pastarajame įstatymo straipsnyje įtvirtintais kriterijais, t. y. kai asmuo neatitinka prieš tai minėtų kriterijų, apie jo tinkamumą būti donoru sprendžia asmens sveikatos priežiūros specialistas vadovaudamasis Sveikatos apsaugos ministerijos nustatytais kriterijais³⁶, t. y. Sveikatos apsaugos ministro 2005 vasario 4 d. įsakymu Nr. V-84 (toliau – Įsakymas Nr. V-84) patvirtintais Kraujo donorų sveikatos tikrinimo tvarkos aprašo, privalomų tyrimų sąrašo ir reikiamų donorų sveikatos rodiklių reikalavimais.

Be Kraujo donorystės įstatyme įtvirtintų reikalavimų taikomi ir kiti minimalūs kraujo donorų atrankos kriterijai – donoro svorį (50 kg³⁷), hemoglobino, proteino, trombocitų lygį donoro kraujyje³⁸. Įsakymu Nr. V-84 patvirtintas ne tik privalomų tyrimų sąrašas, bet ir jų atlikimo tvarka. Privalomi tyrimai skirstomi į prieš kiekvieną kraujo

³² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugpjūčio 21 d. nutarimas „Dėl pastatų arba patalpų perdavimo už akcijas tvarkos“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 82-3529

³³ Lietuvos Respublikos farmacijos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr.78-3056

³⁴ *Ibid*, 8 str. 7 d.

³⁵ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. vasario 4 d. įsakymas Nr. 84 „Dėl donorų sveikatos tikrinimo tvarkos aprašo, privalomų tyrimų sąrašo, reikiamų donorų sveikatos rodiklių bei donorų apklausos anketos reikalavimų patvirtinimo“, I priedo 2 p. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 18-588

³⁶ Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 4 str. 2 d.

³⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. vasario 4 d. įsakymas Nr. 84 „Dėl donorų sveikatos tikrinimo tvarkos aprašo, privalomų tyrimų sąrašo, reikiamų donorų sveikatos rodiklių bei donorų apklausos anketos reikalavimų patvirtinimo“, I priedo 14.1 p.

³⁸ *Ibid*, I priedo 14.2 – 14.4 p.

davimą donorams atliekamus tyrimus ir po kiekvieno kraujo davimo atliekamus tyrimus. Prieš kiekvieną kraujo davimą donorams atliekamas hemoglobino koncentracijos nustatymas³⁹. Tiek prieš kraujo davimą, tiek ir po jo atliekami kraujo grupės pagal ABO sistemos antigenus, rezus priklausomybės pagal D antigeną, pirminiams donorams – *kell* antigeno⁴⁰ nustatymo tyrimai. Šia dviguba patikra skirta sumažinti klaidos įsivėlimo galimybę ir išvengti neigiamų pasekmių transfuzijos metu perpylus netinkamos kraujo grupės kraują recipientui. Tačiau lieka neaišku, kada turi būti tikrinamas kraujo ar jo sudėtinųjų dalių tinkamumas, t. y. hemoglobino, proteino ir trombocitų lygis donoro kraujyje⁴¹.

Ne visi norintys duoti kraujo gali tapti kraujo donorais. Išanalizavęs kraujo donoro anketoje pateiktus duomenis bei asmeninės apklausos metu surinktą informaciją, KDĮ gydytojas suteikia teisę duoti kraują ar jo sudėtinę dalis, tačiau kraujo donorui gali būti taikomas laikinas ir/ ar nuolatinis teisės duoti kraują ar jo sudėtinę dalis sustabdymas⁴², atsižvelgiant į donoro tinkamumą, donorystės uždraudimo, donorystės laikino atidėjimo kriterijus bei atidėjimo ypatingomis epidemiologinėmis sąlygomis kriterijus. Tačiau Įsakyme Nr. V-84 neaiškūs donorystės laikino atidėjimo terminų skaičiavimo principai (vartojamos sąvokos: „visiškas pasveikimas“, „patvirtintas pasveikimas“, „klinikinis pasveikimas“, „simptomų pranykimas“⁴³). Nors KDĮ privalo kraujo donora informuoti apie donoro teisę persigalvoti dėl kraujo davimo, bet kuriuo kraujo davimo proceso momentu atsisakyti arba savarankiškai sustabdyti donorystę⁴⁴, tačiau tiek paties asmens persigalvojimo, tiek kraujo davimo proceso metu asmens atsisakymo, tiek savarankiško sustabdymo atvejų įforminimas Įsakyme Nr. V-84 taip pat nėra numatytas.

Išnagrinėjus kraujo donorų atrankos reguliavimo probleminius aspektus, būtina aptarti ir garantijų kraujo donorams sistemos trūkumus. Po įstojimo į ES, Lietuva įsipareigojo įgyvendinti ES reikalavimus aprūpinti ES vartotojus saugiais kraujo produktais, gautais iš neatlygintų kraujo donorų⁴⁵. Sovietmečiu giliai įsišaknijusiai atlygintinumo už kraujo donaciją tradicijai, jaunai valstybei yra tikras iššūkis užtikrinti pakankamą aprūpinimo kraujo komponentais mastą vien tik iš neatlygintų kraujo donacijų. Neatlygintinos kraujo donorystės propagavimo programoje 2006 - 2015 m. numatyta „<...> iki 2015 m. gruodžio 31 d. pasiekti 98% neatlygintų donacijų visose kraujo donorystės įstaigose“⁴⁶. Neatlygintini kraujo donorai be simbolinių dovanėlių ir

³⁹ *Ibid*, I priedo 12.1.1 p.

⁴⁰ *Ibid*, I priedo 12 p.

⁴¹ *Ibid*, I priedo 14.2 – 14.4 p.

⁴² *Ibid*, I priedo 13 p.

⁴³ Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos 2011 m. rugpjūčio 17 d. atsakymas į paklausimą „Dėl teisės aktų antikorupcinio vertinimo“ Nr. 4-01-3182 [interaktyvus]. 2 p. [žiūrėta 2012-12-03]. <http://www.stt.lt/documents/korupcijos_prevencija/su_kraujo_donoryste_susije_teises_aktai_2011.pdf>.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. vasario 4 d. įsakymas Nr. 84 “Dėl donoro sveikatos tikrinimo tvarkos aprašo, privalomų tyrimų sąrašo, reikiamų donoro sveikatos rodiklių bei donoro apklausos anketos reikalavimų patvirtinimo“, I priedo 6.7 p.

⁴⁵ Bucuniene, I., *et al.* Blood donors’ motivation and attitude to non-remunerated blood donation in Lithuania. *BMC Public Health*. 2006, 6:166.

⁴⁶ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2009 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. V-1112 „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2006 lapkričio 28 d. įsakymo Nr. V-992

užkandžių skatinami suteikiant jiems teisę gauti garbės donoro vardą bei valstybinę pensiją⁴⁷. Tačiau šis titulas įgyjamas tik po dešimtmečio aktyvios nemokamos donorystės skatinimo veiklos bei neatlygintinai davus ne mažiau kaip 40 kartų kraujo ar 200 kartų – plazmos⁴⁸. Paminėtini ir kiti aktyvių donorų skatinimo būdai - donorystės žymūno ir nusipelnusio donoro pažymėjimų įteikimas⁴⁹, tačiau pastarieji neįgyja teisės į valstybinę pensiją.

Lietuvos Respublikos darbo kodekse⁵⁰ (toliau – LR DK) taip pat numatyta donorų skatinimo garantija - „Kraujo ar kraujo sudėtinųjų dalių davimo dieną donoras turi būti atleistas nuo darbo“⁵¹. Nepaisant to ar kraujo donoras duoda atlygintinai, ar neatlygintinai kraujo ar jo sudėtinųjų dalių, darbdavys turi nekludyti darbuotojui vyksti į KDĮ. Tačiau iškyla klausimas, ar kraujo ar kraujo sudėtinųjų dalių davimo dieną donorui mokamas darbo užmokestis. Nors LR DK tiesiogiai neįtvirtina darbdavio pareigos darbuotojui pasinaudojus donoro garantija mokėti tą dieną darbo užmokestį, tačiau sistemškai analizuojant minėtą teisės aktą (t. y. LR DK XV skyrių), daroma išvada, kad tokia pareiga darbdaviui visgi iškyla. Garantinės išmokos – tai skiriama ir mokama pinigine kompensacija darbuotojui, kuris neatlieka darbo funkcijų teisės aktuose numatytais atvejais⁵². Kadangi dalyvavimas kraujo donorystėje yra viena iš garantijų darbuotojams rūšių ir kraujo donorų teisių, todėl ir garantinė išmoka turi būti mokama. Sveikatos apsaugos ir darbo ministerija taip pat kraujo donorystę įvardija kaip vieną iš atvejų, kada mokama garantinė išmoka⁵³. Taip suteikiama galimybė dirbantiems asmenims tapti kraujo donorais ir neprarasti pajamų. Tačiau diskusijų kelia nenustatytas teisinis reguliavimas ar šia donoro garantija gali pasinaudoti tik neatlygintini kraujo donoriai, ar ir už atlygį duodantys savo kraują asmenys. Pastaruoju atveju jie ne tik nepraranda atleidimo nuo darbo dienos vidutinio užmokesčio, tačiau gauna ir papildomų lėšų, t. y. kompensaciją už donaciją. Rekomenduotina įtvirtinti tiek Kraujo donorystės įstatyme, tiek ir LR DK, kad tik neatlygintinai duodantiems kraujo donorams būtų taikomos donorų garantijos.

2.2. Kraujo ar jo komponentų paruošimo teisinio reguliavimo spragos

Kraujo donorystė yra iš kelių etapų susidedantis procesas, todėl norint išvengti nepageidaujamų neigiamų pasekmių transfuzijos procese, reikia užtikrinti saugumą kiekviename etape. Net ir esant kruopščiausiai donorų atrankai, būtinas griežtas ir patikimas donorų kraujo ar jo komponentų tikrinimas. Direktyvoje 2002/98/EB nustatyta, kad „Visas surinktas kraujas, kraujas skirtas aferezei, taip pat ir autologinei transfuzijai iš anksto surinktas kraujas turi būti ištirtas, atliekant šiuos tyrimus: ABO

„Dėl neatlygintinos kraujo donorystės propagavimo programos 2006–2015 m. patvirtinimo“ pakeitimo“, priedo 15.4 p. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 159-7239

⁴⁷ Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 7 str.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. kovo 8 d. nutarimas Nr.387 „Dėl garbės donoro vardo suteikimo tvarkos patvirtinimo“, priedo 1 p. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 33-967

⁴⁹ *Ibid*, priedo 2 p.

⁵⁰ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 64-2569

⁵¹ *Ibid*, 218 str.

⁵² *Garantijos ir kompensacijos* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija [žiūrėta 2012-12-01]. <<http://www.socmin.lt/index.php?1763978616>>.

⁵³ *Ibid*.

grupės nustatymą (netaikoma plazmai, skirtai tik frakcionavimui), Rh D grupės nustatymą (netaikoma plazmai, skirtai tik frakcionavimui); tiriant šias donorų infekcijas: B hepatitą (HBs-Ag), C hepatitą (Anti-HCV), ŽIV 1/2 (Anti-ŽIV 1/2)⁵⁴. Daugumoje ES valstybių narių atliekami ne tik direktyvoje 2002/98/EB numatyti minimalūs tyrimai, bet ir papildomi ir vieni pažangiausių donorų kraujo tyrimai, taip siekiant užtikrinti didesnę donorų kraujo kokybę ir saugumą. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministras, siekdamas užtikrinti kraujo komponentų saugumą ir apsaugoti pacientus nuo infekcijų plitimo perpilant kraujo produktus, nuo 2009 m. papildė privalomų donorų kraujo tyrimų sąrašą šiuolaikiškais ir efektyviais virusų ŽIV-I, hepatito B ir hepatito C nukleino rūgščių tyrimais (kaupinyje arba individualiame mėginyje)⁵⁵. Anot V. Kalibato, „siekiant užtikrinti maksimalų kraujo ir jo komponentų saugumą, būtina toliau plėtoti neatlygintina kraujo donorystę bei atlikti ŽIV, hepatito B ir hepatito C virusų nukleino rūgščių tyrimus individualiame (t. y. nesukauptame iš kelių ar keliolikos donorų) mėginyje“⁵⁶. Su šia nuomone reikia sutikti, nes ne vienas mokslinis tyrimas^{57; 58} yra patvirtinęs neatlygintinos donorystės teigiamą įtaką kraujo ir jo komponentų kokybei ir saugumui. Galiojančiuose teisės aktuose nėra numatyta donorų kraujo tyrimų atlikimo būdas – individualus kiekvieno donoro kraujo tyrimas ar kaupinyje atliekama patikra. KDĮ palikta diskrecija pasirinkti donorų kraujo tyrimo atlikimo būdą. Tačiau būtinas aiškus teisinis reguliavimas, kuris numatytų ne tik privalomus donorų kraujo tyrimus, bet ir jų atlikimo metodus. Donorų kraujo tyrimų metodologija, nustatanti donorų kraujo tyrimus individualiame mėginyje, leistų minimaliai sumažinti klaidos galimybę.

2.3. Kraujo ar jo komponentų išdavimo asmens sveikatos priežiūros įstaigoms etinis vertinimas

Ankstesniuose darbo poskyriuose aptarus kraujo ir jo komponentų saugumo ir kokybės aspektus donorų atrankos ir kraujo ar jo komponentų paruošimo stadijose, svarbu išanalizuoti ir kraujo komponentų išdavimo asmens sveikatos priežiūros įstaigoms (toliau – ASPĮ) tvarką. Būtinybė pertvarkyti mokėjimo už kraują, jo komponentus sistemą iškilo 2010 metais. Pagal iki tol galiojusią tvarką KDĮ išduodavo paruoštą kraujo kiekį ASPĮ, o apmokėjimą gaudavo iš teritorinių ligonių kasų. Nacionalinėje kraujo programoje buvo numatyta, kad ji finansuojama iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšų (toliau – PSDF), skirtų sveikatos programoms finansuoti⁵⁹. Nepalankiai situacijai susiklostyti turėjo įtakos nenustatyti kraujo, jo komponentų ir preparatų, tiekiamų ASPĮ kiekiai, išnaudojus skirtas lėšas. PSDF lėšos nebuvo racionaliai

⁵⁴ Direktyvos 2002/98/EB IV priedas.

⁵⁵ *Gydymo įstaigose naudojami kraujo komponentai – saugūs* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija, Naujienos, 2012 [žiūrėta 2012-12-01]. <http://www.sam.lt/go.php/lit/Gydymo_istaigose_naudojami_kraujo_kompon/3077/3>.

⁵⁶ Kalibatas, V. Virusų nukleino rūgščių amplifikacijos individualiame kraujo donoro mėginyje tyrimų rezultatai ir jų svarba kraujo saugumui. *Medicina*. 2008, 44(10): 797.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ Van der Poel, C. L.; Seifred, E.; Schaasberg, W. P. Paying for blood donations: still a risk? *Vox Sang*. 2002, 83: 285-293.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymas Nr. V-261 „Dėl Nacionalinės kraujo programos patvirtinimo“, priedo 5 p. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 51-1728

naudojamos ir daugelis KDĮ gavo tik sutartyse numatytas sumas, nepaisant to, kad kraujo ir jo komponentų pagamino ir išdavė žymiai daugiau.

Nuo 2010 m. sausio mėn. 1 d. nebefinansuojama Nacionalinė kraujo programa ir įvesta nauja atsiskaitymo už kraują ir jo komponentus tvarka. Esminis sprendimas nacionalinėje aprūpinimo krauju sistemoje – kraujo gamybos ir atsiskaitymo už išduotus ASPĮ komponentus ir preparatus įskaičiuoti į asmens sveikatos priežiūros paslaugų bazines kainas. Šis sprendimas, savaime aišku, lėmė šių paslaugų kainų didėjimą.

ASPĮ, vadovaujantis Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymu⁶⁰, skelbia viešuosius pirkimus, o KDĮ teikia siūlymus. Etinių problemų perkant vaistinius kraujo preparatus, medicininę įrangą ar paslaugas nekyla, bet kraujo ir jo komponentų pirkimas viešųjų pirkimų būdu yra žmogaus audinių komercializavimas. Nesiginčijama, kad galutinio kraujo produkto paruošimas reikalauja sąnaudų, tačiau kraujo ar jo komponentų įsigijimas viešųjų pirkimų būdu diskredituoja kilnią donorystės idėją ir demotyvuoja donorus. Europoje Lietuva bene vienintelė valstybė, kurioje vykdomas toks kraujo ar jo komponentų išdavimas ASPĮ būdas. Naujoji tvarka tik paaštrino KDĮ konkurenciją, žiniasklaidoje ir televizijoje pasirodžiusi neigiama informacija apie „kraujo karus“ įtakoją neatlygintinų donorų motyvaciją, ligoninės dėl biudžetų deficitų pradėjo taupyti kraują ar jo komponentus, siųsdamos pacientus į didesnes ASPĮ, ir pan. Nuo 2013 m. sausio 1 d. įsigalioja Kraujo donorystės įstatymo pataisos, pagal kurias kraujo ar jo komponentais gydymo tikslais aprūpinti ASPĮ gali tik viešasis juridinis asmuo⁶¹, t. y. ne pelno siekiantis juridinis asmuo, kurio pagrindinis tikslas tenkinti viešuosius interesus. Kraujo aprūpinimo sistemoje dalyvaujant tik viešiesiems juridiniams asmenims logiškas sprendimas būtų padalinti finansavimą visoms KDĮ lygiomis dalimis ir ASPĮ tiekti kraują pagal regioninį paskirstymą.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

1. Kraujo donorystės įstatyme įtvirtinta kraujo donorystės sąvoka, nepagrįstai išplėsta iki transfuzinės veiklos, suponavo direktyvos 2002/98/EB netinkamą įgyvendinimą. Į kraujo donorystės sąvoką įtraukus ir kraujo komponentų paruošimą tolimesniam perdirbimui, sukuriama teisinė kolizija, kai farmacinė veikla, t. y. plazmos, naudojamos kaip pradinė medžiaga kraujo preparatams gaminti, ruošimas, licencijuojama išduodant asmens sveikatos priežiūros veiklos licenciją
2. Direktyvos 2002/98/EB vertimo į lietuvių kalbą neatitikimas originaliam tekstui sąlygojo bene dešimtmetį trukusį netinkamą pastarosios direktyvos įgyvendinimą Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose, sutapatinant KDĮ bei ligoninės kraujo banko funkcijas. Nuo 2013 m. sausio 1 d. Lietuvos teisės aktuose įtvirtintose KDĮ sąvokose nustatomas teisinis KDĮ statusas, t. y. viešojo juridinio asmens, kai tuo tarpu Direktyva 2002/98/EB įtvirtina tik privalomą KDĮ licencijavimo tvarką. Būtina tobulinti kraujo donorystės sąvoką, iš šios sąvokos pašalinant transfuzinę veiklą ir kraujo ar plazmos, naudojamos kaip pradinė medžiaga kraujo vaistiniams preparatams gaminti, paruošimą.
3. Lietuvoje kraujo donorystės teisinis reguliavimas turi trūkumų. Donoro kraujo paėmimo, kraujo produktų gamybos, žmogaus kraujo ir jo produktų transfu-

⁶⁰ Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 4-102

⁶¹ Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 2, 3 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, 1 str. 1 d.

zijos sąlygas bei tvarką nustatant įstatymo įgyvendinamuoju teisės aktu pažeidžiamas teisinės valstybės principas.

4. Valstybė skatina neatlygintą kraujo donorystę, numatytos neatlygintų kraujo donorų skatinimo priemonės, kraujo donorų garantijos, kurios taikomos tiek neatlygintiems, tiek ir atlygintiems donorams, tačiau neatsisakoma ir kompensacijos už kraujo ar jo komponentų donaciją mokėjimo, siekiant užtikrinti pakankamą ASPĮ aprūpinimą krauju ir kraujo komponentais. Nors finansinis atlygis įvardijamas kaip donoro patirtų išlaidų kompensavimas, tačiau neišvengiami neetiški pirkimo – pardavimo santykiai kraujo donorystės srityje. Taip pat rekomenduotina LR DK 218 straipsnio pataisa įtvirtinti, kad kraujo donorų garantijos būtų taikomos tik neatlygintiems kraujo donorams.
5. Nors Lietuvoje atliekami vieni pažangiausių donorų kraujo tyrimai, tačiau teisės aktais nėra nustatytos tyrimų atlikimo metodologijos. Būtina patvirtinti donorų kraujo tyrimų dėl infekcinių ligų atlikimo metodologiją, nustatant privalomus donorų kraujo tyrimus individualiame mėginyje.
6. Viešųjų pirkimų organizavimas įsigyjant kraujo komponentus, diskredituoja pačią donorystės idėją, demotyvuojami donoriai. Rekomenduotina atsisakyti pastarosios tvarkos, nustatant regioninį pasiskirstymą tarp KDĮ aptarnaujamomis ASPĮ, atitinkamai paskirstant PSDF lėšas, skirtas kraujo ar jo komponentams paruošti.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Buciuniene, I., *et al.* Blood donors' motivation and attitude to non-remunerated blood donation in Lithuania. *BMC Public Health*. 2006, 6:166.
2. Damesyn, M.A., *et al.* Behavioural and infectious disease risks in young blood donors: implications for recruitment. *Transfusion*. 2003, 43(11): 1596-603
3. Directive 2002/98/EC of the European Parliament and of the Council of 27 January 2003 setting standards of quality and safety for the collection, testing, processing, storage and distribution of human blood and blood components and amending Directive 2001/83/EC. [2003] OJ L 33.
4. *Donorystė – gyvybės viltis*. Nacionalinės donarų asociacija, 2011 m.
5. Europos Parlamento ir Tarybos 2003 m. sausio 27 d. direktyva 2002/98/EB, nustatanti žmogaus kraujo ir kraujo komponentų surinkimo, ištyrimo, perdirbimo, laikymo bei paskirstymo kokybės ir saugos standartus bei iš dalies keičianti Direktyvą 2001/83/EB. [2003] OL L 33.
6. *Garantijos ir kompensacijos* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija [žiūrėta 2012-12-01]. <<http://www.socmin.lt/index.php?1763978616>>.
7. *Gydymo įstaigose naudojami kraujo komponentai – saugūs* [interaktyvus]. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija, Naujienos, 2012 [žiūrėta 2012-12-01]. <http://www.sam.lt/go.php/lit/Gydymo_istaigose_naudojami_kraujo_kompon/3077/3>
8. Hanson, S. A. Subjective reactions to blood donation in donors with and without social support [interaktyvus]. Doctor of Philosophy (PhD), Ohio University, Clinical Psychology (Arts and Sciences), 2008 [žiūrėta 2012-12-02]. <<http://etd.ohiolink.edu/send-pdf.cgi/Hanson%20Sarah%20A.pdf?ohiou1222462104>>.

9. Kalibatas, V. Virusų nukleino **rūgščių** amplifikacijos individualiame kraujo donoro mėginyje tyrimų rezultatai ir jų svarba kraujo saugumui. *Medicina*. 2008, 44(10): 791-798.
10. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 64-2569
11. Lietuvos Respublikos farmacijos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr.78-3056
12. Lietuvos Respublikos farmacijos įstatymo 2, 15, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 51, 62, 64, 75 straipsnių pakeitimo ir papildymo, įstatymo papildymo šeštuoju 1 skirsniu įstatymo ir Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 1 ir 2 straipsnių pakeitimo įstatymo aiškinamasis raštas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-12-02]. <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2012/121003/02.pdf>.
13. Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 115-2666
14. Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymo 2, 3 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 142-7262
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugpjūčio 21 d. nutarimas “Dėl pastatų arba patalpų perdavimo už akcijas tvarkos“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 82-3529
16. Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos 2011 m. rugpjūčio 17 d. atsakymas į paklausimą „Dėl teisės aktų antikorupcinio vertinimo“ Nr. 4-01-3182 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-12-03]. <http://www.stt.lt/documents/korupcijos_prevencija/su_kraujo_donoryste_susije_teises_aktai_2011.pdf>.
17. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. vasario 7 d. įsakymas Nr. V-88 “Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. rugpjūčio 29 d. įsakymo Nr. 458 “Dėl Lietuvos medicinos normos MN 13:2001 “Kraujo donorystės įstaigos” patvirtinimo” pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 19-634
18. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. balandžio 15 d. įsakymas Nr. V-261 “Dėl Nacionalinės kraujo programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 51-1728
19. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. vasario 4 d. įsakymas Nr. 84 “Dėl donorų sveikatos tikrinimo tvarkos aprašo, privalomų tyrimų sąrašo, reikiamų donorų sveikatos rodiklių bei donorų apklausos anketos reikalavimų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 18-588
20. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2009 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. V-1112 „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2006 lapkričio 28 d. įsakymo Nr. V-992 “Dėl neatlygintinos kraujo donorystės propagavimo programos 2006-2015 m. patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr.159-7239
21. Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 63-1231
22. Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 4-102
23. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. kovo 8 d. nutarimas Nr.387 “Dėl garbės donoro vardo suteikimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 33-967
24. Lietuvos Respublikos žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr.116-2696
25. Nguyen, D. D., *et al.* Blood donor satisfaction and intention of future donation. *Transfusion*. 2008, 48(4): 742-748.
26. Politis, C. Blood donation systems as an integral part of the health system. *Archives of hellenic medicine*. 2000, 17(4).
27. Stonienė, L. Kraujo donorų požiūris į donorystę [interaktyvus]. Kaunas, 2005 [žiūrėta 2012-12-04]. <http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABA-0001:E.02~2005~D_20050610_141430-65709/DS.005.0.01.ETD>.

28. Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija. [2008] OL C 115.
29. *Towards 100 % voluntary blood donation. A global framework for action* [interaktyvus]. World Health Organization and the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC), 2010. [žiūrėta 2012-12-05]. <http://www.who.int/bloodsafety/publications/9789241599696_eng.pdf>.
30. Van der Poel, C. L.; Seifred, E.; Schaasberg, W. P. Paying for blood donations: still a risk? *Vox Sang.* 2002, 83: 285-293.

REGULATION PROBLEMS OF BLOOD DONATION IN LITHUANIA

Martyna Smatavičiūtė

Mykolas Romeris University

Summary

The article aims at systematically analyzing implementation issues of European Union (hereinafter – EU) legislation governing blood donation in Lithuania, identifying the weaknesses in the national blood supply system. In order to achieve the aim, the following tasks have been set: to evaluate the implementation of the Directive 2002/98/EC in Lithuanian legislation; to evaluate the deficiency of state legislation regulating blood donation; to provide suggestions for regulating blood donation in Lithuania.

All EU member states should ensure the high quality standards of blood and blood components. After having analyzed the implementation of the Directive 2002/98/EC in Lithuanian legislation in the first section, turns out that the Blood Donation Law provides too broad concept of blood donation contrary to the norms of aforesaid Directive. Also the discrepancy of the Directive 2002/98/EC in the Lithuanian language and announced original text led almost the decade of bad implementation in Lithuanian national legislation and the identification of blood donation institutions and hospital blood banks functions.

Since blood donation consists of several stages, one of the main principles of blood donation is the assurance of blood safety at each stage. The analysis of legislation regulating the blood supply system has shown that the regulation of blood donation in Lithuania has drawbacks. In particular, the principle of juridical state is violated by determining the conditions and procedure of blood collection, production of blood products, transfusion of human blood and blood product in secondary legislation. There is no clear regulation of donors' blood or the parameters of blood, no test methodology, pharmaceutical legislation does not apply to the collection of raw material for the production of blood medicine, in addition, the procurement organization for acquiring blood components discredit the idea of donation itself and demotivate donors.

Keywords: blood donation, legal regulation of the blood donation, blood donor.

Civilinė ir komercinė teisė

NEPRIKLAMOSOS GARANTIJOS AUTONOMIJOS PRINCIPAS IR JO TAIKYMO RIBOS

Artūras Grimaila

Tel. +370 638 73 215, el. p. a.grimaila@gmail.com
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

Anotacija. Straipsnyje analizuojamas nepriklausomos garantijos autonomijos principas, kuriuo yra grindžiamas šios garantijos nepriklausomumas nuo pagrindinės prievolės, ir jo taikymo ribos. Straipsnyje, visų pirma, aptariamos autonomijos principo funkcijos bei tai, kokio sandorio – abstraktaus ar kauzalaus – požymius atitinka nepriklausoma garantija. Likusiose straipsnio dalyse analizuojamas autonomijos principo taikymo ribos bei galimos skolininko teisių gynybos priemonės nuo nepagrįstų kreditoriaus reikalavimų garantui. Straipsnyje daroma pagrindinė išvada, jog, nors nepriklausoma garantija ir yra „atitrūkusi“ nuo pagrindinės prievolės, tarp jų egzistuoja ryšys, kuris negali būti ignoruojamas. Tai lemia, jog nepriklausoma garantija yra kauzalus sandoris, o jos autonomijos principas gali turėti tam tikras aiškiai apibrėžtas ribas, susijusias su pagrindine prievole.

Reikšminiai žodžiai: nepriklausoma garantija, autonomijos principas, likvidumo funkcija, pagrindinė prievolė, piktnaudžiavimas teise.

IVADAS

Nepriklausoma garantija yra bene visuotinai pripažįstamas ir komercinėje praktikoje naudojamas prievolių įvykdymo užtikrinimo būdas, be kurio dažnai neapsieina sudėtingiausi ir didžiausi sandoriai¹. Nepriklausomos garantijos (angl. *independent guarantee*) kitaip dar vadinamos finansinėmis (angl. *financial*) arba garantijomis pagal pirmą pareikalavimą (angl. *first demand guarantee*)². Bendrąja prasme garantija³ yra

¹ Bertrams, R. *Bank Guarantees in International Trade: the Law and Practice of Independent (First Demand) Guarantees and Standby Letters of Credit in Civil Law and Common Law Jurisdictions*. The Hague: Kluwer Law International, 2004, p. 1.

² Reikia pažymėti, kad nepriklausomos garantijos sąvoka gali būti suprantama šiek tiek plačiau, nei garantijos pagal pirmą pareikalavimą, kadangi mokėjimas pagal pirmą pareikalavimą gali būti laikomas tik vienu iš daugelio galimų mokėjimo pagal nepriklausomą garantiją mechanizmų, dėl kurio gali būti susitarta. Pavyzdžiui, nepriklausoma garantija bus ir tokia, pagal kurią garantas mokėjimą turės atlikti tik tuomet, kai kreditorius pateiks trečiojo asmens pažymą apie prievolės neįvykdymą, teismo ar arbitražinio teismo sprendimą ir pan. Nors tokiais atvejais nepriklausoma garantija mažai kuo skirtinga nuo sąlyginės garantijos arba laidavimo, prievolė pagal ją vis tiek būtų nepriklausoma nuo pagrindinės, nes pareiga pateikti tokius dokumentus kiltų iš garantijos, o ne iš pagrindinės prievolės (Bertrams, R. *supra* note 1, p. 3-4.). Šiame darbe vartojant nepriklausomos garantijos terminą bus turima omenyje garantija pagal pirmą pareikalavimą (nebent bus nurodyta priešingai), kadangi ši garantija yra labiausiai paplitusi komercinėje praktikoje.

³ Šiame straipsnyje „garantijos“ sąvoka vartojama suteikiant jai nepriklausomos garantijos prasmę, nebent bus nurodyta priešingai.

vienašalis garanto įsipareigojimas išmokėti kreditoriui tam tikrą pinigų sumą, jeigu trečiasis asmuo (skolininkas) neįvykdo savo prievolės kreditoriui⁴. Pagrindinis nepriklausomos garantijos bruožas yra tas, kad jos pagrindu atsiradusi prievolė yra nepriklausoma nuo tos prievolės, kurios įvykdymui užtikrinti ji buvo sukurta (angl. *underlying transaction*)⁵. Taip pat egzistuoja ir sąlyginės (angl. *conditional*) arba akcesorinės (angl. *accessory*) garantijos, kurios yra labai panašios į laidavimą (angl. *suretyship*), t. y. šių garantijų pagrindu atsirandanti prievolė yra papildoma pagrindinės prievolės atžvilgiu⁶.

Nepriklausomos garantijos tarptautinėje komercinėje praktikoje pasirodė ir plačiai naudoti pradėtos aštuntojo dešimtmečio pradžioje, kai išsivysčiusiuose šalyse vyko ekonominė recesija, kaip manyta, nulemta Vidurio Rytų ir kitų naftą išgaunančių šalių sukeltų naftos kainų. Recesija paskatino vakarų eksportuotojus ieškoti būdų investuoti šiose greitai augančiose šalyse. Tačiau Vakarų eksportuotojų paslaugų pirkėjams reikėjo papildomų garantijų, jog eksportuotojai įvykdys savo įsipareigojimus, kadangi pastarieji siekdami greito pelno buvo linkę elgtis rizikingai. Tradicinės priemonės netiko, reikėjo griežtesnių ir labiau apsaugančių kreditorių interesus. Tuomet ir atsirado garantijos, kurios buvo vykdomos nepriklausomai nuo pagrindinės prievolės, tiesiog pagal paprastą kreditoriaus reikalavimą⁷. Vėliau buvo priimti pirmieji tarptautinio pobūdžio *soft law* dokumentai ir tarptautinės konvencijos, susijusios su nepriklausomomis garantijomis. Galima paminėti 1992 m. Tarptautinių Prekybos Rūmų išleistas Bendrąsias taisykles dėl garantijų pagal pareikalavimą Nr. 458 (angl. *ICC Uniform Rules for Demand Guarantees No 458*) (toliau – URDG)⁸, taip pat 1996 m. Jungtinės Tautos priimtą konvenciją dėl nepriklausomų garantijų ir rezervinių akredityvų (angl. *United Nations Convention on Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit*)⁹ (toliau – JT konvencija dėl nepriklausomų garantijų)¹⁰.

Reikia pažymėti, kad Lietuvos teisės doktrinoje nepriklausoma garantija ir su ja susijusios teisinės problemos dar nebuvo plačiau ir išsamiau analizuotos. Tuo tarpu, autoriaus nuomone, nepakankamas nepriklausomos garantijos teisinės prigimties suvokimas gali lemti tam tikras teisės aiškinimo ir taikymo klaidas šioje srityje. Atsižvelgdamas į tai, autorius šiame straipsnyje kelia tikslą išanalizuoti pagrindinį nepriklausomos garantijos bruožą, lemiantį jos teisinę prigimtį ir su ja susijusio teisinio reguliavimo ypatumus, – jos nepriklausymą nuo pagrindinės prievolės ir vieną iš pagrindinių su tuo susijusių problemų – ar principas, kuriuo yra grindžiamas šis nepriklausomumas, yra

⁴ Garantijos išdavimo pagrindas yra skolininko ir garanto sutartis dėl garantijos išdavimo.

⁵ Banko garantijos taip pat yra laikomos nepriklausomomis, tačiau nepriklausomą garantiją gali išduoti ir ne bankas (nors dažniausiai tai būna bankai), todėl banko garantija tėra tik viena iš nepriklausomos garantijos rūšių.

⁶ Bertrams, R. *op. cit.*, p. 4.

⁷ Pierce, A. *Demand Guarantees in International Trade*. London: Sweet&Maxwell, p. 3-4.

⁸ *ICC Uniform Rules for Demand Guarantees*. ICC Publication No 458, 1992. Pažymėtina, kad 2010 m. buvo išleista nauja šių taisyklių redakcija (Nr. 758).

⁹ *United Nations Convention on Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit*. New York, 1996.

¹⁰ URDG yra *soft law* instrumentas, todėl šalims būtų privalomas tik tuomet, jei būtų inkorporuotas į pačią garantiją. Tuo tarpu JT konvencijos dėl nepriklausomų garantijų Lietuva nėra ratifikavusi. Tačiau bet kokių atveju abu dokumentai yra geras šaltinis teisei aiškinti, kadangi juose yra apibendrintos komercinėje praktikoje vyraujančios nepriklausomų garantijų taisyklės.

absolūtus, o jei jis toks nėra, tai kokios yra jo taikymo ribos bei kokiais argumentais jos yra grindžiamos.

Nurodytam tikslui pasiekti autorius kelia šiuos uždavinius: (i) išnagrinėti nepriklausomos garantijos autonomijos principą ir atskleisti jo sampratą; (ii) nustatyti, kokios rūšies (abstraktaus ar kauzalaus) sandorio požymius nepriklausoma garantija atitinka; (iii) vadovaujantis užsienio teisės doktrinos šaltiniais, aptarti nepriklausomos garantijos autonomijos principo taikymo ribas; bei (iv) aptarti ir išanalizuoti galimas skolininko teisių gynėbos priemonės nuo nepagrįstų kreditorių reikalavimų garantams, kurių pagrindinė yra laikinųjų apsaugos priemonių taikymas kreditoriaus arba garanto atžvilgiu, siekiant apriboti kreditoriaus galimybę pasinaudoti nepriklausoma garantija.

Kaip jau minėta, aukščiau nurodyti klausimai, kurie yra nagrinėjami šiame straipsnyje, Lietuvos teisės moksle dar nebuvo išsamiau analizuoti. Todėl autorius straipsnyje daugiausia remiasi įvairių užsienio autorių darbais. Iš jų išskirti galima R. Bertrams studiją „Bank Guarantees in International Trade: the Law and Practice of Independent (First Demand) Guarantees and Standby Letters of Credit in Civil Law and Common Law Jurisdictions“, kurioje išsamiai išnagrinėtos bene visos aktualiausios teisinės problemos, susijusios su nepriklausomomis garantijomis.

Straipsnio tikslui pasiekti bei uždaviniams įgyvendinti naudojami *sisteminis, lingvistinis, lyginamasis* ir *loginis* moksliniai tyrimo metodai.

I. NEPRIKLAUSOMOS GARANTIJOS AUTONOMIJOS PRINCIPAS

Nepriklausomos garantijos „atitrūkimas“ nuo pagrindinės prievolės, kuriai užtikrinti ji skirta, teisės doktrinoje yra grindžiamas autonomijos principu (angl. *principle of autonomy*). Jis reiškia, jog garantijos prievolė tam tikra prasme egzistuoja autonomiškai (savarankiškai) nuo pagrindinės prievolės. Garanto prievolė mokėti kreditoriui priklauso tik nuo to, ar kreditoriaus reikalavimas atitinka garantijoje numatytus reikalavimus, kurie yra griežtai dokumentinio pobūdžio¹¹. Autonomijos principas savo ruožtu grindžiamas pagrindine nepriklausomos garantijos funkcija – likvidumo, kurią labai gerai apibūdina posakis „*pirma mokėk, po to ginčykis*“ (angl. *first pay, argue later*)¹². Nepriklausoma garantija yra toks instrumentas, kuris gali greitai paversti turimą kreditoriaus reikalavimo teisę į pinigus (angl. *cash in hand*)¹³. Kaip minėta, civilinėje apyvartoje atsiradęs poreikis turėti tokią efektyvią prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonę būtent ir lėmė nepriklausomos garantijos atsiradimą ir įsitvirtinimą tarptautinėje komercinėje praktikoje. Autonomijos principas išreiškia šią likvidumo idėją ir užtikrina, jog ji bus praktiškai įgyvendinama, t. y. jog kilęs ginčas dėl pagrindinės prievolės ar bet kokios kitos aplinkybės, susijusios su ja, neturės įtakos prievolės mokėti pagal garantiją vykdymui. Tokiu būdu autonomijos principas atlieka ir rizikos paskirstymo (angl. *allocation of risks*) tarp šalių funkciją. Didžiausią riziką šiuo atveju prisiima skolininkas, nors, priklausomai nuo konkretaus pasirinkto nepriklausomos garantijos apmokėjimo mechanizmo, jo prisiimama rizika gali būti ir ne tokia didelė (pavyzdžiui, jeigu garan-

¹¹ Chun-Hsin, H. *The Independence of Demand Guarantees, Performance Bonds and Standby Letters of Credit*. National Taiwan University Law Review, 2006, Vol. 1(2), p. 3.

¹² Bertrams, R. *supra* note 1, p. 13-14.

¹³ Chun-Hsin, H. *supra* note 11, p. 4.

tijoje numatyta, kad kreditorius kartu su reikalavimu turi pateikti teismo sprendimą¹⁴. Tačiau kalbant apie garantijas pagal pirmą pareikalavimą, skolininkas kreditoriaus atžvilgiu pagal ją prisiima beveik absoliučią riziką, kadangi kreditorius gali iš esmės bet kada panorėjęs įgyvendinti iš jos kylančias teises. Dėl to teisinėje literatūroje nepriklausomos garantijos kartais vaizdžiai vadinamos „savižudiškais kreditais“ (angl. *sui-cide credits*)¹⁵.

2001 m. įsigaliojusiam Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse¹⁶ (toliau – CK) garantijos institutas taip pat buvo įtvirtintas (CK 6.90-6.97 str.). Tačiau, nors pats įstatymo leidėjo žingsnis įtvirtinti modernų prievolių įvykdymo užtikrinimo būdą CK yra sveikintinas, tenka pripažinti, kad garantijos teisinis reguliavimas Lietuvos teisėje yra probleminis ir turi akivaizdžių trūkumų¹⁷. Problemos prasideda jau nuo garantijos apibrėžimo. CK 6.90 str. 1 d. nurodo, jog „Garantija laikomas vienašalis garanto įsipareigojimas garantijoje nurodyta suma visiškai ar iš dalies atsakyti kitam asmeniui – kreditoriui, jeigu asmuo – skolininkas prievolės neįvykdys ar ją įvykdys netinkamai, ir atlyginti kreditoriui nuostolius tam tikromis sąlygomis (skolininkui tapus nemokiam ir kitais atvejais). Garanto atsakomybė yra subsidiari.“. Atrodytų, jog tai yra minėtosios akcesorinės arba sąlyginės garantijos apibrėžimas, kadangi subsidiari garanto atsakomybė reiškia stiprų garantijos prievolės ir pagrindinės prievolės ryšį, t. y. iš esmės – akcesoriškumą. Tačiau to paties CK 6.90 str. 2 d. teigiama visiškai priešingai, jog „Garanto prievolė kreditoriui nepriklauso nuo pagrindinės prievolės, kurios įvykdimui užtikrinti išduota garantija, net ir tais atvejais, kai garantijoje ta prievolė nurodyta.“. Ši norma orientuoja jau į nepriklausomą garantiją ir jos autonomijos principą, pagal kurį garantas mokėti turi pagal kreditoriaus reikalavimą, nesigilindamas į aplinkybes, susijusias su pagrindine prievole. Taigi, turime akivaizdų prieštaravimą, kadangi garantija negali būti vienu metu ir nepriklausoma, ir sąlyginė. Yra ir kitų CK normų, kurios visiškai neatitinka nepriklausomos garantijos prigimties. Pavyzdžiui, CK 6.92 str. 5 d. nurodo, jog garantas sužinojęs apie tai, kad pagrindinė prievolė yra įvykdyta ar pasibaigė, turi apie tai pranešti kreditoriui ir jeigu po to gauna pakartotinį jo reikalavimą mokėti pagal garantiją, tuomet garantas gali pareikalauti kreditoriaus pateikti įrodymus, jog pagrindinė prievolė yra nepasibaigusi ir galioja. Ši norma, nustatanti tokią pareigą kreditoriui, kuri priklauso išimtinai tik nuo paties garanto, prasmę gali turėti nebent tik sąlyginės garantijos atveju. Vado-vaudamasis tokia norma, garantas kreditorių informuoti gali iš esmės apie bet kokias savo abejones dėl pagrindinės prievolės ir reikalauti pateikti įrodymus, paneigiančius jas. Todėl minėta taisyklė „*pirma mokėk, po to ginčykis*“, išreiškianti nepriklausomos garantijos likvidumo funkciją ir autonomijos principą, čia galėtų būti suprasta nebent atvirkščiai – „*pirma ginčykis ir įrodinėk, o po to aš mokėsiu*“.

Visgi, autoriaus nuomone ydingo garantijos teisinio reguliavimo taikymas gali būti apribotas šalims aiškiai susitarus dėl tokios garantijos, kuri atitinka visus nepriklausomos garantijos požymius. Vienoje iš pirmųjų savo nutarčių dėl nepriklausomų garantijų Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, jog „<...> esant tokiai garantijai,

¹⁴ Bertrams, R. *supra* note 1, p. 13.

¹⁵ Fedotov, A. *Abuse, Unconscionability and Demand Guarantees: New Exception to Independence*. International Trade and Business Law Review, 2008, Vol. 11, p. 52.

¹⁶ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

¹⁷ Lietuvos teisinis reguliavimas turi kur kas daugiau trūkumų, nei autorius nurodo. Šiame straipsnyje trumpai aptariami tik tie, kurie susiję su nepriklausomos garantijos autonomijos principu.

garantas neturi teisės atsisakyti mokėti garantijoje nurodytą sumą. Esant pirmam reikalavimui, garantas privalo tinkamai įvykdyti savo prievolę. Šia prasme garantija pagal pirmąjį reikalavimą yra besąlyginis garanto įsipareigojimas ir tą patvirtina abiejų byloje esančių garantijų tekstai. <...> Todėl garantas negali panaudoti tokių gynybos priemonių, kaip, pavyzdžiui, aiškinimas, kad skolininkas, už kurį buvo garantuojama, tinkamai įvykdė savo prievolę, arba, kad pats kreditorius yra pažeidęs savo prievolę ir pan.¹⁸ Šie teiginiai atitinka nepriklausomos garantijos esmę ir prigimtį. Naujausioje savo praktikoje kasacinis teismas jau aiškiai atskiria sąlyginę ir nepriklausomą garantiją, nurodydamas, jog „Tokio skirstymo pagrindas – garanto prievolės priklausomumas nuo ja užtikrinamos prievolės. Nepriklausomoje garantijoje (garantija pagal pirmą pareikalavimą) iš jos kylantis garanto įsipareigojimas nepriklauso nuo pagrindinės prievolės, kurios įvykdymui užtikrinti garantija yra išduota. Tokių garantijų išdavęs subjektas, gavęs kreditoriaus reikalavimą, privalo išmokėti garantijoje nurodytą sumą remdamasis tik garantijos sąlygomis ir neverbindamas pagrindinės prievolės įvykdymo (neįvykdymo).“¹⁹

Apibendrinant galima pabrėžti, jog tai, kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje nepriklausoma garantija ir jos autonomijos principas yra pripažįstami, nepaisant minėto ydingo teisinio reguliavimo, yra itin teigiamas dalykas. Tačiau tuo pačiu svarbu užtikrinti, jog nebūtų nukrypta į kraštutinumą, laikant autonomijos principą absoliučiu, t. y. tokiu, pagal kurį pagrindinė prievolė neatlieka jokio reikšmingo vaidmens garantijos teisiniuose santykiuose. Tai bus aptarta vėlesnėse straipsnio dalyse.

II. AR NEPRIKLAUSOMA GARANTIJA YRA ABSTRAKTUS SANDORIS?

Teisės doktrinoje egzistuoja sandorių skirstymas į kauzalius ir abstrakčius. Teisinėje literatūroje nurodoma, jog kauzalūs sandoriai yra tokie, kuriems sandorio pagrindas yra esminis sandorio elementas. Iš kauzalaus sandorio, jo turinio matyti tiesioginis teisinis tikslas, kurio siekia šalys sudarydamos sandorį. Šie sandoriai yra taip glaudžiai susiję su savo pagrindu, kad jų galiojimas priklauso nuo jų pagrindo buvimo, sutikimo su tuo tikslu, dėl kurio jie turi būti sudaryti²⁰. Didžioji dauguma CK įtvirtintų sandorių yra kauzalūs. Tuo tarpu abstraktūs sandoriai, skirtingai nei kauzalūs, neturi aiškiai išreikšto, nurodyto pagrindo ir jis neturi jiems esminės reikšmės, nedaro įtakos jų galiojimui. Iš tokio sandorio išplaukančios teisės ir pareigos nėra siejamos su jo pagrindu, todėl jo trūkumai arba net jo nebuvimas paprastai neduoda pagrindo pripažinti tokį sandorį negaliojančiu²¹. Dažniausiai pateikiamas abstraktaus sandorio pavyzdys – vekselio išrašymas²².

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje UAB „NCC Statyba“ v. UAB DK „Lindra“ (bylos Nr. 3K-3-99/2004).

¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. lapkričio 29 d. nutartis civilinėje byloje UAB „GLC Logistikos centras“ v. BUAB „Ikoda“ (bylos Nr. 3K-3-537/2012).

²⁰ Brazdeikis, A. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis* (moksl. red. Vytautas Mizaras). Vilnius: Justitia, 2009, p. 325-326.

²¹ *Ibid.*

²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje sandoriu laikomas ne pats vekselis, kuris yra vertybinis popierius, o jo išrašymas. // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2007 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje J. B. v. G. R. (bylos Nr. 3K-7-216/2007).

Nepriklausomos garantijos priskyrimo abstraktiems arba kauzaliems sandoriams problemos sprendimų viso gali būti trys. Pirmą, galima teigti, kad nepriklausoma garantija yra abstraktus sandoris, antra – jog kauzalus, ir trečia – jog nepriklausoma garantija yra *sui generis* sandoris, t. y. apskritai nepatenka į abstrakčių ir kauzalių sandorių klasifikaciją.

Prievolė, atsiradusi nepriklausomos garantijos pagrindu, yra nepriklausoma nuo pagrindinės prievolės. Pavyzdžiui, Lietuvos teisinėje literatūroje galima rasti teiginių, jog garantijos prievolė lieka galioti net ir tuo atveju, jei pagrindinė prievolė negalioja²³. Atrodytų, jog toks sandoris gali būti tik abstraktus. Pažymėtina, kad bendrosios teisės tradicijos autoriai nepriklausomas garantijas yra linkę laikyti abstrakčiais²⁴ garanto įsipareigojimais (angl. *abstract payment undertakings*)²⁵. Taip yra todėl, kad bendrosios teisės tradicijoje egzistuoja priešpriešinio patenkinimo doktrina (angl. *consideration*), kurios funkcija yra nurodyti, kurie susitarimai nusipelno teisinio pripažinimo, o kurie ne²⁶. Garantija priešpriešinio patenkinimo kriterijų netenkina, be to, garantija yra vienašalis garanto įsipareigojimas, o ne sutartis²⁷. Todėl bendrosios teisės tradicijos valstybėse kyla teorinė problema, kaip paaiškinti, kodėl garantija yra teisiškai įpareigojanti (angl. *has a binding force*)? Žymus komercinės teisės specialistas prof. R. Goode šią situaciją aiškina teigdamas, jog bet koks mokėjimo įsipareigojimas (angl. *payment undertaking*) pagal kreditoriaus reikalavimą, kuris komercinių papročių (angl. *mercantile usage*) yra laikomas teisiškai įpareigojančiu, toks bus laikomas ir pagal Anglijos teisę, jeigu tik jis atitinka tokius papročius ir jeigu galima parodyti, jog šie papročiai yra pritingi ir turi komercinį tikslą, kuris neprieštarauja teisei politikai (angl. *legal policy*)²⁸.

Tačiau galima ir kitokia argumentacija. Nors nepriklausomos garantijos prievolė yra nepriklausoma nuo pagrindinės (autonomijos principas), tai nereiškia, kad nėra aiškus jos tikslas – tinkamo pagrindinės prievolės įvykdymo užtikrinimas. Nepriklausomos garantijos autonomijos principas, kaip jau minėta, yra priemonė užtikrinti garantijos likvidumą. Tuo tarpu nepriklausomumas nuo pagrindinės prievolės yra tik juridinė technika, kuria siekiama šio tikslo. Apmokėjęs garantiją, skolininkas turi visas teises reikalauti kreditoriaus grąžinti garanto jam sumokėtas lėšas, jeigu vėliau paaiš-

²³ Ambrasienė, D. et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė. – Vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006, p. 73; Mikelėnas, V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 132.

²⁴ Kauzalių ir abstrakčių sandorių skirstymas labiau būdingas kontinentinės teisės tradicijos šalims, todėl autorius neteigia, jog bendrojoje teisėje nepriklausomos garantijos yra laikomos abstrakčiais sandoriais taip kaip jie suprantami, pavyzdžiui, Lietuvoje. Tačiau atsizvelgiant į tai, kad sutarties pagrindu (*causa*) ir priešpriešinio patenkinimo (angl. *consideration*) doktrinos turi tam tikrų panašumų, galima manyti, jog abstraktus įsipareigojimas bendrosios teisės tradicijos kontekste turi panašumų su abstrakčiais sandoriais taip kaip jie trumpai buvo apibūdinti šiame straipsnyje.

²⁵ Goode, R. *Abstract Payment Undertakings in International Transactions*. Brooklyn Journal of International Law, 1996, Vol. 22(1), p. 3-4; Horowitz, D. *Letters of Credit and Demand Guarantees: Defences to Payment*, New York: Oxford University Press, 2010, p. 3.

²⁶ Drazdauskas, S. *Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka Lietuvos sutarčių teisei*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008, p. 198.

²⁷ Goode, R. *op. cit.*, p. 3.

²⁸ Horowitz, D. *supra* note 25, p. 2.

kėja, kad kreditoriaus reikalavimas neturėjo pagrindo²⁹. Pavyzdžiui, akivaizdu, kad paklikti garanto sumokėtas lėšas kreditoriui, kai praėjus tam tikram laikui buvo priimtas sprendimas, kuriuo buvo pripažinta, kad skolininkas nepažeidė pagrindinės prievolės, būtų nesąžininga. O kadangi garantas, apmokėjęs garantiją, įgijo subrogacijos teisę į skolininką, teisė susigrąžinti lėšas iš kreditoriaus turi būti suteikta skolininkui. Tačiau laikant nepriklausomą garantiją abstrakčiu sandoriu, tokia skolininko teisė negalėtų būti paaiškinta³⁰. Tai reiškia, kad autonomijos principas nepaneigia nepriklausomos garantijos, kaip prievolių įvykdymo užtikrinimo, paskirties. Tam tikra prasme autonomijos principu tik yra sukuriama prezumpcija, jog mokėjimas pagal nepriklausomą garantiją vykdomas esant teisiniam pagrindui, suteikiant teisę šią prezumpciją nugincyti, tačiau tik garantui įvykdžius prievolę. Taigi, kaip matyti, nors prievolė pagal nepriklausomą garantiją ir yra „atitrūkusi“ nuo pagrindinės prievolės, tarp jų egzistuoja ryšys, kuris negali būti paneigtas, o dėl šios priežasties, autoriaus manymu, nepriklausoma garantija negali būti laikoma abstrakčiu sandoriu.

Didelių diskusijų dėl nepriklausomos garantijos prigimties buvo kilę Prancūzijoje ir Belgijoje, kuriose sandorio pagrindas (*causa*) laikomas privalomu sandorio elementu, be kurio jis negali egzistuoti. Tačiau šiuo metu yra pripažįstama, jog nepriklausoma garantija yra kauzalus sandoris. Vyraujanti pozicija yra ta, kad nepriklausomos garantijos pagrindas (lot. *causa*) pasireiškia garanto noru tapti priemone (angl. *to be instrumental*) pagrindinės prievolės įvykdymo procese, kuri pati yra „atitrūkusi“ (angl. *detached*) nuo to pagrindo, ir/arba pagrindinės prievolės šalių valioje sukurti tokią prievolės įvykdymo užtikrinimo priemonę, kuri yra nepriklausoma nuo pagrindinės prievolės³¹. Vokietijoje ir Olandijoje *causa* nėra laikomas būtinu sandorio elementu, todėl šiose šalyse didelių problemų dėl nepriklausomų garantijų šiuo požiūriu nekyla. Tiek Vokietijoje, tiek Olandijoje laikoma, kad nepriklausomos garantijos pagrindas yra tiesiog pagrindinės prievolės įvykdymo užtikrinimas. Be to, taip pat pabrėžiama, jog garantijos nepriklausomumas nuo pagrindinės prievolės nereiškia, jog garantija ir pagrindinė prievolė nėra viena su kita susijusios³².

Be aukščiau nurodytų, gali egzistuoti ir „trečiasis kelias“, t. y. pozicija, jog nepriklausoma garantija nėra nei abstraktus, nei kauzalus sandoris³³. Tai galėtų būti grindžiama tuo, kad kaip ir kiekviena dichotomija, taip ir sandorių skirstymas į abstrakčius ir kauzalius, negali būti laikomas absoliučiu ir visa apimančiu. Natūralu, kad vystantis civilinei apyvartai, gali atsirasti tokių sandorių, kurie „nebetelpa“ į tradicines teorines

²⁹ Kitas klausimas yra kokių teisiniu pagrindu turėtų vykti toks lėšų susigrąžinimas (nepagrįstas praturtėjimo, restitucijos ar kt.). Dėl ribotos straipsnio apimties autorius šios problemos nesiima nagrinėti.

³⁰ Čia būtų galima teigti, kad nors skolininkas po garantijos apmokėjimo turi galimybę išsietiškoti garanto kreditoriui sumokėtas lėšas, tai nereiškia, kad nepriklausoma garantija nėra abstraktus sandoris, nes tai padaryti gali tik skolininkas, o ne garantas, t. y. garantas turi besąlyginę (abstrakčią) prievolę mokėti kreditoriui. Tačiau, autoriaus manymu, jeigu teigiame, kad nepriklausoma garantija yra abstraktus sandoris (arba prievolė), tai reiškia, kad abstrakti turi būti tiek iš tokio sandorio kylanti pareiga garantui, tiek kreditoriui jos pagrindu atsiradusios teisės. Jei teisė arba pareiga nėra abstrakti, tokiu negali būti laikomas ir pats sandoris (arba prievolė). Be to, kaip bus parodyta kitame šios straipsnio skyriuje, tam tikrais atvejais garantas turi teisę atsakyti tenkinti kreditoriaus reikalavimą apmokėti nepriklausomą garantiją.

³¹ Bertrams, R. *supra* note 1, p. 199.

³² *Ibid.*, p. 200.

³³ *Ibid.*, p. 68.

kategorijas, ypač, jeigu jie yra išimtinai tarptautinės komercinės praktikos (o ne atskirų valstybių) „produktas“³⁴. Tokią poziciją iš dalies patvirtina ir tai, kad šiuolaikinėje sutarčių teisėje ryškėja tendencija atsisakyti tokių privalomų sandorio elementų kaip prancūziškasis *causa* ar bendrosios teisės tradicijoms šalims būdingas priešpriešinis patenkinimas (angl. *consideration*), pirmenybę teikiant konsensualizmo doktrinai bei *favor contractus* principui³⁵. Pažymėtina, kad Lietuvos teisė tiesiogiai taip pat nereikalauja sandorio pagrindo kaip privalomojo sandorio elemento, nors teismų praktikoje yra pasitaikę ir kitokių atvejų³⁶.

Nors galbūt būtų galima sutikti su pozicija, jog nepriklausoma garantija yra *sui generis* sandoris, kuriam abstrakčių ir kauzalių sandorių dichotomija apskritai nėra taikoma, nes nepriklausoma garantija turi ypatumų ir todėl šiek tiek skiriasi nuo įprastinių kauzalių sandorių, autoriaus manymu, to daryti nėra būtinybės, kadangi nepriklausoma garantija atitinka pagrindinius kauzalaus sandorio požymius. Žinoma, gali būti ginčijamasi, kokia yra tokios diskusijos praktinė reikšmė, jeigu komercinėje praktikoje nepriklausomos garantijos ir taip yra pripažįstamos bei vykdomos, tačiau, autoriaus nuomone, faktas, jog nepriklausoma garantija atitinka kauzalaus sandorio požymius, atveria kelią gilesniam garantijos teisinių santykių suvokimui, tarp jų – ir tam, kad nepriklausomos garantijos autonomijos principas ir garanto atžvilgiu gali turėti tam tikras ribas, susijusias su pagrindine prievole.

III. AUTONOMIJOS PRINCIPŲ TAIKYMO RIBOS

Pagrindinis klausimas, susijęs su autonomijos principo taikymo ribomis, yra tai, ar egzistuoja atvejų, kuriems esant garantas galėtų atsisakyti apmokėti garantui nepriklausomą garantiją? Tarptautinėje komercinėje praktikoje, užsienio teisės doktrinoje bei teismų praktikoje beveik visuotinai pripažįstama, jog tokių atvejų egzistuoja, nors jie yra labai riboti ir išimtiniai. Įdomu pažymėti tai, kad daugelyje valstybių pirmieji teismų sprendimai, susiję su garantijos autonomijos principo pripažinimu, buvo tie, kuriuose kartu pripažinta ir tai, kad šis principas turi išimčių³⁷, t. y. jog garanto prievolė mokėti pagal nepriklausomą garantiją nėra absoliuti ir jog tam tikrais atvejais garantas gali atsisakyti patenkinti kreditoriaus reikalavimą remdamasis pagrindine prievole, o ne garantijoje nustatytais sąlygomis.

Išimtis iš nepriklausomos garantijos autonomijos principo teisės doktrinoje yra grindžiama apgaulės koncepcija (angl. *concept of fraud*)³⁸. Nors pažodinis sąvokos „*fraud*“ vertimas į lietuvių kalbą reiškia „sukčiavimą“, tai nereiškia, jog tam, kad garantas galėtų atsisakyti apmokėti garantiją, jis privalo įrodyti kreditoriaus sukčiavimo, kaip nusikalstamos veikos, (taip, kaip jis suprantamas Lietuvos baudžiamojoje teisėje) faktą ir sudėtį. Šiuo atveju turimas omenyje kreditoriaus piktnaudžiavimas teise. Pa-

³⁴ Šioje vietoje tiktų minėti prof. R. Goode argumentacija, jog nacionalinė teisė turėtų laikyti privalomais tokius įsipareigojimus, kurie privalomais pripažįstami tarptautinėje komercinėje praktikoje bei teisinės politikos požiūriu turi „protingą“ tikslą.

³⁵ Tikniūtė, A., Dambrauskaitė, A. *Understanding Contract under the Law of Lithuania and Other European Countries*. Jurisprudencija, 2011, Nr. 18(4), p. 1401-1402; Drazdauskas, S. *supra* note 26, p. 117.

³⁶ Tikniūtė, A., Dambrauskaitė, A. *supra* note 35, p. 1410.

³⁷ Bertrams, R. *supra* note 1, p. 335.

³⁸ Bertrams, R. *supra* note 1, p. 335.

vyzdžiui, Vokietijos teisės doktrinoje teigiama, jog garantijai, kaip ir bet kuriam kitam sandoriui, taikomas sąžiningumo principas, kuris draudžia kreditoriui naudoti savo formalias teises prieš garantą piktnaudžiaujant jomis. Tačiau tuo pačiu pabrėžiama, kad įrodinėjimo standartas tokiais atvejais yra ypač aukštas – reikalaujami aiškūs, neabejotini ir betarpiškai prieinami įrodymai apie kreditoriaus piktnaudžiavimą teise³⁹. Tai grindžiama jau minėta nepriklausomos garantijos likvidumo funkcija, pagal kurią iš esmės joks ginčas dėl pagrindinės prievolės neturėtų daryti įtakos garanto prievolės apmokėti garantiją. Tačiau, jeigu akivaizdu, jog kreditorius neturi reikalavimo teisės, būtų beprasmiška įpareigoti garantą mokėti pagal nepriklausomą garantiją, kadangi skolininkas šias garanto sumokėtas lėšas vis tiek išsiieškotų iš kreditoriaus⁴⁰. Vokietijos teismų praktikoje apibrėžiant atvejus, kuriais garantas neturi pareigos apmokėti nepriklausomą garantiją, naudojamos tokios formulės: „*jei reikalavimas yra apgaulingas ir reiškiamas piktnaudžiaujant teise; jeigu reikalavimas yra visiškai nepagrįstas; dar neatsirado*“, „*jei reikalavimas yra akivaizdžiai nepagrįstas; jeigu autonomijos principo taikymas pažeistų sąžiningumo principą*“, „*jeigu yra šiurkštus ir akivaizdus piktnaudžiavimas teise; jeigu reikalavimas akivaizdžiai pažeidžia pagrindinę sutartį*“⁴¹ ir pan. Iš esmės tokios pat pozicijos yra laikomasi ir kitose jurisdikcijose (Olandijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, su tam tikrais ypatumais Anglijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose)⁴². Autoriaus manymu, ir Lietuvos teisėje nėra jokių kliūčių laikytis analogiškos pozicijos (CK 1.137 str. 3 d.).

Kreditoriaus piktnaudžiavimo teise problema buvo pripažinta ir minėtuose tarptautinio pobūdžio dokumentuose. Juose numatyti tam tikri saugikliai, turintys užtikrinti, jog kreditoriai nereikš nepagrįstų reikalavimų garantams. Pavyzdžiui, URDG numato, jog (i) kreditorius, teikdamas garantui reikalavimą, privalo (nebent garantijoje nurodyta kitaip) pateikti pareiškimą apie skolininko pagrindinės prievolės pažeidimą ir nurodyti, koku būdu ji buvo pažeista (20 str.); (ii) garantas, gavęs kreditoriaus reikalavimą, turi nedelsiant apie jį informuoti skolininką. Abi taisyklės įtvirtintos ir Lietuvos teisiniame reguliavime (CK 6.92 str. 3 d. ir 6.93 str. 4 d.). Manoma, jog pirmoji taisyklė, nustatanti pareigą kreditoriui nurodyti apie skolininko prievolės pažeidimą, atgrasys kreditorių nuo piktnaudžiavimo teise, kadangi kreditorius, žinodamas, jog jo reikalavimas yra nepagrįstas, bus mažiau linkęs reikšti jį garantui, jeigu jis bus įpareigotas padaryti melagingą pareiškimą, jog skolininkas yra pažeidęs pagrindinę prievolę. Tokiu būdu garantui yra suteikiama tam tikra apsauga nuo kreditoriaus nepagrįsto reikalavimo, nepažeidžiant autonomijos principo, kadangi minėtas reikalavimas yra dokumentinio pobūdžio (garantas neturi pareigos tirti tokio kreditoriaus pareiškimo atitikimo tikrovei)⁴³. Tuo tarpu antroji taisyklė nustato garanto ir skolininko bendradarbiavimo pareigą. Skolininkas informuojamas apie kreditoriaus reikalavimą tam, kad skolininkas turėtų galimybę pareikšti garantui, jog kreditoriaus reikalavimas yra akivaizdžiai nepagrįstas. Jeigu skolininkas pateikia neginčijamus įrodymus apie tai, tuomet garantas turėtų atsakyti tenkinti kreditoriaus reikalavimą⁴⁴.

³⁹ *Ibid.*, p. 340.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*, p. 358.

⁴² *Ibid.*, p. 338-353.

⁴³ Kelly-Louw, M. *International Measures to Prohibit Fraudulent Calls on Demand Guarantees and Standby Letters of Credit*. Journal of International Commercial Law, 2010, Vol. 1(1), p. 90-91.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 90-91.

Pažymėtina, kad, priešingai nei URDG, JT konvencija dėl nepriklausomų garantijų, be minėtų taisyklių, jau tiesiogiai nurodo, jog garantas turi teisę atsisakyti tenkinti kreditoriaus reikalavimą, jeigu yra aišku ir akivaizdu (angl. *manifest and clear*), kad kreditoriaus reikalavimas neturi jokie įmanomo teisinio pagrindo (angl. *no conceivable basis*) (JT konvencijos dėl nepriklausomų garantijų 19 str.).

Praktiniai atvejai, kuomet garantas galėtų atsisakyti mokėti pagal nepriklausomą garantiją, pavyzdžiai galėtų būti tokie: kai aišku ir akivaizdu, jog (i) pagrindinė prievolė jau yra įvykdyta; (ii) kreditorius iš esmės pažeidė pagrindinę prievolę; (iii) kreditorius reikalavimą pareiškė dėl skolininko pažeidimo, kuris nesusijęs su pagrindine prievole (dėl kitų, garantija neužtikrintų, sutarčių pažeidimo); (iv) teismo ar arbitražo sprendimu nustatyta, jog kreditorius neturi reikalavimo teisės pagal pagrindinę prievolę; (v) kreditorius pagal pasiūlymo garantiją (angl. *tender guarantee*) reikalauja apmokėjimo, nors skolininkas nelaimėjo konkurso⁴⁵.

IV. SKOLININKO TEISIŲ GYNYBOS PRIEMONĖS

Skolininkas, žinodamas, jog kreditorius ketina nepagrįstai ir piktnaudžiaudamas teise reikalauti garanto apmokėti nepriklausomą garantiją, gali taikyti tam tikras teisių gynbybos priemones. Šiuo atveju skolininko interesas yra uždrausti arba užkirsti kelią kreditoriui reikalauti iš garanto apmokėjimo arba garantui apmokėti garantiją. Tai, visų pirma, gali būti pasiekta inicijuojant ginčą prieš kreditorių dėl pagrindinės prievolės, pavyzdžiui, dėl to, kad ji yra negaliojanti, tuo pačiu reikalaujant taikyti atitinkamas laikinas apsaugos priemones. Tam tinkamą laikinąją apsaugos priemonę numato Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso⁴⁶ (toliau – CPK) 145 str. 6 d. (draudimas dalyvauti sandoriuose arba imtis tam tikrų veiksmų). Antra skolininko teisių gynbybos priemonė galėtų būti prevencinis ieškiny (CK 6.225 str.). Tačiau reiškiant prevencinį ieškinį vis vien iškyla laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimas, kadangi nepritaikius jų, prevencinis ieškiny nepasiektų savo tikslo (net ir pareiškus jį kreditorius vis tiek galėtų reikalauti garanto apmokėti garantiją, o garantas privalėtų ją apmokėti)⁴⁷. Todėl skolininkui iš esmės lieka vienintelis būdas efektyviai apsisaugoti nuo nesąžiningo kreditoriaus reikalavimo – prašyti teismo taikyti laikinas apsaugos priemones. Šioje vietoje kyla klausimas, kokie kriterijai turėtų būti taikomi teismui sprendžiant laikinųjų apsaugos priemonių klausimą tokiose bylose?

Siekiant iliustruoti šią problemą, galima pateikti tokį pavyzdį iš Lietuvos teismų praktikos⁴⁸. A kreipėsi į teismą su reikalavimu pripažinti negaliojančiu B reikalavimą sumokėti tam tikrą pinigų sumą pagal PVM sąskaitą-faktūrą. A taip pat prašė taikyti laikinas apsaugos priemones – uždrausti B pateikti reikalavimą garantui C apmokėti nepriklausomą garantiją, kuri buvo skirta užtikrinti prievolės, dėl kurios negaliojimo yra reiškiamas ieškiny, tinkamą įvykdymą. A tokį reikalavimą grindė tuo, kad „<...> nepritaikius laikinųjų apsaugos priemonių ir bankui išmokėjus pagal garantiją reikalaujamas sumas atsakovui, jas išieškoti iš atsakovo gali tapti faktiškai neįmanoma.“⁴⁹. Pir-

⁴⁵ Bertrams, R. *supra* note 1, p. 391.

⁴⁶ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

⁴⁷ Bertrams, R. *supra* note 1, p. 336.

⁴⁸ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. balandžio mėn. 4 d. nutartis civilinėje byloje UAB „MSF Lithuania“ v. BUAB „Ajolas“ (bylos Nr. 2-745/2011).

⁴⁹ Tai buvo grindžiama tuo, kad kreditorius yra bankrutuojanti įmonė.

mosios instancijos teismas tenkino tokį A reikalavimą, nurodydamas, jog „<...> bankui išmokėjus pagal garantiją reikalaujamas sumas atsakovui, jas išieškoti iš atsakovo gali tapti neįmanoma, ieškovas būtų įtrauktas į ilgą, sudėtingą, išlaidų reikalaujantį procesą“. Taigi, iš esmės teismas pritaikė įprastas Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau – CPK) numatytas laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygas (CPK 144 str. 1 d.), t. y. tokias, kokios būtų taikytinos bet kurioje kitoje civilinėje byloje. B skundė tokią pirmosios instancijos teismo nutartį, *inter alia*, pateikdamas argumentus, susijusius su nepriklausomos garantijos teisine prigimtimi, tačiau apeliacinės instancijos teismas paliko galioti pirmosios instancijos teismo nutartį, kuria buvo pritaikytos laikinosios apsaugos priemonės, iš esmės tik pritardamas joje nurodytiems argumentams. Autoriaus manymu, tokia teismų argumentacija negali būti laikoma pagrįsta.

Minėta, jog pagrindinė nepriklausomos garantijos funkcija yra likvidumo, kurią itin taikliai atskleidžia posakis „*pirma mokėk, po to ginčykis*“. Tai reiškia, kad nepriklausomos garantijos pagrindinis tikslas būtent ir yra apsaugoti kreditorių nuo tokių atvejų, kai kreditorius negali tuoj pat gauti prievolės įvykdymo vien dėl to, kad skolininkas reiškia reikalavimus, susijusius su pagrindine prievole. Šiuo atveju tai, ar pasibaigus tokiam ginčui, skolininko reikalavimas bus pripažintas pagrįstu ar ne, yra teisiškai nereikšminga aplinkybė. Kreditorius prisiima tokia riziką, t. y. skolininkas tokiu atveju galėtų prisiteisti iš jo garanto jam išmokėtas lėšas (sąžiningas kreditorius, žinodamas, jog neturi reikalavimo teisės, nereikalaus garanto apmokėti garantiją). Tačiau kreditoriui turi būti leidžiama savarankiškai apsispręsti dėl jos. Likvidumo funkcija, kaip minėta, taip pat reiškia rizikos paskirstymą dėl tikėtinu pagrindinės prievolės neįvykdymo tarp skolininko ir kreditoriaus, kuris visada yra pastarojo, o ne pirmojo naudai. Todėl kreditoriaus teisėti lūkesčiai yra pažeidžiami, jeigu skolininkui suteikiama teisė išvengti⁵⁰ tokio mokėjimo įprastomis laikinosiomis apsaugos priemonėmis. Tai reiškia, kad prašymui taikyti laikinąją apsaugos priemonę, kuria būtų apribojama kreditoriaus teisė pasinaudoti nepriklausomos garantijos jam suteikta teisine apsauga, negali būti taikomi kriterijai, numatyti CPK 144 str. 1 d.⁵¹ Minėta, kad autonomijos principas gali būti ribojamas tik tuomet, kai akivaizdu, jog reikalaujamas garantijos apmokėjimo kreditorius piktnaudžiauja teise. Identiški kriterijai turėtų būti taikomi ir laikinosioms apsaugos priemonėms.

Tačiau šioje vietoje būtų galima teigti, jog CPK numato vienodas taikymo sąlygas visoms laikinųjų apsaugos priemonių rūšims, įskaitant ir prašymams uždrausti reikalauti apmokėti nepriklausomą garantiją, taigi, atrodytų, jog CPK normos nesuteikia teismui teisės atsakyti tenkinti ieškovo prašymą dėl laikinųjų apsaugos priemonių, jeigu yra tenkinamos visos CPK tam numatytos sąlygos. Šias abejones, autoriaus manymu, galėtų paneigti du argumentai. Pirma, teisės doktrinoje pripažįstama, jog procesinė teisė yra materialinės teisės „tarnaitė“, t. y. procesinės teisės tikslas yra užtikrinti

⁵⁰ Tikrasis skolininko interesas yra išvengti garanto subrogacijos teisės, kuri atsiranda apmokėjus garantiją.

⁵¹ T. y. šiuo atveju nepakanka vien to, kad (i) ieškovas tikėtinau pagrindžia savo reikalavimą (reikalavimas *prima facie* yra pagrįstas); ir (ii) teismo sprendimo neįvykdymas nepritaikius laikinųjų apsaugos priemonių gali tapti neįmanomas arba pasunkėti. // Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Medicinos bankas“ v. M. Z., S. Z., G. Š., V. Š., UAB „Verkių ūkis“, UAB „Streamway“, J. K. ir G. G. (bylos Nr. 2-1266/2012).

efektyvų materialinės teisės įgyvendinimą⁵². Šiuo atveju būtent materialinė nepriklausomos garantijos teisinė prigimtis ir lemia tai, jog laikinosiems apsaugos priemonėms, kuriomis yra ribojamos kreditoriaus teisės pasinaudoti nepriklausomos garantijos jam suteikiama teisine apsauga, negali būti taikomos CPK numatytos sąlygos (jos turi būti griežtesnės). Todėl argumentas, jog netaikyti laikinųjų apsaugos priemonių neleidžia CPK, gali būti laikomas nepagrįstu jau vien dėl to, kad pats CPK negali būti aiškinamas tokiu būdu, kuris paneigtų jo paties paskirtį. Antra, laikinosios apsaugos priemonės privalo būti ekonomiškoms ir proporcingoms jomis siekiamam tikslui⁵³. Būtų galima teigti, kad prašymas uždrausti kreditoriui pasinaudoti teisėmis, kylančiomis iš nepriklausomos garantijos, neatitinka ekonomiškumo ir proporcingumo principų tuo atveju, jei nėra įrodomas akivaizdus skolininko ieškinio pagrįstumas (o ne tik *prima facie*). Neproporcinga būtų suteikti skolininko teisių apsaugai pirmenybę prieš kreditoriaus teisių apsaugą, kadangi nepriklausomos garantijos pagrindu kreditorius yra įgijęs teisėtą ir pagrįstą lūkesčių gauti prievolės įvykdymą iš garanto net ir tuo atveju, jeigu skolininkas ginčija pagrindinę prievolę.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad komentuojant minėtą Lietuvos apeliacinio teismo nutartį buvo kritikuota tik teismo pasirinkta argumentacija, o ne pati nutartis, kuri savaime gali būti ir teisinga. Esant palankioms faktinėms aplinkybėms, įmanoma buvo ir tokia teismo argumentacija, pagal kurią taikant laikinąsias apsaugos priemones buvo galima pagrįsti išimtį iš autonomijos principo. Kreditorius šioje byloje buvo bankrutuojanti įmonė, kuri, tikėtina, nevykdė ūkinės komercinės veiklos. Faktas, jog įmonė veiklos nevykdė, reiškia, jog nepriklausomos garantijos likvidumas, t. y. operatyvus garantijos realizavimas, tokios įmonės atžvilgiu neatlieka savo funkcijos, kadangi bankrutuojanti įmonė tas lėšas paskirstyti savo kreditoriams bet koku atveju galėtų tik baigiamojoje bankroto bylos stadijoje. Tuo tarpu bankroto byla nebus užbaigta tol, kol nepasibaigs skolininko inicijuota byla dėl pagrindinės prievolės. Vadinas, siekiant užtikrinti šalių interesų pusiausvyrą būtų galima daryti išimtį iš autonomijos principo, nes ja bankrutuojančio kreditoriaus ir jo paties kreditorių interesai nebūtų pažeidžiami, o kreditorius, reikalaujantis garantijos apmokėjimo, piktnaudžiauja teise (naudoja ją ne pagal paskirtį), nes tai daro ne todėl, kad jam reikia lėšų ūkinei veiklai vykdyti, o tam, kad perimtų lėšas į bankrutuojančios įmonės balansą, kurias išsiesešioti, įstojęs į bankroto bylą kreditoriumi, skolininkas turėtų labai minimalias galimybes, t. y. jos būtų proporcingai paskirstytos visiems kreditoriams. Tačiau teismas komentuojamoje nutartyje tokiais argumentais nesivadovavo, o nuėjo paprastesniu keliu, pritaikydamas įprastą argumentaciją, kuri yra naudojama nutartyse dėl laikinųjų apsaugos priemonių, visiškai neatsižvelgdamas į nepriklausomos garantijos teisinių santykių ypatumus.

Apibendrinant galima daryti išvadą, jog Lietuvos teismų praktika dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apribojant kreditoriaus teises, kylančias iš nepriklausomos garantijos, (kuri dar tik pradeda formuotis) turėtų būti formuojama atsižvelgiant į nepriklausomos garantijos esmę ir teisinę prigimtį (likvidumo funkcija, rizikos paskirstymas) bei aiškiai argumentuojant, kodėl konkrečiu atveju turėtų būti daroma/nedaroma išimtis iš nepriklausomos garantijos autonomijos principo.

⁵² Laužikas, E. et al. Civilinio proceso teisė. T. 1. Vilnius: Justitia, 2003, p. 23.

⁵³ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. lapkričio 15 d. nutartis civilinėje byloje BAB „Vievio paukštynas“ v. AB „Kauno grūdai“, UAB „Įmonių bankroto administravimo ir teisinių paslaugų biuras“ (bylos Nr. 2-1898/2012).

IŠVADOS

1. Nepriklausomos garantijos „atitrūkimas“ nuo pagrindinės prievolės, kuriai užtikrinti ji skirta, yra grindžiamas autonomijos principu, pagal kurį garanto prievolė mokėti kreditoriui priklauso tik nuo to, ar kreditoriaus reikalavimas atitinka garantijoje numatytus reikalavimus, kurie yra griežtai dokumentinio pobūdžio. Savo ruožtu autonomijos principas grindžiamas pagrindine nepriklausomos garantijos funkcija – likvidumo, kurią labai gerai apibūdina posakis „*pirma mokėk, po to ginčykis*“ (angl. *first pay, argue later*). Autonomijos principas užtikrina šios likvidumo idėjos įgyvendinimą, t. y. jog kilęs ginčas dėl pagrindinės prievolės ar bet kokios kitos aplinkybės susijusios su ja neturės įtakos prievolės mokėti pagal garantiją vykdymui. Tokiu būdu autonomijos principas atlieka ir rizikos paskirstymo (angl. *allocation of risks*) tarp šalių funkciją.
2. Nepriklausoma garantija atitinka pagrindinius kauzalaus sandorio požymius, kadangi (i) yra aiškus nepriklausomos garantijos tikslas – užtikrinti tinkamą pagrindinės prievolės įvykdymą; (ii) autonomijos principu šis tikslas nėra paneigiamas, nes jis tėra juridinė technika, kuria yra užtikrinamas nepriklausomos garantijos likvidumas; (iii) garantui apmokėjęs garantiją, skolininkas turi teisę išsisiieškoti iš kreditoriaus jam sumokėtas lėšas dėl aplinkybių, susijusių su pagrindine prievole. Tai, jog nepriklausoma garantija atitinka kauzalaus sandorio požymius, atveria kelią gilesniam garantijos teisinių santykių suvokimui, tarp jų – ir tam, kad nepriklausomos garantijos autonomijos principas garanto atžvilgiu gali turėti tam tikras ribas, susijusias su pagrindine prievole.
3. Tarptautinėje komercinėje praktikoje, užsienio teisės doktrinoje ir teismų praktikoje visuotinai pripažįstama, jog autonomijos principas nėra absoliutus ir turi tam tikras taikymo ribas. Garantas gali atsakyti mokėti pagal nepriklausomą garantiją, jeigu yra akivaizdu ir aišku, kad kreditorius, reikšdamas tokį reikalavimą, piktnaudžiauja teise (pagrindinė prievolė jau yra įvykdyta, kreditorius pats iš esmės pažeidė pagrindinę prievolę, kreditorius reikalavimą pareiškė dėl skolininko pažeidimo, kuris nesusijęs su pagrindine prievole, teismo ar arbitražo sprendimu nustatyta, jog kreditorius neturi reikalavimo teisės pagal pagrindinę prievolę ir pan.).
4. Laikinosiems apsaugos priemonėms, kuriomis mėginama uždrausti kreditoriui pareikšti reikalavimą garantui arba garantui apmokėti nepriklausomą garantiją, turėtų būti taikomos griežtesnės nei CPK įtvirtintos įprastinės jų taikymo sąlygos. Tokios laikinosios apsaugos priemonės turėtų būti taikomos tik tuomet, kai yra akivaizdu ir aišku, jog reikalavimas garantijos apmokėjimo kreditorius piktnaudžiauja teise. Priešingu atveju būtų paneigta nepriklausomos garantijos materialinė teisinė prigimtis (likvidumas, rizikos paskirstymas) ir pažeisti kreditoriaus teisėti lūkesčiai.
5. Teismas, spręsdamas laikinųjų apsaugos priemonių, kuriomis siekiama apriboti kreditoriaus galimybę pasinaudoti nepriklausoma garantija, taikymo klausimą, kiekvieną kartą turėtų argumentuoti, kodėl tuo konkrečiu atveju turėtų būti daroma/nedaroma išimtis iš autonomijos principo. Tai patvirtina straipsnyje atlikta vienos Lietuvos apeliacinio teismo nutarties analizė, kuria, autoriaus nuomone, ginčas buvo išspręstas teisingai (laikinosios apsaugos priemonės buvo pritaikytos), tačiau nutartyje nebuvo pagrįsta išimtis iš autonomijos principo, taip

nepagrįstai sudarant prielaidas formuoti tokiai teismui praktikai, pagal kurią laikinosioms apsaugos priemonėms, kuriomis siekiama apriboti kreditoriaus teises, kylančias iš nepriklausomos garantijos, yra taikomos įprastinės laikinųjų apsaugos priemonių sąlygos.

NAUDOTŲ ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Ambrasienė, D. *et al. Civilinė teisė. Prievolių teisė. – Vadovėlis.* Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006;
2. Bertrams, R. *Bank Guarantees in International Trade: the Law and Practice of Independent (First Demand) Guarantees and Standby Letters of Credit in Civil Law and Common Law Jurisdictions.* The Hague: Kluwer Law International, 2004;
3. Brazdeikis, A. *et al. Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis* (moksl. red. Vytautas Mizaras). Vilnius: Justitia, 2009;
4. Chun-Hsin, H. *The Independence of Demand Guarantees, Performance Bonds and Standby Letters of Credit.* National Taiwan University Law Review, 2006, Vol. 1(2);
5. Drazdauskas, S. *Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka Lietuvos sutarčių teisei.* Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008;
6. Fedotov, A. *Abuse, Unconscionability and Demand Guarantees: New Exception to Independence.* International Trade and Business Law Review, 2008, Vol. 11;
7. Goode, R. *Abstract Payment Undertakings in International Transactions.* Brooklyn Journal of International Law, 1996, Vol. 22(1);
8. Horowitz, D. *Letters of Credit and Demand Guarantees: Defences to Payment,* New York: Oxford University Press, 2010;
9. Kelly-Louw, M. *International Measures to Prohibit Fraudulent Calls on Demand Guarantees and Standby Letters of Credit.* Journal of International Commercial Law, 2010, Vol. 1(1);
10. Laužikas, E. *et al. Civilinio proceso teisė. T. 1.* Vilnius: Justitia, 2003;
11. Mikelėnas, V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė.* I tomas. Vilnius: Justitia, 2003;
12. Pierce, A. *Demand Guarantees in International Trade.* London: Sweet&Maxwell, 1993;
13. Tikniūtė, A., Dambrauskaitė, A. *Understanding Contract under the Law of Lithuania and Other European Countries.* Jurisprudencija, 2011, Nr. 18(4);
14. *ICC Uniform Rules for Demand Guarantees.* ICC Publication No 458, 1992;
15. *United Nations Convention on Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit.* New York, 1996;
16. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios.* 2000, Nr. 74-2262;
17. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios.* 2002, Nr. 36-1340;
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje UAB „NCC Statyba“ v. UAB DK „Lindra“ (bylos Nr. 3K-3-99/2004);
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje UAB „NCC Statyba“ v. UAB „PZU Lietuva“ (bylos Nr. 3K-3-346/2005);
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. lapkričio 29 d. nutartis civilinėje byloje UAB „GLC Logistikos centras“ v. BUAB „Ikoda“ (bylos Nr. 3K-3-537/2012);

21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2007 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje *J. B. v. G. R.* (bylos Nr. 3K-7-216/2007);
22. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. balandžio mėn. 4 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „MSF Lithuania“ v. BUAB „Ajas“* (bylos Nr. 2-745/2011);
23. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Medicinos bankas“ v. M. Z., S. Z., G. Š., V. Š., UAB „Verkių ūkis“, UAB „Streamway“, J. K. ir G. G.* (bylos Nr. 2-1266/2012);
24. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. lapkričio 15 d. nutartis civilinėje byloje *BAB „Vievio paukštynas“ v. AB „Kauno grūdai“, UAB „Įmonių bankroto administravimo ir teisinių paslaugų biuras“* (bylos Nr. 2-1898/2012).

THE AUTONOMY PRINCIPLE OF INDEPENDENT GUARANTEE AND THE LIMITS OF ITS APPLICATION

Artūras Grimaila

Mykolas Romeris University

Summary

In this article author analyses the autonomy principle of independent guarantees and the limits of its application. In the first part of the article the functions of the autonomy principle are discussed. Author comes to the conclusion that the main function of this principle is the liquidity of the independent guarantee, which can be well explained by the popular saying in legal literature “first pay, argue later”. In the second part of the article author analyses as what type of transaction independent guarantees can be described – abstract or causal. In author’s opinion, independent guarantee is a causal transaction, because its autonomy principle does not undermine the main objective of the independent guarantee itself – security of proper performance of the underlying obligation. Independence from the underlying obligation is only a legal tool to ensure the liquidity of the guarantee, i.e. the debtor may raise objections to the creditor related to the underlying obligation, but only after the guarantor makes a payment. In the remaining parts of the article the limits of application of the autonomy principle and possible means of protecting the debtor’s rights are analysed. The main conclusion which is drawn is that the autonomy principle can be limited in situations where the creditor’s demand to pay according to the guarantee has no conceivable basis in relation to the underlying obligation. But the standard of proof in such situations is very high: the fact that creditor has no right of demand according to the guarantee has to be manifest and clear and the evidence to prove such a fact has to be immediately available. Therefore, the interim measures aimed at preventing the demand for payment should be applied only if the aforesaid standard of proof is met.

Keywords: *independent guarantee, the principle of autonomy, liquidity function, underlying obligation, abuse of right.*

Europos Sąjungos teisė

AR LIETUVAI GRESIA ATSAKOMYBĖ DĖL PAREIGOS KREIPTIS PREJUDICINIO SPRENDIMO PAŽEIDIMO?

Enrika Tamašauskaitė, Justas Greviškis

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

Anotacija. Per daugiau nei aštuonerių metų narystės Europos Sąjungoje laikotarpį Lietuvos nacionaliniai teismai ne kartą kreipėsi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą, prašydami priimti prejudicinį sprendimą. Pažymėtina tai, kad Europos Komisija veiksmų prieš Švediją dėl netinkamai vykdomos nacionalinių teismų pareigos kreiptis dėl prejudicinių sprendimų priėmimo ėmėsi vos po šešerių šios valstybės narystės metų Europos Sąjungoje. Todėl yra aktualu nustatyti, ar egzistuoja tokios atsakomybės atsiradimo tikimybė Lietuvai.

Straipsnyje yra analizuojama Lietuvos teismų praktika ir jos atitikimas atsakomybės sąlygoms, Europos Komisijos nurodytoms pagrįstoje nuomonėje Švedijai. Įvertinę nacionalinių teismų praktiką kokybiniu ir kiekybiniu aspektu, ją palyginę su Latvijos ir Estijos praktika kreipimosi dėl prejudicinių sprendimų srityje, straipsnio autoriai daro išvadą, kad Lietuva tinkamai vykdo SESV 267 straipsnyje įtvirtintą valstybių narių pareigą. Nacionaliniai teismai į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą kreipiasi įstatymų nustatyta tvarka, teismai asmenų prašymų kreiptis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą netenkina tik kruopščiai įvertinę jų turinį, remdamiesi sąlygomis, nurodytomis CILFIT prieš Ministerio della Sanita byloje. Todėl artimiausiu metu atsakomybė dėl reto kreipimosi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą dėl prejudicinio sprendimo priėmimo Lietuvos valstybei iškilti neturėtų.

Reikšminiai žodžiai: Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo, prejudicinis sprendimas, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, Lietuvos Respublikos teismų sistema, CILFIT prieš Ministerio della Sanita byla Nr. C-283/81.

IVADAS

Jau daugiau nei aštuoneri metai Lietuva yra Europos Sąjungos (toliau – **ES**) narė. Atsižvelgiant į tai, kad Švedijos valstybė jau po šešerių metų nuo įstojimo į ES gavo pagrįstą Europos Komisijos nuomonę (toliau – **Pagrįsta nuomonė Švedijai**) dėl reto Švedijos teismų kreipimosi į ES Teisingumo Teismą (toliau – **ESTT**)¹, manytina, kad Lietuvos nacionaliniams teismams šiuo metu turėtų tapti aktualus tinkamo pareigos kreiptis į ESST priimti prejudicinį sprendimą įgyvendinimo klausimas.

Sutarties dėl ES veikimo (toliau – **SESV**) 267 straipsnyje numatyta, kad iškilus ES teisės aiškinimo klausimui valstybės narės teisme, nacionalinis teismas, manydamas, kad išspręsti bylai reikia priimti sprendimą šiuo klausimu, gali prašyti Teisingumo Teismo prejudicinio sprendimo, o nacionalinis teismas, kurio sprendimas pagal nacionalinę teisę negali būti toliau skundžiamas, kilus abejonių dėl ES teisės turinio ir

¹ Vėgėlė, I. Nacionalinių teismų teisė ir pareiga kreiptis į Europos Bendrijų Teisingumo Teismą. *Jurisprudencija*. 2007, 7(97). P. 39-45.

galios, kreipiasi į Teismą. ESTT yra ne kartą pažymėjęs, kad prejudicinis klausimas atspindi dviejų teismų dialogą, kurio pradėjimas visiškai priklauso nuo to, ar nacionalinis teismas nusprendė, kad prašymas dėl prejudicinio sprendimo yra tinkamas ir būtinas². Taigi valstybės narės teismas į ESTT dėl prejudicinio sprendimo priėmimo gali kreiptis dviem atvejais: kai siekiant priimti sprendimą jo nagrinėjamoje byloje reikia išspręsti vienos arba kelių ES teisės nuostatų (1) aiškinimo ar jų (2) galiojimą klausimą.

Akivaizdu, kad Lietuvos Respublikos teismai nėra išimtis ir jiems taip pat, kaip ir kitų valstybių narių nacionaliniams teismams taikant ir aiškinant ES teisę, neišvengiamai kyla klausimų dėl jos turinio ar kai kurių ES teisės aktų teisinės galios. Lietuvos teismų skelbiamais duomenimis, nuo įstojimo į ES, Lietuvos teismai į ESTT kreipėsi vienuolika kartų, iš kurių nė karto dėl ES teisės akto galiojimo³. Pagrįstoje nuomonėje Švedijai buvo nurodyta, kad Švedijos Aukščiausiasis Teismas tebuvo kreipęsis į ESTT du kartus, o Vyriausiasis administracinis teismas – dešimt kartų. Todėl be kitų ko, Komisija priėjo išvadą, kad Švedija, nesiimdama veiksmų prieš retą nacionalinių teismų kreipimosi į ESTT praktiką, pažeidė SESV 267 straipsnio 3 dalį (EB sutarties ex 234 straipsnis)⁴.

Taigi nors nacionaliniai teismai yra nepriklausomi ir galutinis sprendimas dėl kreipimosi į ESTT priklauso jų kompetencijai, Komisijai gali būti pripažinta teisė reikalauti valstybės atsakomybės dėl reto šios valstybės teismų kreipimosi į ESTT. Atsižvelgiant į tai, kad kiekybiniu atžvilgiu Lietuvos praktika kreipimosi dėl prejudicinio sprendimo klausimu prilygsta Švedijai Pagrįstos nuomonės pateikimo metu, straipsnio autoriai mano, kad aktualu apžvelgti Lietuvos praktiką taikant SESV 267 straipsnį.

Šio straipsnio *tikslas* – remiantis užsienio valstybių doktrina ir praktika, Lietuvos pozityviosios teisės ir teismų praktiko analizė, atsakyti į klausimą, ar Lietuva tinkamai vykdo SESV 267 straipsnyje įtvirtintą valstybės narės pareigą kreiptis prejudicinio sprendimo. Tyrimo *objektas* – Lietuvos nacionalinių teismų praktika, susijusi su prašymais kreiptis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą dėl prejudicinio sprendimo priėmimo, Latvijos ir Estijos nacionalinių teismų praktika kreipimosi dėl prejudicinio sprendimo srityje.

Lietuvos mokslinėje literatūroje pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo turinys išnagrinėtas V. Valančiaus, I. Vėgėlės, P. Kūrio, K. Pabijansko darbuose. Plačiau prejudicinio sprendimo procedūrą ir nesikreipimo pasekmes analizavo ir R. Valutytė⁵, nurodyma, kad Lietuvos teismai vis dar vangiai taiko ES teisę. Tačiau vis dėlto minėtoje mokslinėje literatūroje nurodomos bendros tendencijos, įvardijami tik kai kurie probleminiai aspektai, plačiau neanalizuojant konkrečiai Lietuvos valstybės praktikos šiuo klausimu, todėl, manytina, šis klausimas išlieka aktualus ir būtinas nagrinėti.

Rašant straipsnį taikyti sisteminis, teleologinis ir lyginamasis teisės metodai.

² Case 126/80, *Maria Salonia v. Giorgio Poidomani and Franca Baglieri* [1981] ECR 1563, para. 7.

³ Tamavičiūtė, V. Prejudicinis sprendimas dėl Europos Sąjungos teisės akto galiojimo. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: 2012.

⁴ Vėgėlė, I. Nacionalinių teismų teisė ir pareiga kreiptis į Europos Bendrijų Teisingumo Teismą. *Jurisprudencija*. 2007, 7(97). P. 39-45.

⁵ Valutytė, R. Teisinės pasekmės pažeidus pareigą kreiptis į teisingumo teismą prejudicinio sprendimo. *Jurisprudencija*. 2010, 3(121). p. 177-194.

1. LIETUVOS NACIONALINIŲ TEISMŲ PRAKTIKA KREIPIANTIS Į ESTT DĖL PREJUDICINIO SPRENDIMO PRIĖMIMO

Kaip minėta, nuo įstojimo į ES, Lietuvos teismai į ESTT kreipėsi vienuolika kartų. Straipsnio autorių nuomone, derėtų apžvelgti ne tik kiekybinius, bet ir kokybinius Lietuvos teismų kreipimus į ESTT aspektus. Todėl nagrinėtinas kiekvienos teismo nutarties, kuria nutarta kreiptis prejudicinio sprendimo, turinys. Pirmiausia apžvelgtina Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo (toliau – **KT**) bendradarbiavimo praktika su ESTT, atsižvelgiant į tai, kad KT užima ypatingą vietą Lietuvos Respublikos teisminės valdžios sistemoje. Toliau taip pat aptartini bendrosios ir specialiosios kompetencijos teismų kreipimaisi.

Pažymėtina tai, kad KT paskirtis – garantuoti Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje kartu išsaugant pačios institucijos veiklos savarankiškumą ir nepriklausomumą. Tačiau KT nėra svetimas kreipimosi į ESTT prejudicinio sprendimo institutas. Šiuo instrumentu jis pasinaudojo, nagrinėdamas sudėtingą konstitucinės justicijos bylą Elektros energetikos įstatymo ir atitinkamos ES direktyvos konstitucingumo prasme⁶. Suinteresuoto asmens atstovų ir specialistų aiškinimu, atitinkamas reglamentavimas sudarė prielaidas gerokai sumažinti elektros energijos persiuntimo skirstomaisiais tinklais kiekį, kita vertus, daugumai finansiškai nepajėgių prisijungti prie elektros energijos perdavimo tinklų vartotojų, padidėja elektros energijos persiuntimo kaina. Atsižvelgdamas į tai, KT nusprendė kreiptis į ESTT su prašymu priimti prejudicinį sprendimą šiuo klausimu. 2008 m. spalio 9 d. sprendimu byloje C-239/07 ESTT be kita ko nurodė, kad nėra draudžiamas nacionalinis reglamentavimas, kuriame numatyta, jog reikalavimus atitinkančio vartotojo įrenginiai gali būti prijungiami prie perdavimo tinklo tik tokiais atvejais, kai skirstomųjų tinklų operatorius dėl nustatytų techninių arba eksploatacijos reikalavimų atsisako prijungti prie savo tinklo reikalavimus atitinkančio vartotojo įrenginius, esančius jo licencijoje nurodytoje veiklos teritorijoje. Tačiau nacionalinis teismas turi patikrinti, ar ši sistema įdiegta ir įgyvendinama vadovaujantis objektyviais ir sistemos vartotojų nediskriminuojančiais kriterijais⁷. Atitinkamai KT nutarė, kad Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo⁸ 15 straipsnio 2 dalies nuostata „Vartotojo įrenginiai gali būti prijungiami prie perdavimo tinklų tik tokiais atvejais, kai skirstomųjų tinklų operatorius dėl nustatytų techninių arba eksploatacijos reikalavimų atsisako prijungti prie skirstomųjų tinklų vartotojo įrenginius, esančius skirstomųjų tinklų operatoriaus licencijoje nurodytoje veiklos teritorijoje“ neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Bendrosios kompetencijos teismų jurisdikcijai priklausančiose bylose iki šiol kreipitis į ESTT prejudicinio sprendimo poreikis iškilo tris kartus. Pirmuoju savo kreipimusi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – **LAT**) prašė ESTT pasisakyti didelio visuomenės atgarsio susilaukusioje Rinau byloje⁹, kurioje pareiškėja kreipėsi į Lietuvos apeliacinį teismą su prašymu nepripažinti Vokietijos Federacinės Respublikos Oranienburgo teismo sprendimo dalies, kuria vaiko tėvui priskirta vaiko globa; vaiko motina įpareigota vaiką parvežti ir palikti vaiko tėvo globai. LAT prašė ESTT išaiškinti atitinkamas bylai išspręsti reikšmingas 2003 m. lapkričio 27 d. Tarybos reglamento (EB) Nr. 2201/2003 dėl

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas byloje Nr. 47/04.

⁷ Byla C-239/07, *Julius Sabatauskas ir kt.* [2008].

⁸ 2004 m. liepos 1 d. redakcija; *Žin.*, Nr. 107-3964.

⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2008.

jurisdikcijos ir teismo sprendimų, susijusių su santuoka ir tėvų pareigomis, pripažinimo bei vykdymo, panaikinančio Reglamentą (EB) Nr. 1347/2000 nuostatas¹⁰. Pažymėtina tai, kad Lietuvos Respublika prejudiciniu sprendimu šioje byloje įėjo į istoriją, kadangi pirmą kartą sprendimas buvo priimtas pagal sprendimo priėmimo skubos tvarka procedūrą¹¹.

Kitas LAT kreipimasis dėl prejudicinio sprendimo buvo susijęs su medicinos produkto patentu. Ieškovas padavė paraišką Lietuvos Respublikos valstybiniam patentų biurui, prašydamas išduoti papildomos apsaugos liudijimą. Minėtas liudijimas nebuvo išduotas, nes ieškovo prašymas paduotas praleidus šešių mėnesių terminą, nustatytą atitinkamu reglamentu¹². Ieškovo teigimu, minėtas reglamentas Lietuvoje įsigaliojo nuo 2004 m. gegužės 1 d., todėl visos jame nustatytos subjektų teisės ir pareigos Lietuvoje galėjo būti įgyvendinamos tik nuo šios datos. LAT šioje byloje prašė ESTT išaiškinti atitinkamas bylai išspręsti reikšmingas reglamento dėl medicinos produktų papildomos apsaugos liudijimo sukūrimo nuostatas¹³. 2010 m. rugsėjo 2 d. ESTT priėmė sprendimą dėl Reglamento Nr. 1768/92 išaiškavimo, kuriuo teisėjų kolegija pasisakė dėl ieškovo ir trečiojo asmens kasacinio skundo argumentų¹⁴. LAT nurodė, kad pagal nurodytas ESTT išvadas, ieškovas negali remtis atitinkamo reglamento reglamentavimu, siekdamas gauti papildomos apsaugos liudijimą Lietuvoje, nes Bendrijos leidimas prekiauti medicinos produktu *Aranesp-darbeoetin alfa* išduotas 2001 m. birželio 8 d., taigi yra praėjęs šiame straipsnyje nustatytas šešių mėnesių terminas pateikti paraišką papildomos apsaugos liudijimui Lietuvoje gauti¹⁵. Teisėjų kolegija nusprendė, kad nėra teisinio pagrindo pripažinti atsakovo atsakymą išduoti ieškovui papildomos apsaugos liudijimą pažeidžiančiu atitinkamo reglamento reglamentuotą subjektų teisę į papildomą apsaugą.

Trečiojo LAT kreipimosi į ESTT būtinumą sąlygojo klausimas, ar ieškinyms pagrindinėje byloje turi būti laikomas glaudžiai susijusiu su bankroto byla ir todėl kompetentingas teismas turi būti nustatomas pagal Reglamente (EB) Nr. 1346/2000 įtvirtintas jurisdikcijos taisykles, ar laikytinas civiline komercine byla Reglamento (EB) Nr. 44/2001 prasme ir todėl turi būti nagrinėjamas teisme, kuris turi jurisdikciją remiantis šio reglamento nuostatomis. Kasacine tvarka nagrinėjamoje byloje abejonių kilo dėl to, kurios valstybės – Lietuvos ar Vokietijos teismas turi jurisdikciją nagrinėti bylą, nes ieškovo reikalavimai byloje kilo iš trečiojo asmens, Vokietijos bendrovės, prieš kurią Vokietijos teismuose pradėtas bankroto procesas, bankroto administratoriaus ir ieškovo sudarytos sutarties dėl teisių perleidimo¹⁶. Vadovaudamasi ESTT išaiškinimais dėl Reglamentų Nr. 1346/2000 ir Nr. 44/2001 nuostatų, *inter alia* pateiktais 2012 m. balandžio 19 d. priimta sprendime¹⁷ teisėjų kolegija nurodė¹⁸, kad teismas, spręsdamas, ar jam priskirta tarp-

¹⁰ 2004 m. gruodžio 14 d. Oficialus leidinys Nr. L 367, p. 1.

¹¹ Byla C-195/08, *Inga Rinau* [2008].

¹² 1992 m. birželio 18 d. Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 1768/92 dėl medicinos produktų papildomos apsaugos liudijimo sukūrimo.

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-52/2009.

¹⁴ Byla C-66/09, *Kirin Amgen Inc. v. Lietuvos Respublikos valstybinis patentų biuras* [1999].

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-2/2010.

¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-188/2010.

¹⁷ Byla C-213/10, *F-Tex SIA v. Lietuvos–Anglijos UAB „Jadecloud-Vilma“* [2010].

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gegužės mėn. 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-71/2012.

tautinė jurisdikcija nagrinėti konkretų ginčą tuo atveju, kai bankroto byla nagrinėjantčio teismo vieta nesutampa su atsakovo oficialios buveinės vieta, pirmiausia turi tinkamai kvalifikuoti ieškovo reikalavimą. Atsižvelgiant į bylai aktualių ES Reglamentų Nr. 44/2001 ir Nr. 1346/2000 taikymo sritis, jei ieškovo reikalavimas kvalifikuotinas kaip reikalavimas iškelti bankroto byla ar susijęs su pradėtu bankroto procesu, jis nelaikytinas civiline ar komercine byla pagal Reglamentą Nr. 44/2001, o jeigu pareikšto reikalavimo ryšio su bankroto byla nenustatyta ar jis nepakankamas nustatyti Reglamento Nr. 44/2001 taikymo išimties, toks ieškinytis pripažintinas civiline ar komercine byla, teisinga atsakovo oficialios buveinės vietos valstybės teismams. Kadangi nagrinėjama atveju ieškovo reikalavimas reiškiamas ne bankroto administratoriaus, o bankrutuojančios Vokietijos bendrovės kreditoriaus kitam šios įmonės kreditoriui, atsižvelgiant į ESTT praktiką, jis Reglamento Nr. 44/2001 nuostatų prasme laikytinas paduotu civilinėje ar komercinėje byloje, todėl Lietuvos nacionaliniai teismai turi tarptautinę jurisdikciją jį nagrinėti.

Kalbant apie administracinių teismų bendradarbiavimo su ESTT praktiką, pastebėta, kad ši suaktyvėjo nuo 2010 metų. Manytina, kad tai susiję su kelis metus trunkančiu bylų nagrinėjimo laikotarpiu bei tuo, kad ne visi bylose susiklostę teisiniai santykiai kyla iš ES teisės taikymo ir / ar aiškinimo. Pirmasis Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – **LVAT**) kreipimasis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo buvo 2010 m. pavasarį po to, kai nagrinėjant administracinę bylą pagal skundus dėl kiaulinkystės ūkių vystymo Pakruojo rajone, teisėjų kolegija nustatė, kad nebuvo atliktas detaliųjų planų strateginis pasekmių aplinkai vertinimas ar bent jau atranka šiam vertinimui atlikti. Taigi LVAT prašė ESTT išaiškinti atitinkamos ES direktyvos nuostatas, kuriose nurodytas vertinimas neatliekamas, kai nedideliuose plotuose vietiniu lygiu taikomos planų sprendiniuose numatytas tik vienas ūkinės veiklos objektas¹⁹. Kitą prejudicinį sprendimą buvo prašoma priimti byloje AB „Lietuvos geležinkeliai“ prieš Vilniaus teritorinę muitinę²⁰. Ginčui pasiekus Mokestinių ginčų komisiją, bylos nagrinėjimas buvo sustabdytas prašant ESTT priimti prejudicinį sprendimą klausimu, ar neapmokestinant galutinio tam tikrų prekių importo pridėtinės vertės mokesčiu, atitinkamų antrinių ES teisės aktų nuostatos aiškintamos taip, kad jos taikomos ir lokomotyvams. 2012 m. liepos 19 d. ketvirtosios Europos Sąjungos Teisingumo Teismo kolegijos sprendimu nurodyta, kad atitinkamas Reglamentų Nr. 918/83, Nr. 1186/2009 ir Direktyvų 83/181, 2009/132 nuostatas reikia aiškinti taip, kad jos netaikomos lokomotyvams. Galiausiai, visai neseniai, 2012 m. lapkričio 6 d., LVAT pateikė prašymą dėl prejudicinio sprendimo priėmimo byloje dėl ES direktyvos dėl nesąžiningos įmonių komercinės veiklos vartotojų atžvilgiu vidaus rinkoje atitinkamų su klaidinančia komercine veikla susijusių nuostatų aiškinimo²¹.

Vienas išskirtinesnių atvejų yra Panevėžio apygardos teismo (toliau – **PAT**) kreipimasis priimti prejudicinį sprendimą nagrinėtoje baudžiamojoje byloje²². Dažniausiai šiame teisme nagrinėjamos bylose ginčai kyla dėl fakto, o ne dėl teisės aiškinimo klausimų. Todėl sveikintina PAT pozicija imtis iniciatyvos išspręsti kilusį ginčą, kreipiantis į ESTT

¹⁹ Case C-295/10, *Genovaitė Valčiukienė and Others v. Pakruojo rajono savivaldybė and Others* [2011].

²⁰ Case C-250/11, *Lietuvos geležinkeliai AB v. Vilniaus teritorinė muitinė and Muitinės departamentas prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos* [2012].

²¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. lapkričio 6 d. prašymas dėl prejudicinio sprendimo priėmimo byloje Nr. A-442-1582-12.

²² Panevėžio apygardos teismo 2008 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1NTA-00114-349/2008.

prejudicinio sprendimo ir prisidėti prie naujos teismų praktikos formavimo, o svarbiausia, priimtu teismo procesiniu sprendimu inicijuoti atitinkamų Baudžiamuoju įstatymu numatytų nuostatų pakeitimus. PAT apeliacine instancija nagrinėjo bylą, kurioje E. B. buvo kaltinamas, kad jis neteisėtai augino didelį – 54961 kg, kiekį kanapių. Apeliaciniu skundu Rokiškio rajono apylinkės prokuratūros vyriausioji prokurorė prašė panaikinti Rokiškio rajono apylinkės teismo nuosprendį ir priimti naują apkaltinamąjį nuosprendį, pripažįstant E. B. kaltu pagal Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 265 straipsnį. Skunde prokurorė nurodė, kad E. B. augino kanapes, kurios nepriklausomai nuo jose esančios THC kiekio yra narkotinė medžiaga – kanapės ir jų dalys, įrašytos į Narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašą, o pagal Narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymo 7 straipsnį Lietuvos Respublikoje draudžiama auginti kanapes. Apeliacinės instancijos teismo posėdyje atliekant įrodymų tyrimą, buvo nuspręsta kreiptis į ESTT, prašant priimti prejudicinį sprendimą dėl BK straipsnio, numatančio baudžiamąją atsakomybę už visų be išimties kanapių auginimą, atitikimo ES teisei ir dėl ES bei nacionalinės teisės viršenybės nustatymo. 2008 m. liepos 11 d. sprendimu²³ ESTT nusprendė, jog 2003 m. rugsėjo 29 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1782/2003, nustatantis bendrąsias tiesiogines paramos schemų pagal bendrą žemės ūkio politiką taisykles ir nustatantis tam tikras paramos schemas ūkininkams turi būti aiškinamas taip, kad jis draudžia nacionalinės teisės aktą, kuriuo draudžiama auginti ir laikyti šiame reglamente nurodytas pluoštines kanapes. Taigi ES teisė draudžia valstybės narės teismui taikyti nacionalinės teisės aktą, kuriuo, pažeidžiant minėtą reglamentą, draudžiama auginti ir laikyti šiame reglamente nurodytas pluoštines kanapes.

Apibendrinant tai, kas aukščiau pasakyta, pastebėta, kad per pastarąjį narystės ES laiką Lietuvos teismai į ESTT kreipėsi dėl tokių teisės institutų, kurių nuoseklus reguliavimas yra pakankamai naujas reiškinys Lietuvos teisinėje sistemoje. Todėl vertėtų pasidžiaugti teismų iniciatyva ne mėginti savarankiškai interpretuoti atitinkamus susiklosčiusius ginčijamus teisinius santykius, o kreiptis į ESTT dėl ES teisės išaiškinimo. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvos Respublikos įstatymų leidžiamoji valdžia operatyviai reaguoja į ESTT išaiškinimus, susijusius su teisės aktų nuostatomis, kurios ESTT pripažįstamos netaikytinomis. Bendrai peržvelgę Lietuvos Respublikos teismų nagrinėtas bylas, straipsnio autoriai taip pat pastebi, kad ESTT pateikti išaiškinimai išlieka aktualūs sprendžiant bylos šalių ginčus dėl iki pastarosios dienos susiklosčiusių teisiųjų santykių, susijusių su vienu ar kitu jau išnagrinėtu klausimu. Nagrinėjamų bylų šalys taip pat aktyviai domisi ESTT pateiktais išaiškinimais ir jais remiasi teisiniuose ginčiuose, taip užsitikrindamos ne tik savo pažeistų teisių gynimą, bet taip pat prisidėdamos prie vieningos teismų praktikos formavimo.

2. NEPAGRĮSTI ASMENŲ PRAŠYMAI KREIPTIS Į ESTT DĖL PREJUDICINIO SPRENDIMO PRIĖMIMO

Iš toliau straipsnyje nurodytų detaliai išanalizuotų administracine teise na nagrinėtų bylų matyti, kad ne visuomet byloje šalies pateiktas prašymas kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo buvo tenkintas. Pastebėta, kad bendrosios kompetencijos teismai formuoja precedentą, pagal kurį, nacionalinis teismas nėra saistomas bylos šalių iniciatyvos, prašymo buvimo ir sprendimą kreiptis dėl prejudicinio sprendimo

²³ Byla C-207/08, *Edgar Babanov* [2008].

priima savo nuožiūra (*ex officio*)²⁴. Vadovaudamiesi minėtu precedentu, bendrosios kompetencijos teismai taip pat ne retai atmeta bylos šalių prašymus stabdyti nagrinėjamą bylą ir kreiptis į ESTT prejudicinio sprendimo. Toliau apžvelgtina detalesnė teismų argumentacija, atsisakant kreiptis į ESTT priimti prejudicinį sprendimą atitinkamų susiklosčiusių bylos faktinių aplinkybių kontekste.

Pirmiausia verta pastebėti, kad LVAT, atmesdamas prašymus kreiptis į ESTT, byloje tiesiogiai nurodo Teisingumo Teismo 1982 m. spalio 6 d. sprendimą byloje *CILFIT prieš Ministero della Sanita*, kurioje išvardinti atvejai, kuomet nacionaliniams teismams nėra pagrindo kreiptis dėl prejudicinio sprendimo. Pavyzdžiui, vienoje iš administracinių bylų²⁵ teismo buvo prašoma kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo dėl Orhuso konvencijos taikymo. Nacionalinis teismas, remdamasis minėta *CILFIT prieš Ministero della Sanita* byla, nurodė, kad nacionaliniams teismams, kurių sprendimai negali būti skundžiami pagal šalies teisę, pareiga kreiptis dėl prejudicinio sprendimo nekyla nuostaičius, kad keliamas klausimas nėra svarbus bylai. Šiuo atveju taip ir buvo nustatyta, kadangi bylos proceso metu Orhuso konvencija jau nebegaliojo. Kalbant apie negalimą skusti teismo sprendimo nacionalinėje teisės sistemoje, svarbu paminėti kitą LVAT bylą²⁶, kurioje teismas prašymą kreiptis į ESTT atmetė motyvuodamas tuo, kad teismo sprendimas perduoti bylą nagrinėti iš naujo žemesnės instancijos teismui nėra tokio teismo, kurio sprendimai negali būti skundžiami toliau, sprendimas. Taip pat teismas pažymėjo, kad pareiškėjo atstovo klausimo dėl Lietuvos teisės aktų atitikties ES teisei, ESTT priimdamas prejudicinį sprendimą nesprenzdžia.

Įdomu paanalizuoti pareiškėjų prašymus kreiptis į ESTT, kuriuose jie nenurodo savo reikalavimų ESTT, t. y. nepateikia konkretaus klausimo, dėl kurio turėtų būti priimtas prejudicinis sprendimas. Vienoje administracinėje byloje²⁷ pareiškėjas prašė kreiptis į ESTT dėl atitinkamų 2004 m. balandžio 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvos Nr. 2004/39/EB dėl finansinių priemonių rinkų²⁸ (toliau – **MiFID direktyva**) nuostatų ir ją įgyvendinančios Europos Komisijos 2006 m. rugpjūčio 10 d. direktyvos 2006/73/EB²⁹ (toliau – **Įgyvendinimo direktyva**) straipsnių aiškinimo ir taikymo byloje. Atsakydamas į minėtą prašymą, LVAT nurodė, kad „prašyme atsakovas nenurodo, kokie konkrečiai neaiškumai dėl MiFID direktyvos ir Įgyvendinimo direktyvos turinio jam kyla, koku aspektu jo nurodomi direktyvų straipsniai turėtų būti aiškinami, nepaaiškina, kuo konkrečiai ES teisės normų aiškinimas prisidėtų prie ginčo išsprendimo, taip pat nenurodo, kokie konkretūs prejudiciniai klausimai turėtų būti pateikti ESTT“. Taigi teismai laikosi praktikos, kad vien tai, jog atsakovas nesutinka su pirmosios instancijos teismo

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-176/2010, 2010 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-207/2010, 2008 m. liepos 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-386/2008, 2007 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-142/2007.

²⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. liepos 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵⁵⁶-2254-2011.

²⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. kovo 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴²-1464/2011.

²⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P146-200/2011.

²⁸ 2004 m. balandžio 30 d. Europos Sąjungos oficialusis leidinys Nr. L 145/1.

²⁹ 2006 m. rugsėjo 2 d. Europos Sąjungos oficialusis leidinys Nr. L 241/26.

pateiktu teisės aiškinimu, savaime nereiškia, kad nėra aiškus ES teisės turinys, ir kad yra pagrindas kreiptis į ESTT prejudicinio sprendimo.

Kitoje LVAT byloje³⁰, kurioje tarp bylos šalių buvo kilęs ginčas dėl Ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymo nuostatų taikymo ir interpretavimo, LVAT aiškiai ir nedviprasmiškai nurodė, kad tai nėra tiesioginis ginčo dalykas, dėl kurio būtina kreiptis į ESTT prejudicinio sprendimo.

Verta paminėti dvi bylas, kuriose prašymais kreiptis į ESTT buvo siekiama gauti išaiškinimą, kuris nepriklauso ESTT pagal kompetenciją. Pirmuoju atveju byloje pagal L. Š. skundą atsakovui Lietuvos Respublikos vyriausiajai rinkimų komisijai³¹ LVAT buvo prašoma kreiptis siekiant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos išaiškinimo. LVAT atsakė, jog ES bylos nagrinėjimo metu dar nėra prisijungusi prie šios konvencijos, todėl jos nuostatos dar nėra tiesiogiai įtrauktos į ES teisinę sistemą, dėl ko ESTT negali priimti prejudicinio sprendimo dėl šio akto. Akivaizdesnė bylos šalių supratimo apie ESTT kompetenciją stoka pastebėta byloje³², kurioje buvo prašoma kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo priėmimo aiškinant Jungtinių Tautų Organizacijos Europos Ekonominės Komisijos konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimančius sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais. Šis aktas yra Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis, todėl ESTT šiuo klausimu pasisakyti neturi teisės. Galiausiai, keliose bylose LVAT netenkino prašymų kreiptis dėl prejudicinių sprendimų, nes nustatė, kad keliamas fakto, o ne teisės klausimas³³.

Detaliau paanalizavus LVAT praktiką atmetusių prašymų dėl kreipimosi į ESTT priimti prejudicinį sprendimą klausimu, pastebėta teismų daroma klaida. Vienoje byloje³⁴ pareiškėjas prašė atitinkamos ES direktyvos nuostatas taikyti tiesiogiai, o kilus abejonoms dėl konkretaus teisės akto taikymo – kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo. LVAT dėl šio prašymo savo priimtoje nutartyje nepasisakė visiškai nieko. Tokia pati situacija buvo ir kitoje byloje³⁵, kurioje apeliantė apeliacinės instancijos teismo prašė taikyti atitinkamo reglamento nuostatas arba stabdyti bylą ir kreiptis dėl prejudicinio sprendimo priėmimo. Šiuo atveju LVAT taip pat savo nutartyje nieko nepasisakė dėl šio prašymo. Straipsnio autorių nuomone, prejudicinio sprendimo priėmimo institutas yra labai svarbus teisingam bylos išnagrinėjimui bei vieningos teismų praktikos formavimui atitinkamų ES teisės aktų aiškinimo klausimu. Todėl, net jeigu teismas mano, kad konkrečioje nagrinėjamoje byloje prašymas stabdyti nagrinėjamą bylą ir kreiptis į ESTT priimti prejudicinį sprendimą yra nepagrįstas, teismui apie tai turi būti pažymėta tam tikros formos procesiniame sprendime. Kitu atveju, vėliau kilus naujam ginčam, *ratio decidendi* sutampančiam su jau išnagrinėta byla, gali būti pakartotinai eikvoja-

³⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. vasario 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁶⁶²-124/2011.

³¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. kovo 1 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. R63-70/2011.

³² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. vasario 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵²⁵-18/2011.

³³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A⁴⁴²-1016/2009.

³⁴ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-261-1448/2008.

³⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. rugsėjo 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A¹⁴⁶-2691/2011.

mas proceso dalyvių laikas, aiškinantis ir įrodinėjant kreipimosi į ESTT prejudicinio sprendimo būtinybę.

Bylų, nagrinėjamų bendrosios kompetencijos teismuose, šalims taip pat dažnai kyla klausimų dėl ES teisės taikymo. Pažymėtina tai, kad teisės aktai numato galimybę kreiptis į ESTT prejudicinio sprendimo, kuomet būtent teismui, o ne bylos šalims, kyla abejonių dėl ES teisės taikymo. Paminėta nuostata yra labai svarbi toliau nurodytų teismų praktikos pavyzdžių kontekste. Vienoje civilinėje byloje kilo ginčas dėl žalos, padarytos nesąžininga konkurencija, apskaičiavimo³⁶. Ginčiui pasiekus kasacinį teismą, trečiasis asmuo prašė sustabdyti bylos nagrinėjimą ir kreiptis į ESTT su prejudiciniu klausimu dėl valstybės narės konkurencijos institucijos galutinio sprendimo, konstatuojančio konkurencijos teisės pažeidimą, pakankamumo neteisėtai veiksmais padarytos žalos faktui konstatuoti. Tačiau kasacinis teismas nurodė, kad ESTT dėl teisės esant konkurencijos teisės pažeidimui pareikšti ieškinį dėl nuostolių atlyginimo jau yra pasisakęs, teisę nustatyti civilinės atsakomybės sąlygas paliekant valstybių narių nacionalinei teisei. Kadangi nacionalinėje teisėje civilinė atsakomybė kyla tik įrodžius visas jos sąlygas, taigi šioje byloje teismas nurodė, kad ES teisės taikymo ir aiškinimo klausimo nekyla. Taigi teismas neturi pareigos kreiptis prejudicinio sprendimo.

Kitoje LAT pasiekusioje byloje buvo nagrinėjamas ginčas dėl Didžiojoje Britanijoje priimtos teismo nutarties, kuria iškelta bankroto byla fiziniam asmeniui, kvalifikavimo, pripažinimo ir vykdymo Lietuvos Respublikoje³⁷. Kasatorė skundu prašė kreiptis į ESTT dėl tam tikrų Reglamento Nr. 1346/2000 nuostatų išaiškinimo. Teisėjų kolegija konstatavo, kad nagrinėjamoje byloje prejudicinis sprendimas nėra reikalingas, nes nagrinėjamu klausimu taikytino reglamento straipsnio nuostatos yra aiškios ir dėl jų prasmės ar taikymo apimties teisėjų kolegija neturi pagrindo abejoti (aiškaus akto doktrina); be to, šioje byloje aktualios procedūrinės nuostatos jau buvo išaiškintos. Todėl teisėjų kolegija konstatavo, kad nagrinėjamoje byloje nėra pagrindo kreiptis į ESTT, o kasatorės prašymas atmetinas.

Taigi nors bylos šalys, iš pirmo žvilgsnio, teismams pateikia argumentuotus prašymus sustabdyti bylos nagrinėjimą ir kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo priėmimo, tiek bendrosios, tiek specialiosios kompetencijos teismai (išskyrus keletą atvejų) pakankamai nuodugnai ištiria kreipimosi prejudicinio sprendimo galimybes ir, nustatę, kad tokie prašymai nepagrįsti, savo priimtuose procesiniuose sprendimuose bylos šalims išdėsto motyvuotą teismo nuomonę, kuria remiantis buvo atsisakyti tenkinti tokį prašymą.

3. LIETUVOS KAIMYNIŲ VALSTYBIŲ PRAKTIKA KREIPIANTIS Į ESTT PREJUDICINIO SPRENDIMO

Remiantis ESTT internetiniame puslapyje pateiktais statistiniais duomenimis, nuo įstojimo į ES 2004 m. gegužės 1 d.³⁸ iki 2012-ųjų metų pabaigos Latvijos Respublikos teismai iš ESTT sulaukė penkiolikos, o Estijos – septynių prejudicinių sprendimų pagal jų užduotus prejudicinius klausimus ESTT. Latvijos nacionaliniai

³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-207/2010.

³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-151/2012.

³⁸ 2003 m. vasario 19 d. Europos Komisijos nuomonė dėl Čekijos, Estijos, Kipro, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos, Vengrijos, Maltos, Slovėnijos ir Slovakijos prašymų priimti į Europos Sąjungą, 2003 m. rugsėjo 23 d. Oficialus Europos Sąjungos žurnalas Nr. 46 p. 3.

teismai per 2012 m. jau sulaukė šešių, o Estijos – vieno prejudicinio sprendimo iš ESTT. Lyginant šiuos skaičius su Lietuvos nacionalinių teismų praktika matyti, kad iki šių metų Lietuvos teismai buvo sulaukę didesnio prejudicinių sprendimų skaičiaus, nei dvi kaimyninės valstybės, todėl teigtina, kad kiekybiniu požiūriu Lietuvos teismai kreipiasi panašiai kaip ir kitų šiame darbe nagrinėjamų šalių teismai. Toliau nagrinėjant Latvijos ir Estijos praktiką (kartu dvidešimt du prejudiciniai sprendimai), pažymėtina tai, kad daugiau nei pusė – dvylika prejudicinių sprendimų, buvo priimti mokesčių srityje. Visi, išskyrus vieną, prejudiciniai sprendimai apima tiesioginių mokesčių klausimus. Likęs klausimas – ES muitinės kodekso įgyvendinimo nuostatas³⁹. Iš Estijos gautų prejudicinių sprendimų, keturi yra iš mokesčių srities⁴⁰, o kiti trys dėl: ES direktyvos išaiškinimo, kilus ginčui dėl medicinos žurnale pateiktos produktų savybių santraukos, kurioje nebuvo pateikta atitinkama informacija⁴¹; dėl po Estijos įstojimo į ES buvusio pereinamojo laikotarpio metu nustatytų cukraus atsargų kiekio⁴²; dėl ES paramos kaimo plėtrai⁴³. Tuo tarpu Latvijos prejudiciniai sprendimai, be aštuonių iš mokesčių srities⁴⁴, yra dėl SESV sutarties 56 straipsnio (EB sutarties ex 49 straipsnis) – laisvės teikti paslaugas apribojimai ir jų proporcingumo klausimas⁴⁵; atitinkamo reglamento dėl teismų bendradarbiavimo civilinėse bylose ir nemotyvuoto teismo sprendimo⁴⁶; viešieji pirkimai ir paslaugų koncesijos sąvoka pagal atitinkamą ES direktyvų nuostatas⁴⁷; kompensacija keleiviams dėl skrydžio atšaukimo pagal atitinkamą ES reglamento reguliavimo tvarką ir taisykles⁴⁸; socialinės saugos srityje – priemonės, skirtos skatinti, kad būtų užtikrinta geresnė nėščių ir neseniai pagimdžiusių arba maitinančių krūtimi darbuotojų sauga ir sveikata darbe⁴⁹; supaprastinta prekių sunaikinimo procedūra.

Apibendrinant tirtus duomenis pirmiausia pažymėtina tai, kad nė vienos iš trijų kaimyninių valstybių teismas nesikreipė prejudicinio sprendimo dėl antrinės ES teisės akto galiojimo. Latvijos ir Estijos bendradarbiavimo su ESTT praktika prejudicinio sprendimo srityje kiekybiniu požiūriu yra panaši (Lietuva šiuo aspektu nusileidžia Latvijai, bet lenkia Estiją), tačiau autorių nuomone, šiaurinių Lietuvos kaimyninių valstybių praktika nagrinėjamų klausimų turinio prasme nėra tokia įvairi kaip Lietuvos.

³⁹ Case C-248/09, *Pakora Pluss SIA v. Valsts ieņēmumu dienests* [2010].

⁴⁰ Case C-46/11, *AS Pimix*, likviduojama įmonė v. Maksu- ja Tolliameti Lõuna maksu- ja tollikeskus, Põllumajandusministerium [2012], case C-523/09, *Rakvere Piim AS, Maag Piimatööstus AS v. Veterinaar- ja Toiduamet* [2011] ir kt.

⁴¹ Case C-249/09, *Novo Nordisk AS v. Ravimiamet* [2011].

⁴² Case C-560/07, *Balbiino AS v. Põllumajandusminister, Maksu- ja Tolliameti Põhja maksu-ja tollikeskus* [2009].

⁴³ Case C-241/07, *JK Otsa Talu OÜ v. Põllumajanduse Registrate ja Informatsiooni Amet (PRIA)* [2009].

⁴⁴ Case C-525/11, *Mednis SIA v. Valsts ieņēmumu dienests* [2012], case C-487/11, *Laimonis Treimanis v. Valsts ieņēmumu dienests* [2012]. ir kt.

⁴⁵ Case C-470/11, *SIA Garkalns v. Rīgas dome* [2012].

⁴⁶ Case C-619/10, *Trade Agency Ltd v. Seramico Investments Ltd* [2012].

⁴⁷ Case C-348/10, *Norma-A SIA, Dekom SIA v. Latgales plānošanas reģions* [2011].

⁴⁸ Case C-294/10, *Andrejs Eglītis, Edvards Ratnieks v. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija* [2011].

⁴⁹ Case C-232/09, *Dita Danosa v. LKB Lizings SIA* [2010].

4. LIETUVOS ATSAKOMYBĖS DĖL SESV 267 STRAIPSNIO PAŽEIDIMO GALIMYBĖS

Svarstant, ar Lietuvai gresia atsakomybė dėl SESV 267 straipsnio (EB sutarties ex 234 straipsnis) 3 dalies pažeidimo, straipsnio autorių nuomone, svarbu atsižvelgti į visus Europos Komisijos argumentus, išdėstytus 2001 m. Pagrįstoje nuomonėje Švedijai⁵⁰. Be jau aukščiau minėto nacionalinių teismų kreipimosi į ESTT kiekybinio aspekto, Komisija taip pat pažymėjo, kad Švedijoje nebuvo įteisinta jokia procedūra, pagal kurią būtų galima nustatyti, kada nacionalinis teismas turi kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo. Taip pat pastebėtina, kad Švedijos teismai, atsisakydami kreiptis į ESTT, nepateikdavo tokio sprendimo atsisakymo motyvų. Be to, Komisija pažymėjo, kad valstybės narės teismai nepateikia informacijos, iš kurios objektyviai būtų galima nustatyti kaip vykdomi priiimti įsipareigojimai SESV 267 straipsnio apimtimi.

Taigi Lietuvos atsakomybės dėl SESV 267 straipsnio pažeidimo tikimybė toliau bus vertinimas, atsižvelgiant į tai, ar yra tenkinamos šios trys sąlygos: a) retas kreipimasis į ESTT priimti prejudicinį sprendimą; b) nacionalinio reguliavimo dėl kreipimosi į ESTT priimti prejudicinį sprendimą nebuvimas; c) nepagrįsti, nemotyvuoti atsisakymai kreiptis į ESTT priimti prejudicinį sprendimą.

Pirmasis, kiekybinis, Lietuvos teismų kreipimūsi į ESTT priimti prejudicinį sprendimą reikalavimas nėra tenkinamas, atsižvelgiant į kaimyninių valstybių praktiką bei aukščiau nurodytus Lietuvos teismų kreipimūsi į ESTT skaičius. Straipsnio autorių nuomone, nors objektyviai įvertinti, ar vienuolika Lietuvos teismų prašymų per aštuonerius metus nėra per mažas skaičius, yra beveik neįmanoma, vis dėlto atsižvelgiant į tai, kad visi šie kreipimaisi Lietuvos teisei bazei yra vertingi kokybiniu požiūriu, darytina išvada, kad kreipimūsi į ESTT dėl prejudicinio sprendimo skaičius yra pakankamas.

Antroji sąlyga – nacionalinio reguliavimo dėl kreipimosi į ESTT priimti prejudicinį sprendimą nebuvimas, taip pat netenkintina. Lietuvos Respublikos Administracinių bylų teisenos įstatymo (toliau – **ABTĮ**) 98 straipsnio 1 dalies 8 punktą numato, kad teismas sustabdo bylą, kai kreipiasi į kompetentingą ES teisminę instituciją prašydamas preliminarus nutarimo ES teisės aktų aiškinimo ar galiojimo klausimu. Pagal ABTĮ 99 straipsnio 1 dalies 4 punktą byla sustabdoma iki kol bus gautas kompetentingos ES teisminės institucijos preliminarus nutarimas. Pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – **CPK**) 3 straipsnio 5 dalį pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai, atsižvelgdami į nurodytas sąlygas, turi teisę sustabdyti bylos nagrinėjimą ir kreiptis į ESTT su prašymu pateikti nagrinėjamoje byloje preliminarų nutarimą. Kasacinis teismas privalo prašyti kompetentingos ES teisminės institucijos prejudicinio sprendimo tik tada, kai jam taikant ES teisės normas kyla ES teisės aktų aiškinimo ar galiojimo klausimas. Tokį patį reguliavimą nagrinėjant baudžiamąsias bylas numato ir Baudžiamojo proceso kodekso (toliau – **BPK**) 234 straipsnio 5 dalies 4 punktą (Bylos perdavimas pagal teisingumą, bylos išskyrimas, bylos nagrinėjimo atidėjimas) ir 381 straipsnis (Teismo proceso nutraukimas, kasacinės bylos nagrinėjimo atidėjimas). Taigi nacionaliniais Lietuvos teisės aktais yra aiškiai ir nedviprasmiškai sureguliuota kreipimosi į ESTT dėl prejudicinio sprendimo procedūra. Be kita ko, detalesnius ir atskirus kreipimosi klausimus taip pat detalizuoja suformuota KT, LAT ir LVAT praktika.

⁵⁰ Bernitz, U. The Duty of Supreme Courts to Refer Cases to the ECJ: The Commission's Action Against Sweden. Swedish studies in European law. Vol. 1 (2006).

Kalbant apie paskutinąją sąlygą, kaip jau išanalizuota ir pastebėta aukščiau, Lietuvos teismai, esant aplinkybėms, dėl kurių kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo nėra būtinybės, pakankamai pagrįstai nurodo tokio sprendimo nesikreipti priešastis. Teismų priimti procesiniai sprendimai motyvuotai išaiškina nagrinėjamos bylos šalims, koku teisiniu pagrindu vadovaujantis buvo priimtas sprendimas netenkinti prašymo dėl kreipimosi į ESTT priimti prejudicinį sprendimą.

Taigi atsižvelgiant į aukščiau detaliai išanalizuotą ir aptartą Lietuvos teismų bendradarbiavimo su ESTT praktiką, kreipimusi į ESTT priimti prejudicinį sprendimą kiekybinius ir kokybinius aspektus, Lietuvos įstatymo leidėjo įtvirtintą aiškų ir nedviprasmišką reglamentavimą dėl nacionalinių teismų teisės ir / ar pareigos kreiptis į ESTT priimti prejudicinį sprendimą nagrinėjamoje byloje bei šio klausimo esminiais niuansais formuluojamą bendrosios ir specialiosios kompetencijos teismų praktiką, straipsnio autoriai daro išvadą, kad Lietuva tinkamai vykdo SESV 267 straipsnyje įtvirtintą valstybių narių pareigą ir artimiausiu metu atsakomybė dėl reto kreipimosi į ESTT dėl prejudicinio sprendimo priėmimo Lietuvos valstybei iškilti neturėtų.

IŠVADOS

1. Nuo įstojimo į ES, Lietuvos teismai į ESTT kreipėsi vienuolika kartų iš esmės dėl tokių teisės institutų, kurių nuoseklus reguliavimas yra pakankamai naujas reiškinys Lietuvos teisinėje sistemoje.
2. Nors narinėjamų bylų šalys teismams pateikia argumentuotus prašymus sustabdyti bylos nagrinėjimą ir kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo priėmimo, tiek bendrosios, tiek specialiosios kompetencijos teismai pakankamai nuodugnai ištiria kreipimosi dėl prejudicinio sprendimo galimybes ir nustatę, kad tokie prašymai nepagrįsti, savo priimtuose procesiniuose sprendimuose bylos šalims išdėsto motyvuotą teismo nuomonę, kuria remiantis buvo atsisakyta tenkinti tokį prašymą.
3. Latvijos ir Estijos valstybių bendradarbiavimo su ESTT praktika prejudicinio sprendimo srityje kiekybiniu aspektu yra panaši, tačiau šiaurinių Lietuvos kaimyninių valstybių praktika nagrinėjamų klausimų turinio prasme nėra tokia įvairi kaip Lietuvos valstybės.
4. Atsižvelgiant į Lietuvos teismų bendradarbiavimo su ESTT praktiką, kreipimusi į ESTT priimti prejudicinį sprendimą kiekybinius ir kokybinius aspektus, įtvirtintą teisinį reglamentavimą dėl Lietuvos teismų teisės ir / ar pareigos kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo nagrinėjamoje byloje priėmimo, formuluojamą bendrosios ir specialiosios kompetencijos teismų praktiką, Lietuva tinkamai vykdo SESV 267 straipsnyje įtvirtintą valstybių narių pareigą. Todėl artimiausiu metu atsakomybė dėl reto kreipimosi į ESTT dėl prejudicinio sprendimo priėmimo Lietuvos valstybei iškilti neturėtų.

LITERATŪRA

1. Case 126/80, *Maria Salonia v. Giorgio Poidomani and Franca Baglieri* [1981] ECR 1563, para. 7;
2. Case C-295/10, *Genovaitė Valčiukienė and Others v. Pakruojo rajono savivaldybė and Others* [2011];

3. Case C-250/11, *Lietuvos geležinkeliai AB v. Vilniaus teritorinė muitinė and Muitinės departamentas prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos* [2012];
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2008;
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-52/2009;
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-188/2010;
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas byloje Nr. 47/04;
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-176/2010;
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-207/2010;
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-386/2008;
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-142/2007;
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-207/2010;
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-151/2012;
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gegužės mėn. 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-71/2012;
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio mėn. 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-2/2010;
16. Panevėžio apygardos teismo 2008 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1NTA-00114-349/2008;
17. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. lapkričio 6 d. prašymas dėl prejudicinio sprendimo priėmimo byloje Nr. A-442-1582-12;
18. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. liepos 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵⁵⁶-2254-2011;
19. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. kovo 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴²-1464/2011;
20. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P146-200/2011;
21. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. vasario 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁶⁶²-124/2011;
22. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. kovo 1 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. R63-70/2011;
23. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. vasario 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁵²⁵-18/2011;
24. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A⁴⁴²-1016/2009;
25. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-261-1448/2008;
26. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. rugsėjo 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A¹⁴⁶-2691/2011;

27. Tamavičiūtė, V. Prejudicinis sprendimas dėl Europos Sąjungos teisės akto galiojimo. *Socialiniai mokslai, teisė* (01 S), Vilnius: 2012;
28. Valutytė, R. Teisinės pasekmės pažeidus pareigą kreiptis į teisingumo teismą prejudicinio sprendimo. *Jurisprudencija*. 2010, 3(121). p. 177-194;
29. Vėgėlė, I. Nacionalinių teismų teisė ir pareiga kreiptis į Europos Bendrijų Teisingumo Teismą. *Jurisprudencija*. 2007, 7(97). P. 39-45.

SHOULD LITHUANIA BE HELD LIABLE FOR RARELY REQUESTING THE COURT OF JUSTICE OF EUROPEAN UNION TO GIVE A PRELIMINARY RULING?

Enrika Tamašauskaitė, Justas Greviškis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary

The purpose of this article is to decide whether Lithuania suitably exercises the duty arising from the Article 267 of Treaty on the Functioning of the European Union and probability of being liable for the breach of it.

Lithuania joined the European Union more than 8 years ago and during this period national courts of Lithuania had enough practice of requesting Court of Justice of the European Union for preliminary rulings. The impulse for this work came from the fact that in 2001 European Commission took action against Sweden for not properly performed duty of national courts to request Court of Justice of the European Union for preliminary rulings. According to European Commission, liability of Sweden was based on conditions referred below: a) rare practice of requesting for preliminary rulings; b) absence of national regulations for procedure of national courts requesting Court of Justice of the European Union for preliminary rulings; c) unsubstantiated rejections of persons requests for preliminary rulings.

*By analysing case law of national courts of Lithuania and comparing it to Latvia and Estonia, it comes to conclusion that national courts request Court of Justice of the European Union for preliminary rulings rather often. Also, these preliminary rulings have substantial impact on Lithuania legal system. In addition, there are codified norms for procedure of applying to the Court of Justice. Finally, rejections to apply for preliminary rulings given by national courts of Lithuania are thoughtful and rely on conditions provided in Court of Justice of the European Union case *CILFIT v Ministero della Sanita*.*

Taking into consideration all the arguments mentioned above, authors of this article may conclude that Lithuania suitably exercises the duty to request Court of Justice of the European Union for preliminary ruling and there is no risk to be liable for the breach of this duty.

Keywords: *Preliminary ruling, Treaty on the Functioning of the European Union, CILFIT v Ministero della Sanita Case No. C-283/81.*

EUROPOS SĄJUNGA – FEDERACIJOS LINK?

Vadimas Maksimenka, Paulius Uosis

El. p.: v.maksimenka@gmail.com, pauliusuosis@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

Anotacija. *Vyksta diskusija, ar Europos Sąjungą (toliau – ES arba Sąjunga) galima vadinti tarptautine organizacija, ar konfederacija, ar federacija, o gal net sui generis darinium. Šiuo straipsniu siekiama parodyti vienos iš paminėtų formų – federacijos – požymių Sąjungoje dinamiką, t. y. straipsnyje analizuojama istorinė federalizmo požymių Sąjungoje raida ir tendencijos bei pateikiami argumentai dėl tolimesnės ES raidos perspektyvos. Straipsnio pradžioje aptariami svarbiausi federacinės valstybės požymiai. Vėliau minėtieji požymiai Europos Sąjungoje analizuojami suskirstant juos į du laikotarpius: nuo vieningos Europos idėjos iki ES sukūrimo ir nuo jo iki šių dienų. Paskutinėje straipsnio dalyje, atsižvelgiant į Sąjungos raidos tendencijas, nagrinėjama, ko galima tikėtis artimiausioje ateityje.*

Reikšminiai žodžiai: *Europos Sąjunga, federacija, konfederacija, integracija, Lisabonos sutartis, euro zona.*

ĮVADAS

Temos aktualumas: 2012 m. rugsėjo 12 d. Europos Komisijos pirmininkas J. M. Barroso pareiškė, kad Europos Sąjunga galiausiai turėtų tapti valstybių federacija⁵¹. Nepaisant to, jog toks pasisakymas apie Europos federacijos idėją sukėlė nemažai atgarsių Europos bendruomenėje, ši idėja nebuvo nauja. Toks vieno Europos lyderių paraginimas įpareigoja diskutuoti apie federalinę Europą tiek retrospektyviai, tiek su perspektyva į ateitį. Diskusiją sustiprina tai, kad federalistinės Europos idėjos yra palaikomos ir kitų Europos visuomenės veikėjų bei valstybių narių lyderių. 2012 m. spalio mėnesį buvęs Belgijos ministras pirmininkas ir dabartinis liberalų frakcijos Europos parlamente (toliau – EP) lyderis G. Verhofstadtas pažymėjo, kad: „vienintelė realistiška išeitis yra sukurti federalinę sąjungą, federalinę Europą“⁵². 2012 m. birželį panašią nuostatą patvirtino ir Vokietijos kanclerė A. Merkel⁵³. Nepaisant epizodinių publicistinių straipsnių, pasirodžiusių Lietuvos žiniasklaidoje, mūsų žiniomis, Europos Sąjungos kaip federacijos tema Lietuvos mokslininkų darbuose nebuvo detalai

⁵¹ President Barroso Calls for a Federation of Nation States and Announces Blueprint for Deeper Economic and Monetary Union. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/president/news/archives/2012/09/20120912_1_en.htm (prisijungimo laikas: 2012-10-03).

⁵² „For Europe!“ Book Makes the Case for a Federal Europe. Prieiga per internetą: <http://www.euronews.com/2012/10/01/for-europe-book-makes-the-case-for-a-federal-europe/> (prisijungimo laikas: 2012-10-03).

⁵³ Germany Offers Vision of Federalism for The European Union. Prieiga per internetą: http://www.washingtonpost.com/world/europe/germany-offers-vision-of-a-more-perfect-european-union/2012/06/27/gQAILtk6V_story.html (prisijungimo laikas 2012-10-03).

nagrinėta. Paminėtinas tik E. Jarašiūnas. Bet galima išskirti tokius užsienio valstybių autorius, rašiusius panašia tema: R. D. Kelemenas, J. Pinderis, J. M. Joselino, ir A. Marciano. Lietuviškos mokslinės doktrinos nepakankamumas ir aukščiau paminėti neseni įvykiai bei įtakingų asmenų pasisakymai leidžia teigti, kad Europos Sąjungos, kaip federacinės valstybės, arba federalinės Europos tema yra aktuali ne tik mokslininkams, studentams, bet ir kitiems visuomenės nariams.

Šio straipsnio tikslas: atskleisti Sąjungos teisinėje sistemoje įtvirtintus federacinei valstybei būdingus požymius ir išsiaiškinti, ar ES gali būti vertintina kaip federacija.

Straipsnio objektas: Europos Sąjungos sutarčių naujovės ir Teisingumo Teismo praktika susijusi su federacijos požymiais.

Darbe naudojami metodai: loginis, analitinis, lyginamasis, teleologinis ir sisteminis.

1. FEDERACINĖS VALSTYBĖS SAMPRATA IR BRUOŽAI

Oksfordo universiteto žodyne federacija apibrėžiama dvejopai⁵⁴: 1. kaip grupė subjektų, turinčių bendrą centrinę valdžią, bet tuo pat metu turinčių savarankiškumo ir nepriklausomybės vidaus reikaluose; 2. organizacijų sąjunga, kurioje mažesnės grandys turi tam tikrą vidinę autonomiją. Taigi, federacija susideda iš kelių valstybinių junginių, pati valstybės sandara nėra vienalytė, ją sudaro subjektai, turintys tam tikro savarankiškumo kai kuriais klausimais. Valstybė jungia visus subjektus, kurie gali būti žemės, kantonai, valstijos ir pan. Tai sukuria decentralizuotą valstybę, kurioje valstybinė valdžia sukoncentruojama ne viename centre, taip priartinant valdžią arčiau šalies gyventojų ir tokiu būdu pasiekiant didesnį efektyvumą, kas ypač aktualu didesnėse valstybėse. Be to, federacinė valstybės sandara yra geriausias būdas suvienyti istorine, kultūrine, tautine, ar dar kokia kita prasme skirtingas teritorijas.

Toliau galima išskirti, jog federacijos subjektai gali turėti savo konstituciją bei valdžios institucijas. Per šį požymį pasireiškia federacijos subjektų savarankiškumas, bet tai nereiškia, jog federacijos subjektų teisė gali prieštarauti federacijos teisei. Šis savarankiškumas nėra absoliutus, o tik dalinis, tam tikroje srityse. Taigi, federacijos subjektai turi teisę priimti teisės aktus federalinės valdžios kompetencijai nepriskirtose srityse, tačiau šie aktai turi neprieštarauti centrinės valdžios teisės viršenybės principui.

Aukščiausia įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios priklauso federacinės valstybės institucijoms, nes teisiniu požiūriu federalinės valdžios priimami teisės aktai turi viršenybę prieš federacijos subjektų priimtus teisės aktus, o ir federacijos subjektų kompetencija ribojama konstitucijos bei federalinių įstatymų. Federacinei konstitucijai ir jos teisei yra subordinuota federacijos narių teisė. Be to, federacinėse valstybėse federalinių teismų sprendimai yra privalomi atskiriems federacijos subjektams.

Apibendrinant šiuos du požymius galima daryti išvadą, jog federacijoje egzistuoja dvių atskirų lygių valstybinės valdžios sistema – federacijos subjektų valdžios institucijos (veikiančios tik atitinkamo subjekto teritorijos ribose) ir federalinės valdžios institucijos (veikiančios visos valstybės mastu). Tai ir yra federalizmo principas.

⁵⁴ „federation“. *Oxford Dictionaries Online*. Prieiga per internetą: <http://oxforddictionaries.com/definition/english/federation?q=federation> (prisijungimo laikas: 2012-10-03).

Kitas požymis – dviejų rūmų parlamentas yra išvestas iš federacinės valstybės sandaros dvilypumo. Vieni rūmai būna renkami tiesiogiai federacijos piliečių, atstovų skaičius šiuose rūmuose būna proporcingas federacijos subjekto gyventojų skaičiui. Tuo tarpu antrieji federacinės valstybės parlamento rūmai būna sudaromi iš federacijos subjektų renkamų atstovų, t. y. visi federacijos subjektai, nepriklausomai nuo jų gyventojų skaičiaus, turi po tiek pat atstovų šiuose parlamento rūmuose.

Federacijos subjektai neturi valstybėms būdingo suvereniteto, jie turi tik federacijos deleguotą savarankiškumą, kurio apimtis siauresnė nei valstybių suvereniteto, be kita ko, pasaulinė praktika yra tokia, kad federaciją sudarantys subjektai dažniausiai neturi teisės vienašališkai atsiskirti.

Federacijoje dauguma sprendimų yra priimami balsų dauguma (dažniausiai paprasta dauguma), o ne kvalifikuota dauguma arba vieningai, kaip tai yra būdinga konfederacijoms. Taigi konfederacijoje daugumos sprendimų priėmimas yra apsunkintas. Tuo tarpu federacijoje vieningas sprendimo priėmimas irgi galimas, tačiau tik dėl pačių svarbiausių klausimų, tokių kaip federalinės konstitucijos keitimas, naujų subjektų priėmimas ir panašiai.

Bendra pinigų politika taip pat gali būti vienas iš federacijos požymių, kadangi šioje srityje realizuojamas subjektų savarankiškumas ir federacijos viršenybė, nes subjektai gali patys vykdyti pinigų politiką, tačiau jie yra prižiūrimi centrinės valdžios.

Be aukščiau išvardintų požymių, galima paminėti ir kitus tiek federacinėms, tiek ir unitarinėms valstybėms būdingus požymius, tokius kaip bendra valiuta ir pilietybė.

Taigi, apibendrinant galima išskirti tokius federacijos požymius: ji susideda iš kelių valstybinių junginių; aukščiausia įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teismo valdžia priklauso federacinėms valstybės institucijoms; subjektai turi teisę turėti savo konstituciją, savo aukščiausiąją įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teismo instituciją; federacijos ir jos subjektų teises ir pareigas nustato federacijos konstitucija; federacinės valstybės turi dviejų rūmų parlamentą; jos subjektai neturi valstybei būdingo suvereniteto ir teisės vienašališkai atsiskirti nuo federacijos; dauguma sprendimų federacijoje priimami balsų dauguma, o ne vieningai.

2. FEDERACIJOS IDĖJA IR POŽYMIŲ RAIDA EUROPOS BENDRIJOSE

1946 m. Ciuriche, W. Churchillis savo kalboje paminėjo „Jungtinių Europos Valstijų“ idėją. Susiskaldžiusioje Europoje tokia vieningumo idėja buvo labai sunkiai įsivaizduojama, tačiau nepaisant visų aplinkybių kryptis atrodė lyg ir aiški – federacinė valstybė. Ši frazė buvo judėjimo pradžia, nes 1947 m. buvo įkurtas to paties W. Churchillio remiamas Vieningos Europos judėjimas, pasisakantis už tarpvyriausybinių bendradarbiavimą. Greta jo Paryžiuje buvo įsteigta Europos federalistų sąjunga. Vieningos Europos idėjos atsiradimas ir plėtra buvo sąlygota poreikio sparčiau plėtoti pokario ekonomiką, liberalizuoti prekybą, išvengti naujo ginkluoto konflikto, sukurti atsvarą Rytų blokui; grąžinti jos prastą įtaką tarptautinėje bendrijoje.

Nepaisant W. Churchillio iškeltos idėjos, tikrąjį pamatą Europos integracijai padėjo du prancūzai – ekonomistas Ž. Mone ir R. Šumanas. Abu jie siūlė apriboti atskirų šalių suverenitetą. 1950 m. gegužės mėn. 9 d. buvo paskelbta Šumano deklaracija, kurioje buvo išdėstytos vieningos Europos sukūrimo sąlygos ir tikslai. Pagrindinė sąlyga, kuri galėjo lemti vieningos Europos sukūrimą, buvo Vokietijos ir Prancūzijos susitaikymas. Tik esant

santaikai tarp didžiųjų Europos valstybių buvo galima politinė bei ekonominė visos Europos Sąjunga. 1952 m. įsigaliojo Europos anglių ir plieno bendrijos steigimo sutartis (EAPB), kurios tikslas buvo bendra anglių ir plieno pramonė. Nors sutarties šalimis buvo viso labo šešios šalys – Belgija, Italija, Liuksemburgas, Nyderlandai, Prancūzija ir Vokietija, tai buvo žingsnis, leidęs siekti vieningos Europos, pirmą kartą istorijoje sukuriant viršnacionalinio pobūdžio bendriją. Nuo šios šakinės sutarties prasidėjo integracijos stiprėjimas.

1952 m. buvo sudarytas Bendrijos steigimo sutarties projektas, kurio tikslas buvo užtikrinti valstybių narių išorės politikos koordinavimą ir laipsniškai kurti bendrą rinką, kol galiausiai 1957 m. Romoje tos pačios EAPB šalys pasirašė sutartis, kuriomis prie EAPB buvo įsteigtos Europos ekonominė bendrija (EEB) ir Europos atominės energijos bendrija (Euratomas). Tai viršnacionaliniai dariniai, turintys bendras institucijas, primenančias federalinę valdžią federacijoje, nes Bendrijų institucijos joms suteiktos kompetencijos ribose galėjo priimti teisės aktus, tiesiogiai privalomus vykdyti šalims narėms. Teisingumo Teismas šių teisės aktų ribose, galėjo priimti valstybėms narėms privalomus sprendimus. Tokiu būdu valstybės savanoriškai apribojo savo suverenitetą, tačiau daugelyje sričių galutinis sprendžiamasis balsas buvo paliktas šalių narių kompetencijai. Autorių nuomone, šioje vietoje reikia atkreipti dėmesį į Teisingumo Teismą, kaip vieną iš federacijos atributų. Jis turi galimybę spręsti ginčus tarp EB institucijų ir valstybių narių bei tarp valstybių narių tarpusavyje ir tokia Teismo kompetencija atkartoja federacinėms valstybėms būdingą valdžios modelį. Pavyzdžiui, JAV Aukščiausiasis teismas taip pat turi teisę nagrinėti ginčus tarp centrinės valdžios institucijų ir valstijų bei valstijų tarpusavyje ginčus. J. M. Joselino ir A. Marciano nuomone tokios Teisingumo Teismo galios yra būtinos kuriant federalinę teisinę tvarką Europos Sąjungoje⁵⁵.

Po Bendrijų sukūrimo Europos Bendrijų Teisingumo Teismas priėmė du principinę reikšmę turinčius sprendimus. Pirmasis buvo priimtas 1963 m. „Van Gend & Loos“ byloje, kurioje teismas pabrėžė, jog Bendrija (EEB) – tai nauja *sui generis* teisinė tvarka, dėl kurios valstybės narės sutiko apriboti savo suverenias teises⁵⁶. Savanoriškas valstybių narių suvereniteto apribojimas centrinės (Bendrijų) valdžios naudai gali būti tapatinamas su federacijos subjektų veiksmais, kuriais federalinei valdžiai perduodami įgaliojimai. Pavyzdžiui, 13 buvusių Britų karūnos kolonijų įkūrė JAV federaciją, perduodamos jai dalį savo suvereniteto. Antrajame sprendime, priimtame 1964 m. byloje „Costa prieš Enel“, teismas pabrėžė, kad Bendrijos (EEB) teisė viršesnė už nacionalinę teisę⁵⁷. Bendrijos teisės viršenybė galima vertinti kaip požymį, atitinkantį federalinės valdžios viršenybės principą prieš federacijos subjektų valdžią.

Siekiant toliau koordinuoti trijų Bendrijų (EAPB, EEB, Euratomas) veiklą, 1967 m. buvo priimta Sujungimo sutartis. Joje numatyta, kad Bendrijos turės ne tik bendras Tarybą ir Komisiją⁵⁸, bet ir bendrą biudžetą bei bendrą finansavimo politiką. Autorių nuomone, centralizavus valdžią buvo sukurtas atitikmuo federalinei valdžiai federacijoje, kadangi federacinėse valstybėse yra viena aukščiausioji valdžia, įgyvendinanti suverenitetą apibrėžtoje teritorijoje.

⁵⁵ Josselin, J. M., Marciano, A. How the Court Made a Federation of the EU // *The Review of International Organizations*, Volume 2, Issue 1, March 2007.

⁵⁶ Byla 26/62 NV *Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen* [1963].

⁵⁷ Byla 6/64 *Flaminio Costa v E.N.E.L.* [1964].

⁵⁸ Iki šios sutarties pasirašymo Bendrijos turėjo bendrą Asamblėją ir Teisingumo Teismą.

Iki 1979 m., kuomet įvyko pirmieji tiesioginiai visuotiniai rinkimai į Europos parlamentą, jo nariai buvo paskiriami valstybių narių nacionalinių parlamentų. Tiesioginiai EP rinkimai svarbūs, nes federacinėse valstybėse yra įprasta, kad federalinė įstatymų leidžiamoji valdžia susideda iš dviejų rūmų parlamento – vieni rūmai susideda iš federacijos piliečių atstovų, kurie renkami tiesiogiai, o kiti rūmai atstovauja federacijos subjektus. Nesant tiesioginių EP rinkimų negalima būtų kalbėti apie ES „įstatymų leidžiamosios valdžios“ analogiją teisės aktus priimančiai valdžiai federacijose. Šiuo atveju Europos Sąjungoje piliečių atstovu yra EP. Tuo tarpu Taryba susideda iš valstybių narių atstovų, kas leidžia tiesti paralelę su federacinės valstybės įstatymų leidžiamąja valdžia. ES atliktų reformų pagrindu J. Pinderis padarė išvadą, kad: „Tai kad beveik pusė ES teisės aktų, kaip ir ES biudžetas yra priimami šių institucijų bendru sutarimu, panašu į federacinės valstybės, piliečiams atstovaujantiems parlamento rūmams suteiktus įgaliojimus; įskaitant vykdomosios valdžios kontrolę, ir dalyvavimą jos formavime“⁵⁹. Taigi, tiesioginiai EP rinkimai buvo pirmas, bet ne lemiamas veiksnys leidęs EP ir Tarybos sąveiką *de facto* vertinti kaip federalinėse valstybėse įprastą dviejų rūmų parlamentą.

1985 m. buvo priimtas Suvestinis (Vieningas) Europos aktas⁶⁰. Į šią sutartį buvo įtraukti ne tik Europos Bendrijų steigimo sutarčių pakeitimai, bet ir į Bendrijų kompetenciją nepatenkantis valstybių susitarimas koordinuoti savo užsienio politiką. Pagrindiniai dalykai, kuriuos galima būtų akcentuoti – susitarimas sukurti bendrą Europos rinką, Bendrijos kompetencijos išplėtimas. Atskirai paminėtinas ir sprendimų Taryboje priėmimo kvalifikuota balsų dauguma išplėtimas, kadangi iki tol beveik visi sprendimai buvo priimami vieningai. Analizuojant pasaulio praktiką tampa aišku, kad dauguma sprendimų (išskyrus, pavyzdžiui, tokias sritis kaip Konstitucijos keitimas) federacijos institucijose yra priimami paprasta ar kvalifikuota balsų dauguma, bet ne vieningai. Vienbalsiškumas – tarptautinės organizacijos bruožas, o sprendimų priėmimas balsų dauguma būdingas valstybei⁶¹ (taip pat ir federacinei). Federacinėse valstybėse federacijos subjektai neturi teisės vetuoti centrinės valdžios jai suteiktos kompetencijos ribose priimamų sprendimų.

Apibendrinant galima pasakyti, kad jau iki ES sukūrimo valstybės narės padėjo tvirtus pamatus federalizmui Europos Bendrijose, stiprinant viršnacionališkumo elementus. Prie pagrindinių federalizmo požymių, įtvirtintų šiame etape, galima paminėti tokius, kaip valstybių narių dalies suvereniteto atsisakymas, Bendrijos teisės viršenybės pripažinimas, ypatingas Teisingumo Teismo vaidmens įtvirtinimas, tiesioginiai Europos Parlamento rinkimai ir vieningo sprendimo priėmimo atsisakymas kai kuriose srityse.

3. FEDERACIJOS POŽYMIŲ RAIDA NUO EUROPOS SĄJUNGOS ĮKŪRIMO

Mastrichto sutarties pasirašymas 1992 m. žymi naują vieningos Europos raidos etapą – Europos Bendrijos pagrindu įsteigiama Europos Sąjunga. Ši sutartis labai paskatino tiek ekonominį, tiek politinį integracijos procesą. Sąjungai buvo keliami tokie tikslai: i) Sukurti teritoriją be vidinių sienų, įsteigti ekonominę ir valiutų sąjungą; ii) Ginti ES interesus tarptautinėje arenoje, ypač įgyvendinant bendrą užsienio ir saugumo

⁵⁹ Pinder, J. Steps Towards a Federal European Parliament // *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 35:1, 2000, p. 20.

⁶⁰ Single European Act [1986] OJ L169/1.

⁶¹ Jarašiūnas, E. Europos Sąjungos teisinio kvalifikavimo problemos // *Jurisprudencija*, Nr. 18(4) 2011. p. 1332.

politiką; iii) Stiprinti ES valstybių piliečių teisių ir interesų apsaugą, įvedant ES pilietybę; iv) Plėtoti glaudų bendradarbiavimą teisėsaugos ir vidaus reikalų srityse; v) Pilnai laikytis ES teisės sistemos ir jos papildymų. Sutartimi buvo išlaikyta tendencija stiprinti EP galias: pavyzdžiui, Parlamentas įgavo veto teisę; EP galėjo kontroliuoti Komisiją – jo patvirtinimas tapo būtinas prieš valstybėms narėms skiriant Komisijos pirmininką ir narius kaip kolegialią instituciją; EP 2/3 balsų dauguma galėjo pareikšti nepasitikėjimą Komisija *in corpore*. Šitaip EP įgavo Komisijos skyrimo ir kontrolės įgaliojimus. Kadangi pagal Komisijos atliekamas funkcijas ją galima priskirti prie vykdomosios valdžios, tai jos formavimo tvarka patvirtina ankstesnę išvadą, jog EP ir Taryba (sudaroma ES valstybių narių atstovų) atitinka federacinės valstybės parlamentą, įgyvendinantį Komisijos kontrolę. Tai, su tam tikrom išlygom, patvirtina vienos iš federacinių valstybių pavyzdys: Rusijos federacijoje piliečių tiesiogiai renkama Valstybės Dūma dalyvauja Vyriausybės (vykdomosios valdžios) formavime ir vykdo jos veiklos kontrolę (Rusijos Federacijos konstitucijos 111, 114, 117 str.)⁶².

Įgyvendinant Mastrichto sutarties siekį dėl ekonominės ir pinigų sąjungos įsteigimo, buvo sukurta sistema, kuri primena federacinėse valstybėse esančią tvarką. Jos veikimo principas toks, kad valstybės narės (kaip ir federacijos subjektai) pačios atsakingos už savo ekonomines politikas ir privalo jas koordinuoti laikantis nustatytos finansinės ir biudžetinės tvarkos, o ES (kaip ir federalinė valdžia) vykdo šios politikos priežiūrą.

Valstybėms būdingas pilietybės institutas *de jure* buvo įtvirtintas ir ES. Svarbu, kad su ES pilietybe yra siejamas ir tam tikrų teisių bei pareigų atsiradimas. Federacijoje nepriklausomai nuo asmens santykio su federacijos subjektu, jis vis vien laikomas bendros valstybės piliečiu. Taip pat ir Sąjungoje nepriklausomai nuo to, kokios ES valstybės narės pilietis yra asmuo, jis vis tiek turi bendrą ES pilietybę.

Taigi įsteigus Europos Sąjungą buvo aiškiai išreikšta pozicija išėiti už ekonominės integracijos ribų, kadangi tapo aišku, jog ekonominė integracija neįmanoma be socialinių ir žmogaus teisių užtikrinimo.

Mastrichto sutartyje buvo numatyta įvesti bendrą piniginių vienetą, siekiant užtikrinti kainų stabilumą ir rinkos ekonomiką. 1999 m. sausio 1 d. vienuolika ES valstybių narių pradėjo keisti savo nacionalines valiutas į ES bendrą valiutą – eurą, taip sukurdamos euro zona. Šiuo metu euro zona išsiplėtė iki septyniolikos narių, o kitos valstybės deda pastangas prie jos prisijungti (pvz., Latvijos vyriausybė priėmė nutarimą, kuriuo iškeltas tikslas įstoti į euro zoną 2014 m. sausio 1 d.)⁶³. Taigi palaipsniui visos Europos Sąjungos narės įsives eurą, išskyrus Jungtinę Karalystę, Daniją ir Švediją⁶⁴. Tikėtina, kad esant palankiai visuomenės nuomonei, pastarosios valstybės taip pat ateityje gali pa-

⁶² Конституция Российской Федерации // Публикуется с учетом поправок, 30 декабря 2008 г. N 7-ФКЗ.

⁶³ 2006-03-06 Latvijos vyriausybės nutarimas Nr. 148 „Dėl Latvijos nacionalinio euro įvedimo plano“. Prieiga per internetą: <http://www.eiro.lv/faili/struktura/A8D716083449001352037633.pdf> (prisijungimo laikas: 2012-12-05).

⁶⁴ Jungtinė Karalystė ir Danija turi teisę neprisiungti prie euro zonos, jeigu jos parlamentiniu balsavimu ar referendumu nusprendė kitaip. Tuo tarpu pagal Švedija stojimo sutartį ji yra įsipareigojusi prisijungti prie euro zonos kai tik atitiks visus būtinas kriterijus. Vienas iš šių kriterijų yra dvejus metus būti valiutų kursų mechanizmo (angl. *Exchange rate mechanism II*) dalyve. Prisijungimas prie šio mechanizmo yra savanoriškas, tačiau Švedija jame nedalyvauja.

keisti savo nuomonę ir prisijungti prie euro zonos⁶⁵. Federacinės valstybės neišivaizduojamos be bendros valiutos, kuria būtų galima atsiskaityti visoje federacijos teritorijoje. Galiausiai euro zona – tai dar viena viršnacionališkumo apraiška ES, kadangi visų šios zonos valstybių narių nacionalinių bankų funkcijos, tokios kaip bendros pinigų politikos formavimas, yra perduodamos Europos centriniam bankui, vos tik valstybė prisijungia prie šios zonos. Federacinėse valstybėse pinigų politika taip pat yra formuojama centrinės valdžios.

Po euro įvedimo buvo ruošiamasi ES plėtrai į rytus. Pasiruošimas šiai plėtrai buvo pagrindinis 2001 m. Nicos sutarties tikslas. Buvo baiminamasi, kad po Sąjungos plėtros dėl didėjančio šalių skaičiaus bus sunkiau pasiekti vieningų sprendimų. Todėl buvo išlaikyta tendencija kiekviena ES reformų sutartimi vieningo sprendimų priėmimo Taryboje procedūrą keisti kvalifikuota balsų dauguma. Nicos sutartimi tokie pakeitimai įvesti 30-yje sričių⁶⁶. Naujosios sritys apėmė klausimus, susijusius su ekonomine ir socialine sanglauda (tuometinis EEB steigimo sutarties⁶⁷ (toliau - EEBSS) 159 str.), struktūriniais fondais (EEBSS 161 str.), bendra prekybos politika (EEBSS 133 str.) ir t.t. Taigi Sąjungoje palaipsniui įsitvirtina federacijoms būdingas sprendimų priėmimo mechanizmas.

Po Nicos sutarties buvo siekiama priimti Sutartį dėl Konstitucijos Europai⁶⁸, kuri turėjo iš pagrindų reformuoti Sąjungos teisinę santvarką. Ši sutartis nebuvo priimta, bet jos reformas tęsė Lisabonos sutartis, kuri *mutatis mutandis* (atsisakant valstybėms būdingų simbolių ir pan.) buvo ta pati Sutartis dėl Konstitucijos Europai. Yra manančių, kad Lisabonos sutartis yra tam tikros, nors ir nelabai stiprios, bet vis tiek federacijos pagrindas⁶⁹.

Visų pirma, Lisabonos sutartimi buvo įtvirtinta nuostata, kad ES tampa juridiniu subjektu – Europos Sąjungos sutarties⁷⁰ (toliau - ESS) 47 str. – kuris gali sudaryti tarptautines sutartis su trečiosiomis šalimis ir tarptautinėmis organizacijomis (Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo⁷¹ (toliau - SESV) 216, 217, 218 str.). Kaip jau buvo minėta, visos pasaulio federacijos turi atskirą nuo federacijos subjektų juridinio asmens subjektiškumą. Maastrichto sutarties B straipsnyje įtvirtinta, kad vienas iš Sąjungos tikslų yra „įtvirtinti savo identitetą tarptautinėje arenoje“. Anot P. Schoutete ir S. Andoura: „<...> siekiant šio tikslo ES turėjo būti pripažinta kaip tarptautinis juridinis asmuo, ta-

⁶⁵ Buvusio Ekonominės ir pinigų politikos komisaro J. Almunijos pasisakymas dėl Didžiosios Britanijos. Prieiga per internetą: <http://in.reuters.com/article/2009/02/02/almunia-britain-euro-idINL225326220090202> (prisijungimo laikas: 2012-12-21); Glöm euron, Reinfeldt. Prieiga per internetą: <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article1377536.ab> (prisijungimo laikas: 2012-12-21).

⁶⁶ Qualified majority voting. Prieiga per internetą: http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/nice_treaty/nice_treaty_majority_en.htm (prisijungimo laikas: 2012-10-03).

⁶⁷ Consolidated Version of the Treaty Establishing The European Community [2002] OJ C 325/35.

⁶⁸ Treaty Establishing a Constitution for Europe [2004] OJ C310/01.

⁶⁹ Europos federacija Lietuvos išlikimo pagrindas. Prieiga per internetą: <http://www.atgimimas.lt/Diskusija/Europos-Federacija-Lietuvos-islikimo-pagrindas> (prisijungimo laikas: 2012-10-03).

⁷⁰ Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos. [2010] OL C83/01.

⁷¹ *Ibid.*

čiau Mastrochto sutartimi tai nebuvo padaryta⁷². Po Lisabonos sutarties Sąjunga pakeitė Europos Bendriją – perėmė jos teises bei pareigas (ESS 1 str.) ir tapo aiškiu tarptautiniu partneriu. Lisabonos sutarties naujovės suteikė ES „pilnavertį“ teisių ir pareigų kompleksą veikti tarptautinėje arenoje, kurį turi visos federacinės valstybės.

Federalizmo požymių stiprėjimą Sąjungoje taip pat pagrindžia Lisabonos sutartimi dar labiau išplėsta ES sprendimų priėmimo balsų dauguma principo apimtis. Šioje sutartyje numatyta, kad vienbalsiškumo arba kitaip – vieningo sprendimo priėmimo principas, nustos galioti 62-ose ES reguliuojamose politikos srityse⁷³, tokiose kaip imigracija (SESV 79 str.), kultūra (SESV 167 str.), energetika (SESV 194 str.) ir t.t. Taigi dėl glaudesnės ES integracijos Sąjungos narės vis labiau praranda teisę vetuoti joms nepriimtinius sprendimus, o tai suteikia akstiną federalizmo stiprėjimui.

Reikia paminėti, kad Lisabonos sutartimi buvo žengtas vienas žingsnis, kuris įtvirtino visiškai priešingą Sąjungos narių teisę, nei įprastai yra suteikiama federacijos subjektams. Tai yra ES valstybių narių teisė išstoti iš Sąjungos. Iki Lisabonos sutarties valstybės narės tokios teisės, *expressis verbis* įtvirtintos sutartyje, neturėjo, t. y. nebuvo formalus išstojimo mechanizmas. ES istorijoje pasitaikė vienintelis atvejis, kai ši teisė buvo įgyvendinta. 1985 m. vasario 1 d. Grenlandija po referendumo paliko Europos Sąjungą ir taip tapo pirmąja teritorija, pasitraukusia iš ES. Po Lisabonos sutarties įvestų naujovių ESS 50 straipsnyje yra numatyta, kad: „bet kuri valstybė narė pagal savo konstitucines nuostatas gali nuspręsti išstoti iš Sąjungos“. Kaip jau minėta, tuo metu nebuvo formalus išstojimo mechanizmas, todėl dėl Grenlandijos išstojimo buvo sudaryta speciali sutartis, iš dalies pakeičianti kai kurių Europos Bendrijų steigimo sutarčių taikymą Grenlandijai. Dar vienas federacijai nebūdingas atvejis buvo tas, kad Nicos sutartyje buvo įtvirtinta valstybių narių teisių suspendavimo galimybė, t. y. Taryba galėjo sustabdyti atitinkamos valstybės narės teises, kylančias iš Europos Bendrijų steigimo sutarčių, įskaitant tos valstybės narės vyriausybės atstovo Taryboje balsavimo teises (ESS 7 str.). Suspendavimas turėjo būti kaip bausmė valstybėms už sunkius ir nuolatinius ES teisės pažeidimus. Nieko panašaus nerasime nei vienoje pasaulio federacijoje.

2009 m. Vokietijos Konstitucinis teismas apibūdino ES kaip „suverenų nacionalinių (vok. *staatenverbund*) valstybių asociaciją“⁷⁴. Šiuo požiūriu ES panašėja į valstybių konfederaciją, o ne į federaciją. Apibendrinant galima teigti, kad tiek išstojimas, tiek subjektų teisių suspendavimas, tiek ir Sąjungos subjektų suvereniteto išlaikymas nėra federacijai būdingi požymiai, todėl darytina išvada – tam tikrose srityse paliekami seni arba įtvirtinami nauji federalizmui nebūdingi požymiai, tačiau tai tik vieninteliai atvejai. Bendra tendencija vis dėl to yra viršnacionališkumo didinimas kiekvienoje Europos Sąjungos teisine tvarka keičiančioje sutartyje ir federalizmo požymių stiprinimas Sąjungoje.

Taigi, grįžtant prie straipsnio pradžioje išskirtų federacinės valstybės požymių, galima teigti, jog šiuo metu ES susideda iš kelių subjektų; Sąjungoje aukščiausia valdžia tam tikrais klausimais priklauso jos institucijoms; valstybės narės turi savo konstitucijas, įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias; kaip ir federacinių valstybių konstitucijos, ES pirminė teisė nustato Sąjungos ir valstybių narių tarpusavio

⁷² Schoutete P., Andoura S. The Legal Personality of the European Union // *In Studia Diplomatica* Vol. LX: 2007, n°1, p. 1.

⁷³ Heeger K., Comparison of the 2007 Lisbon Treaty with the earlier EU Constitution // *EUWatch*, issue 8, October 2007, p. 29-77.

⁷⁴ Vokietijos Konstitucinio teismo 2009-06-30 sprendimas Nr. 2 BvE 2/08.

santykį bei kompetencijos ribas; Sąjungoje dauguma sprendimų priimami balsų dauguma, o ne vieningai; EP ir Taryba kartu atitinka federacinių valstybių dviejų rūmų parlamentą. Mūsų nuomone, tendencijos dėl federacijos ir toliau ryškėja. Įdomu paminėti amerikiečių profesorius R. D. Kelemeno, besispecializuojančio lyginamojo federalizmo bei ES teisės ir politikos tyrinėjimuose, mintį: „Europos Sąjunga turi visus būtinius federacinės sistemos atributus. <...> Šokiruoja tai, kad daugybė mokslininkų Europos Sąjungoje vis vien priešinasi jos, kaip federacijos, tyrinėjimui, kai dauguma šiuolaikinių mokslininkų, tokių kaip J. Bednar, M. Filippovas, D. McKayus, R. De Figueiredo ir B. Weingastas pripažįsta ES federacine sistema“⁷⁵. Manytina, kad su šiuo požiūriu negalima sutikti, nes ES šiuo metu nėra federacinė valstybė (ar sistema), kadangi federacijos samprata Europoje ir JAV yra skirtinga ir, kaip parodo atlikta analizė, ES atitinka daugumą, bet ne visus federacijos požymius. Šiuo metu Sąjunga laikytina kvazi-federacine sistema. Taigi J. M. Josselino ir A. Marciano nuomonė, jog Europos Sąjunga pamažu tampa federacija⁷⁶, yra pagrįsta.

4. ATEITIES PERSPEKTYVOS

Vertinant ES raidos perspektyvas, galima išskirti tris scenarijus: tolesnė integracija, stagnacija arba dezintegracija. Ateities įvykių vertinimas visada yra subjektyvus ir jo negalima vertinti kaip objektyvių prognozių.

Esant stagnacijai iš esmės situacija neturėtų keistis, viskas liktų taip, kaip yra aprašyta šio straipsnio 3 dalyje. Tuo tarpu integracijos didėjimas gali sukelti skirtingus padarinius, t. y. ES taptų federacine valstybe, arba, nepaisant integracijos, vis vien išliktų valstybių narių sukurta *sui generis* teisinė tvarka. Didinant integraciją su tikslu sukurti „Europos federaciją“, kyla poreikis imtis tokių reformų:

- i. Valstybės narės privalėtų perduoti visą savo suverenitetą naujai susikursiančiai federacinei valstybei – Europos federacijai.
- ii. Federacijos subjektai turėtų skirti daugiau lėšų federaliniam biudžetui. K. Maniko teigimu: „Dabar ES biudžetas yra 1 proc. nuo valstybių narių BNP. JAV jis yra apie 20 proc.“⁷⁷.
- iii. ESS 42 str. įtvirtinta Bendroji saugumo ir gynybos politika (BSGP) turi būti sustiprinta sukuriant nuolatinę ES kariuomenę.
- iv. Instituciniai pakeitimai: EP ir Taryba turi būti *de jure* įtvirtinti kaip dviejų rūmų parlamentas; formaliai įtvirtinta Prezidento institucija; Teismų sistema turi būti reorganizuota – išplėtos galimybės kreiptis į ES Teisingumo Teismą, kuris tam tikrais atvejais taptų kasacine instancija.
- v. Formaliai turi būti patvirtinti valstybiniai simboliai (vėliava, himnas, herbas ir t.t.).

Labai įdomūs Vokietijos laikraščio „Der Spiegel“ paskelbti Vokietijos analitinio centro „Prognos“ studijos rezultatai, kuriuose pateikti skaičiavimai, jog Graikijos, Ispanijos, Portugalijos ir Italijos pasitraukimas (ar jų išmetimas) iš euro zonos sukeltų katastrofiškus padarinius. Pasak ekonomistų, apytiksliai 17,2 trilijonų eurų nuostolių patirtų

⁷⁵ Kelemen, R. D. Built to Last? The Durability of EU Federalism, Prieiga per internetą: <http://www.princeton.edu/~smeunier/Kelemen%20Memo.pdf> (prisijungimo laikas: 2012-11-28).

⁷⁶ Josselin, J. M., Marciano, A. *Supra* note 5.

⁷⁷ *Supra* note 19.

ne tik Europos Sąjungos šalys, pavyzdžiui Vokietija ir Prancūzija, tačiau ir kitos pasaulio valstybės, tokios kaip JAV ar Kinija, kurios taip pat yra investavusios savo lėšas į ES⁷⁸.

Reikia paminėti, kad tolesnė integracija galima ir nekuriant federacines valstybes. Pagrindinė kliūtis jai atsirasti yra valstybių narių suvereniteto perdavimo problema. E. Jarašiūno nuomone, „dalyvavimas ES nepaneigia valstybių narių suvereniteto. ES valstybės narės kaip buvo, taip ir lieka suvereniomis valstybėmis – visateisėmis tarptautinės bendruomenės narėmis. Susitarimas bendrai tvarkyti tam tikras ES steigiančiose sutartyse apibrėžtas visuomenės gyvenimo sritis nereiškia suverenumo atsisakymo ir išnykimo. Tik pati valstybė gali nuspręsti dalyvauti ar nebedalyvauti bendros Europos kūrimo projekte.“⁷⁹ Tai vienas svarbiausių argumentų, kodėl ES galutinai taip ir netaps federacija – ES narės išlieka suverenios valstybės. Be to, daugelio jų Konstitucijose yra nustatyti labai griežti reikalavimai norint atsisakyti savo suvereniteto. Lietuvos atveju, Konstitucijos 148 str. skelbia: „Konstitucijos 1 straipsnio nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik referendumu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę.“⁸⁰ Tai reiškia, kad jeigu Lietuva norėtų įstoti į Europos federaciją už tai turėtų pasisakyti bent apie 1,8 mln. Lietuvos piliečių iš visų apytiksliai 2,4 mln.⁸¹, turinčių rinkimų teisę. Tokie reikalavimai daro šios Konstitucijos nuostatos keitimą sunkiai įgyvendinimu praktikoje. Kitose Europos valstybės taip pat nustatyta ap sunkinta suvereniteto atsisakymo procedūra. Reikia paminėti, kad sprendimui Sąjungai tapti federacija turėtų pritarti visos valstybės narės. Remiantis „Eurostat“ duomenimis, 2012 m. gegužės mėn. ES palankiai vertino tik 31 proc., o nepasitikėjo 60 proc. respondentų⁸². Remiantis tokiais duomenimis, šiuo metu praktiškai neįmanoma, kad visose valstybėse šie balsavimai būtų sėkmingi.

Pagrindinėmis ES dezintegracijos priežastimis ateityje galėtų būti: dažnai daromos valstybių narių sutarčių išlygos; nesugebėjimas surasti vieningą visų ES narių nuomonę; nesuitvarkymas su ekonomine, politine ar kitokia krize; valstybių narių tarpusavio nepasitikėjimas; didėjantis ES piliečių nepasitenkinimas ES.

Apibendrinant, Europos Sąjungos integracijos procesai nulėmė valstybių narių tarpusavio priklausomybę, todėl galima teigti, kad ateityje būtų sunku tikėtis mažėjančio Europos Sąjungos integracijos lygio, valstybių narių išstojimo iš euro zonos ar net pačios ES. Labiau tikėtina stagnacija arba tolesnė integracija, tačiau nesukuriant federacines valstybes.

⁷⁸ Study Warns Euro Exit of Southern Nations Could Cost 17 Trillion Euros. Prieiga per internetą: <http://www.spiegel.de/international/europe/study-warns-euro-exit-of-southern-nations-could-cost-17-trillion-euros-a-861775.html> (prisijungimo laikas: 2012-10-03).

⁷⁹ Jarašiūnas, E. *Supra* note 11, p. 1330.

⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992 Nr. 33-1014.

⁸¹ Gyventojų skaičius metų pradžioje. Prieiga per internetą: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3010202&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=3765&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=> (prisijungimo laikas: 2012-12-07).

⁸² Public Opinion in the European Union (klausimas „A134“). Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_anx_en.pdf (prisijungimo laikas: 2012-11-16).

IŠVADOS

1. Federacijai būdingi tokie požymiai: ji susideda iš kelių valstybinių junginių; aukščiausia įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teismo valdžia priklauso federacinėms valstybės institucijoms; subjektai turi teisę turėti savo konstituciją, savo aukščiausiąją įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę instituciją; federacijos ir jos subjektų teisės ir pareigas nustato federacijos konstitucija; federacinės valstybės turi dviejų rūmų parlamentą; jos subjektai neturi valstybei būdingo suvereniteto ir teisės vienašališkai atsiskirti nuo federacijos; dauguma sprendimų federacijoje priimami balsų dauguma, o ne vieningai.
2. Laikotarpiu iki Europos Sąjungos sukūrimo galima išskirti tokius federalizmo požymius: valstybių narių dalies suvereniteto atsisakymas; Bendrijos teisės viršenybės pripažinimas; ypatingas Teisingumo Teismo vaidmens įtvirtinimas; tiesioginiai Europos Parlamento rinkimai ir vieningo sprendimo priėmimo Taryboje atsisakymas.
3. Po ES įkūrimo buvo išlaikyta federalizmo požymių stiprinimo tendencija. Dabartinė ES teisinė tvarka atitinka daugumą išskirtų federacinės valstybės požymių, pavyzdžiui – ES pirminė teisė nustato Sąjungos ir valstybių narių tarpusavio santykį bei kompetencijos ribas, kaip ir federacijų konstitucijos; Sąjungoje vis daugiau sprendimų priimami balsų dauguma, o ne vieningai; EP ir Taryba kartu atitinka federacinių valstybių dviejų rūmų parlamentą. Nors ES atitinka daugumą federacijos požymių, bet joje taikoma federacijai nebūdinga subjektų išstojimo ar jų suspendavimo galimybė bei valstybių narių suvereniteto išlaikymas neleidžia jos vertinti kaip federacinės valstybės. Dėl šios priežasties ES laikytina tam tikra federacinės valstybės atmaina (kvazi-federacija).
4. Federacijos požymių stiprėjimas ir besiplečianti integracija nulėmė valstybių narių tarpusavio priklausomybę. Manytina, kad tolesnė ES raida eis stagnacijos arba didesnės integracijos keliu, bet taip ir nesukuriant federacinės valstybės, nes tam trukdo sunkiai įgyvendinamas visiškas valstybių narių suvereniteto perdavimas Sąjungai.

LITERATŪRA

1. 2006-03-06 Latvijos vyriausybės nutarimas Nr. 148 „Dėl Latvijos nacionalinio Euro įvedimo plano“. Prieiga per internetą: <http://www.eiro.lv/faili/struktura/A8D716083449001352037633.pdf> (prisijungimo laikas: 2012-12-05).
2. Byla 26/62 *NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen* [1963].
3. Byla 6/64 *Flaminio Costa v E.N.E.L.* [1964].
4. Consolidated Version of the Treaty Establishing The European Community [2002] OJ C325/35.
5. Europos federacija Lietuvos išlikimo pagrindas. Prieiga per internetą: <http://www.atgimimas.lt/Diskusija/Europos-Federacija-Lietuvos-islukimo-pagrindas> (prisijungimo laikas: 2012-10-03).
6. Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos. [2010] OL C83/01.
7. „federation“. *Oxford Dictionaries Online*. Prieiga per internetą: <http://oxforddictionaries.com/definition/english/federation?q=federation> (prisijungimo laikas: 2012-

- 10-03).
8. „For Europe!“ Book Makes the Case for a Federal Europe. Prieiga per internetą: <http://www.euronews.com/2012/10/01/for-europe-book-makes-the-case-for-a-federal-europe/> (prisijungimo laikas: 2012-10-03).
 9. Germany Offers Vision of Federalism for The European Union. Prieiga per internetą: http://www.washingtonpost.com/world/europe/germany-offers-vision-of-a-more-perfect-european-union/2012/06/27/gJQAILtk6V_story.html (prisijungimo laikas: 2012-10-03).
 10. Gyventojų skaičius metų pradžioje. Prieiga per internetą: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3010202&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=3765&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=> (prisijungimo laikas: 2012-12-07).
 11. Heeger K., Comparison of the 2007 Lisbon Treaty with the earlier EU Constitution // *EUWatch*, issue 8, October 2007, p. 29-77.
 12. Jarašiūnas, E. Europos Sąjungos teisinio kvalifikavimo problemos // *Jurisprudencija*, Nr. 18(4) 2011. p. 1323-1347.
 13. Josselin, J. M, Marciano, A. How the Court Made a Federation of the EU // *The Review of International Organizations*, Volume 2, Issue 1, March 2007, p. 59-75.
 14. Kelemen, R. D. Built to Last? The Durability of EU Federalism. Prieiga per internetą: <http://www.princeton.edu/~smeunier/Kelemen%20Memo.pdf> (prisijungimo laikas: 2012-11-28).
 15. Конституция Российской Федерации // Публикуется с учетом поправок, 30 декабря 2008 г. N 7-ФКЗ.
 16. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992 Nr. 33-1014.
 17. Pinder, J. Steps Towards a Federal European Parliament // *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 35:1, 2000, p.13-20.
 18. President Barroso Calls for a Federation of Nation States and Announces Blueprint for Deeper Economic and Monetary Union. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/president/news/archives/2012/09/20120912_1_en.htm (prisijungimo laikas: 2012-10-03).
 19. Public Opinion in the European Union (klausimas „A13.4“). Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_anx_en.pdf (prisijungimo laikas: 2012-11-16).
 20. Qualified majority voting. Prieiga per internetą: http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/nice_treaty/nice_treaty_majority_en.htm (prisijungimo laikas: 2012-10-03).
 21. Schoutheete P., Andoura S. The Legal Personality of the European Union // *In Studia Diplomatica* Vol. LX: 2007, n°1, p. 1-8.
 22. Single European Act [1986] OJ L169/1.
 23. Study Warns Euro Exit of Southern Nations Could Cost 17 Trillion Euros. Prieiga per internetą: <http://www.spiegel.de/international/europe/study-warns-euro-exit-of-southern-nations-could-cost-17-trillion-euros-a-861775.html> (prisijungimo laikas: 2012-10-03).
 24. Treaty Establishing a Constitution for Europe [2004] OJ C310/01.
 25. Vokietijos Konstitucinio teismo 2009-06-30 sprendimas Nr. 2 BvE 2/08.

EUROPEAN UNION – TENDING TO BECOME A FEDERATION?

Vadimas Maksimenka, Paulius Uosis

Mykolas Romeris University

Summary

There is a debate whether European Union (further - EU) is international organization, confederation, federation or sui generis subject. In this article the EU is analysed through the system of federation features.

The following features of federation were deduced: it consist of few federation subjects; highest legislative, executive and judiciary powers belongs to the federal institutions; federation subjects has a right to have their own constitutions, legislative, executive or judiciary institutions; all rights and duties of federation and its own subjects stated in federal constitution; federal parliament consists of two houses (bicameral system); federation subjects don't have sovereignty typical for states, they only have autonomy; day-to-day decisions are made by majority voting. This system was used through article.

From its inception, the EU has always experienced ongoing changes, made by reform treaties. In the period until the Maastricht treaty the idea of unified Europe was followed by European Community establishment treaties, which was "supranational" organisation. The features of federation in that time weren't obvious, as they were still developing. The primacy of EU law over national law, direct elections of EU Parliament, strong role of Court of Justice, were a few "federal-like" features. After the treaty of Maastricht European countries became even more integrated. Therefore, today the EU shows resemblance to a federal state: many decisions acceptable by majority voting; Council and Parliament of EU similar to bicameral parliament in federal states. But still the EU can't be called federal state, as the states remains sovereign.

Signs of strengthening federation features in the EU and expanding integration lead to interdependence of Member States. It is assumed that in near future integration the EU will stagnate or it will increase, but without transforming to a federal state, as the transfer of sovereignty of Member States to the EU is nearly impracticable.

Keywords: *European Union, federation, confederation, integration, Lisbon treaty, euro zone.*

LINGUA FRANCA POREIKIS IR GALIMYBĖS EUROPOS SAJUNGOJE

Algirdas Medeikis

Tel. +370 654 20378, el. p. algirdas.medeikis@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

Anotacija. *Šiame darbe nagrinėjamos bendrosios Europos Sąjungos kalbos įvedimo galimybės instituciniu ir neinstituciniu lygmeniu, atsižvelgiant į oficialius statistinius*

duomenis. Toliau, aptariamas institucinės biurokratinės sistemos lankstumo ir efektyvumo kėlimas, įvedus Sąjungos institucijose bendrą darbo kalbą bei kuriama vizija, kaip šis procesas turėtų vykti. Galiausiai, svarstoma, kokia kalba turėtų būti paskelbta vartotina bendravimui tarp asmenų, kurių gimtosios kalbos yra skirtingos.

Reikšminiai žodžiai: bendroji kalba, *lingua franca*, kalbų sąjunga, euro-integracija, kalbų politika, Eurobarometro tyrimas.

ĮVADAS

Temos aktualumas ir problemos esmė. Kiekvienas istorinis laikotarpis turi savų iššūkių. Šių laikų didžiausia Europos Sąjungos problema yra ekonominė. Pastaruoju metu tapo itin svarbu, kad neadekvačiai leidžiamos lėšos būtų panaudotos efektyviau. Vienas iš būdų tai padaryti – kalbų politikos persvarstymas įvedant *lingua franca*⁸³ doktriną, tokiu būdu išnaudojant šių dienų realijas Sąjungos gilesnės integracijos skatinimui. Lietuvoje diskusijos dėl šios idėjos poreikio ir galimybių nėra. Buvęs Jungtinių Amerikos Valstijų ambasadorius Danijai Edward Elliot Elson, yra sakęs „Didžiausia Europos Sąjungos problema – bendrosios kalbos nebuvimas. Tai kenkia Sąjungos vystimuisi ir integracijai“⁸⁴. Vieningos Europos piliečiams turi būti suteikta galimybė laisvai bendrauti vienas su kitu. Institucijos turi riboti neadekvatų lėšų švaistymą.

Tyrimo objektas – bendrosios užsienio kalbos poreikis ir galimybės Europos Sąjungoje instituciniu ir neinstituciniu lygmeniu.

Tyrimo metodai – statistinė analizė, mokslinės literatūros analizė, empirinis tyrimas, loginis – analitinis tyrimas.

Tyrimo tikslas – nustatyti, ar pirmosios bendros užsienio kalbos mokymo Europos Sąjungos šalyse unifikavimas, realiai ir pastebimai prisidėtų prie Sąjungos progreso bei išsiaiškinti, ar šis pokytis neužgožtų tautų unikalumo ir įvairumo principų.

Lingua franca galimybę Europos Sąjungoje savo darbuose svarstė Robert Philipson (Language policy and education in the European Union), Victor Ginsburgh, Schlomo Weber (How Many Languages Do We Need? The Economics of Linguistic Diversity); Anthony Pym (Exploring Translation Theories), Adrienn Karoly (Language Policy in the European Union) ir kiti. Tačiau šie autoriai svarstė daugiausia anglų kalbos naudojimo Europos Sąjungos institucijose galimumu. Platesnio svarstymo, atsižvelgiant į kitų kalbų galimybę bei naudojimą neinstituciniu lygmeniu nėra. Šios diskusijos trūkumas yra rimta kliūtis tolimesniam Sąjungos progresui.

1. LINGUA FRANCA POREIKIS EUROPOS SĄJUNGOJE

2012 m. atliktas Eurobarometro tyrimas nustatė, kad 69% Europos Sąjungos piliečių pasisako už tai, kad Sąjungos gyventojai turėtų mokėti vieną bendrą kalbą⁸⁵. 77% apklaustųjų mano, kad kalbų mokymosi skatinimas turėtų būti Sąjungos priorite-

⁸³ *Lingua franca* yra bet kuri kalba, vartojama susikalbėti tarp žmonių, kurių gimtosios kalbos yra skirtingos. Terminas vartojamas kalbant apie situacijas, kai naudojama kalba nei vienam iš ja šnekančiųjų nėra gimtoji.

⁸⁴ Podkalicka A. Lost in Translation? Language policy, media and community in the EU and Australia: some lessons from the SBS. – Krakow: B.A. Uniwersytet Jagiellonski. 2007. P. 26.

⁸⁵ Special Eurobarometer 386. Europeans and their Languages. Report. – Brussels. European Commission. 2012. P. 9.

tinė politikos kryptis⁸⁶. Į klausimą kodėl yra naudinga mokytis užsienio kalbos, 61% piliečių atsakė, kad tai gali praversti ieškant darbo užsienyje, 53% teigė, kad antroji kalba reikalinga darbo metu, 47% atsakė, kad užsienio kalba yra naudinga atostogaujant⁸⁷.

Esminis privalumas įgyvendinus *lingua franca* idėją – tai efektyvi galimybė darbo jėgai migruoti Europos Sąjungos teritorijoje. Efektyvi, šiuo atveju, reiškia ne vien dabar galiojančios Šengeno erdvės suteikiamų galimybių panaudojimą, bet kartu ir palengvinimą šią galimybę įgyvendinant – neabejotinai įsidarbinimo bei įdarbinimo galimybės yra kur kas platesnės, kai tradiciškai skirtingakalbį šalių piliečiai gali laisvai komunikuoti darbo procese. Šiuo metu atitinkamiems šakų specialistams bandant save realizuoti kitų Europos šalių rinkose, iškyla rimta problema – kalbos barjeras. Vargu, ar rinkoje būtų galima rasti specialistų mokančių visas 23 Europos Sąjungos oficialias kalbas (neatsižvelgiant į virš 60 neoficialių kalbų ar tarmių). Tai yra rimta problema, trukdanti asmenims save realizuoti optimaliausioje darbo pozicijoje. Čia sukuriama darbo efektyvumas yra pats didžiausias, tokiu būdu santykinai labiausiai keldamas visos Europos Sąjungos ekonomikos galią. Sukūrus galimybę visoms darbo santykių šalims – darbdaviui, darbuotojui ir visuomenei – laisvai komunikuoti, būtų įmanoma efektyvesnė darbo jėgos distribucija, kuri, manytina, pastebimai prisidėtų prie ekonominio Sąjungos augimo. Galima šį darbo jėgos judėjimą palyginti su JAV esančiomis darbo rinkos ypatybėmis. Nesant kalbos barjero, JAV piliečiai yra neapriboti tik savo valstijos darbo pasiūla. Jie dažnai geresnių darbo perspektyvų ieško kitose valstijose, tokiu būdu suteikdami sau galimybę rasti tinkamiausią darbo vietą, kurioje esant jis atliktų efektyviausią darbą ir sukurtų daugiausiai pridėtinės vertės savo šaliai. Tai yra viena iš esminių aplinkybių, kuri suteikia JAV ekonomiškai pirmaujančios individualios valstybės statusą pasaulyje.

Vienas iš svarbiausių ekonomikos sektorių – turizmo sektorius – turėtų tendenciją pastebimai išsiplėsti, didėjant turistų skaičiui Sąjungos viduje. Tokiam augimui įtakos turėtų galimybės suprasti ir susikalbėti bendra užsienio kalba įvedimas. Sąjungos piliečius skatinant mokytis kalbos, paplitusios ne tik tarp šalių narių, bet ir už Sąjungos ribų, būtų keliamas bendrijos turistinis patrauklumas trečiųjų šalių piliečiams, kartu įtraukiant tų šalių kapitalą į vietinę rinką. Minėtina, kad Europos Sąjunga pasaulyje pirmauja pritrauktų užsienio turistų skaičiumi (šis skaičius siekia apie 40% pasaulio turistų⁸⁸), ir vienas iš bendrijos prioritetų yra šios pozicijos išlaikymas⁸⁹.

Turizmas skatina įvairių ūkio šakų vystimąsi, gaminant turistams patrauklius produktus ir teikiant jų pageidautinas paslaugas. Ši pramonė sukuria daugiau kaip 5% Sąjungos bendro vidaus produkto (toliau BVP), apie 1,8 milijono įmonių dirba apie 5,2% visos bendrijos darbo jėgos (maždaug 9,7 milijonų darbo vietų)⁹⁰. Prie statistikos pridėjus netiesiogiai su turizmu susijusius ekonominius sektorius, apskaičiuotas turizmo indėlis į BVP sudarymą yra žymiai didesnis: turizmas sukuria daugiau kaip 10% Europos

⁸⁶ Ten pat.

⁸⁷ Ten pat, P. 7.

⁸⁸ Communication from The Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions. – Brussels. European Commission. COM(2010) 546 final. P. 3.

⁸⁹ Lisabonos sutartyje numatytas oficialus sąjungos siekis skatinti konkurencingumą turizmo srityje (Lisabonos sutarties 2e straipsnis).

⁹⁰ Supporting European tourism. European Commission// http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/index_en.htm (prisiungimo laikas: 2012-09-27)

Sąjungos BVP ir apie 12% darbo jėgos⁹¹. Šalių narių piliečių skatinimas mokytis *lingua franca*, ypač jei toji kalba pakankamai populiari pasaulyje tarp turizmą propaguojančių tautų, indėlių į Sąjungos biudžetą didėjant turizmo apimtims galėtų papildyti bent keletu procentinių punktų. Tai taip pat leistų kurti naujas darbo vietas, mažinant Europos Sąjungos bendrą nedarbo lygį.

Reikėtų pasvarstyti ir apie galimybę supaprastinti Europos Sąjungos biurokratinį aparatą, vietoje 23 Sąjungos oficialiųjų kalbų įvedus vieną institucinę. Reikia pripažinti, kad tai turėtų būti itin sudėtingas moralinis klausimas Europos Sąjungai. Nors šis siekis yra itin sunkiai įgyvendinamas, ekonominės ir integracinės naudos faktorius yra akivaizdus. Buvęs Prancūzijos ministras pirmininkas Lionel Jospin, yra sakęs „Siekiant skatinti Europos integracijos procesą, turime gerinti jau egzistuojantį Sąjungos institucinį mechanizmą, sustiprinti bendradarbiavimą, darant jį labiau lankstų ir efektyvų. Tai leis judėti greičiau ir toliau... Mums visiems aišku, kad šitas mechanizmas yra būtinas“⁹².

Europos Sąjungos valdymo aparate naudojant 23 kalbas, skirtingų kalbų kombinacijų, kurių kiekvienai reikia vertėjų paslaugų, yra net 506. Kalbų specialistams leidžiami Europos Sąjungos mokesčių mokėtojų pinigai, kurie galėtų būti panaudoti geriau, nei biurokratinio aparato gyvybingumui palaikyti. Bendrijai plečiantis ši problema taps vis opesne. Vadovaujantis Europos Komisijos pateikta statistika, metinis Europos Sąjungos vertimų biudžetas siekia apie 1mlrd. eurų⁹³. Tai sudaro apie 1% biudžeto, arba 13% Sąjungos administracinių išlaidų⁹⁴. Vidutiniškai apie 90 vertėjų kiekvienai kalbai dirba Sąjungos institucijose (bendras vertėjų skaičius 2,312)⁹⁵. Kai kurioms mažesnių kalbų atstovams, kaip pavyzdžiui maltiečiams, darosi gan sudėtinga rasti tiek daug kalbų specialistų, kuriuos galėtų įdarbinti šiose pozicijose. Maltiečiams kyla ir kitų problemų, kaip, pavyzdžiui, kiekvienam maltiečiui tai, kad jų kalba yra viena iš oficialiųjų Sąjungos kalbų, kasmet kainuoja po apytikriai 500 eurų⁹⁶.

72% visų Europos Sąjungos dokumentų yra leidžiami anglų kalba, kai 12% prancūzų ir tik 3% vokiečių kalbomis⁹⁷. 2011 m. Europos Sąjungos vertimų skyrius išvertė virš 2 mln. puslapių. Daugiausiai, net 12,3% vertimų buvo atlikta, verčiant dokumentus į anglų kalbą. Tuo tarpu mažiausiai vertimų teko maltiečių kalbai – tik 3,5%⁹⁸. Žinoma, ne visi Sąjungos dokumentai yra verčiami į visas 23 kalbas ir tai yra daroma dėl tos pačios kaštų mažinimo priežasties. Galime teigti, kad tai visų pirma nėra moraliai są-

⁹¹ Ten pat.

⁹² Quotes about the EU, the euro and Europe // <http://www.teameurope.info/node/19> (prisijungimo laikas: 2012-09-29)

⁹³ Languages. FAQs on multilingualism and language learning. European Commission// ec.europa.eu/languages/orphans/faq_en.htm#13 (prisijungimo laikas: 2012-09-30)

⁹⁴ FAQ - Translation/interpretation// http://en.nitobe.info/ld/od/tradukado_interpretado.php (prisijungimo laikas: 2012-09-30)

⁹⁵ Translation in figures. European Commission// http://ec.europa.eu/dgs/translation/whoweare/translation_figures_en.pdf (prisijungimo laikas: 2012-10-01)

⁹⁶ Ginsburgh V. and Weber S., How Many Languages do We Need? The Economics of Linguistic Diversity. – Princeton NJ: Princeton University Press, 2011. P. 83.

⁹⁷ EU translation policy ‚here to stay‘.// <http://www.euractiv.com/culture/eu-translation-policy-stay/article-170516> (prisijungimo laikas: 2012-10-02)

⁹⁸ Translation in figures. European Commission// http://ec.europa.eu/dgs/translation/whoweare/translation_figures_en.pdf (prisijungimo laikas: 2012-10-02)

žininga ne anglakalbių šalių piliečiams, nes, nesant vienos kalbos politikos Sąjungos institucijose, akivaizdžiai stebima kalbų naudojimo disproporcija. Tai ypač nesąžininga mažųjų kalbų atstovų atžvilgiu, nes jų kalbomis leidžiamų dokumentų beveik nėra, o tekstai verčiami į šias kalbas taip pat yra kur kas rečiau, nei, tarkim, anglų – vokiečių ar prancūzų – anglų kalbų atvejais.

Šias ir kitas nepaminėtas realijas galėtų akivaizdžiai sušvelninti *lingua franca* mokymo sistemos įvedimas bendrąjame. Įsigaliojus naujai mokymo sistemai, po keleto dešimtmečių būtų galima drastiškai sumažinti vertėjų, dirbančių Sąjungos institucijose, skaičių. Europos Sąjungos institucijų darbuotojams, gebant suprasti dokumentų tekstą bei susikalbėti tarpusavyje, nebelytų poreikio samdyti specialistus, kurie žodžiu ar raštu verstų tekstą.

2. IDĖJOS POBŪDIS IR SANTYKIS SU ESAMA EUROPOS SAJUNGOS KALBŲ POLITIKA

Unifikuotos kalbos idėja yra nepelnytai užmirštama. Dėl konkurencijos (ar jos nebuvimo) su tradicinėmis nacionalinėmis kalbomis vyksta nepakankamai debatų dėl *lingua franca* įgyvendinimo galimybių. Galima paminėti, kad nors Persų, Romos, Austrijos-Vengrijos ar Britų imperijos taip pat buvo daugiakultūrinės, šiose imperijose sėkmingai egzistavo bendroji dominuojančioji kalba. Tai nesukūrė preteksto užgožti nedominuojančių tautų identitetą. Tuo pačiu dominuojančioms šalims buvo suteikta galimybė vykdyti savo politiką kur kas paprasčiau ir efektyviau. Į šių imperijų praktiką turėtų būti atsižvelgta.

Europos Sąjunga pasisako už tautų identiteto išlaikymą, kuris labiausiai pasireiškia per nuo tautos neatsiejamą šios naudojamą kalbą. Pastaroji nuostata yra kertinė ir negali būti keičiama, net ir tuo atveju jei ateityje Sąjunga taptų federacine valstybe. Europinės kultūros ištakos siekia Antikos tradicijas, kurias vėliau inkorporavo Romos civilizacija. Taip pat didžiulę įtaką darė vikingų, slavų, keltų, net ir baltų kultūros. Europa yra tautų katilas ir vienas iš svarbiausių prerogatyvų yra išsaugoti šį katilą sudarančių tautų unikalumą.

Reikia pabrėžti, kad siūloma pirmosios užsienio kalbos unifikavimo idėja neprieštarauja tautų identiteto išsaugojimo principui. Šia idėja siekiama pakeisti individų mokymo strategiją švietimo sistemoje, įgyvendinant šią tvarką ugdymo įstaigose, visų pirma bendrojo lavinimo mokyklose. Vietoj to, kad individai galėtų pasirinkti užsienio kalbos dėstomą discipliną, jiems būtų imperatyviai nustatoma kokią užsienio kalbą privalu mokytis. Reikia pripažinti, kad tai yra tam tikras piliečių laisvių varžymas, tačiau tai nesukurtų naujo precedento. Laisvė pasirinkti mokymo disciplinas yra varžoma ir šiuo metu. Pavyzdžiui, matematikos, gimtosios kalbos, fizikos ir kiti mokslai yra privalomi (bent jau bazinis jų mokymas) visose Sąjungos valstybėse. Niekas neleidžia atsisakyti šių disciplinų, kadangi puikiai suprantama, jog tai yra universalūs mokslai ir jų naudingumas asmens gyvenime yra nediskutuotinas. Įgyvendinus šią idėją, prie imperatyvių mokymosi dalykų būtų pridėta dar viena bendranacionalinė disciplina – *lingua franca* kalba. Laisvė mokytis kitą norimą kalbą išliktų, tik ta kalba būtų antroji, teikiant pirmenybę *lingua franca* kalbai ir, žinoma, gimtajai kalbai.

Europos Sąjunga savo piliečius jau dabar skatina be gimtosios mokytis dar bent dvi užsienio kalbas. Sąjungos kalbų politikos tikslas – saugoti kalbų įvairovę ir skatinti mokytis kalbų ne tik dėl kultūrinės tapatybės ir socialinės integracijos priežasčių, bet

ir todėl, kad kelias kalbas mokantiems piliečiams lengviau pasinaudoti išsilavinimo ir įsidarbinimo galimybėmis. Tikslą mokėti gimtąją kalbą ir dar dvi kalbas 2002 m. kovo mėnesį Barcelonoje nustatė ES valstybių ir vyriausybių vadovai. Šią poziciją grindžia ir Europos regioninių ar mažumų kalbų chartija savo preambulėje pabrėžianti, kad daugiakalbystė turi būti siekiamybė, kalbų mokymosi skatinimas Europą gali tik suartinti ir padaryti dar vieningesne⁹⁹. Šios idėjos įgyvendinimas nėra kažkas naujo bendrijoje. Tai yra tik esamos kalbos politikos sekanti evoliucijos stadija, kurios reikalingumą sąlygoja sparčiai besikeičiantis pasaulis.

Ši idėja palaipsniui turi būti pristatinėjama visuomenei: pabrėžiami privalumai, nurodoma, kad bendra užsienio kalba Sąjungoje jokių būdu nekonkuruoja su šalių tradicinėmis nacionalinėmis kalbomis. Tai yra tik nauja privaloma bendranacionalinė disciplina, kurios mokoma ugdymo įstaigoms vykdamas savo veiklą. Pakankamai apie tai kalbant, visuomenėje turėtų atsirasti vis daugiau už *lingua franca* pasisakančių asmenų.

3. KALBŲ PRETENDUOJANČIŲ Į *LINGUA FRANCA* STATUSĄ BAZINĖ ANALIZĖ

Sprendimas, kokia kalba turėtų būti paskelbta Europos Sąjungos *lingua franca*, turėtų būti padarytas atsižvelgiant į visumą reikšmingų aplinkybių. Svarstant apie dirbtinės kalbos naudojimą Sąjungoje, reikėtų paminėti, kad labiausiai paplitusią dirbtinę kalbą – esperanto – pasaulyje moka apytikriai 300,000 žmonių, apie 150,000 jų gyvena Europoje¹⁰⁰. Esperanto buvo kuriama tam, kad taptų tautų susikalbėjimo įrankiu. Ji turi privalumų – kalba lengvai išmokstama, neutrali, santykinai populiari lyginant su kitomis dirbtinėmis kalbomis. Tačiau šios kalbos trūkumai nusveria privalumus. Esperanto moka tik 0.02% Europos Sąjungos piliečių. Tai rodo jos svetimumą Europos kultūrai. Taip pat ši kalba nėra pakankamai išvystyta, turinti tik apie 20,000 žodžių žodyną¹⁰¹ (pavyzdžiui, anglų kalba turi apie ketvirtį milijono žodžių¹⁰²). Nors esperanto atsirado 1887 m., ji vis dar netapo masiškai naudojama. Piliečiai nenoriai jos mokosi. Dėl šių priežasčių galimybės esperanto kalbą padaryti visuotine būtų labai keblios ir miglotos.

Mažųjų Europos Sąjungos kalbų galimybės tapti *lingua franca* yra dar sudėtingesnės. Šias kalbas bendrijoje moka santykinai nedidelė dalis žmonių (lyginant su anglų, vokiečių ir prancūzų). Taip pat, nei šios kalbos, nei šias kalbas vartojančios valstybės neturi daug įtakos (diskutuotinai) tarptautinėje arenoje. Mažųjų kalbų atstovai supranta ar turėtų suprasti susidariusią situaciją. Pavyzdžiui, jau dabar dauguma maltiečių, suprasdami, kad maltiečių kalba yra paplitusi tik jų šalyje, moka bent vieną užsienio kalbą.

Labiausiai paplitusi gimtoji kalba Europos Sąjungoje yra vokiečių. Dauguma šia kalba kalbančių asmenų gyvena Vokietijoje, Austrijoje, Liuksemburge. Jie sudaro apie

⁹⁹ European Charter for Regional or Minority Languages. Preamble. Strasbourg, 5.XI.1992.

¹⁰⁰ Should Esperanto be the language of Europe? // <http://www.debatingeurope.eu/2011/08/03/should-esperanto-be-the-language-of-europe/> (prisijungimo laikas: 2012-10-06)

¹⁰¹ Rosenberg M. Esperanto The International Language // <http://geography.about.com/od/culturalgeography/a/esperanto.htm> (prisijungimo laikas: 2012-10-07)

¹⁰² How many words are there in the English language? // <http://oxforddictionaries.com/words/how-many-words-are-there-in-the-english-language> (prisijungimo laikas: 2012-10-07)

16% Sąjungos gyventojų skaičiaus¹⁰³. Dar 11% bendrijos piliečių vokiečių moka kaip užsienio kalbą¹⁰⁴. Už Sąjungos ribų, vokiečių kalba naudojama rečiau. To priežastys gali būti įvairios. Visų pirma, Vokietijos vaidmuo kolonizacijos procese buvo kur kas menkesnis nei anglų, prancūzų, ispanų, portugalų ir kitų. Taip pat, ši kalba nėra laiko- ma tokia paprasta kaip anglų ar prancūzų. Vokiškai kalbančios šalys po abiejų pasaulinių karų neteko turėtos politinės galios. Vokietija ar Austrija nebeturėjo tokios pat svarbios įtakos priimant pasaulinės reikšmės sprendimus, kuriant tarptautines organizacijas, todėl šiuo metu tarptautinėje arenoje dominuoja prancūzų ir anglų kalbos. Minėtinai, kad vokiečių kalbės tautos nepasižymi žymiu savo kalbos protekcionizmu, todėl susidariusi situacija juos tenkina. Todėl, dauguma vokiečių, austrų ir liuksemburgiečių moka bent vieną užsienio kalbą.

Prancūzų kalbą Europos Sąjungoje moka 24% žmonių – 12% ji yra gimtoji, dar 12% ją moka kaip užsienio kalbą¹⁰⁵. Už Sąjungos ribų, daugiausiai šią kalbą vartoja Afrikos šalių bei didžiuosiuose vandenynuose esančių salų-valstybių gyventojai. Prancūzų tauta aktyviai siekia platinti savo kalbą už valstybės ribų. Ši tauta istoriškai išsiskiria savo nacionalistinėmis pažiūromis, ypač kai diskusija kyla apie jų gimtosios kalbos vartojimą. Šalies politikai taip pat palaiko šią poziciją. Tai sąlygojo, kad per keletą šimtmečių susikūrė tam tikra praktika naudoti prancūzų kalbą, kaip vieną iš darbinių įvairiuose tarptautinėse organizacijose. Tokia ji yra Europos Sąjungos Teisingumo Teisme, viena iš dviejų darbinių kalbų Europos Taryboje, NATO, OECD, viena iš trijų - Europos Komisijoje, Audito Rūmuose, Pasaulio Prekybos Organizacijoje, viena iš šešių - Jungtinių Tautų Organizacijoje ir t.t.¹⁰⁶

Angliškai kalbančių žmonių pasaulyje yra virš 1.1 mlrd.¹⁰⁷. Priklausomai nuo duomenų šaltinio, ji yra arba labiausiai paplitusi, arba antroji (po kinų mandarino kalbos) pagal paplitimą kalba pasaulyje. Anglų kalba *de jure* ar *de facto* kalbos statusą turi apie 60 valstybių, įskaitant tokias ekonomiškai stiprias šalis kaip Jungtinės Amerikos Valstijos, Kanada, Australija, Didžioji Britanija, Singapūras, Pietų Afrikos Respublika, Indija ir t.t.¹⁰⁸ Turizmo skatinimo siekiui tai palanki statistika. Europos Sąjungoje anglų kalba oficialios kalbos statusą turi Didžiojoje Britanijoje, Airijoje ir Maltoje. Ji yra gimtoji 13% bendrijos piliečių, dar 38% ją moka kaip užsienio kalbą¹⁰⁹. 19 iš 25 Sąjungos šalių (neįskaitant Didžiosios Britanijos ir Airijos) ji yra labiausiai paplitusi užsienio kalba¹¹⁰. Piliečiai ją noriai mokosi. Tai patvirtina Eurobarometro atliktas tyrimas, kuriuo metu,

¹⁰³ Special Eurobarometer 386. Europeans and their Languages. Report. – Brussels. European Commission. 2012. P. 5.

¹⁰⁴ Ten pat, P. 19.

¹⁰⁵ Ten pat.

¹⁰⁶ Karoly A. Language Policy in the European Union. Eger Journal of English Studies VIII. 2008. P. 130.

¹⁰⁷ English Speaking Countries.// http://the_english_dept.tripod.com/esc.html (prisijungimo laikas: 2012-10-08)

¹⁰⁸ Countries with English as an Official Language and the Language of Instruction in Higher Education.// http://www.ncsu.edu/grad/handbook/official_language_english.htm (prisijungimo laikas: 2012-10-09)

¹⁰⁹ Special Eurobarometer 386. Europeans and their Languages. Report. – Brussels. European Commission. 2012. P. 19.

¹¹⁰ Ten pat, P. 21.

67% apklaustųjų pasisakė, kad anglų kalba yra viena naudingiausių jiems, o 79% teigė, kad ji bus viena svarbiausių jų vaikams¹¹¹.

Anglų kalba lyderio poziciją užėmė dėl jos hegemonijos visuomenės informavimo priemonėse (ypač interneto ir televizijos), mokslo, technologijų, verslo ir kituose srityse. Didžiausią įtaką tam turėjo Jungtinės Amerikos Valstijos, jos ekonominė, politinė ir karinė galia. 70-80 % Sąjungoje rodomų filmų (serialų) yra amerikietiškos kilmės¹¹². Skandinavijos valstybėse ir Nyderlanduose šie filmai (serialai) rodomi su subtitrais. Kadangi, anglų kalba yra visuotinai pripažįstama, kaip nesunkiai išmokstama, subtitrų užtenka, kad visuomenė, valingai ar nevalingai, mokytųsi šios kalbos.

95 % Europos Komisijos projektų rengėjų projektus rengia angliškai, nors tik 13 % jų anglų kalba yra gimtoji¹¹³. Anot Abram de Swaan, tai natūrali didėjančio oficialių Sąjungos kalbų skaičiaus ir supratimo pasekmė, kadangi biurokratinis procesas tampa vis sudėtingesnis¹¹⁴.

Minėtina, kad, 85 % tarptautinių organizacijų anglų kalba yra viena iš darbinių kalbų¹¹⁵. Europos Sąjungos institucijose anglų turi oficialios darbinės kalbos statusą visur, išskyrus Europos Sąjungos Teisingumo Teismą. Nors, dažniausiai institucijose *de jure* darbinių kalbų yra keletas, *de facto* pagrindinė naudojama kalba yra anglų. Sąjungoje esant 23 oficialių kalbų, tai yra akivaizdus dominavimas. Galima teigti, kad šiuo atžvilgiu anglų turi *lingua franca* požymių. Susiklosčiusi situacija, teigtina, atitinka Sąjungos piliečių valią: 53 % jų pasisako už bendros kalbos įvedimą bendrijos institucijose (nesutinkančiųjų 20 %)¹¹⁶.

Atsižvelgus į tai kas išdėstyta, anglų kalba turi realiausias galimybes pretenduoti į *lingua franca* statusą. Lyginant su kitomis potencialiomis kalbomis, manytina, anglų kalbos pripažinimui *lingua franca* būtų mažiausiai prieštaraujančių Sąjungos valstybių (realiausias to kandidatės – Prancūzija ir Vengrija). Jei diskusijų metu nebūtų prieita bendros nuomonės dėl institucinės darbo kalbos subendrinimo, išlieka kalbų sąjungos sukūrimo galimybė, prie kurios savanoriškai jungtųsi atskiros valstybės, suprantančios, kad visuomenės gebėjimas bendrauti su kitų šalių visuomenėmis suteikia realios ekonominės bei euro-integracinės naudos.

Kriterijai sąlygojantys anglų kalbos pasirinkimą:

- kiltų mažesnis visuomenės pasipriešinimas, nei pasirinkus bet kokią kitą kalbą;
- kalbos nesudėtingumas;
- daugumos piliečių nuomone anglų kalba yra viena naudingiausių kalbų tiek jiems, tiek jų vaikų ateičiai;
- šia kalba Europos Sąjungoje, kaip ir pasaulyje, kalba daugiausiai žmonių;

¹¹¹ Ten pat, P. 75.

¹¹² Phillipson R. International Handbook of English Language Teaching. Part I. – New York: Springer. 2007. P. 124.

¹¹³ Balič T. The role of English as an administrative *lingua franca* in the EU institutions. – Mariboru. 2011. P. 15.

¹¹⁴ Karoly A. Language Policy in the European Union. Eger Journal of English Studies VIII. 2008. P. 137.

¹¹⁵ Crepaz K. The EU Language Policies: Between Multilingualism, Minority Language Protection and English as the New *Lingua Franca*. – Innsbruck. 2009. P. 100.

¹¹⁶ Special Eurobarometer 386. Europeans and their Languages. Report. – Brussels. European Commission. 2012. P. 9.

- turizmo skatinimo bei kvalifikuotos darbo jėgos pritraukimo didėjimo potencialas yra didesnis nei kitų kalbų;
- Europos Sąjungos piliečiams būtų kur kas paprasčiau susipažinti su naujausiais mokslo darbais, technologijomis, vykdyti verslą, naudotis internetu ir t.t.;
- Sąjungos institucijose jau dabar klestinti anglų kalbos hegemonijai, reikalingi pokyčiai būtų santykinai minimalūs;
- anglų kalba yra tapusi pagrindine darbo kalba daugumoje tarptautinių organizacijų. Tai yra tam tikras precedentas.

4. KALBŲ SĄJUNGA, KAIP ANALOGIJA EKONOMINEI PINIGŲ SĄJUNGAI. JOS BAZINĖS ĮGYVENDINIMO YPATYBĖS

1973 m. Kopenhagoje vykusiame Sąjungos vadovų susitikime, buvo pripažinta, kad Sąjungai reikia pabrėžti savo identitetą. Visuomenė turi laikyti save Sąjungos dalimi, kad būtų įmanomas sėkmingas Sąjungos gyvavimas. Praėjusio amžiaus aštuntajame dešimtmetyje buvo priimti Sąjungos šūkis, himnas, vėliava bei paskelbta Europos diena. Mastrichto sutartimi 1992 m. įsteigta oficiali Europos Sąjungos pilietybė. Pilietybė, kuri ne pakeičia esamos valstybių narių piliiečių pilietybės, bet ją papildo. Galima teigti, kad panašiai veiktų ir *lingua franca*, kuri nepakeistų gimtosios tautų kalbos, bet koegzistuotų greta jos.

1988 m. birželio mėn. Europos Sąjungos Vadovų Taryba patvirtino siekį nuosekliai kurti ekonominę ir pinigų sąjungą. Ji įpareigojo tuometinio Europos Komisijos pirmininko Jacques Delors vadovaujamą komitetą išnagrinėti ir pasiūlyti konkrečius etapus, leisiančius sukurti šią sąjungą. Komitetas išskyrė 3 etapus. Pirmojo etapo metu 1990 m. panaikinti kapitalo judėjimo tarp valstybių narių apribojimai. 1994 m. įgyvendintas antrasis ir galiausiai 1999 m. įvestas euras ir baigtas trečiasis ir galutinis ekonominės pinigų sąjungos kūrimo etapas.

Lingua franca idėja, galėtų būti įgyvendinama remiantis ekonominės pinigų sąjungos pavyzdžiu, vadovaujantis glaudesnio bendradarbiavimo mechanizmu, įtvirtintu Sutartyje dėl Europos Sąjungos veikimo. Turi būti aiškiai atskirtas institucinės ir neinstitucinės sistemos kūrimas. Neinstitucinės sistemos steigimo procesas turėtų būti analogiškas ekonominei pinigų sąjungai. Kaip ir pinigų sąjungos atveju, būtina numatyti etapus, kurie palaipsniui, sukurtų *lingua franca* mokymo sistemą, prie kurios galėtų prisijungti Europos Sąjungos narės. Kaip ir pinigų sąjunga, kalbų sąjunga būtų savanoriška. Šalys pačios turėtų nuspręsti, ar jos pasiryžusios šiam naujam Sąjungos integraciniam etapui.

Kalbų sąjungos sistemos kūrimas neturėtų būti sudėtingas procesas. Tačiau tam tikri pokyčiai reikalingi. Šalims pasiryžusioms prisijungti prie šios naujosios kalbų sąjungos, tektų keisti (ar koreguoti) savo švietimo įstatymus. Diskusija galėtų kilti dėl prisijungimo prie šios sąjungos atitikimo atskirų šalių konstitucijoms, tačiau manytina, kad *lingua franca* nekonkuruojant ir negalint konkuruoti su šalių nacionalinėmis kalbomis, šios diskusijos prieitų prie to paties rezultato – būtų nuspręsta, kad kalbų sąjunga yra legitimu.

Europos Sąjunga vykdo mokymosi visą gyvenimą programą. Mokymasis visą gyvenimą – svarbiausias UNESCO švietimo ir mokymosi principas. UNESCO mokymosi visą gyvenimą programa galėtų padėti asmenims nebesimokantiems ugdymo įstaigose tobulinti savo žinias bei neatsilikti nuo socialinių aktualijų. UNESCO, remia-

ma Sąjungos lėšomis, galėtų kuruoti nemokamas kalbų mokymosi programas atviras visiems, taip padėdama įgyvendinti *lingua franca* idėją kur kas greičiau. Būtų neapsiribota tik jaunuolių kalbiniu rengimu mokyklose ar universitetuose. Būtų skatinamas ir suaugusių asmenų mokslas, padedantis jiems naudotis konkurenciniu pranašumu mokant *lingua franca*. 2012 m. Eurobarometro atliktu tyrimu nustatyta, kad atsiradus galimybei 29% apklaustųjų būtų linkę dalyvauti tokiose apmokymuose¹¹⁷.

Institucinės *lingua franca* priėmimo procesas būtų kur kas ilgesnis ir sudėtingesnis. Nors neinstitucinė sistema būtų savanoriška, institucinėje to padaryti nebūtų įmanoma. Tačiau, minėtina, kad šiuo metu galima pastebėti tam tikrų užuominų, kai yra išskiriamos kelios darbinės kalbos Sąjungos institucijose. Dėl biurokratinio paprastumo Europos Komisijoje naudojamos anglų, prancūzų, vokiečių kalbos; Europos Teisingumo Teisme naudojama prancūzų kalba; Audito rūmuose naudojamos anglų, prancūzų, vokiečių kalbos; Europos centriniam banke naudojama anglų kalba; Europos investicijų banke naudojamos anglų ir prancūzų kalbos¹¹⁸. Akivaizdžiai yra suvokiamas biurokratinis tokios sistemos sudėtingumas ir bandoma tai bent minimaliai supaprastinti. Manytina, kad būtina žengti dar vieną žingsnį, ir vietoj 1-3 kalbų (23 kalbų Europos Taryboje; Europos Parlamente ar atskiruose komitetuose¹¹⁹) palikti vieną oficialią darbinę kalbą. Žinoma, sprendimas naudoti *lingua franca* turi būti vienbalsis. Artimuoju laikotarpiu ši galimybė, skirtingai nei neinstitucinėje sistemoje, yra vargu ar įmanoma. Tai lemia politinės priežastys. Tačiau, ilguoju laikotarpiu, vykstant nuolatiniams diskusijoms, tikėtina, šios priežastys gali išnykti.

Įgyvendinant šią idėją instituciniu lygmeniu, reiktų visgi padaryti išimčių. Virš nacionalinis Sąjungos pobūdis pasireiškia tuo, kad antriniais teisės šaltiniai – reglamentai, yra tiesiogiai taikomi valstybėse narėse. Jei šie reglamentai būtų leidžiami ne kiekvienos valstybės valstybine kalba, tai būtų teisės principo, leidžiančio atitinkamos šalies piliečiams susipažinti su teisės aktais jų nacionaline (valstybine) kalba, pažeidimas. Todėl, reglamentai turi būti verčiami į kiekvieną iš 23 Sąjungos oficialiųjų kalbų. Galimos ir kitos išimtys, kurios būtų nagrinėjamos diskusijų metu.

Europos Sąjungos patirtis rodo, kad viskas yra įmanoma. Europos ekonominės bendrijos ir Europos atominės bendrijos sukūrimas taip pat buvo sudėtingas procesas, kuris tapo įmanomas tik suradus kompromisą (Prancūzija nusileido ir sutiko su Europos ekonominės bendrijos įkūrimu, o kitos šalys mainais sutiko su EURATOM įsteigimu). Tad, manytina, kad būtina kelti *lingua franca* idėją ir diskusijų būdu ieškoti jos įgyvendinimo mechanizmų.

IŠVADOS

1. Dauguma Sąjungos piliečių pasisako už *lingua franca* įvedimą, kadangi šios doktrinos įgyvendinimas neabejotinai atneštų ekonominės naudos bei skatintų vienybę, laisvą asmenų judėjimą ir gilesnę euro–integraciją. Darbo judėjimas taptų kur kas efektyvesniu kartu keldamas Sąjungos ekonominę galią. Taip pat, būtų

¹¹⁷ Special Eurobarometer 386. Europeans and their Languages. Report. – Brussels. European Commission. 2012. P. 8.

¹¹⁸ Karoly A. Language Policy in the European Union. Eger Journal of English Studies VIII. 2008. P. 132.

¹¹⁹ Ten pat.

vykdomas oficialus siekis skatinti turizmą, kuris yra viena iš svarbiausių Sąjungos ekonomikos šakų, suteikiantis darbo vietą didelei daliai darbo jėgos.

2. Siūloma pirmosios užsienio kalbos unifikavimo idėja neprieštarauja tautų identiteto išsaugojimo ir kalbų įvairovės principams.
3. Lyginant anglų, vokiečių, prancūzų, mažųjų ir dirbtinių kalbų paskelbimo *lingua franca* galimybes, realiausiai į šią poziciją pretenduoja anglų kalba.
4. Kalbų sąjungos sukūrimas, kuris taptų analogija ekonominei pinigų sąjungai būtų gali būti laikomas *lingua franca* įgyvendinimo pavyzdžiu. Ši sąjunga būtų savanoriška ir kuriama palaipsniui.

LITERATŪRA

1. Balič T. The role of English as an administrative lingua franca in the EU institutions. – Mariboru. 2011.
2. Crepez K. The EU Language Policies: Between Multilingualism, Minority Language Protection and English as the New Lingua Franca. – Innsbruck. 2009.
3. Communication from The Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions. – Brussels. European Commission. COM(2010) 546 final.
4. Countries with English as an Official Language and the Language of Instruction in Higher Education. www.ncsu.edu/grad/handbook/official_language_english.htm.
5. English Speaking Countries. http://the_english_dept.tripod.com/esc.html.
6. EU translation policy „here to stay“. <http://www.euractiv.com/culture/eu-translation-policy-stay/article-170516>.
7. European Charter for Regional or Minority Languages. Preamble. Strasbourg, 5.XI.1992.
8. FAQ - Translation/interpretation. en.nitobe.info/ld/od/tradukado_interpretado.php.
9. Ginsburgh V. and Weber S., How Many Languages do We Need? The Economics of Linguistic Diversity. – Princeton NJ: Princeton University Press, 2011.
10. How many words are there in the English language? oxforddictionaries.com/words/how-many-words-are-there-in-the-english-language.
11. Karoly A. Language Policy in the European Union. Eger Journal of English Studies VIII. 2008.
12. Languages. FAQs on multilingualism and language learning. European Commission. ec.europa.eu/languages/orphans/faq_en.htm#13.
13. Phillipson R. International Handbook of English Language Teaching. Part I. – New York: Springer. 2007.
14. Podkalicka A. Lost in Translation? Language policy, media and community in the EU and Australia: some lessons from the SBS. – Krakow: B.A. Uniwersytet Jagiellonski. 2007.
15. Quotes about the EU, the euro and Europe. <http://www.teameurope.info/node/19>.
16. Rosenberg M. Esperanto The International Language. <http://geography.about.com/od/culturalgeography/a/esperanto.htm>.
17. Should Esperanto be the language of Europe? www.debatingeurope.eu/2011/08/03/should-esperanto-be-the-language-of-europe/.
18. Special Eurobarometer 386. Europeans and their Languages. Report. – Brussels. European Commission. 2012.

19. Supporting European tourism. European Commission. ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/index_en.htm.
20. Translation in figures. European Commission. ec.europa.eu/dgs/translation/whoware/translation_figures_en.
21. Treaty of Lisbon. 2007. Nr. C 306.

THE NEED AND POSSIBILITY OF *LINGUA FRANCA* IN THE EUROPEAN UNION

Algirdas Medeikis

Mykolas Romeris university

Summary

This scientific article discusses the possibility of a common language and (or) institutional working language (lingua franca) of the European Union. The demand for such evolutionary improvement comes from economical and euro-integrational purposes. As the non-institutional unification of a common language is possible in the near future, the opportunity of unification of the working language is far more difficult and could only be accepted in a longer term.

The acceptance of a common language would improve the flow of work force, increase the scale of European tourism, cut institutional spending and establish other important improvements, which would benefit the Union in the future. This article gives some statistical information about the views of citizens of the Union about the discussed possibility.

The idea does not interfere with the doctrine of multilingualism on non-institutional level, because a common language would strictly be secondary, next to the states official language (if the common language is not the national language). In the case of unifying the working language of the Union's institutions, the result of the process would remove the injustice of favouring languages of the most powerful states and establish a compromise which would be more just and equal than it is today.

The article proposes an opinion of how the procedure of language unification should take place. There is a discussion of the possibility of involving UNESCO in the common language learning process. Some of the exceptions which would be mandatory to be made is also listed. Other exceptions would be accepted through the process of discussion.

Finally, the opinion of which language should be accepted as a common language is shown. The pros and cons of the most widespread and influential languages are mentioned and, accordingly, a conclusion is made. The conclusion - english language has the most pros and the least cons.

Keywords: common language, lingua franca, euro-integration, language policy, Eurobarometer study

TURKIJOS RESPUBLIKOS NARYSTĖ EUROPOS SĄJUNGOJE: GALIMYBIŲ IR GRĖSMIŲ LYGINAMIEJI ASPEKTAI

Stanislovas Staigvilas

Tel. +370 629 91 870, el. p. stasys123@yahoo.co.uk
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

***Anotacija.** Europos Sąjungą ir Turkijos Respubliką sieja glaudūs tarpusavio santykiai nuo pat Sąjungos susikūrimo. Turkijos Respublika buvo patikima Europos valstybių sąjungininkė politinėje, ekonominėje ir saugumo srityse. Tačiau nuo pat šios kooperacijos pradžios buvo jaučiama Turkijos Respublikos intencija būti kur kas daugiau nei artima sąjungininke ir šiandien ši ambicija yra vienas iš labiausiai Europos spaudoje gvildinamų klausimų – Turkijos Respublikos narystė Europos Sąjungoje. Straipsnyje, išnagrinėjus teisinius, politinius ir socialinius narystės aspektus, argumentuotai įsitvirtina pozicija, kad Turkijos Respublika yra visapusiškai pajėgi valstybė, kurios prisijungimas prie Sąjungos pasitarnautų ne tik Turkijos Respublikai, bet ir sustiprintų pačią Europos Sąjungą.*

***Reikšminiai žodžiai:** Europos Sąjungos plėtra, Turkijos Respublika, sąlygos narystei Europos Sąjungoje, Europos Sąjungos ribos, Europos Sąjungos tapatumas.*

ĮVADAS

Turkijos Respublikos prisijungimo prie Europos Sąjungos (toliau - ES) tema šiandien yra ypatingai aktuali – tai yra prieštaringas klausimas, kuris iškyla svarstant ES plėtros aktualijas, tokias kaip: kokios yra ES teritorinės ribos, kuo ES siekia galutinai tapti, kur yra tas taškas, kai ES turės sustabdyti savo augimą ir apibrėžti savo ribas ir netgi – ar ES yra atvira visoms į ją besibeldžiančioms valstybėms ir jeigu taip, tai kas apskritai yra ES kultūrinis, teritorinis ir politinis požiūris?!

Šiuo straipsniu autorius siekia apibrėžti, viena vertus, kokias galimybes ES atvertų Turkijos Respublikos prisijungimas prie Sąjungos, kita vertus, nustatyti, kokios potencialios grėsmės ir iššūkiai Sąjungai kiltų į ją įsijungus tokio dydžio valstybei. **Tyrimo objektas** yra Turkijos narystės ES perspektyvos, jos privalumai ir trūkumai. Straipsnyje taikomi moksliniai **tyrimo metodai**, atsižvelgiant į tai, kad pasirinktas lyginamasis temos dėstymo pjūvis, visų pirma yra lyginamoji analizė, sisteminis ir loginis metodai.

Vakarų Europoje Turkijos klausimas, kaip jau buvo užsiminta, nėra naujiena, tačiau tenka pripažinti, kad Lietuvoje ši tema nesusilaukė pakankamo dėmesio. Vis dėlto reikėtų paminėti K. Lapinskaitės parengtą magistro baigiamąjį darbą dėl Turkijos stojimo į ES perspektyvų analizės. Turkijos teisininkai ir filosofai nestokojo dėmesio šios temos atskleidimui. Tarp iškiliausių darbų šiuo klausimu privalu paminėti Ankaros universiteto profesorius Aylin Gu'ney, Prof. Dr. Hüseyin Bağcı, Kemal Kirisci tyrimus bei Ali Aybey įžvalgas, kuriomis remiamasi ir šiame darbe. Taigi temos ištyrimo laipsnis Lietuvoje ir užsienyje skiriasi, nes Europos ir Turkijos mokslininkai šį klausimą yra ištyrę gana nuodugniai. **Temos aktualumas** pagrįstas tuo, kad Turkijos narystės siekis

pastaraisiais dešimtmečiais tapo vienu iš svarbiausių Sąjungos plėtros klausimų, kuris dažnai iškyla Europos viešojoje erdvėje ir sukelia daug diskusijų tarp Turkijos narystės apologetų ir jos kritikų.

1. TURKIJOS RESPUBLIKOS SUBRENDIMAS NARYSTEI ES

Šiandieninė Turkijos Respublika daugeliu aspektų yra unikali valstybė, todėl pirmiausia būtina koncentruotai pažvelgti į šios valstybės istoriją, kad būtų galima aiškiau suprasti, kodėl būtent ši valstybė XX a. antroje pusėje iškilo kaip rimta kandidatė į ES valstybes nares.

1924 m. kovo 3 d. buvo oficialiai panaikintas Kalifatas ir jo galios perėjo Turkijos Nacionalinei Asamblėjai. Šis politinis manevras buvo būtinas, kad atsirastų sąlygos Turkijos, kaip suverenios valstybės, egzistavimui. Žlugus Osmanų imperijai, pirmą kartą islamo teisė buvo atskirta nuo valstybės teisės ir apribota iki privačių asmeninių tikėjimo klausimų. Po šio reikšmingo istorinio įvykio sekė plataus masto valstybės modernizavimo akcija Turkijoje.

1923 m. liepos 24 d. buvo oficialiai įkurta Turkijos Respublika¹²⁰. Kadangi Pirmojo pasaulinio karo metais Turkija prisidėjo prie Ašies valstybių, kurios karą pralaimėjo, Turkija jam pasibaigus buvo okupuota Sąjungininkų pajėgų. Ši okupacija paskatino Turkijos Nepriklausomybės karą, po kurio ir gimė naujoji Turkijos valstybė. Su respublikos įkūrimu prasidėjo Turkijos kaip suverenios valstybės modernizacija. Vyriausybei pavyko perimti daugybę vakarietiško naujovių ir pritaikyti jas prie Turkijos charakteristikų. Iš pradžių buvo formuojama naujos demokratinės Turkijos valstybės konstitucinė sąranga ir teisinė sistema: 1921 m. Konstitucija įtvirtino vakarietiško tipo parlamentinę demokratinę valstybės santvarką, su tokiais esminiais jos bruožais kaip valdžių padalijimo principas; priimtas civilinis kodeksas, savo turiniu panašus į Šveicarijos civilinį kodeksą, kuris įvedė civilines santuokas. Italijos pavyzdžiu priimtas baudžiamasis kodeksas, sumažinęs nusikalstamų veikų sąrašą. 1934 m. Turkijoje buvo priimtas įstatymas sulyginęs vyrų ir moterų teises visuomenėje, kuriuo tai buvo padaryta kur kas anksčiau nei daugumoje Europos valstybių. Valstybės aukščiausioji valdžia buvo sukoncentruota Nacionalinės Asamblėjos rankose, kurią tiesiogiai rinko Turkijos tauta.

Verta pastebėti tai, kad Turkijos valdžia ne tik reformavo valstybės teisę, bet ir stiprino jos ekonomiką, švietimo sektorių, tarptautinius santykius. Puikus Turkijos tarpukario tarptautinių santykių vystymo pavyzdys yra 1930 m. Turkijos ir Lietuvos draugiškų santykių paktas bei pirmojo Lietuvos Respublikos prezidento Antano Smetonos ir pirmojo Turkijos Respublikos prezidento Kemalio Mustafos susirašinėjimas¹²¹, kuris patvirtina, jog jie vieningai sutaria plėtoti draugiškus tarpusavio santykius dėl abiejų valstybių gerovės. Turkijos tarpukario ekonomika pasiekė viršūnę Turkijai 1939 m. pasirašius integruotos ekonomikos sutartį su Didžiąja Britanija ir Prancūzija. Tokiu būdu buvo padėti pamatai šiandieninės Turkijos ekonomikai, kuri dar labiau sustiprėjo 1995 m. sukūrus ES ir Turkijos muitų sąjungą. Ekonomikos bei kitų sektorių pertvarkas Turkijoje pradėjo Kemalio Mustafa, buvęs Osmanų armijos vadas, pagarsėjęs savo žy-

¹²⁰ Metz H. C. Turkey: A Country Study. 1995, p. 33.

¹²¹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos fondas Nr. 383; Şimşir B.N. Atatürk ve yabancı devlet başkanları. Cilt III. Ankara: Türk tarih kurumu. 2001, p. 253 – 265; Cumhuriyet. 21 Mayıs 1932, No 2886. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt>.

giais Nepriklausomybės kare, visą savo gyvenimą iki mirties 1938 m. paskyręs Turkijos modernizavimui. Vėlesniems Turkijos vadovams sekėsi sunkiau: nors Turkijos valstybė stiprėjo ekonomiškai, tačiau net šeši iš septynių Turkijos Respublikos prezidentų, dėl įtemptos politinės padėties šalies viduje, neskaitant Kemalio Atatiurko (1923 - 1938 m.), buvo armijos kariškiai, kas parodo demokratijos nestabilumą valstybėje, kuris turėjo būti ištaisytas vėlesnių reformų, leidusių Turkijai išsikelti narystės Sąjungoje tikslą¹²².

2. TURKIJOS RESPUBLIKOS ŽINGSNIAI KELIJE Į NARYSTĘ

Turkijos indėlį formuojant šiandieninės Europos veidą atskleidžia tai, kad ji buvo viena iš pirmųjų valstybių tapusių Europos Tarybos nare bei buvo viena iš Ekonominio Bendradarbiavimo Organizacijos steigėjų 1973 m. Turkijos Respublikos aktyvų dalyvavimą Europos reikaluose patvirtina ir tai, kad ji buvo Vakarų Europos Sąjungos (*Western European Union*), kuri nustojo funkcionuoti 2011 m., asocijuota narė nuo 1992 m.

Turkijos Respublika pirmą kartą kreipėsi į Europos Ekonominę Bendriją dėl narystės 1959 metais. 1963 m. pasirašyta EEB ir Turkijos asociacijos sutartis (Ankaros sutartis)¹²³, kuria Turkijos Respublika tapo asocijuota EEB nare bei po šio susitarimo jai atsivėrė narystės EEB perspektyva. 1987 m. Turkija pateikė visateisės EEB narystės paraišką – tai galima laikyti pareiškimu, kad privilegijuotos partnerės, nepriklausančios Bendrijai, statusas jos netenkina. 1999-ieji metai buvo svarbūs Turkijos istorijoje, nes tais metais Europos Sąjungos Vadovų Taryba Helsinkyje pripažino ją oficialia kandidata tapti ES nare. Derybos dėl narystės vyksta nuo 2005 m. Išsamiausias teisės aktas, iki detalių reglamentuojantis Turkijos nacionalinės teisės pritaikymo prie ES teisės procesą, yra 2008 m. „Turkijos nacionalinė programa *Acquis* perkėlimui“¹²⁴, kurioje atskirai aptariamas kiekvienas sektorius ir jame taikomos priemonės. Tiesa, derybų procese iškyla ir kai kurių specifinių kliūčių narystei, pvz., 2006 m. gruodį Europos Vadovų Taryba paragino Turkiją taikyti Ankaros sutarties papildomą protokolą Kipriui (kurio Turkija nepripažįsta *de jure*), nes ES negalėtų tinkamai funkcionuoti, jeigu dvi jos valstybės narės nesilaikytų savo sutartinių įsipareigojimų. Visgi derybų procesas vyksta gana lėtai, todėl nėra tikimasi, kad prisijungimas galėtų įvykti anksčiau nei po dešimties metų. Nuo to laiko turkų tautos entuziazmas tapti ES piliečiais šiek tiek sumažėjo.

Konsoliduotos ES Sutarties 49 str.¹²⁵ yra įtvirtinta, kad kiekviena Europos valstybė, gerbianči žmogaus orumą, laisvę, demokratiją, lygybę, teisinę valstybę ir žmogaus teises, įskaitant mažumoms priklausančių asmenų teises, t. y. vertybes, kurios yra bendros valstybėms narėms, gyvenančioms visuomenėje, kurioje vyrauja pliuralizmas, nediskriminavimas, tolerancija, teisingumas, solidarumas bei moterų ir vyrų lygybė, gali pareikšti norą tapti Sąjungos nare. Tai yra pamatinės vertybės, kuriomis yra grindžiama Europos Sąjunga, todėl visos narės turi dėl jų sutarti. Kur kas detaliau reikalavimai, keliami valstybėms siekiančioms narystės ES, buvo išdėstyti 1993 m. Kopenhagoje vykusiame Europos Tarybos susirinkime. Kopenhagoje nuspręsta, kad svarbiausi kriterijai, kuriuos turi atitikti valstybė kandidatė yra demokratinė institucijų veikimo stabilumas, efektyvi žmogaus teisių apsauga, sklandžiai funkcionuojanti rinkos ekonomika, kuri turi būti tokio pajėgumo, kad atlaikytų vidaus konkurenciją Sąjungoje,

¹²² Rustow D. A. Turkey, America's forgotten ally. 1989, p. 61.

¹²³ Europos Ekonominės Bendrijos ir Turkijos Respublikos asociacijos sutartis, 1963 m..

¹²⁴ Turkish National Programme for the adoption of the *Acquis*, 2008 m..

¹²⁵ Konsoliduota Europos Bendrijos steigimo sutartis. Valstybės žinios, 2004-01-03, Nr. 2-2.

gebėjimas priimti įsipareigojimus pagal ES teisę ir išvien siekti ES ekonominių ir politinių tikslų. Turkijai, tapus kandidatė prisijungti prie ES, teko susidurti su realybe, kad ji turi rimtų problemų kiekviename iš minėtų sektorių.

Šiame kontekste dėl Turkijos ekonominio pajėgumo ir demokratiškos institucijų glaudai pasakytina, kad Turkijos Respublikos ekonominis pajėgumas, remiantis statistika¹²⁶, nenusileidžia vidutinių ES valstybių narių pajėgumui. Kalbant apie valdžios organizavimą, reikia paminėti, kad Turkijos institucijoms pradžią davė Osmanų imperijos institucinė sistema, kuri šiai valstybei žlungant jau buvo kai kuriais aspektais panaši į Vakarų Europos teisėsaugos institucijų sistemą. Pavyzdžiui, vienas iš modernios Turkijos valdymo sistemos trūkumų buvo tas, kad Parlamentą po rinkimų sudarydavo tik tie politikai, kurių partijos surinko ne mažiau nei 10% rinkėjų dalyvavusių rinkimuose balsų. Tokie aukšti reikalavimai sukėlė nepasitenkinimą Turkijos visuomenėje, nes paaiškėjo, kad 45% piliečių dalyvavusių 2002 m. rinkimuose nebus atstovaujami Parlamente. Šis klausimas 2007 m. pasiekė Europos Žmogaus Teisių Teismą¹²⁷ ir, nors Teismo pirmoji kolegija, o vėliau ir Didžioji Kolegija, nenustatė teisės į laisvus rinkimus pažeidimo, tačiau Teismas pabrėžė, kad toks aukštas pereinamumo procentas bereikalingai riboja piliečių atstovavimo teises neleidžiamas mažesniosioms partijoms dalyvauti valstybės valdyme, todėl ši norma turėtų būti sumažinta. Turkijos Respublikos teismų sistemos pagrindus įtvirtina Konstitucijos 9 str., kuriame nustatyta, kad Turkijos Respublikoje teisingumą vykdo tik teismai turkų tautos vardu¹²⁸. Apžvelgus institucijas, galima teigti, kad Turkijos Respublikos institucijos, garantuojančios demokratiją, žmogaus teises ir teises viršenybę, sudarymo būdu bei veikla mažai skiriasi nuo analogiškų Europos institucijų, todėl Turkija šiuo aspektu nesusiduria su reikšmingomis problemomis rengdamasi narystei ES.

Remiantis žmogaus teisių, ir ypač mažumų teisių, apsaugos orientyrais, verta detaliau pasigilinti, kaip Turkijos Respublikai sekasi įgyvendinti narystei ES keliamus reikalavimus tam, kad padarius apibendrinimą būtų galima nustatyti, ar Turkijos Respublikos pažangą šiose srityse galima laikyti argumentu už Turkijos narystę Sąjungoje. Probleminiai aspektai detaliau aptariami atitinkamuose skirsniuose.

2.1. Žmogaus teisių apsauga Turkijos Respublikoje

Efektyvi žmogaus teisių apsauga yra esminis reikalavimas valstybei siekiančiai narystės ES ir pagrindinė ES vertybė. Turkijos Respublika yra prisijungusi prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos jau nuo 1954 m. ir šios valstybės teisinėje sistemoje, įskaitant Konstituciją, buvo padaryta daugybė reformų siekiant aukštesnio žmogaus teisių apsaugos standarto įgyvendinimo. Peržiūrėjus Europos Žmogaus Teisių Teismo išleistą 2012 m. statistiką dėl Turkijos Respublikos¹²⁹, matome, kad Turkijai sunkiai sekasi garantuoti savo piliečiams teises ir laisves suteikiamas Konvencijos. 2011 m. prieš šią valstybę buvo pateikti 7749 ieškiniai, o tai yra dvigubai daugiau nei 2008 m., kai buvo skųstasi tik 3694 kartus. Tarp Konvencijos šalių Turkijos Respublika šios konvencijos pažeidimais nusileidžia tik labai kritikuojamai Rusijos Federacijai, ypač atsižvelgiant į tą svarbią aplinkybę, kad 2010 m. dėl teisių pažeidimų

¹²⁶ Real Instituto Elcano, *Working Paper (WP) 19/2006*, appendix I, p. 22.

¹²⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo byla *Yumak & Sadak v. Turkey*, 2007 m.

¹²⁸ The Constitution of the Republic of Turkey, 2001-10-17, art. 9.

¹²⁹ European Court of Human Rights, *Press country profile – Turkey*, 2012 m.

Rusijoje buvo skųstasi rekordiška daug 14292 kartų, tačiau ateinančiais metais šis skaičius sumažėjo¹³⁰, ko Turkijoje, deja, neįvyko. Daugumoje bylų prieš Turkijos Respubliką ieškovi skundėsi dėl teisės į nuosavybę pažeidimų, žodžio, spaudos ir saviraiškos laisvių ribojimo, diskriminavimo dėl išpažįstamos nemusulmoniškos religijos.

Kaip yra pasisakiusi Turkijos deleguota teisėja EŽTK dr. Isilė Karakas (*Işıl Karakaş*)¹³¹, Turkijos Respublikoje spaudos laisvė garantuojama prasčiausiai iš visų Europos Tarybos valstybių. Taip pat ji atkreipė dėmesį į pernelyg ilgus ikiteisminio sulaikymo terminus ir pateikė žurnalisto Mustafos Balbajo (*Mustafa Balbay*) atvejį, kurio kardomasis kalinimas tęsėsi net tūkstantį dienų. Anot teisėjos, smarkios kritikos susilaukė ir Turkijos baudžiamojo kodekso nuostatos¹³², kriminalizuojančios valstybės garbės įžeidimą, kurios kartais naudojamos kaip pretekstas apriboti žodžio laisvę ir nutildyti kritiką. Turkijos Žurnalistų už laisvę platforma (*Freedom for Journalists Platform*) duomenimis, 2011 m. Turkijos kalinimo įstaigose buvo neteisėtai laikomi 64 žurnalistai.

Garsiausias atvejis, kai Turkijos teismų sistema veikiama vykdomosios valdžios neteislingai nuteisė Turkijos pilietį, yra rašytojo ir poeto Ferito Orhano Pamuko (*Ferit Orhan Pamuk*) byla¹³³. 2005 m. Pamukas savo interviu Šveicarijos žurnalui „Das Magazin“ pasisakė dėl nelygiateisės kurdų etninės mažumos bei armėnų padėties Osmanų imperijoje. Tai sukėlė didelį konservatyviosios Turkijos visuomenės dalies nepasitenkinimą. Prieš šį poetą buvo pradėtas baudžiamasis procesas, kurį užvedė radikalių pažiūrų visuomenės aktyvistas K. Kerincis (*K. Kerinçsiz*). Pamukas, remiantis jau minėtu Turkijos Respublikos baudžiamojo kodekso 301 str., buvo kaltinamas Turkijos armijos šmeižtu. Jis pats teisinosi, kad visa, ką jis išdėstė, atitinka istorinius faktus ir jo tikslas nebuvo ką nors įžeisti, o tik atkreipti visuomenės dėmesį į žodžio laisvę. Galiausiai teismas pripažino jį kaltu dėl jam pateiktų kaltinimų ir paskyrė 6000 lirų baudą. Šis procesas sukėlė didžiulį tarptautinį pasipiktinimą dėl žodžio laisvės negerbimo Turkijoje. Tai neabejotinai susilpnino Turkijos Respublikos reputaciją Europoje bei jos poziciją siekiant narystės Sąjungoje. ES plėtros komisaras Ollis Renas (*Olli Rehn*) paskelbė viešą pareiškimą, jog Orhano Pamuko byla yra žodžio laisvės Turkijoje testas, todėl šios bylos nagrinėjimas bus atidžiai stebimas ir iš jos rezultato bus daromos išvados dėl Turkijos atitikimo vertybėms, kuriomis yra grindžiama ES. Pats Orhanas Pamukas tapo viena iš iškiliausių figūrų pasaulio spaudoje – 2006 m. jam buvo suteikta Nobelio literatūros premija.

Vis dėlto gausu ir tokių sričių, kuriose Turkijos Respublika yra pasiekusi aukščiausių žmogaus teisių apsaugos rezultatų. Kaip pažymima 2012 m. Europos Komisijos ataskaitoje Europos Parlamentui dėl Turkijos progreso¹³⁴, Turkijoje įkūrus ombudsmeno pareigybę, ženkliai pagerėjo piliečių teisės į gerą viešąjį administravimą įgyvendinimas. Taip pat pabrėžiamas Turkijos Teisingumo ministerijos ir Parlamento Žmogaus teisių komiteto indėlis stiprinant žmogaus teisių apsaugą šioje valstybėje. Toje pačioje Komisijos ataskaitoje, Turkija giriamą už tai, kad ėmėsi teisinių priemonių užtikrinant

¹³⁰ European Court of Human Rights, *Press country profile – Russia*, 2012 m.

¹³¹ Griffen S. *Turkey's Record on Press Freedom Worst Among European Countries*. ECHR Judge Says, Prieiga per internetą: <http://www.freemedia.at/press-room/public-statements/singleview/article/turkeys-record-on-press-freedom-worst-among-european-countries-echr-judge-says.html>.

¹³² The revised Criminal Code of the Republic of Turkey, 2005 m., art. 301.

¹³³ Turkijos Respublikos Aukščiausiojo Teismo byla nr. 2008/215-e-2008/341 k.

¹³⁴ Commission staff working document, *Turkey - 2012 Progress report*, 2012 m.

vyrų ir moterų lygiateisiškumą, tokių kaip įstatymo dėl šeimos apsaugos ir smurto prieš moteris prevencijos priėmimas. Turkija pirmoji pripažino teisiškai reikšminga Europos Tarybos Konvenciją prieš smurtą šeimoje ir smurtą prieš moteris.

Taigi, nors Turkijos Respublikos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sistema šiaudien yra dar ne tokia išvystyta kaip Europos Sąjungos, tačiau vykdomos reformos, todėl manome, kad jau netolimoje ateityje Turkija šiuo aspektu bus pasiruošusi narystei ES.

2.2. Mažumų teisės Turkijos Respublikoje

Turkija dar prieš savo valstybingumo sukūrimą buvo tautiniu ir kultūrinu požiūriu įvairus kraštas. Dėl savo geografinės padėties Mažoji Azija buvo svarbi Rytų ir Vakarų jungtis. Ši įvairovė išlieka ir šiaudien, tačiau jos apsauga Turkijos teismuose įgyvendinama sunkiai.

Kalbant apie religinių mažumų padėtį valstybėje, kurioje 98 % visuomenės išpažįsta islamą¹³⁵, tenka pastebėti sunkią religinių mažumų padėtį. Nors Turkijos Respublika yra sekuliari valstybė, kurios Konstitucijos 24 str. užtikrina religijos laisvę, tačiau ši laisvė realybėje sunkiai prieinama. Turkijos Respublika yra ne tik Europos žmogaus teisių konvencijos šalis, bet yra prisijungusi ir prie Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto, vis dėlto teismų sprendimai yra dažnai sąlygoti politinių jėgų spaudimo. Straipsnio autoriaus manymu, garsiausia byla atskleidžianti religinių mažumų padėtį yra San Gabriel vienuolyno procesas. Šioje byloje Sirijos Ortodoksų vienuolynas, kuris yra seniausias pasaulyje veikiantis krikščioniškas vienuolynas, įkurtas 398 m. po Kr. Pietų Anatolijoje, yra kaltinamas neteisėtai valdantis aplinkinius žemės plotus¹³⁶. Atsakovų gynėjai pateikė teismui rašytinių duomenų įrodančių teisėtą žemės valdymą jau nuo seno, tačiau tai teismo neįtikino. 2011 m. pradžioje buvo priimti du teismų sprendimai, kuriais vienuolynas pripažintas pažeidęs įstatymus. Remiantis šiais sprendimais, 2011 – 02 - 24 dideli žemės plotai buvo perduoti Turkijos respublikiniam turto fondui. Procesui rutuliojantis toliau, Martino apylinkės teismas dėl kilusio pasipiktinimo Vakaruose net tris kartus atidėjo bylos nagrinėjimą, nenorėdamas imtis šio kontraversiško klausimo sprendimo. Šios bylos nagrinėjimas dar nėra baigtas.

Pažymėtina, kad panašias priežastis trukdančias prisijungimui 2012 m. komunikate Parlamentui nurodo ir Europos Komisija¹³⁷: nepakankama pagarba pagrindinėms žmogaus teisėms ir laisvėms, teisės į teisingą teismo procesą neužtikrinimas ir per ilgai ikiteisminio sulaikymo terminai, žodžio, spaudos ir saviraiškos laisvių ribojimas, neproporcinga masinių žiniasklaidos priemonių cenzūra; taip pat ginčas su Kipro Respublika.

Apibendrinus mažumų teisių apsaugos lygį, kuris šiaudien prieinamas Turkijoje, galima padaryti išvadą, kad, nors šiai valstybei ir pavyko padaryti milžinišką progresą per pastaruosius kelis dešimtmečius, šiaudieninė mažumų teisių apsaugos sistema nėra pakankama ir kol kas ji dar neatitinka aukštų ES taikomų apsaugos standartų, ypač kiek tai susiję su religinių mažumų, tokių kaip krikščionys, judėjai ir musulmonai alevitai, teisių apsauga.

¹³⁵ Central Intelligence Agency (CIA), *The World Factbook*, The People and Society of Turkey.

¹³⁶ Gabriel L. (Bachelor Thesis) *The EU accession of Turkey as a Chance for Human Rights and Minorities?* 2011, p. 30.

¹³⁷ Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: "Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013".

3. PRIEŽASTYS, DĖL KURIŲ TURKIJOS RESPUBLIKA TURĖTŲ TAPTI ES VALSTYBE NARE

3.1. Turkijos Respublika – tiltas tarp rytų ir vakarų kultūrų

Dabartinės Turkijos teritorija dar nuo antikinių laikų buvo svarbus Rytų ir Vakarų kultūrų susikirtimo taškas. Per ją viduramžių Europą pasiekė tolimųjų rytų astronomų ir filosofų darbai, per ją ėjo Šilko kelias, Marko Polo kelionės bei Kryžiaus žygių armijos. Istoriniu požiūriu, Mažosios Azijos pusiasalis perėjo per helenistinį Graikijos laikotarpį, vėliau jame įsigalėjo romėnai, po to sekė Sultonato įsiveržimas į tuometinę Rytų Romos Imperiją (Bizantiją), kai 1453 m. buvo paimtas Konstantinopolis ir šis regionas nutolo nuo Vakarų. Sultonatas taip pat perėjo per daugelio dinastijų valdymą, nuo Umajidų ir Abisidų iki Osmanų – pakutinės valdovų dinastijos, po kurios nuvertimo ir įsikūrė moderni Turkijos Respublika bei po regioną pasklido Vakarų liberalizmo srovės, susilaukusios konservatyviosios visuomenės dalies veikėjų kritikos¹³⁸. Šiandien, pasikeitus ekonominėms ir socialinėms aplinkybėms, Turkija išlieka valstybe per kurią vyksta pagrindinis bendravimas tarp Europos ir Azijos, kultūriniai mainai, prekių iš Rytų į Europą gabenimas, naftos iš Irano į Rytų Europą linija ir kt. Pastebėtina tai, kad Turkija savo kaip mediatoriaus tarp Rytų ir Vakarų vaidmenį jau įrodė NATO veikloje, kurioje Turkija užima ypatingai svarbų vaidmenį derėdamasi su arabų valstybėmis ir Afganistano valdžia Kabule bei leisdamą savo teritorijoje bažuoti JAV karinius dalinius.

Šiame kontekste prisimintina ir prieštaringa Irano vykdoma branduolinė programa, kuri leistų šiai valstybei susikurti atominį ginklą. Turkija jau nuo šios programos pradžios reiškia pastovų prieštaravimą šiuo klausimu, nes, kaip visuotinai įsisažmoninta tarptautinės bendrijos, programą įvykdžius kiltų lenktyniavimo karinio ginklavimosi srityje pavojus¹³⁹.

Šiandien arabų pasaulį krečia revoliucijos, kurios viešojoje erdvėje, prisimenant XIX a. pab. vykusį Tautų pavasarį, vadinamos Arabų pavasariu. Manytina, kad Turkijos Respublikos priėmimas į ES sukeltų politinius, teisinius, ekonominius ir socialinius padarinius kur kas platesnėje erdvėje nei Europos žemynas – tai paskatintų demokratinį procesus visoje Šiaurės Afrikoje (regione, vadinamame Mahrebu) ir suteiktų vilties jėgoms, kurios jau dabar propaguoja demokratinę idėją valstybėse, kuriose demokratinio valdymo nėra. Turkijos prisijungimas prie ES patvirtintų visai tarptautinei musulmonų bendruomenei (vadinamajam Umahui), kad jų valstybės valdymo santvarkos gali būti pritaikytos prie tautos valdžios, o Turkijos Respublika taptų modeliu, sektinu kiekvienai iš tų valstybių.

Izraelio – palestiniečių nesantaika yra sunkiausias ir ilgiausiai užsitęsęs konfliktas šiandieniniame pasaulyje. Straipsnio autoriaus nuomone, Turkijos Respublikos narytė ES efektyviai pasitarnautų jį sprendžiant. Taip galima manyti, nes Turkijos Respublika yra viena iš nedaugelio valstybių, kartu su, pavyzdžiui, Albanija arba Egiptu, kuriose daugumą gyventojų sudaro musulmonai ir kurios palaiko normalius diplomatinis santykius su Izraelio valstybe bei tuo pačiu su Vakarais ir arabų valstybėmis. Turkijai suartėjus su Europa, arabų valstybės suartėtų su Vakarais ir tai

¹³⁸ Qutb S. *The Milestones*. 1964, p. 197.

¹³⁹ Geller G., Spencer R. *The Post-American Presidency*. 2010, p. 161.

pagerintų jų santykius su Izraeliu, kuris yra vienintelė pilnai demokratinė valstybė Artimuosiuose Rytuose. Turkijai tapus ES valstybe nare, ji neabejotinai tęstų savo pradėtus taikinimo darbus pagal tarptautinę teisę ir tokiu būdu į taikinimo procesą labiau įtrauktų ES. Šią problemą pradėjus spręsti ES priemonėmis, būtų galima pasiekti, kad kartu taikingai egzistuotų abi valstybės. Tai yra variantas už kurį aktyviai pasisako buvęs Tarptautinio Teisingumo Teismo teisėjas, dabar Arabų Lygos prezidento pareigas einantis Nabil Al-Araby, kuris savo viešuose pareiškimuose bei atskirose nuomonėse¹⁴⁰ išdėstė dviejų suverenių valstybių sukūrimo variantą, kuriuo būtų užbaigtas ilgametis konfliktas.

Dėl šių priežasčių manytina, kad Turkijos Respublikos prisijungimas prie ES suteiktų Sąjungai didžiulę politinę, ekonominę ir kultūrinę naudą. Šis argumentas ypač sustiprėja atsižvelgus į jėgų kaitą pasaulyje, kur iškyla tokios globalios jėgos kaip Kinija, Indija ir Brazilija. Tad žvelgiant iš strateginės perspektyvos, ES plėtros į Rytus sprendimas suteiktų Sąjungai didžiulį pranašumą tolimesnėje ateityje. Tačiau Turkijos Rytų-Vakarų tiltas veiktų abiem kryptimis, todėl ES neišvengiamai susidurtų su klausimais, kurie anksčiau jai atrodė tolimi ir daugelį europiečių nustebintų tai, kad ES kaimyninės valstybės yra Irakas, Iranas ir Sirija.

3.2. Turkijos Respublikos politinė ir karinė galia

Turkijos Respublika yra politiškai galingiausia valstybė Pietryčių Europos ir Artimųjų Rytų regione. Ši šalis dėl glaudžios kooperacijos su Vakarų Europa yra perėmusi modernią vakarų technologiją, o jos sausumos karinės pajėgos NATO nusileidžia tik JAV. Istorinės ir geografinės aplinkybės lėmė tai, kad Turkijai buvo gyvybiškai būtina turėti didžiulę armiją, kad į tarpusavio konfliktus įsivėlusiam regione išlaikytų savo suverenumą¹⁴¹. Nepaisant to, kad Turkija palaiko artimus ryšius su Europos valstybėmis, ji bendradarbiauja ir su savo rytų kaimyninėmis valstybėmis, todėl jos politinis stabilumas nėra priklausomas nuo vieno kurio nors regiono. Nuo pat savo ankstyvos narystės NATO, į kurią Turkijos Respublika įsitraukė jau pirmuoju šios organizacijos plėtimosi etapu 1952 m., t. y. iškart po to kai 1949 m. ši organizacija buvo įkurta, Turkija atliko labai svarbų vaidmenį neleidama komunizmui iš Tarybų Sąjungos plisti į Pietryčių Europą ir Artimuosius Rytus. Per visą Šaltojo karo laikotarpį ji palaikė demokratinį polių, šitokiu būdu ženkliai prisidėdama prie laisvos Europos išsaugojimo. Turkijos politinio stabilumo ir saugumo pavyzdžiu gali būti tai, kad joje prieglobstį rado Sirijos pilietinio karo pabėgėliai. Jungtinių Tautų aukštojo komisaro pabėgėliams (*the United Nations High Commissioner for Refugees*) duomenimis, iš beveik pusės milijono sirų pabėgėlių, apie 150 tūkst. yra apsistoję Turkijos Respublikoje.

Taigi Turkijos Respublika, būdama politiškai stabiliausia ir kariniu aspektu pažėgiausia regiono valstybė, ženkliai prisideda prie saugumo ir taikos palaikymo Artimuosiuose Rytuose.

¹⁴⁰ Separate opinion of judge Nabil Al-Araby, trečia dalis: III. Droit relatif à l'occupation belligérante.

¹⁴¹ Kasaba R. *The Cambridge History of Turkey: Volume 4, Turkey in the Modern World*, 2008, p. 329 – 333.

4. PRIEŽASTYS, DĖL KURIŲ TURKIJOS RESPUBLIKA NETURĖTŲ TAPTI ES VALSTYBE NARĖ

4.1. Geografinis kriterijus

Turkijos Respublika yra valstybė išsidėsčiusi dviejų žemynų – Europos ir Azijos – teritorijoje, tačiau tik 3% jos teritorijos yra kontinentinėje Europos dalyje. Turkija turi sausumos sieną su dviem ES valstybėmis – Graikija ir Bulgarija. Reikia pastebėti, kad pasitaiko atvejų, kai eurokritikai pateikia šią ypatybę kaip priežastį, dėl kurios Turkija negali įstoti į ES, tačiau šis „argumentas“ visiškai griūva, prisiminus, kad ES narė esanti Kipro valstybės sala geografiniu požiūriu priklauso Azijos žemynui. Šiame kontekste pastebėtina, kad Grenlandija, kuri kaip Danijos Karalystės dalis 1973 – 1985 m. priklausė EEB ir iš jos pasitraukė iškilus ginčams dėl bendros rinkos reglamentavimo žvejybos srityje, geografiškai priklauso Šiaurės Amerikos žemynui¹⁴². Dėl šios priežasties ES, kuri savo plėtros praktika jau patvirtino, kad geografinis kriterijus nėra svarbus veiksnys svarstant narystės klausimą, turi sekti savo praktika ir netaikyti skirtingų taisyklių atskiroms valstybėms.

4.2. Specifinės Turkijos problemos, kurias ji „atneša“ į ES

Turkijos Respublikoje kyta didelių problemų dėl kurdų tautinės mažumos (kuri, beje, siekia apie 20 mln. ir sudaro iki 25 % piliečių), puoselėjančios tikslus atsijungti nuo Turkijos ir sukurti nepriklausomą Kurdistano valstybę. Kaip nurodyta 2012 m. „Human Rights Watch“ apžvalgoje¹⁴³, kurdų klausimas yra svarbiausia problema stabdanti žmogaus teisių pažangą Turkijoje. Kurdų padėtis laikytina didžiausia vidaus problema, su kuria susiduria Turkijos Vyriausybė. Vis dėlto, manytina, kad Turkijos narystė Sąjungoje padėtų iš esmės pagerinti kurdų gyvenimo sąlygas Turkijoje: pirma, ES teisė saugo tautines mažumas suteikdama joms plačias saviraiškos teises, todėl Turkija būtų įpareigota laikytis *acquis communautaire* šiuo klausimu; antra, įsigaliojus beviziam Šengeno režimui tarp valstybių narių, kurdai nepatenkinti gyvenimu savo krašte galėtų emigruoti. Taigi matome, kad Turkijos Respublikos narystė ES padėtų šiai valstybei išspręsti sunkiausią vidaus problemą.

Pasigirsta nuomonių, kad prie Sąjungos prisijungus Turkijai ir kitos tolimos valstybės užsinorės narystės. Manome, kad šis argumentas yra iš dalies teisingas. Šiandien retai prisimenama, tačiau 1987 – 07 - 20 Marokas taip pat buvo pareiškęs norą tapti tuometinės Europos Bendrijos valstybe narė, tačiau Užsienio reikalų ministrų taryba atmetė paraišką, remdamasi geografiniu kriterijumi – Maroko Karalystė nepriklauso Europai. Šiandien Marokas yra išskirtinio statuso ES partneris Šiaurės Afrikoje. Negalima pamiršti ir tos svarbios aplinkybės, kad kai kurios ES valstybės turi užjūrio teritorijų, pvz., Lotynų Amerikoje esanti ir Nyderlandų Antilų salynui priklausanti Aruba, kuri nėra ES narė, galėtų pretenduoti į narystę. Tokiu būdu Turkijos narystė gali paskatinti kitų valstybių siekį tapti ES narėmis.

Gilinantį į narystės aktualijas, iškyla Kipro Respublikos – vienintelės padalintos ES valstybės – klausimas. Nors Kipras jau nuo 2004 m. yra ES valstybė narė, tačiau *acquis* efektyviai funkcionuoja tik Vakarinėje Graikiškoje salos dalyje, o Pietinė salos

¹⁴² Sørensen A. K. *Denmark-Greenland in the Twentieth Century*, 2009, p 166 – 171.

¹⁴³ Human Rights Watch, Country summary, Turkey, January 2012 m.

dalis, vadinamoji Turkiškoji Šiaurės Kipro Respublika, kurią pripažįsta tik viena valstybė – Turkija – nėra Kipro vyriausybės valdžioje. Todėl Kipras nuo 1974 m. lieka padalintas. 2004 m. Graikiška Kipro pusė atmetė Kofi Anano (*Kofi Annan*) planą sukurti vieningą federacinę valstybę su periodiška valdymo rotacija¹⁴⁴. Manytina, kad ir šiuo klausimu Turkijos narystė ES būtų naudinga, nes iš tiesų graikiška Kipro dalis yra labai artima kontinentinei Graikijai, analogiškai turkiška Kipro dalis yra labai artima kontinentinei Turkijai. Šis satelitinis jėgų išsidėstymas suponuoja, kad neįmanoma sutaikyti Kipro dalių nesutaikius Graikijos ir Turkijos. Turkijai prisijungus prie Sąjungos abi valstybės – Graikija ir Turkija – būtų Sąjungoje, todėl iš esmės pagerėjus jų bendradarbiavimui ir išaugus integracijai tas pats procesas įvyktų ir Kipre. Taigi Turkijos narystė Sąjungoje yra gyvybiškai svarbi.

4.3. Multikultūralizmas

Šiame straipsnyje Turkijos narystės ES aktualijos yra aptariamoms pirmiausia teisiniu bei politiniu aspektais, tačiau manytina, kad yra būtina paminėti ir keletą socialinių dalykų, kurie realiai sąlygoja politikos formavimą.

Prie ES prisijungus 75 mln. gyventojų valstybei, šio įvykio padariniai neabejotinai palies visą Sąjungą. Pastebėtina tai, kad Vakarų Europos valstybės jau dabar susiduria su rimtomis problemomis integruojant imigrantus į visuomenę. Kai kuriose valstybėse iškyla kraštutinių pažiūrų grupuotės ir politinės partijos, kurios laikytinos atsaku į netinkamą socialinę politiką. Eurostato statistiniai skaičiavimai¹⁴⁵ patvirtina, kad Turkija jau 2015 m. gyventojų skaičiumi pralenks daugiausia gyventojų Europoje turinčią Vokietiją, o 2050 m. jos populiacija jau sieks 100 mln. gyventojų. Turkijai esant Sąjungoje, ji taptų daugiausia gyventojų turinčia ES valstybe nare bei vienintele nare, kurioje gyventojų skaičius auga, o ne mažėja kaip Europoje. Iš to išplaukia ir pasikeitęs jėgų santykis ES institucijose, visų pirma Parlamente ir Taryboje. Todėl sprendžiant dėl Turkijos narystės, yra sprendžiamas Sąjungos ateities lyderio klausimas.

Vis dėlto manytina, kad visi šie socialiniai pokyčiai nesudaro pagrindo nepriimti Turkijos į ES. Kaip pasisakė žymus JAV filosofas ir istorikas Noamas Chomskis (*Noam Chomsky*) saviraiškos laisvės konferencijoje Stambule¹⁴⁶, ES institucijų vadovai dažnai kaip pagrindą atidėlioti Turkijos priėmimą į Sąjungą nurodo žmogaus teisių apsaugos šioje valstybėje nepakankamumą, tačiau tuo galima abejoti, atsižvelgiant į tai, kad po minėtu pretekstu slypi Turkijos kultūrinis skirtumas nuo kontinentinės Europos. Manome, kad tenka sutikti su turkų visuomenininku Ali Aibėjumi (*Ali Aybey*), kuris tvirtina, kad Turkijai tapus ES nare bus patikrinta, ar gerai veikia jos moto „Vienybė įvairovėje!“ (*“Unity in Diversity !”*)¹⁴⁷.

5. APIBENDRINIMAS

Apibendrinus argumentus „už“ ir „prieš“, paaiškėja, kad narystės privalumai ženkliai persveria trūkumus. Kaip nustatyta 2 skyriuje, žmogaus teisių apsauga Turkijoje

¹⁴⁴ Prieiga per internetą: <http://www.euractiv.com/enlargement/turkey-accession-cyprus-links dossier-188330>.

¹⁴⁵ Hughes K. *Les amis de l'Europe*, p. 9.

¹⁴⁶ Chomskio N. 2010-09-11 paskaita, Stambulo saviraiškos laisvės konferencijoje.

¹⁴⁷ Aybey A. *Turkey and the European Union relations: a historical assessment*, p. 19.

vis dar nepasiekė ES efektyvumo standarto, todėl tai neturėtų būti laikoma argumentu pasitarnaujančiu Turkijos narystės ES siekiui, tačiau pažvelgus giliau matome, kad Turkijos narystė suteiks Sąjungai reikiamų pajėgumų konkuruojant ateities pasaulyje, sustiprins Europos saugumą, sudarys sąlygas artimesniam ES bendradarbiavimui su Rytų valstybėmis. Narystė sustiprintų integraciją tarp Europos ir Turkijos, kuri pasitarautų kovojant su tarptautiniu nusikalstamumu, terorizmu, taip pat palengvėtų techninio pobūdžio teisinių problemų sprendimas, tokių kaip teismų sprendimų vykdymas, ekstradicija ir kt. Kita vertus, daug kontrargumentų, tokių kaip Kipro problema ir kurdų teisės, išsispęstų natūraliai dėl pačios narystės suteikiamų privalumų, nes Nikosijos siena netektų prasmės dėl Šengeno zonos, o kurdus gintų tautinių mažumų apsaugos teisė. Turkijai prisijungus prie ES, pasikeistų jėgų santykis pačioje Sąjungoje – anksčiau dominavusių valstybių, tokių kaip Britanija, Prancūzija ir Vokietija, galia reikiamai sumažėtų, tačiau asmenys, atsakingi už aukščiausio lygio politinių sprendimų ES priėmimą, neturėtų skirti dėmesį tik einamiesiems Sąjungos reikalams ir ignoruoti didžiulę naudą, kurią suteiktų Turkijos narystė, bet turi orientuotis į ilgalaikius Sąjungos tikslus, kurių vaisiai pasireikš tik po dešimtmečių. Vykstant globalizacijai, keičiantis jėgų pusiausvyrai pasaulyje, Sąjungai privalu priimti tokius sprendimus, kurie jai leistų išlikti konkurencingai ne tik šiandien, bet ir tolimesnėje ateityje. Būtent dėl to preciziškas formalių kriterijų, o neretai ir didžiųjų ES valstybių narių ambicijų vaikymasis neturėtų nusverti Turkijos privalumų. Pažymėtina, kad Lietuvos užsienio reikalų ministras A. Ažubalis 2012 – 01 - 11, Lietuvoje viešint Turkijos Europos reikalų ministrui Egemen Bağış, išreiškė paramą Turkijos narystei, todėl manytina, kad Lietuvos pozicija dėl Turkijos narystės ES yra teigiama. Tiksliai šiandieninę situaciją yra apibūdinęs Turkijos ministras pirmininkas R.T. Erdoğanas (*R.T. Erdoğan*): „ Per 10 – 15 metų Europa bus vieta, kur civilizacijos susitinka. Ir ji bus tikra super-galia su Turkija joje!“. Dėl šių priežasčių manome, kad kelio Turkijai į ES užkirtimas būtų strateginės reikšmės klaida, kuri Europos Sąjungos istoriją pažymėtų juoda dėme.

6. IŠVADOS

1. Žmogaus teisių apsauga Turkijos Respublikoje dar nėra pasiekusi aukštų ES standartų, tačiau vykdomos reformos, kurių rezultatai pasireikš artimiausioje ateityje.
2. Turkijos prisijungimas suteiktų ES potencialą likti konkurencingai ateityje, kai reikės susidurti su kitomis stiprėjančiomis pasaulio valstybėmis.
3. Turkijos Respublika negali būti nepriimta į ES tuo pagrindu, kad tik 3% jos teritorijos yra kontinentinėje Europos dalyje, nes ES institucijos vykdydamos Sąjungos plėtrą suformavo praktiką, kad visiškas geografinis priklausymas Europai nėra būtina sąlyga.
4. Turkijos Respublika pasižymi jai būdingomis vidaus ir išorės politikos problemomis, tokiomis kaip ginčas su Kipru ir kurdų tautinė mažuma, kurios jai esant ES nare paliestų visą Europos Sąjungą, tačiau narystės teikiama privalumai prisidėtų prie šių problemų išsprendimo.
5. Turkijai prisijungus prie ES pasikeistų jėgų santykis Sąjungoje – anksčiau joje dominavusių valstybių galia santykinai sumažėtų.

6. Turkijos narystė ES taptų pavyzdžiu islamo valstybėms, kuriose jau prasidėjo demokratizacijos procesai, paskatintų jas daryti reformas dėl žmogaus teisių apsaugos; taip pat panaikintų Vakarų netolerancijos mitą.
7. Į ES, kurios narėse istoriškai išvystė Vakarų kultūra, įsijungus tokio dydžio Rytų kultūrinį pagrindą turinčiai valstybei kaip Turkija, dėl neišvengiamai atsirasiančios imigracijos į kontinentinę Europą, pasikeistų ne tik politinių jėgų išsidėstymas pagrindinėse ES institucijose, bet ir Europos kultūrinis identitetas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS:

I. Norminiai teisės aktai:

1. Constitution of the Republic of Turkey, 2001-10-17, art. 9.
2. Criminal Code of the Republic of Turkey, 2005 m., art. 301.
3. Europos Ekonominės Bendrijos ir Turkijos Respublikos asociacijos sutartis, 1963 m.
4. Konsoliduota Europos Sąjungos sutartis, 49str., 2010 m.
5. Konsoliduota Europos Bendrijos steigimo sutartis. Valstybės žinios, 2004-01-03, Nr. 2-2.
6. Central Intelligence Agency (CIA), The World Factbook, The People and Society of Turkey.
7. Commission staff working document, Turkey - 2012 Progress report, 2012 m.
8. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: "Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013".
9. European Court of Human Rights, Press country profile – Russia, 2012 m.
10. European Court of Human Rights, Press country profile – Turkey, 2012 m.
11. Human Rights Watch, Country summary, Turkey, January 2012 m.
12. Real Instituto Elcano, Working Paper (WP) 19/2006, appendix I, p. 22.

II. Teismų praktika:

1. Europos Žmogaus Teisių Teismo byla Yumak & Sadak v. Turkey, 2007 m.
2. Turkijos Respublikos Aukščiausiojo Teismo byla nr. 2008/215-e-2008/341 k.
3. Separate opinion of Nabil Al-Araby, trečia dalis: III. Droit relatif à l'occupation belgèrante

III. Specialioji literatūra:

1. Aybey A. Turkey and the European Union relations: a historical assessment. p. 19.
2. Sørensen A. K. Denmark-Greenland in the Twentieth Century, 2009, p. 166 – 171.
3. Rustow D. A., Turkey, America's forgotten ally. 1989, p. 61.
4. Metz H. C. Turkey: A Country Study. 1995, p. 33.
5. Chomskio N. 2010-09-11 paskaita Stambulo saviraiškos laisvės konferencijoje.
6. Gabriel L. EU accession of Turkey as Chance for Human Rights and Minorities?
7. Geller P., Spencer R. The Post-American Presidency. 2010, p. 161.
8. Qutb S., The Milestones, 1964, p. 197.
9. Kasaba R., Cambridge History of Turkey: Turkey in the Modern World. 2008, p. 329–333.

IV. Interaktyvūs šaltiniai:

1. Lietuvos centrinis valstybės archyvas. LR URM fondas Nr. 383; Şimşir, B.N. Atatürk

ve yabancı devlet başkanları. 21 Mayıs 1932. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt>.

2. Griffen S. Turkey's Record on Press Freedom Worst Among European Countries. Prieiga per internetą: <http://www.freemedia.at/press-room/public-statements/singleview/article/turkeys-record-on-press-freedom-worst-among-european-countries-echr-judge-says.html>.
3. Turkey accession and Cyprus. Prieiga per internetą: <http://www.euractiv.com/enlargement/turkey-accession-cyprus-links dossier-188330>.

ACCESSION OF TURKEY TO THE EU: COMPARATIVE ASPECTS OF OPPORTUNITIES AND THREATS

Stanislovas Staigvilas

Mykolas Romeris University

Summary

Turkey's quest for membership is a matter of great importance and discussion to both the European and the Turkish societies. Despite the fact that Turkey has made a praiseworthy progress in approximating its legal system to the standards of the EU's acquis, its accession prospects are to be judged upon with careful precaution. The Turkish Republic became eligible for the membership after a course of turbulent history and in particular after the fall of the Caliphate in 1924 A.D., because only having this done the modern Republic of Turkey could come into existence. It was the first President of Turkey – Mustafa Kemal Atatürk – who launched a series of reforms in order to turn this undeveloped, but from geopolitical point of view uniquely situated, Ottoman-style country into Western-style modern democracy.

There are some solid arguments against the accession project in respect of Turkish Republic's capacity to become an integral part of the EU. It has to be noticed some issues with protection of human rights in this country. Of particular concerns are the rights of religious minorities who are sometimes subjected to discrimination, also unproportional limitations of freedom of expression, freedom of speech and assembly. The problem of ethnic minority of Kurds and discord with Cyprus is an obstacle to accession as well. One of the most severe problems to be faced after the accession is a flow of immigration to the European continent, taking into consideration, that Western countries even today have massive difficulties with disintegrating and unemployed foreign population; in addition to this, a notion of failure of multiculturalism is becoming more and more influential in the European societies.

However, there are strong arguments for Turkey's membership. First of all, the Turkish Republic acts as a mediator between the Europe and the Eastern countries, therefore Turkey, if entered the EU, would definitely enhance cooperation with the Asian countries and strengthen EU's position in the region. Of special notice is Turkey's quality to negotiate with the Arab states what could gradually ease political situation in the Middle East with a view to promoting democratic ideas in that region. Not to mention its military force in conjunction with its colossal economic advantages in

terms of natural resources and financial cooperation. All of this would be of valuable help to the EU and its citizens in promoting security and well-being.

In sum, arguments for Turkey's accession to the EU by far outweigh all disadvantages it may cause, therefore it is author's conviction that EU's enlargement to the East plan is of paramount importance and will definitely pay back.

Keywords: Enlargement of the EU, the Republic of Turkey, Criteria for membership of the EU, Boundaries of the EU, identity of the EU.

EUROPOS SĄJUNGOS PRISIJUNGIMO PRIE EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ IR PAGRINDINIŲ LAISVIŲ APSAUGOS KONVENCIJOS PROBLEMOS

Marija Karolina Telyčėnaitė

Tel. +370 613 35 097, el. p. karolina.telycenaite@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

***Anotacija.** Įsigaliojus Lisabonos sutarčiai Europos Sąjunga įgijo pareigą prisijungti prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos. Tačiau lyg šiol nėra sukurtas prisijungimo mechanizmas. Todėl Europos Sąjungos prisijungimas prie Europos Tarybos sukurto žmogaus teisių apsaugos mechanizmo kelia daug teorinio ir praktinio pobūdžio problemų. Šiame straipsnyje nagrinėjamas klausimas, ar Europos Sąjungai prisijungus prie Europos Žmogaus Teisių Konvencijos gali kilti šių dviejų žmogaus teisių apsaugos mechanizmų taikymo problemos bei teismų jurisdikcijos kolizija. Straipsnyje aptariamas Europos Sąjungos ir Europos Žmogaus Teisių Konvencijos santykio ilgalaikis ryšys užtikrinant žmogaus teisių apsaugą Europos Sąjungoje, pristatomos Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos atsiradimo prielaidos.*

***Reikšminiai žodžiai:** Europos Sąjungos prisijungimas prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, teismų jurisdikcijos kolizija, žmogaus teisės.*

ĮVADAS

Temos aktualumas ir problemos esmė: 2004 m. buvo priimtas Keturioliktasis Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK) protokolas, kuris numato daugelį institucinių pakeitimų. Viena aktualiausių šiuo protokolu siūlomų naujovių – Europos Sąjungos (toliau – ES) prisijungimas prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos. Prireikė beveik šešerių metų, kol 2010 m. birželio 1 d. šį protokolą ratifikavus Rusijos Federacijai jis įsigaliojo. 2009 m. gruodžio 1 d. įsigaliojo Lisabonos sutartis, kurioje išskirta, kad Europos Sąjunga prisijungia prie EŽTK. Šios dvi datos svarbios tuo, kad Europos Sąjunga siekia tapti EŽTK dalyve, taigi ir sustiprinti ES valstybių piliečiams garantuojamą žmogaus teisių apsau-

gą papildomai remiantis šia Konvencija. 2010 m. įsigaliojus Keturioliktam EŽTK protokolui buvo sukurti teisiniai pagrindai ES prisijungti prie EŽTK.

Tyrimo objektas – Europos Sąjungos prisijungimo prie EŽTK teisinės priemonės ir prisijungimo sąlygojamos problemos.

Tyrimo metodai – straipsnyje bus remiamasi dokumentų analizės, loginiu ir sisteminiu, istoriniu, lyginamuoju mokslinio tyrimo metodais.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti, kaip žmogaus teisės tapo Europos Sąjungos teisės reglamentavimo objektu bei apibūdinti priemones, kuriomis bus siekiama įgyvendinti Lisabonos sutartimi bei EŽTK Keturioliktuoju protokolu sukurtus ES prisijungimo prie šios konvencijos teisinius pagrindus ir prisijungimo sąlygojamos problemas.

1. EŽTK VIETA ES TEISĖJE IKI LISABONOS SUTARTIES ĮSIGALIOJIMO

1.1. Žmogaus teisės Europos Sąjungoje kaip „įkvėpimo“ šaltinis

Sukūrus Europos Bendrijas buvo pradėta formuoti ir atskira nuo nacionalinės teisės normų teisinė sistema *sui generis*, kurioje nustatytas savitas teisinis reguliavimas. Teigiama, kad Europos Bendrijos formavosi kaip ekonominių santykių darinys, todėl Bendrijų steigimo sutartyse nebuvo numatytos specialiosios teisės, pavyzdžiui principai apibrėžiantys žmogaus teisių apsaugą.¹⁴⁸ Bendruosius principus, kaip ES teisės šaltinį, į ES teisę įtraukė Europos Sąjungos Teisingumo Teismas savo praktikoje. Iki 1969 m. sprendimo *Stauder* byloje Europos Bendrijų Teisingumo Teismas nesiimdavo spręsti bylų, kuriose buvo keliami klausimai dėl pažeistų žmogaus teisių. *Stauder* byloje Vokietijos pilietis *Stauder* pagal Bendrijos socialinio aprūpinimo pašalpų sistemą gaudavo nuolaidų sviestui pirkti. *Stauder* kreipėsi į Vokietijos teismus, nurodydamas, kad tapatybės atskleidimas, gaunant lengvatą, jį žemina kaip žmogų, taigi ir pažeidžia jo teises į orumą. Vokietijos teismas kreipėsi į Europos Teisingumo Teismą (toliau – ETT, Teismas) dėl išvados šiuo klausimu. Teismas, išnagrinėjęs bylą, pareiškė, kad tinkamai aiškinant Bendrijos suteiktą lengvatą, kupone sviestui gauti neturi būti nurodoma sviesto gavėjo pavardė.¹⁴⁹ Septintajame išvados punkte Teismas pasisakė, kad: “<...> aiškinamoje ginčijamoje nuostatoje nėra nieko, kas galėtų pažeisti pagrindines žmogaus teises, įtvirtintas bendruosiuose Bendrijos teisės principuose, kurių laikymąsi užtikrina Teisingumo Teismas.”¹⁵⁰ Taigi pirmą kartą ETT praktikoje buvo pasisakyta dėl pagrindinių žmogaus teisių ir suformuota doktrina, kad jos yra bendrųjų teisės principų dalis, o jų taikymą garantuoja ETT.

Po *Stauder* byloje priimto išaiškinimo Teismas ėmėsi nagrinėti bylas, kuriose ginčijami pažeidimai dėl žmogaus teisių apsaugos, taip plėsdamas aiškinimą dėl žmogaus teisių apsaugos Europos Bendrijose. *Nold* byloje Teismas praplėtė *Stauder* byloje suformuotą žmogaus teisių apsaugos principo aiškinimą. Teismas šioje byloje konstatavo, kad ETT ne tik semiasi įkvėpimo iš valstybių narių bendrų konstitucinių tradicijų ir negali palaikyti teisės aktų nesuderinamų su pagrindinėmis teisėmis, kurias įtvirtina

¹⁴⁸ Katuoka S. Europos Sąjunga ir žmogaus teisės// Jurisprudencija. 2003, Nr. 44 (36). p. 9.

¹⁴⁹ Katuoka S. Europos Sąjungos Konstitucija ir Pagrindinių teisių chartija// Europos Sąjungos teisė ir Lietuva. Vilnius: Justitia, 2002. p. 114.

¹⁵⁰ Byla 29/69, *Stauder v. City of Ulm* [1969] ECR 419.

ir užtikrina valstybių narių konstitucijos, bet taip pat gali semtis įkvėpimo ir iš tarptautinių sutarčių dėl žmogaus teisių apsaugos, kurias sudarant dalyvavo valstybės narės ar kurias jos yra pasirašiusios. Tokiu būdu ETT savo praktikoje sprendžiant klausimus dėl žmogaus teisių įtvirtino nuostatą ir pradėjo artėti link EŽTK taikymo savo byloje. *Nold* byla reikšminga tuo kad, ETT kaip šaltiniu netiesiogiai rėmėsi EŽTK, kurioje nagrinėjamos bylos žmogaus teisės apibrėžtos aiškiau. Galima teigti, kad tokiu būdu Teismas ėmėsi užpildyti Sutarties rengėjų paliktą spragą nereguluoti pagrindinių teisių apsaugos.

Žmogaus teisių principo įtvirtinimui taip pat reikšminga 1975 m. *Rutili* byla, kurioje Teismas dar labiau praplėtė šią doktriną, tiesiogiai remdamasis EŽTK. Sprendžiant šią bylą, Teismas darė tiesioginę nuorodą į EŽTK ir pasisakė, kad „valstybių narių galių apribojimai dėl užsieniečių kontrolės konkrečiai išreiškia bendresnį principą, įtvirtintą <...> Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8, 9, 10 ir 11 straipsniuose ir 1963 m. rugsėjo 16 d. Strasbūre pasirašyto tos pačios konvencijos Protokolo Nr. 4 2 straipsnyje, kur tokiais pat žodžiais nustatyta: „ <...> negali būti ribojamos minėtais straipsniais ginamos teisės“.¹⁵¹ Taigi formuojant praktiką ETT pirmą kartą pasirėmė EŽTK sprendžiant *Rutili* bylą. Sprendimas *Rutili* byloje suteikė pagrindo komentarams, kad EŽTK *de facto* jau tapo formaliu ES teisės šaltiniu.¹⁵² Byloje apibendrinamas ETT požiūris į ES pagrindinių teisių šaltinius ir akcentuojama, kad tokie tarptautiniai žmogaus teisių dokumentai kaip EŽTK svarbūs ne dėl to, kad jie būtų tiesioginiai ES šaltiniai, o dėl to, kad jie išreiškia pagrindinius principus ir bendras vertybes, kurias pripažįsta ir gerbia visos šiuose susitarimuose dalyvaujančios valstybės narės.¹⁵³ Taigi *Rutili* byloje ETT suteikė pagrindą ateityje remtis EŽTK kaip teisės aiškinimo šaltiniu.

Šios trys ETT bylos, kuriose buvo pasisakyta dėl žmogaus teisių apsaugos Europos Bendrijose reikšmingos tuo, kad Teismas jose pradėjo formuoti principines nuostatas bei įtraukė į Bendrijų teisę žmogaus teises kaip bendrųjų principų dalį, o taip pat pradėjo remtis EŽTK bei valstybių narių konstitucinėmis tradicijomis, kaip formuojančiomis žmogaus teisių apsaugos mechanizmus Europos Sąjungos lygmeniu. Taigi apibendrinant galima teigti, kad ETT įgyvendindamas jam pavestas funkcijas išplėtė teisių, garantuojamų Europos Bendrijose, katalogą.

1.2. Žmogaus teisių įtvirtinimas ES sutartyse

Europos Bendrijų steigimo sutartyse nebuvo nuostatų, kuriose būtų apibrėžtas žmogaus teisių apsaugos klausimas.¹⁵⁴ Pirmieji bandymai įtraukti žmogaus teises į Europos Bendrijų sutartis buvo įtvirtinti Suvestinio Europos Akto preambulėje: „<...> pasiryžę kartu dirbti skatinant demokratiją, pagrįstą pagrindinėmis teisėmis, pripažintomis valstybių narių Konstitucijose ir įstatymuose, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių

¹⁵¹ Byla *Rutili v. Minister for the Interior* [1975] ECR 1219.

¹⁵² Šaltinytė L. European Union Accession to the European Convention on Human Rights: stronger protection of fundamental rights in Europe? // *Jurisprudencija*. 2010, Nr. 2(120). p. 180.

¹⁵³ Koriaginaitė S. „Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija Europos Sąjungos teisinėje sistemoje“, Magistro baigiamasis darbas. MRU, 2012. p. 8.

¹⁵⁴ Jočienė D. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis// *Jurisprudencija*. 2007, Nr. 7(97). p. 20.

apsaugos konvencijoje“.¹⁵⁵ Taigi Suvestinio Europos Akto preambulėje esanti nuoroda į EŽTK įtvirtino Europos Bendrijų siekį žmogaus teises apibrėžti ne tik per ETT praktiką, bet ir Bendrijų sutarčių lygmeniu.

Kitas žingsnis siekiant įtraukti žmogaus teisių klausimą į EB sutartis buvo žengtas pasirašant 1992 m. Maastrichto sutartį, kurios 6 straipsnio 2 dalyje nurodyta: „Sąjunga gerbia pagrindines teises, kurias užtikrina <...> Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“.¹⁵⁶ Taigi Maastrichto sutartyje pirmą kartą buvo padaryta tiesioginė nuoroda į EŽTK, kaip principinį šaltinį, todėl Sąjunga gerbia ir tuo pačiu stengiasi nepažeisti EŽTK garantuojamų teisių. Teigiama, kad po Maastrichto sutarties įsigaliojimo buvo padėti pamatai Europos Sąjungai prisijungti prie EŽTK. Tačiau 1996 m. nuomonėje 2/94 dėl ES prisijungimo prie EŽTK, ETT pasisakė, kad Europos Sąjunga, nepadariusi esminių Steigimo sutarčių pakeitimų, neturi kompetencijos prisijungti prie Europos žmogaus teisių konvencijos.¹⁵⁷ Reikia pastebėti, kad Europos Sąjungos siekis sustiprinti žmogaus teisių apsaugą Bendrijose po ETT išvados nesumažėjo.

1997 m. Amsterdamo sutartyje Europos Sąjunga įtvirtino nuostatą, kurioje pagalba žmogaus teisėms įvardinta kaip vienas iš principų, kuriuo remiasi Sąjunga. Todėl buvo numatyta valstybių narių politinė atsakomybė už žmogaus teisių principo pažeidimą.¹⁵⁸ Taigi galima daryti išvadą, nors ETT formaliai įvardino priežastis, kodėl tuo metu Europos Sąjunga negalėjo prisijungti prie EŽTK ir tapti šios Konvencijos dalyve, tačiau noras siekti aiškesnio žmogaus teisių apsaugos klausimo sureguliuavimo įvedė naują esminį pakeitimą, t. y. buvo įvardinta valstybių narių atsakomybė už šių principų negebimą. Iškart po Amsterdamo sutarties pasirašymo buvo pradėta rengti nauja sutartis turėjusi išspręsti iki tol susiklosčiusį vakuumą dėl žmogaus teisių reguliavimo Europos Sąjungoje, kur žmogaus teisės savo praktikoje plėtojo ir aiškino ETT. Todėl 2000 m. gruodžio 7 d. Nicos Europos Viršūnių Tarybos susitikime buvo priimta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (toliau - Chartija). Prof. S. Katuoka teigia, kad priimant Chartiją buvo siekiama ne tik užtikrinti, kad ES institucijose būtų gerbiamos žmogaus teisės, bet ir viename dokumente susisteminti visas pagrindines teises, įtvirtintas skirtinguose Europos Bendrijų ir tarptautinės teisės šaltiniuose. ETT ir EŽTT praktikoje buvo siekiama padaryti šias teises suprantamesnes paprastiems piliečiams.¹⁵⁹ Taigi Europos Sąjunga parengdama šį teisinį dokumentą ne tik susistemino iki tol išplėtotas ir išaiškintas žmogaus teises, bet ir parengė naują žmogaus teisių sąvadą, kuriame buvo aiškiai ir suprantamai išdėstyta Europos Sąjungos žmogaus teisių katalogas. Reikia pastebėti, kad į Chartiją buvo įtrauktos ne tik pilietinės ir politinės teisės, bet ir socialinės, ekonominės bei kultūrinės. Taip pat svarbu, kad į Chartiją buvo perkeltos visos EŽTK nuostatos, o kai kurioms buvo suteiktas toks pats turinys ir apimtis kaip ir Konvencijoje, bet dėl Europos Sąjungos specifikos jis buvo platesnis. Taigi šis naujas žmogaus teisių apsaugos dokumentas numatė platesnę apsaugą nei EŽTK. Ši nuostata

¹⁵⁵ Suvestinis Europos Aktas (1986). Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/index.htm>.

¹⁵⁶ Maastrichto sutartis (1992). Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/index.htm>.

¹⁵⁷ Opinion 2/94 on the Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 28 March 1996 [1996] ECR I 1759.

¹⁵⁸ Jočienė D. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis// Jurisprudencija. 2007, Nr. 7(97). P. 20.

¹⁵⁹ Katuoka S. Europos Sąjunga ir žmogaus teisės// Jurisprudencija. 2003, Nr. 44 (36). p. 10.

kildinama iš Chartijos 52 str.: „Šioje Chartijoje nurodytų teisių, atitinkančių Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos garantuojamas teises, esmė ir taikymo sritis yra tokia, kaip nustatyta Konvencijoje. Ši nuostata nekliaudžia Sąjungos teisėje numatyti didesnę apsaugą.“¹⁶⁰ Chartija susistemino žmogaus teisių katalogą Europos Sąjungos lygmeniu. Pačios Chartijos tekste galima matyti neišnykusį ryšį tarp ES teisės ir EŽTK teisinio reguliavimo. Chartijos preambulėje teigiama, kad: „Chartijoje <...> įtvirtinamos pagrindinės teisės, kylančios <...> Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, <...> Europos Sąjungos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo teisminės praktikos“. Tai parodo ypatingą ryšį tarp ES ir EŽTK garantuojamų žmogaus teisių.

Europos Sąjungos sutarčių lygmeniu pradėtas formuoti žmogaus teisių reguliavimas svarbus tuo, kad iki ETT paskelbtos nuomonės 2/94 buvo tikimasi, kad Europos Sąjunga taps šios Konvencijos dalyve, nes ETT savo praktikoje taikė Konvenciją bei rėmėsi EŽTT sprendimais bei išaiškinimais. Po minėtos ETT nuomonės Europos Sąjunga pasuko kita linkme, t. y. parengdama Chartiją, kurioje buvo inkorporuotos EŽTK garantuotos teisės bei EŽTT jurisprudencijos normos, kuris užpildė iki tol buvusią vakuumą dėl aiškesnės žmogaus teisių apibrėžties Europos Sąjungoje.

2. EŽTK VIETA ES TEISĖJE PO LISABONOS SUTARTIES ĮSIGALIOJIMO

2.1. Prielaidos ES prisijungti prie EŽTK

2010 m. birželio 1 d. įsigaliojo EŽTK Keturioliktasis protokolas, kuris numatė galimybę Europos Sąjungai prisijungti prie EŽTK. Protokolo įsigaliojimas svarbus tuo, kad Europos Taryba sukūrė juridines prielaidas Europos Sąjungai ne tik *de facto* taikyti EŽTK sprendžiant klausimus dėl žmogaus teisių apsaugos Europos Sąjungoje, tačiau ir numatė galimybę ES *de jure* prisijungti prie EŽTK sukurto žmogaus teisių apsaugos mechanizmo. Manytina, kad šiuo protokolu padėti pagrindai leidžia ES teisiškai tapti EŽTK dalyve, o tai ateityje sukurs Europos Sąjungai teises ir pareigas, tapus viena iš Konvencijos narių.

Kaip minėta anksčiau, ES kliūtimi prisijungti prie EŽTK tapo kompetencijos trūkumas. Todėl Lisabonos sutarties rengėjai ne tik pašalino šią teisinę kliūtį, bet ir numatė ES pareigą prisijungti prie šio žmogaus teisių apsaugos mechanizmo. Taigi galima daryti išvadą, kad tiek Europos Taryba, tiek Europos Sąjunga siekia stiprinti žmogaus teisių apsaugą Europoje, o šių tikslų įgyvendinimo šaltiniu yra laikytina EŽTK.

Lisabonos sutartis svarbi tuo, kad po jos įsigaliojimo Chartija įgijo privalomąją teisinę galią.¹⁶¹ Chartijos 52 str. numatyta, kad teisės ji kildina iš EŽTK. Taigi Lisabonos sutartimi suteikus Chartijai privalomąjį statusą buvo teisiškai įtvirtinta ir EŽTK vieta ES. Inga Jablonskaitė - Martinaitienė ir Salvija Kavalnė teigia, kad Pagrindinių teisių chartijos privalomoji galia reiškia, kad nuo šiol Europos Sąjungos valstybių narių teisės subjektai gali remtis pagrindinėmis teisėmis ne tik nacionaliniuose teismuose ir Europos Žmogaus

¹⁶⁰ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija // Valstybės žinios, Vilnius, 2002.

¹⁶¹ Kavalnė S., Martinaitienė - Jablonskaitė I. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija Teisingumo Teismo praktikoje po Lisabonos sutarties įsigaliojimo: bendros tendencijos ir ateities perspektyvos. Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija: mokslo studija skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012, p. 212.

Teisių Teisme, bet ir Europos Sąjungos Teisingumo Teisme.¹⁶² Šios autorės pastebi, kad iki Lisabonos sutarties Chartija daugiausiai egzistavo tik kaip „*soft law*...> todėl Sąjungos ir nacionalinės institucijos, Sąjungos ir nacionaliniai teismai turėjo diskreciją į ją atsižvelgti, ar ne“.¹⁶³ Lisabonos sutartimi išskirtas Chartijos privalomumas suponuoja išvadą, kad lygiai taip pat svarbi turėtų būti laikoma ir EŽTK, nes iš jos kildinamos Chartijos teisės. Ši konvencija laikytina minimalia ES ginamų žmogaus teisių garantija.

Lisabonos sutartimi buvo sukurta galimybė Europos Sąjungai ne tik sustiprinti žmogaus teisių apsaugą Bendrijoje įtraukiant Chartiją, kaip privalomą dokumentą Bendrijos šalims, bet ir Europos Sąjungai prisijungti prie EŽTK. Teisės doktrinoje teigiama, kad ES prisijungimas prie Konvencijos suteiks papildomą apsaugą Europos Sąjungos piliečiams, nes sprendžiant klausimus dėl pažeistų žmogaus teisių bus galima tiesiogiai remtis EŽTK. Taigi Europos Sąjunga ir Europos Taryba pozityviai siekia sustiprinti žmogaus teisių apsaugą Europos regione.

2.2. Europos Sąjungos prisijungimo prie EŽTK mechanizmas

Europos Sąjungos siekis tapti EŽTK dalyve kelia nemažai probleminių klausimų. Vienas jų – koku būdu bus įgyvendintas šis prisijungimas ir kokiomis priemonėmis bus išvengta atskirų teisiųjų sistemų kolizijos. Šiuo metu vyksta derybos dėl Europos Sąjungos prisijungimo prie EŽTK mechanizmo sukūrimo.

2011 m. liepos mėnesį buvo pristatytas Europos Sąjungos prisijungimo prie EŽTK projektas (toliau - Projektas).¹⁶⁴ Reikia pastebėti, kad nors Projektas tebėra laikytinas derybų objektu, nes jame pasiūlyti procedūriniai ES prisijungimo prie EŽTK pagrindai gali būti keičiami tarp susitariančių šalių, šis dokumentas jau dabar leidžia įsivaizduoti, kaip turėtų ateiityje atrodyti Europos Sąjungos žmogaus teisių sistema, kurios centrine ašimi turėtų tapti EŽTK. Projekte yra numatyta, kad ES prisijungimas prie EŽTK užtikrins nuoseklią žmogaus teisių apsaugą Europoje, t. y. asmenys turės galimybes apginti savo pažeistas teises dėl žmogaus teisių pažeidimų ES. Be kita ko, Projekte pateiktos nuostatos dėl kurių Europos Sąjunga ir Europos Taryba (toliau - Šalys) susitarė. Vienas iš susitarimų - Europos Sąjunga *mutatis mutandis* ne tik prisijungs prie EŽTK, tačiau galės prisijungti ir prie ją papildančių protokolų.

Analizuojant EŽTK Keturioliktojo protokolo įsigaliojimo iškeltas problemas, darytina prielaida, kad derybų procesas, kuriuo bus stengiamasi įgyvendinti siekis, kad ES prisijungtų prie EŽTK gali būti apsunkintas dėl šių priežasčių: 1) ne visos Europos Tarybos šalys narės yra Europos Sąjungos narės, taigi atsižvelgiant į patirtį, kad Rusija ratifikavo EŽTK Keturioliktojo protokolą tik 2010 m., ES prisijungimas gali užsitęsti dėl politinių ir procedūrinių priežasčių; 2) šiam prisijungimui teks parengti abipuses prisijungimo sutartis.

Europos Sąjungos prisijungimo prie EŽTK mechanizmo sukūrimo klausimui svarbi Europos Parlamento 2010 m. gegužės 19 d. rezoliucija (toliau – Rezoliucija).¹⁶⁵ Šioje

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Draft legal instruments on the accession of the European Union to the European Convention on Human Rights. Prieiga per internetą: http://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/source/Docs%202011/CDDHUE_2011_16_final_en.pdf.

¹⁶⁵ 2010 m. gegužės 19 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos Sąjungos prisijungimo prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos institucinių aspektų

Rezoliucijoje aptartas vienas esminių ES prisijungimo prie EŽTK klausimų, t. y. ES teisių apimtis prisijungus prie EŽTK. Pagal Rezoliucijos 2 punktą „<...> prisijungimas, pagal Europos Sąjungos sutarties 6 straipsnį ir Protokolą Nr. 8, nenumato jokių Sąjungos galių išplėtimo, nesukuria bendrosios Sąjungos kompetencijos žmogaus teisių srityje, be to, remiantis Europos Sąjungos sutarties 4 straipsnio 2 dalimi ir 6 straipsnio 3 dalimi, turi būti išlaikytos valstybių narių konstitucinės tradicijos ir tapatybė“. Taigi, šia Rezoliucija Europos Parlamentas pakartojo Protokolu Nr. 8 išdėstytą poziciją, kad prisijungimas neturi padaryti poveikio ES kompetencijai ir jos institucijų įgaliojimams. Jis turi užtikrinti, kad jokia jo nuostata nedarytų poveikio valstybių narių padėčiai Europos konvencijos atžvilgiu. Taigi kuriamas prisijungimo mechanizmas negalės pažeisti išimtinių Europos Sąjungos teisių, įskaitant ir galimybę sumažinti ES veikimo galias dėl žmogaus teisių apsaugos.

3. AR ES PRISIJUNGUS PRIE EŽTK GALI KILTI TEISMINĖS JURISDIKCIJOS KOLIZIJOS KLAUSIMAI?

3.1. Ekvivalentiškumo doktrina ir Bosphorus bylos įtaka sprendžiant kolizinius klausimus po ES prisijungimo prie EŽTK

Kadangi tiek ETT praktikoje, tiek EŽTT praktikoje yra nemažai atvejų, kai teismai imdavosi nagrinėti tapačias bylas, Europos Sąjungai ir Europos Tarybai pradėjus derybas dėl galimybės ES prisijungti prie EŽTK nemažai mokslininkų, pavyzdžiui Konstantinos G. Margaritis, Danutė Jočienė, Saulius Katuoka kelia probleminį prisijungimui klausimą: ar dviejų savarankiškų žmogaus teisių apsaugos sistemų „suliejimas“ nesukels teismų jurisdikcijos ir kolizijos problemų? Manytina, kad šios kolizijos sprendimo būdo galima ieškoti EŽTT sprendime *Bosphorus* byloje¹⁶⁶. Joje Strasbūro Teismas išvystė adekvačios žmogaus teisių apsaugos (angl. equivalent protection) principą skirtingų Europos žmogaus teisių sistemų (EŽTK ir ES) atžvilgiu arba vadinamąją ekvivalentiškumo doktriną.

Bosphorus byloje buvo sprendžiamas klausimas, ar pasirinktos sankcijos buvo pagrįstos ir teisėtos pagal EŽTK Pirmojo protokolo 1 straipsnį dėl nuosavybės teisės apribojimų. Ginčas kilo dėl to, kad 1993 m. Airijos vyriausybė konfiskavo Turkijos bendrovei „Bosphorus airways“ išnuomotą orlaivį, kuris priklausė Jugoslavijos avialinijoms. Airijos vyriausybė priėmė tokį sprendimą pagal ES reglamentą 990/93, kuris kaip tiesiogiai taikomas teisės aktas, pagal JT Saugumo Tarybos sprendimą, numatė galimybę taikyti sankcijas Jugoslavijos Federacinei Respublikai. Taigi ginčas dėl šio veiksmo pateko į dvi teismines institucijas - ESTT ir EŽTT. Pasak Francis G. Jacobs, priimant sprendimą EŽTT pasisakė, kad šią bylą jau nagrinėjo ETT pagal Airijos Aukščiausiojo Teismo kreipimąsi dėl prejudicinio sprendimo.¹⁶⁷ Šioje byloje EŽTT konstatavo, kad: „Net jei apsaugos lygis yra tik „panašus“, o ne „tapatus“, iš Konvencijoje įtvirtintų teisių apsaugos rezultatas turėtų

(2009/2241(INI)). Prieiga per internetą: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:161E:FULL:LT:PDF>.

¹⁶⁶ Byla *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Tocaret Anonim Sirketi v. Ireland*, Appl. No. 45036/98, Judgment of 30 June 2005.

¹⁶⁷ Jacobs F. G. The impact of European Union accession to the European Convention on Human Rights. Prieiga per internetą: http://www.judicialstudies.unr.edu/JS_Summer09/JSP_Week_1/Jacobs%20ECHR%20and%20EU%20Charter.pdf.

būti tas pats.¹⁶⁸ Strasbūro Teismas padarė išvadą, kad ES gina pagrindines teises tokiu pat būdu kaip ir EŽTK pagal EŽTK Pirmojo protokolo 1 straipsnį, todėl taikoma apsauga yra laikytina adekvačia ES teisėje garantuotai nuosavybės teisių apsaugai.¹⁶⁹ Jočienė D. pastebi, kad „šis sprendimas dažnai Strasbūro Teismo koridoriuose apibūdinamas kaip „taikos sutartis“ tarp ES teisės bei Europos Žmogaus Teisių Konvencijos“.¹⁷⁰ Taigi EŽTT sukurta ekvivalentiškumo doktrina laikytina vienu iš galimų sprendimų išvengti Strasbūro ir Liuksemburgo teismų kolizijos nagrinėjant pareiškėjų skundus dėl pažeistų teisių.

Tačiau reikia pastebėti, kad ekvivalentiškumo doktrina sulaukė nemažai mokslininkų kritikos. Pavyzdžiui, X. Groussot, T. Lock, L. Pech pažymi, kad „*Bosphorus* byloje išvystyta lygiavertės apsaugos doktrina suteikia privilegijų Europos Sąjungos teisei sistemai tuo, kad leidžia taikyti mažiau kruopštų nagrinėjimą negu yra numatyta jos valstybių narių teisinėse sistemose, <...> ji nedera su bendruoju ir propaguojamu sutarties projekto siekiu traktuoti Europos Sąjungą vienodai ir lygiavertiškai kaip bet kurią kitą EŽTK šalį.“¹⁷¹ Taip pat šie autoriai pastebi, kad po ES prisijungimo prie EŽTK *Bosphorus* testo Europos Taryba nebeturėtų toleruoti, kaip dvigubo standarto tarp EŽTK šalių valstybių ir ES, taigi ekvivalentiškumo prezumpcija su ES teise turėtų nustoti galioti.¹⁷² Kitas svarbus aspektas, kad ir ES prisijungimo prie EŽTK projekte yra išskirtas siekis, kiek įmanoma išlaikyti dabartinį Konvencijos kontrolės mechanizmą ir taikyti Europos Sąjungai tokiu pačiu būdu kaip ir kitoms Aukštosioms susitariančioms šalims.¹⁷³ Manytina, kad ES prisijungus prie EŽTK ekvivalentiškumo doktrina nustos galioti, todėl mokslininkų kritika dėl ES galimų privilegijų kitų EŽTK dalyvių atžvilgiu praras savo aktualumą. Šią išvadą patvirtina ES prisijungimo prie EŽTK projekto analizė, kadangi, remiantis šio projekto nuostatomis, ES bus laikoma lygiaverte šalimi kitoms Konvencijos dalyvėms.

3.2. Europos Parlamento rezoliucijos dėl Europos Sąjungos prisijungimo prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos institucinių aspektų siūlymai sprendžiant kolizinius klausimus po ES prisijungimo prie EŽTK

EP rezoliucijoje yra pateikti pasiūlymai, kaip būtų galima išvengti aptariamų teismų jurisdikcijos kolizijos. Esminė idėja pateikta šios Rezoliucijos 1 str.: „<...> prisijungimas jokių būdu nekels abejonių dėl Sąjungos teisės savarankiškumo, nes Europos Sąjungos Teisingumo Teismas liks vienintelis aukščiausias teismas, sprendžiantis klausimus, susijusius su Sąjungos teise ir jos aktų galiojimu, o Europos Žmogaus Teisių

¹⁶⁸ Byla *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Tocaret Anonim Sirketi v. Ireland*, Appl. No. 45036/98, Judgment of 30 June 2005.

¹⁶⁹ Jočienė D. Pagrindinių teisių apsauga pagal Europos žmogaus teisių konvenciją ir Europos Sąjungos teisę // *Jurisprudencija*. 2010, Nr. 3 (121). p. 107.

¹⁷⁰ Jočienė D. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis // *Jurisprudencija*. 2007, Nr. 7(97). p. 22.

¹⁷¹ Groussot X., Lock T., Pech L. EU Accession to the European Convention on Human Rights: a Legal Assessment of the Draft Accession Agreement of 14th October 2011. Prieiga per internetą: http://www.robert-schuman.eu/doc/questions_europe/qa-218-en.pdf.

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ Draft legal instruments on the accession of the European Union to the European Convention on Human Rights. Prieiga per internetą: http://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/source/Docs%202011/CDDHUE_2011_16_final_en.pdf.

Teismas turi būti laikomas instancija, atliekančia išorinę Sąjungos priimtų įsipareigojimų, kylančių iš jos prisijungimo prie EŽTK, laikymosi priežiūrą. Du Europos teismai turi būti susieti ne hierarchiniu, bet specializacijos santykiu. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas tuomet turės statusą, analogišką tam, kurį dabar turi valstybių narių aukščiausieji teismai Europos žmogaus teisių teismo atžvilgiu.¹⁷⁴ Iš esmės galima teigti, kad Europos Parlamentas šia rezoliucija stengiasi išvengti galimos teismų jurisdikcijos kolizijos sprendžiant asmenų skundus dėl pažeistų teisių.

Rezoliucijos 11 paragrafe pasiūlyta, kad jei bylos patenka į abiejų – EŽTT ir ESTT – teismų jurisdikciją turėtų būti neleidžiama tokias bylas iškelti dviejuose teismuose.¹⁷⁵ Šis rezoliucijos siūlymas akivaizdžiai leistų išvengti ateityje galimos šių dviejų teismų kolizijos. Apibendrinus rezoliucijos siūlymus, kadangi šiuo metu yra pateiktas ES prisijungimo prie EŽTK projektas, manytina, kad siekiant išvengti teismų jurisdikcijos kolizijos, ESTT ir EŽTT santykis sprendžiant bylas dėl pažeistų žmogaus teisių turėtų būti išspręstas vadovaujantis Europos Parlamento pasiūlymais.

IŠVADOS

1. Nuo septintojo XX a. dešimtmečio buvo siekiama EŽTK perkelti į Europos Sąjungos teisę. Europos Sąjungos siekiu sustiprinti žmogaus teisių apsaugą rezultatas – parengta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, kurioje konsoliduotas EŽTK įtvirtintas žmogaus teisių katalogas.
2. Įsigaliojus Lisabonos sutarčiai ir EŽTK Keturioliktajam protokolui buvo sukurtos teisinės ES prisijungimo prie EŽTK prielaidos. Tačiau prisijungimo mechanizmas iki šiol nėra sukurtas.
3. Tuo atveju, jeigu ES prisijungimo prie EŽTK projektas perims Europos Parlamento rezoliucijoje įtvirtintus siūlymus, EŽTT ir ESTT teismų jurisdikcijos nagrinėjant žmogaus teisių pažeidimų bylas bus aiškiai atskirtos, taigi keliamas teismų jurisdikcijos kolizijos klausimas neturėtų kilti.

LITERATŪRA

1. 2010 m. gegužės 19 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos Sąjungos prisijungimo prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos institucinių aspektų (2009/2241(INI)).
2. Byla 29/69, *Stauder v. City of Ulm* [1969] ECR 419.
3. Byla *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Tocaret Anonim Sirketi v. Ireland*, Appl. No. 45036/98, Judgment of 30 June 2005.
4. Byla *Rutili v. Minister for the Interior* [1975] ECR 1219.
5. Draft legal instruments on the accession of the European Union to the European Convention on Human Rights. Prieiga per internetą: http://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/source/Docs%202011/CDDHUE_2011_16_final_en.pdf.
6. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija // Valstybės žinios, Vilnius, 2002.

¹⁷⁴ 2010 m. gegužės 19 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos Sąjungos prisijungimo prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos institucinių aspektų (2009/2241(INI)). Prieiga per internetą: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:161E:FULL:LT:PDF>.

¹⁷⁵ Ibid.

7. Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos. 2010 m. kovo 30 d. Oficialusis leidinys C 83. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/index.htm>; <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:161E:FULL:LT:PDF>.
8. Jacobs F. C. The impact of European Union accession to the European Convention on Human Rights. Prieiga per internetą: http://www.judicialstudies.unr.edu/JS_Summer09/JSP_Week_1/Jacobs%20ECHR%20and%20EU%20Charter.pdf.
9. Grousot X., Lock T., Pech L. EU Accession to the European Convention on Human Rights: a Legal Assessment of the Draft Accession Agreement of 14th October 2011. Prieiga per internetą: http://www.robert-schuman.eu/doc/questions_europe/qqe-218-en.pdf.
10. Jočienė D. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis // Jurisprudencija. 2007, Nr. 7(97).
11. Jočienė D. Pagrindinių teisių apsauga pagal Europos žmogaus teisių konvenciją ir Europos Sąjungos teisę // Jurisprudencija. 2010, Nr. 3 (121).
12. Katuoka S. Europos Sąjungos Konstitucija ir Pagrindinių teisių chartija // Europos Sąjungos teisė ir Lietuva. Vilnius: Justitia, 2002.
13. Katuoka S. Europos Sąjunga ir žmogaus teisės // Jurisprudencija. 2003, Nr. 44 (36).
14. Kavalnė S., Martinaitienė - Jablonskaitė I. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija Teisingumo Teismo praktikoje po Lisabonos sutarties įsigaliojimo: bendros tendencijos ir ateities perspektyvos. Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija: mokslo studija skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012.
15. Koriaginaitė S. “Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija Europos Sąjungos teisinėje sistemoje”. Magistro baigiamasis darbas. MRU, 2012.
16. Margaritis G. K. European Union accession to the European Convention on Human Rights: an institutional “marriage”. Prieiga per internetą: <http://www.du.edu/korbel/hrhw/workingpapers/2011/65-margaritis-2011.pdf>.
17. Mastrichto sutartis. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/index.htm>.
18. Opinion 2/94 on the Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 28 March 1996 [1996] ECR 1759.
19. Protokolas (Nr. 8) dėl Europos Sąjungos sutarties 6 straipsnio 2 dalies dėl Sąjungos prisijungimo prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos. Oficialusis leidinys 115, 09/05/2008 p. 0273 – 0273. Prieiga per internetą: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12008M/PRO/08:LT:HTL>.
20. Suvestinis Europos Aktas (1986). Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/index.htm>.
21. Šaltinytė L. European Union Accession to the European Convention on Human Rights: stronger protection of fundamental rights in Europe? // Jurisprudencija. 2010, Nr. 2(120).
22. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolas Nr. 11 ir Nr. 14 // Valstybės žinios. 2011, Nr. 156-7390.

PROBLEMS OF THE ACCESSION OF THE EUROPEAN UNION TO THE EUROPEAN CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

Marija Karolina Telyčėnaitė

Mykolas Romeris University

Summary

The treaty of Lisbon and the fourteenth protocol of ECHR provided an opportunity for the European Union to join the European Convention on Human Rights. There has been a strong correlation between the ECHR and the Community legal system to protect human rights in the European Union since the 70's. Human rights, which have not been in the EU primary law, were included by the European Union's Court of Justice. In its jurisprudence, it referred to the ECHR more often, and ECHR is named as "source of inspiration" in its practice.

The aim to standardize the regulation of human rights in the European Union was first isolated in the Single European Act and Maastricht Treaties, later in Amsterdam and Nice treaties, where human rights were included in the primary legislation. It is important to note that in all of these agreements the EU has given special attention to ECHR, therefore, in order to build strong human rights protection in the EU, EU accession to the ECHR goal was raised. This would strengthen the protection of human rights in the region.

The European Union Charter of Fundamental Rights was prepared by the treaty of Nice. It acquired binding force after the treaty of Lisbon. These legal processes are important in that they aim to create a strong human rights protection mechanism in Europe. Currently there is a process of negotiation between the European Council and the EU regarding the opportunity to accede to ECHR. However, the scientific doctrine raises the question of whether the relevant connection does not pose a conflict of judicial problems, because if the EU accedes to the ECHR and the Charter becomes binding, it is not clear where people should refer for infringement of their rights.

This paper analyses the mechanism of EU's accession to the ECHR. Based on the equivalence doctrine created in the case of Bosphorus there is an attempt to answer a fundamental question: whether the accession to the ECHR legal system presupposes the potential jurisdiction issues. After an analysis of the possible connection arrangements, it could be said that the judicial conflict problem raised in scientific doctrine can be regarded as unreasonable.

Keywords: *The EU's accession to the ECHR, jurisdictional conflicts, human rights.*

Teisės filosofija

LĒTINIŲ LIGŲ ĮTAKA SĄMONINGAI VALIAI

Gintautas Kasperavičius

El. p. gikasperav@stud.mruni.eu
 Mykolo Romerio universitetas
 Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
 Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

Anotacija. Straipsnyje pagrindžiama asmens valios laisvės, kaip baudžiamosios atsakomybės sąlygos, esmė. Ši kraštutinė atsakomybė nėra taikoma, jeigu veiksmai buvo atlikti be kaltės ar esant nepakaltinamoje būsenoje, kai veikos priežastis – psichikos sutrikimas. Dėl to, darbe stengiamasi atskleisti tokio pobūdžio negalių vidinę prigimtį, išorinių veiksnių įtaką. Pateikiant užsienio valstybių praktiką, teorinius aspektus nagrinėjamos lėtinių ligų sukeltos būklės: automatizmas, hipoglikeminis nenuspėjamumas. Iškeliamas klausimas: ar dėl chroniškų ligų sukeliama būklių asmuo visada negali valdyti savo veiksmų valingai ir išlikti sąmoningas, pakaltinamas? Atsakymą pateikia įvertinta sutrikimo specifika ir individualios žmogaus savybės, o atsakomybę lemia išankstinės kaltės automatizme nustatymas.

Reikšminiai žodžiai: valios laisvė, psichikos negalia, nepakaltinamumas, epilepsinis automatizmas, vidiniai ir išoriniai veiksniai, hipoglikeminis nenuspėjamumas, išankstinė kaltė.

ĮVADAS

Gyvenime žmogus veikdamas remiasi savo valia, intelektu ir kitomis vidinėmis savybėmis, kurios yra reguliuojamos proto. Kai asmuo sulaukia psichinės ir fizinės brandos, preziumuojama, kad jis iš esmės yra apdairus, rūpestingas, vidutiniškai protingas. Tokį kriterijų (lot. *bonus pater familias*) visuomenė taiko kiekvienam jos nariui, tikintis, jog individas bus atsakingas už savo veikimą. Tai yra suvoks, kaip elgiasi ir sugebės valdyti savo veiksmus. Tačiau, jeigu žmogus savo veiksmais pradės „priežastingumo grandinę“, kurios pirmoji priežastis yra sąmoningai nemotyvuota, ne jo valia pradėta, tokiu atveju jis nebus atsakingas, o kalbant baudžiamosios teisės prasme – nepakaltinamas. Šis terminas bus taikomas pasireiškus lėtinėms organizmo ligoms, kai veikdamas asmuo negalėjo suvokti ar valdyti savo veiksmų dėl jų sukulto psichikos sutrikimo.

Šiandieną *aktualu* kalbėti apie vidinių ligų įtaką žmogaus valiai ir dėl to (ne)kylančiai atsakomybei, jeigu nuo psichinio gebėjimo¹ priklausančiu veiksniu pažeista teisė. Realybė pateikia įvairiapusių situacijų, kurių teisinis vertinimas negali apsiriboti vien tik pirminio veiksnio ir pasekmių nustatymu. Pripažįstant ir išskiriant chroniškus, ilgai besitęsiančius epilepsijos, diabeto ir kt. lėtinius sutrikimus, svarbu tinkamai juos vertinti. Dėl to *darbo tikslas* yra įvardyti atramos taškus, kurie padėtų nustatyti lėtinės

¹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: šeštas (trečias elektroninis) leidimas. Kompaktinė plokštelė / redaktorių kolegija: Keinys S. (vyr. redaktorius), Bilkis L., Paulauskas J., Vitkauskas V. – *Lietuvių kalbos institutas*, Vilnius: 2006; internetinė versija, 2011. – <http://dz.lki.lt>. *Valia - psichinė galia, pasireiškianti sąmoningu veiklumu*;

ligos pasireiškimą. Tai leistų atsakyti į klausimą, kada asmuo negali valdyti savo veiksmų ir išlikti sąmoningas (pakaltinamas).

Apie (ne)pakaltinamumą Lietuvos baudžiamojoje teisėje yra rašę V. Piesliakas, A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė ir kt., apie psichikos sutrikimų poveikį pakaltinamumui psichiatrijoje - K. Daškevičius, J. Marcinkevičienė, A. Navickas, L. E. Radavičius. Riboto nepakaltinamumo sąvoką yra detalizavęs A. Meška. J. Zajančauskienė įdėmiai aptarė procesinius klausimus dėl asmenų, turinčių fizinių ar psichinių trūkumų (sutrikimų). Šio darbo *naujumas* tame, jog nagrinėjamos pasirinktos lėtinės (chroniškos) ligos turi išskirtinumą – epizodines eigos galimybes. Straipsnyje minimos būklių sąvokos (būklės automatizmas, vidiniai ir išoriniai veiksniai, būklės nenusipėjumas), temos kontekste aptariama išankstinė kaltė. Remiantis tuo galima įvertinti, ar psichikos sutrikimai netrukdo žmogui, darant nusikalstamą veiką, suprasti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų.

Tyrimo objektas: lėtinųjų ligų įtaka asmens pakaltinamumui.

Tyrimo metodai: loginis, analitinis, lyginamasis, teleologinis.

1. ASMENS VALIOS LAISVĖ – BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS SĄLYGA

Profesorius Vytautas Piesliakas mini, jog filosofinis žmogaus teisinės atsakomybės pagrindas siejamas su asmens valios laisve, t. y. gebėjimu sąmoningai pasirinkti tam tikrą žmogui priimtina elgesio variantą kiekvienoje konkrečioje situacijoje². Formaliai tai išreikšta įstatyme. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau BK) 2 straipsnio 3 dalis numato, kad „*asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio*“³. Taikant šią nuostatą iškyla įvairūs klausimai. Ar asmens kaltumui reikalinga valios laisvė? Ar ji visada laisva? Jeigu valia nėra laisva, asmuo sąmoningai negali pasirinkti savo elgesio raiškos būdo, ar tokiu atveju jis gali būti atsakingas už veiksmu sukeltas pasekmes?

Padėti paaiškinti gali teisės ir baudžiamosios teisės filosofija. Baudžiamoji teisė reguliuoja visuomenės elgesį, įvesdama grasantį baudimą už jos pažeidimą. Tačiau sankcijos taikomas tik tiems, kurie pažeidę teisę yra atsakingi už savo veiksmus. Jų atsakomybę lemia kaltės įrodymas. Šis reikalavimas yra teisingumo baudžiamosios teisėje kertinis principas. Juo remiantis šioje teisės šakoje yra užkoduoti du skirtingi atsakomybės supratimo ir baudimo požiūriai. Telkiamasi ties atpildu (angl. *retribution*) ir atgrasimu (angl. *deterrence*)⁴. Atpildo teorijoje baudimas kildinamas iš moralinės atsakomybės idėjos už neteisėtą veiką. Nubaudimas matomas kaip pelnytas atpildas už nusikaltimą. Tai siejasi su pelnyta bausme, su teisingu asmens individualizavimo principu, kai kaltumo ieškoma asmens proto būklėje. Ši koncepcija valios laisvę laiko būtina atsakomybės sąlyga⁵. Todėl jos pripažinimui reikia nustatyti, jog asmens veiksmų

² Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga (antroji pataisyta ir papildyta laida), *Justitia*, Vilnius: 2009, p. 341;

³ Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodeksas, internetinė prieiga http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111555, [interaktyvus], [žiūrėta 2012-10-25];

⁴ Deigh J., Dolinko D., *The Oxford Handbook of Philosophy of Criminal law*, *Oxford University Press*: United States of America: 2011, p. 194;

⁵ *Ibid* p. 196;

mas kilo iš valios, kuri nėra paveikta vidinių stimulų ar išorinių įvykių, iššaukiančių tą veiksmą. Kitais žodžiais, žmonės turi būti „gebantys savarankiškai inicijuoti veiksmus iš savo valingumo“⁶. Tai turi vykti „savo noru“ (angl. *on own volition*) – reiškia, jog aplinkybės, įvykiai ir sąlygos, kurie nulemia aplinkybes, neturi lemti asmens veiksmų. „Savavališkumas“ atsispindi, kai asmuo pats vienas yra „originali ir pagrindinė priežastis“ savo veiksmų ir iš jų kylančių padarinių. Atskaitos taškas - kai proto būklė, dėl kurios veikiama, yra moraliai peiktina⁷.

Tačiau jau nuo Sokrato laikų vyko diskusija, ar žmogus gali laisvai elgtis, ar vis dėlto jo pasirinkimo laisvė tėra mitas, nes visi poelgiai yra nulemti išorinių veiksmų, kurių negali įveikti subjektyvūs asmens ketinimai⁸. Žymus filosofas Kantas žmogaus valios laisvę taip pat aiškina jo būties „moraline“ išraiška. Profesorius Saulius Arlauskas, komentuodamas Jano Schappo požiūrį į Kantą, pateikia dvi laisvės formas: „moralinės laisvės sampratą“ ir „sauvališkos laisvės sampratą“. „Sauvalė“ – tai žmogaus galimybė „elgtis arba nesielgti savo nuožiūra“, kai jis veikia „suvokdamas savo galią veikti“. Žmogaus „sąmoningai sauvališką“ veiklą gali lemti racionalus protas ir polinkiai (juslinės paskatos). Jei asmens veiklą lemtų tik jutiminiai impulsai, žmogus veiktų visiškai nesąmoningai. Tačiau kai valia valdoma vien tik proto, tiksliau, Kanto terminais, „praktinio proto“, asmuo išvengia polinkių įtakos ir sauvalė virsta „moraliai atsakinga laisve“. Tai ir yra žmogaus proto galia būti pačiam sau praktiniu protu arba tiesiog būti atsakingu už savo veiksmus. Moralinė laisvė reiškia galią suformuoti sąmonėje „principus“, galią būti „įstatymų leidėju“⁹. „Proto įstatymai“, žmogaus racionali formuliuotės, priešingai nei gamtos dėsniai yra moralinės ir teisinės atsakomybės pagrindas. Kiek jie susiję su išoriniais poelgiais ir kiek jie atitinka įstatymus, tiek jie vadinami juridiniais įstatymais¹⁰. Taip elgdamasis asmuo realiai suvokia jį supančią aplinką ir orientuojasi joje, remdamasis visuomenėje nustatytais teisinėmis taisyklėmis.

Bet pasitaiko atvejų, kai asmens protas nesugeba pagrįsti realios laisvės galimybes. Kanto nuomone, stebėdamas išorinio pasaulio daiktus ir jų santykius, žmogus niekada nemato, kaip laisvės idėja realiai pasireiškia. Visi materialiniai objektai yra tarpusavyje susisaiستę priežastine priklausomybe, priežastingai lemia vienas kito būtį. Ir todėl priežasčių bei padarinių grandinėje laisvė negalima, nes priežastis automatiškai suponuoja padarinio priklausomybę nuo išorinės sąlygos¹¹. Dėl to asmuo nors ir sąmoningai vadovaudamasis moralinio proto nuostatomis ir taip siekdamas atitikti juridinio įstatymo reikalavimus, gali būti nelaisvas pasirinkti elgesio būdą, kuris yra ne jo valioje tiek dėl išorinių, tiek dėl vidinių priežasčių. Todėl laisvė, moraline (praktinio santykio su jį supančia aplinka) prasme, įmanoma tik laisvai protaujantčiai būtybei. Tokio sąmoningo asmens valia yra gebėjimas: „<...> arba kurti vaizdinius atitinkančius objektus,

⁶ *Ibid* p. 197;

⁷ *Ibid.*;

⁸ Meška A., Riboto pakaltinamumo sąvoka, Kn., Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys, *VĮ Registrų centras*, Vilnius: 2011, p. 236;

⁹ Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai „Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys“, *Mykolo Romerio universitetas*, Vilnius: 2004, p. 22;

¹⁰ *Ibid.*;

¹¹ Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai „Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys“, *Mykolo Romerio universitetas*, Vilnius: 2004, p. 23;

arba determinuoti save juos sukurti <...>, t. y. determinuoti savąjį priežastingumą¹². Galima sakyti, protiškai valdyti save, kad veiktum pagal visuomenines taisykles, pro- to vaizdinių nulemtus veiksmus sietum su galimais padariniais bei atsakytum už jų atsiradimą.

Kalbant apie situaciją, kai dėl individo poelgio pasireiškė pasekmės, kurias apima „ultima ratio“ principo veikimo sfera, prerogatyva vertinti aplinkybes kyla baudžiamajai teisei. Verdiktą, ar asmuo bus atsakingas (pirmiausia - pakaltinamas, po to - kaltas) už veika sukeltus padarinius, galima priimti tik nustačius objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių visumą. Michel Foucault, pasisakydamas apie šių laikų teismo sprendimo priėmimo procesą, pateikia aspektus, reikalingus tiesai byloje nustatyti. Priimant teisingą nuosprendį, apie veiką „klausiama ne tik: „Ar tai įvyko ir ar tai baustina?“, bet ir: „Ką reiškia tai, kas įvyko, ką reiškia ši prievarta ar ši žmogžudystė? Kokiam tikrovės lygmeniui ar kokiam jos sričiai ji priklauso? Kas tai: fantazmas, psichozės sukelta reakcija, kliesdesys, iškrypimas?“. Ne tik: „Kas visa tai padarė?“, bet ir: „Kaip nustatyti tą priežasčių – padarinių seką, kuri atvedė prie šito? Iš kur visa tai atsirado paties kaltininko galvoje? Kas tai: instinktas, sąmonė, aplinkos įtaka, paveldėtos ydos?“¹³. Ir, žinoma, visų aspektų atžvilgiu „esminis liudytojas“ yra asmens vidinis protas (angl. *mens rea*) – tai subjektyvieji nusikalstamos veikos požymiai. Jie yra reikšmingi tiek, kiek susiję su išoriniais poelgiais ir padeda atsakyti dėl kokios priežasties asmens veiksmai buvo atlikti.

Išsamus veikos aplinkybių įvertinimas atskleidžia žmogaus asmeninį prisiėmimą, nuo kurio priklauso jo baudžiamoji atsakomybė¹⁴. Nes, pasak Kanto, teisėta veikla išplaukia ne iš išorinio reglamentavimo, o iš vidinio asmens apsisprendimo veikti moraliai, iš pagarbos proto principams¹⁵. Įrodžius, kad asmuo veikos padarymo metu buvo „protaujanti būtybė, pajėgus laisvai ir visiškai savarankiškai padėti pasirinktą tikslą atitinkančią seką veiksmų, už kurių padarinius būtent jis pats sąmoningai prisilima atsakomybę“¹⁶, yra pagrindas inkriminuoti jam kaltę, jei elgėsi tyčia ar neatsargiai.

2. PSICHIKOS NEGALIA – VEIKSNYS, SĄLYGOJANTIS ASMENS NEPAKALTINAMUMĄ

Subjektyvieji nusikalstamos veikos požymiai yra subjektyvus asmens atsakomybės pagrindas. Lietuvos baudžiamajoje teisėje už padarytą nusikalstamą veiką asmuo nėra traukiamas atsakomybėn, jeigu veiksmai buvo atlikti be kaltės ar esant nepakaltinamoje būsenoje. Panaši teisinė pozicija yra išdėstyta ir Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamajame kodekse. 20 straipsnio norma skelbia: „*Bet kuris asmuo, kuris nusikaltimo padarymo metu negali suvokti savo veiksmų neteisėtumo arba veikdamas pagal tokį supratimą dėl patologinio psichikos sutrikimo, gilaus sąmonės sutrikimo, debilumo ar bet kokios kitos sunkios psichikos anomalijos, turi būti laikoma, kad veikia be*

¹² Kantas I. Praktinio proto kritika, iš vokiečių kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Plečkaitis R.; redagavo Rybelienė R., *Mintis*, Vilnius: 1987, p. 27;

¹³ Foucault M., *Disciplinuoti ir bausti „Kalėjimo gimimas“*, Paris: Gallimard, 1975; Vertimas į lietuvių kalbą, Daškus M., *Baltos lankos*, Vilnius: 1998, p. 28;

¹⁴ Wilson W. *Criminal law: doctrine and theory*. London; Longman, New York: 1998, p.117;

¹⁵ Arlauskas S., *Turiningieji teisės pagrindai „Pagrindinių subjektyviųjų teisių teorijos metmenys“*, *Mykolo Romerio universitetas*, Vilnius: 2004, p. 22;

¹⁶ Arlauskas S., *Šiuolaikinės teisės filosofija, Charibdė*, Vilnius: 2011, p. 41- 42;

*kaltės*¹⁷. Amerikos teisės instituto mokslininkai (angl. *The American Law Institute, ALI*) yra parengę **esminio gebėjimo** (angl. *The Substantial Capacity testą*), kuris įtvirtintas Jungtinių Amerikos Valstijų modelinio baudžiamojo kodekso 15 skyriuje¹⁸: „*Asmuo nėra atsakingas už nusikalstamą elgesį, jei jo metu, dėl protinės ligos ar defekto, jis stokoja esminio gebėjimo įvertinti savo elgesio nusikalstamumą [neteisėtumą] arba atitikti teisės reikalavimus*“. Ši nuostata reikšminga dėl to, jog įtrauktas žodis „įvertinti“. Tai taikoma asmeniui, kuris žino skirtingumą tarp teisės ir neteisėtumo, bet negali to įvertinti dėl protinio sutrikimo¹⁹.

Pakaltinamumas yra būseną, kuri nustato, jog baudžiamosios teisės subjektais gali būti tik sąmoningi, normalios psichikos žmonės²⁰. Tai teisinė koncepcija, nusakanti žmogaus psichinę būklę nusikalstamos veikos atlikimo momentu. Kadangi pakaltinamumas baudžiamosios teisės srityje nėra įrodinėjamas, pripažįstama prezumpcija, jog visi individai yra pakaltinami. Tik esant abejonei įrodinėtinas veiką padariusiojo nepakaltinamumas (angl. *insanity*).

Lietuvos Respublikos BK 17 straipsnis asmens nepakaltinamumą apibrėžia tokia formuluoje: „...**jeigu darydamas šio kodekso uždraustą veiką jis dėl psichikos sutrikimo negalėjo suvokti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų**“²¹. Tam, kad asmenį būtų galima pripažinti nepakaltinamu, reikia įrodyti iš šio apibrėžimo kylančius kriterijus. Tai *juridinis (psichologinis)* ir *medicininis (biologinis)*²² kriterijus. Pirmasis apima asmens psichinį santykį su padaryta nusikalstama veika, t. y. negalėjimą suvokti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų. Antrasis kriterijus nusako negalėjimo visa tai suvokti priežastį, o ji yra psichikos sutrikimas²³.

Apibrėžiant juridinį nepakaltinamumo kriterijų, išskiriami du jo elementai: *intelektinis* (negalėjimas suvokti veikos pavojingumo/rizikingumo) ir *valinis* (negalėjimas valdyti savo veiksmų). Kadangi minimo BK straipsnio formuluoje sujungta žodeliu „arba“, įrodant juridinio nepakaltinamumo kriterijų pakanka, kad būtų nustatytas *bent vienas momentas*²⁴.

Psichikos sutrikimai, kurie nusako dėl ko asmuo negalėjo suvokti atliekamos veikos pavojingumo/rizikingumo ar negalėjo valdyti savo veiksmų, paaiškinami *medicini-*

¹⁷ German Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB) (Vokietijos Federalinės Respublikos baudžiamasis kodeksas). Prieiga per internetą: http://www.gesetzeiminternet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p0126 [interaktyvus], [žiūrėta 2012-11-02]

¹⁸ Jungtinių Amerikos Valstijų modelinis baudžiamasis kodeksas, internetinė prieiga: <http://www.lexisnexis.com/lawschool/study/outlines/html/crim/crim15.htm> [interaktyvus], [žiūrėta 2012-11-19];

¹⁹ Reid S. T., *Criminal law, Fourth Edition*, McGraw – Hill Companies, United States of America, 1998, p. 84;

²⁰ Piesliakas V., *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga (antroji pataisyta ir papildyta laida), Justitia*, Vilnius: 2009, p. 341;

²¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, internetinė prieiga http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=404447&p_query=&p_tr2=2, [interaktyvus], [žiūrėta 2012m. spalio 12 d.];

²² Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. ir kt. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras, Bendroji dalis (1 – 98 straipsniai), Teisinės informacijos centras*, Vilnius: 2004, p. 114;

²³ Piesliakas V., *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga (antroji pataisyta ir papildyta laida), Justitia*, Vilnius: 2009, p. 343;

²⁴ *Ibid.*;

niu nepakaltinamumo kriterijumi. Pastarasis gali apimti tokias negalias: a) chroniškos psichikos ligos; b) laikini psichikos veiklos sutrikimai; c) kitokios pataloginės būsenos²⁵.

3. LĒTINIŲ (CHRONIŠKŲ) LIGŲ SUKELIAMA BŪKLĒ - AUTOMATIZMAS

Labiausiai pasireiškiantys ir didžiausią įtaką asmens psichikai darantys – chroniški sutrikimai. Tai tokie negalavimai, kurie tęsiasi ilgą laiką kaip procesas, kuris vis labiau pažengdamas deformuoja asmens psichinę veiklą. Chroniškos (lėtinės) ligos ypatingos tuo, jog dažnai yra įgimtos ir tik retais atvejais išgydomos. Jas nuo laikinų psichikos ir kitokių pataloginių būsenų skiria tai, jog nelėtinių ligų atveju yra didesnė arba visiška galimybė pasveikti.

Automatizmas - terminas, kuris buvo įtrauktas į baudžiamąją teisę iš medicinos srities. Ši frazė (gr. *automatismos* - *savaimingumas*) apibrėžiama kaip nesąmoningas funkcijų atlikimas nesutelkus dėmesio²⁶, be išankstinių valios pastangų. Jeigu ši būklė pasireiškia nesąmoningai arba netyčia²⁷, iš esmės yra teisinė gynyba, nurodanti, kad asmuo negali būti laikomas atsakingu už savo veiksmus, nes neturėjo sąmoningų žinių dėl kiliančios veikos²⁸ (negalėjo suvokti, kad ji kils) arba negalėjo tos būklės valdyti.

Anglosaksiškoje teisės doktrinoje tai turi dvi reikšmes. Jas nusako ištrauka iš Lordo Denning argumentacijos *Bratty* byloje (1963) Jungtinėje Karalystėje: „*Automatizmas ... reiškia veikimą, kuris yra atliktas raumenų be jokios proto kontrolės, pavyzdžiui spazmas, veiksmo refleksas ar konvulsija (traukuliai); arba veikimas, padarytas asmens, kuris yra nesąmoningas darant veiksmus, pavyzdžiui, veiksmas atliktas patyrus smegenų sukrėtimą ar lunatikavimo metu*“²⁹. Ši bylos formuluotė lėmė dviejų automatizmo rūšių išskyrimą. Pirmoji automatizmo būklės rūšis (angl. **the insane**) pasireiškia dėl protinės ligos, sutrikimo (angl. *disease of the mind*), t. y. vidinio stimulo, o antrosios (angl. **the non - insane**) rūšies automatizmas yra susijęs su išorinių veiksnių poveikiu, pavyzdžiui, smūgis į galvą ar narkotikų injekcijos, iššaukusios vaikščiojimą per miegus (plačiau automatizmo rūšys aptariamos skyriuje „4. Epilepsija ir epilepsinis automatizmas“).

Iš šios argumentacijos galima išvesti gynybos atvejų elementus. Jie susiję su veikos objektyviaja puse (lot. *actus rea*) arba subjektyviaja pusę (lot. *mens rea*). Pirmasis elementas gali pasireikšti tokiu rakursu, kai **esama asmens sąmoningo, bet nekontroliuojančio savęs**. Pavyzdžiui, asmuo visiškai suvokia kas vyksta aplink jį, bet yra negalintis suvaldyti savo rankų, kojų arba net viso kūno nuo judėjimo. Šia prasme automatizmas yra nesuderinamas su objektyviaisiais veikos požymiais: *asmuo yra sąmoningas dėl jo kūno veiksmų, tačiau judesiai nėra savanoriški*. Subjektyviosios pusės problematika automatizme kyla dėl **sutrikusios sąmonės** elemento, kuris gali apimti „pakitusias, neįprastas, pažeistas“³⁰ sąmoningumo būkles. Todėl tokios būklės

²⁵ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga (antroji pataisyta ir papildyta laida), *Justitia*, Vilnius: 2009, p. 344;

²⁶ Tarptautinių žodžių žodynas, Trečiasis leidimas, Alma litera, Vilnius: 2004, p. 81.

²⁷ <http://oxforddictionaries.com/definition/english/automatism> [interaktyvus], [žiūrėta, 2012-11-02];

²⁸ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/8370674.stm> [interaktyvus], [žiūrėta, 2012-11-02];

²⁹ Martin J., Storey T., *Unlocking criminal law*, Second edition, *Hodder Education*, Malta: 2007, p. 212;

³⁰ *Ibid.*, p. 212;

gali būti reikšmingos kaltinamojo individualizavimui, jei esama veikos subjektyviųjų požymių neatitikimo su automatizmo būkle: *asmuo nėra sąmoningas (arba nevisiškai sąmoningas) dėl savo veiksmų.*

Taigi čia iškyla klausimas dėl įrodomojo pagrindo. Jei besiginantis procese nori įrodyti automatizmą, būtina pateikti įrodymus, paremiančius argumentus. Toje pačioje *Bratty* byloje Lordas Dennig pasisakė: „*Kai veikos priežastis yra galvos sutrenkimas ar lunatikavimas, tada turi būti kokie nors įrodymai, kurie galėtų būti pagrįstai vertintini. Jei priežastis buvo sutrenkimas, tada kaip įrodymas turėtų būti užfiksuota keletas smūgių prieš nesąmoningą veikimą. Jei tai buvo lunatikavimas – būklei paremti neužteks vien žmogaus miegojimo fakto*“³¹.

Nagrinėjant panašias situacijas gali iškilti klausimas, kokia turėtų būti **nesavonoriškumo veikti apimtis** (kai suvokiama, kas vyksta su asmens kūnu, bet neįmanoma jo valdyti). Kiek asmuo turi būti nesąmoningas, kad jį pripažintume veikiančiu automatiškai (angl. *automaton*)? Atsakant pirmiausia reikėtų pateikti įrodymų, kad asmuo buvo negebantis kontroliuoti savo judesių. Jei, nepaisant kontrolės stokos, jis buvo vis dar gebantis vertinti, jog jis valdė savo kūną atitinkamu laipsniu, tada gynyba, remiantis automatizmu, būtų apsinkinta. Tokias situacijas apima nusikaltimai, įvykdomi vairuojant. Argumentus šiai minčiai patvirtinti pateikia teisėjas Lawton LJ *Isitt* (1978) byloje: „*Nėra taip, kad protas visada veiktų aukščiausia pavara. Kaltinamasis gali tai pritaikyti savo atvejui teigdamas, jog dėl panikos, streso arba alkoholio jo protas buvo „išjungtas“, neveikė jo moraliniai apribojimai, kurie kontroliuoja daugelio iš mūsų gyvenimus. Bet faktas, kad jo moraliniai apribojimai nesuveikė tinkamai, ... nereiškia, jog protas neveikė iš viso*“³².

Taigi, automatizmas turėtų būti tokio laipsnio, jog veikos sudėties požymiai rodytų pagrįstą kaltinamojo nesavonoriškumą. Esminis orientyras vertinant – reikėtų atsižvelgti į kontrolės netekimo laipsnį: ar tai buvo reikšmingos, „efektyvios kontrolės“ praradimas³³ (plačiau paaiškinta skyriaus „6.1. Hipoglikeminis nenusėjamumas“ pabaigoje).

4. EPILEPSIJA IR EPILEPSINIS AUTOMATIZMAS (angl. *epileptic automatism*)

Viena iš lėtinių (chroniškų) ligų – epilepsija (*gr. epilepsija < epilambano - užpuolu, pagaunu*). Tai – nervų liga, kuriai būdinga traukuliai ir sąmonės netekimo priepuoliai³⁴. Pastarieji kyla dėl centrinės nervų sistemos sutrikimų, t. y., smegenų elektrinių išskrovų. Jos lemia nesąmoningą asmens veiksmų pasireiškimą. Priepuoliai kartojasi ilgą laiką, gali neišnykti visą gyvenimą. Todėl liga laikoma lėtine.

Nagrinėjant asmens veiksmų (ne)suvokimą ir gebėjimo juos valdyti (ne)buvimą dėl epilepsijos, aktuali Jungtinės Karalystės praktika minėtoje *Bratty vs Attorney General for Northern Ireland*³⁵ byloje. Čia *D.* gindamasis nuo kaltinimo nužudymu, iškėlė gynybos versiją dėl nepakaltinamumo ir automatizmo, pagrįsto sąmonės užtemimu dėl

³¹ *Ibid.*, p. 213;

³² *Ibid.*, p. 213;

³³ *Ibid.*, p. 214;

³⁴ Kriščiūnas A., *Psichitrija, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo leidybos centras*, Vilnius: 1997, p. 147;

³⁵ *Bratty vs Attorney* [1963] A.C.386;

psichomotorinės epilepsijos. Savo sprendime, šios bylos kontekste, Lordas Denning pažymėjo: „jog bet koks protinis sutrikimas, kuris pasireiškė pats savaime smurtavimu ir yra linkęs pasikartoti (angl. *recur*) yra proto liga“³⁶. Išaiškinimas buvo priimtas kaip rezultatas, paaiškinant *D* automatizmą (nesąmoningą funkcijų atlikimą) jo epilepsija³⁷. Dėl to, jei pripažįstama, kad asmuo buvo automatizmo būklėje veikos atlikimo metu, „tai savo ruožtu lemia nuosprendį dėl nepakaltinamumo“³⁸.

Tačiau kitame Lordų Rūmų nuosprendyje, *Sullivan*³⁹ byloje, medicinos ekspertai neparėmė tokios nuostatos dėl pasireiškusių būklės pasibaigimo. Daktaro Fenwick ir daktaras Taylor (Maudsley ligoninės neuropsichiatrijos epilepsijos skyrius) parodė, jog patologija dėl psichomotorinės epilepsijos gali būti įvairių priepuolio stadijų. Kaltinamojo veiksmai spardant nukentėjusįjį pasireiškė epilepsinio automatizmo bruožais, kurie būdingi trečiajai arba lengvosios epilepsijos (angl. *petit mal*) **popriepuolinei** (angl. *post-ictal*) stadijai. Todėl, nepaisant kaltinamojo psichomotorinės epilepsijos istorijos ir medicininių elgesio įrašų per ankstesnius priepuolius, didelė tikimybė, jog apelianto smurtiniai veiksmai prieš nukentėjusįjį įvyko tada, kai minėta stadija buvo benustojanti veikti⁴⁰. Tai yra, proto ligos priepuolio veikimas buvo bepasibaigias, o negalėjimas valdyti savo veiksmų - beišnykstaš.

Pastarojoje byloje priepuolio patologijos įrodymai dėl psichomotorinės epilepsijos gali būti panaudojami ir ginant apelianto interesus. Tai pasitvirtintų, jeigu laikytume, kad po pirmos stadijos, sutrikimo **įvadinio požymio** (angl. *the prodrome*), kuris vyksta pats anksčiau priepuolio, yra antra stadija, **ictus** (angl. *the ictus*, - med. ligos priepuolis), trunkanti kelias sekundes, per kurias patiriančio priepuolį smegenyse įvyksta elektrinės iškvros į smilkinių skiltis⁴¹. Šių iškvros poveikis paveikia asmenį popriepuolinėje (angl. *post-ictal*) stadijoje atlikti veiksmus, kuriuos darant jis yra nesąmoningas, nesupranta ką atlieka. Be to, jeigu atsižvelgtume, kad tokia veiksmų charakteristika sąlygojo ankstesnius priepuolius, kuriuos apeliantas patyrė atlikdamas automatinius, mechaninius pasipriešinimo judesius bet kam, bandančiam jam ateiti į pagalbą, tada šių pasipriešinimo judesių galingumas, nors praktikoje tai retai būtų, pasireikštų smurtu⁴².

Sullivan byloje taip pat buvo pasisakyta, kad gynyba dėl nepakaltinamumo (automatizmo) neturėtų būti naudojama tokiais atvejais, kur laikinas psichinės veiklos pakenkimas (angl. *temporary impairment*) išplaukia iš kokio nors išorinio fizinio veiksnio. Tai gali būti galvos sutrenkimo aplinkybė, kurią sąlygojo smūgis, ar anestetiko⁴³ vartojimas terapiniais tikslais, stiprūs stresai. Todėl nesąmoningas, nesavanoriškas, veiksmas, kylantis iš būsenos, kuri yra kitokia nei „proto liga“, ne visada yra teismo priimamas.

³⁶ Mackay R.D, Euber M. „Epilepsy and the Defence of Insanity“, *Criminal Law Review* 2007, p. 786.

³⁷ *Ibid.*;

³⁸ *Ibid.*;

³⁹ *R. v Sullivan* [1983] 2 All E.R.;

⁴⁰ *Ibid.*;

⁴¹ *Ibid.*;

⁴² *Ibid.*;

⁴³ *Anestetikas* (gr. *anaisthetos* – *nejautrus*) – vaistas, slopinantis jutimus, bei sukeliantis anesteziją. Tarptautinių žodžių žodynas, Trečiasis leidimas, *Alma litera*, Vilnius: 2004, p. 47;

Apibendrinant galime teigti, jog visos sąlygos, neatitinkančios „proto ligos“ klasifikacijos, kuri lemia galimybę būti pripažintam nepakaltinamam dėl epilepsinio automatizmo, yra „nenuolatinės“ (laikinos) sąlygos ir sąlygos, kurios yra „rezultatas išorinio fizinio veiksnio“⁴⁴.

5. IŠORINIAI VEIKSNIAI IR JŲ ĮTAKA PSICHIKOS SUTRIKIMUI PASIREIŠTI

Kartais galvos smegenų sutrikimus, vedančius prie nevalingo veiksmo atlikimo, gali sukelti išoriniai fiziniai faktoriai. Bet būna, kai sutrikimus sukelia tiek vidinių, tiek išorinių veiksnių suma. Kyla klausimas: koks ir kaip turėtų pasireikšti išorinis veiksnys, kad sukeltų (iššauktų) asmeniui chroniškos ligos priepuolį?

Ginčytina situacija gali kilti „šviesai jautrios epilepsijos“ (angl. *photosensitive epilepsy*) atveju, kai blyksnės šviesos, fotografavimas su blykste sukelia epilepsijos pasireiškimą. Žinomas atsitikimas buvo aprašytas užsienio medijos⁴⁵ apie animacijos su Londono 2012 olimpinį žaidynių logotipu poveikį. Daktaras Berge Minassian (Toronto epilepsija sergančių vaikų ligoninė) teigė, jog ritmiškai mirksinčios šviesos sukelia iškrovas smegenyse, kas lemia priepuolius ir traukulius. Specialistas, kalbėdamas apie nukentėjusiuosius, tvirtino, „jog tai yra normalūs žmonės, kurie nebūtų turėję priepuolių, jei ne šis veiksnys“⁴⁶.

Neaiškumų dėl pakaltinamumo sukelia lunatikavimo (somniaulizmo) priepuolių vertinimas. Pastarąją žmogaus būseną nulemia išoriniai veiksniai, tokie kaip alkoholis, vietos pasikeitimas ir yra galimi vertinti kaip pateisinamas pagrindas nepakaltinamumui. Automatizmo forma lunatikavimo atveju yra unikali. Šis išskirtinumas pasireiškia tuo, jog „supratimo defektas“ (angl. *defect of reason*), kuris kyla bemiegant, veikia anksčiau automatizmo epizodo, būtent – lunatizmo (angl. *sleepwalking*)⁴⁷. Šis unikalumas lėmė, jog Ontario Apeliacinis Teismas ir Kanados Aukščiausiasis Teismas įtvirtino taisyklę – lunatikavimo automatizmas laikomas nepakaltinamumo tipu. *Parks* byloje išdėstyta: ginant nepakaltinamumą lunatizmo atveju reikia įrodyti, jog lunatizmo priežastis buvo asmens proto būseną (angl. *state of mind*)⁴⁸.

Minimi atvejai nurodo, jog išorinio veiksnio įtaka santykinė, o vertinimas priklauso nuo kiekvieno individualaus atvejo. Todėl teismas, priimdamas galutinį sprendimą, ar asmuo pakaltinamas, visada atsižvelgia į teismo psichiatrinės ekspertizės išvadą, kuri tokiais atvejais privalo būti paskirta⁴⁹. Tačiau tik teismo prerogatyva – su ja sutikti/nesutikti ar skirti pakartotinę.

⁴⁴ Mackay R.D, Euber M. „Epilepsy and the Defence of Insanity“, *Criminal Law Review* 2007, p. 791;

⁴⁵ Daktaro Berge Minassian (Toronto epilepsija sergančių vaikų ligoninė) komentaras dėl šviesai jautrios epilepsijos: <http://www.ctvnews.ca/new-london-olympic-logo-triggers-epilepsy-scare-1.243984> [interaktyvus], [žiūrėta 2012-10-20];

⁴⁶ *Ibid.*;

⁴⁷ Mackay R.D, Euber M. „Sleepwalking, Automatism and Insanity“, *Criminal Law Review* 2006, p. 901.;

⁴⁸ *Ibid.*;

⁴⁹ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga (antroji pataisyta ir papildyta laida), *Justitia*, Vilnius: 2009, p. 345;

6. DIABETAS KAIP LĒTINĖ (CHRONIŠKA) LIGA

Cukrinis diabetas – tai grupė būklių, kurioms būdingas lėtinis gliukozės koncentracijos padidėjimas (hiperglikemija) arba sumažėjimas (hipoglikemija) kraujo plazmoje.

Susirgimas diabetu (gr. *diabetes* – cukraligė) pagal savo esmę ir pasireiškimą organizmui irgi gali būti vertinamas kaip lėtinė (ilgalaikė) liga (jei nėra gydoma) dėl įtakos žmogaus sąmonei. Ji diagnozuojama esant medžiagai, ypač angliavandenių, apykaitos sutrikimui dėl insulino stokos. Tačiau kuo šis organizmo sutrikimas aktualus baudžiamosios teisės prasme? Atsakymas slypi nūdienoje, kai modernėjantys techniniai išradimai, darbo pobūdis, mityba daro įtaką žmogaus judumui ir sveikatai – dėl to vis dažniau susergama šiuo angliavandenių įsisavinimo sutrikimu. Priežastis gali būti ir paveldimas polinkis arba liga, pažeidžianti kasos audinį. Negydant šio sutrikimo, laiku nepriėmus insulino injekcijos bet kuriuo metu gali ištikti priepuolis, kurio rezultatas – žmogaus motorinės veiklos sutrikimas⁵⁰, nepriklausantis nuo jo valios. Todėl sergantieji turi būti pasirošę minėtiems priepuoliams ir atitinkamu metu prevenciškai papildyti savo organizmą reikiamomis medžiagomis. Tačiau net ir prideramai saugantis, gali iškilti netikėtų momentų. Kaip tada vertinti žmogaus veiksmą, jei sukeliama padariniai, kuriuos apima baudžiamoji teisė? Pavyzdys – R. v *Clarke* byla Jungtinėje Karalystėje.

2006 m. balandžio 13 dieną kaltinamasis T. N. Clarke, kuris buvo 49 metų amžiaus ir gydėsi nuo 1 tipo diabeto (priklausymas nuo insulino) 30 metų, važiavo gerai pažįstamu maršrutu, kai patyrė hipoglikemijos priepuolį. Dėl to pakriko vairavimas, lėmęs šalikele ėjusių dviejų pėsčiųjų sužalojimą. Vienas iš jų mirė po kelių savaičių gydymo ligoninėje. Stebėję įvykį pažymėjo, jog vairuotojas atrodė „paranojiškas“, „neramus“ ir „išėjęs iš savęs“⁵¹. Jis pagreitino automobilio greitį ir tada be priežasties stabdė, įjungė priekinio stiklo valytuvus, kada jų nereikėjo ir stabdė ties žalia šviesoforo šviesa, mašina vinguriavo per važiuojamąją kelio dalį. Asmuo buvo kaltinamas sukėlęs minėtus padarinius pavojingu vairavimu.

Žiuri priėmus verdiktą, *Clarke* buvo nuteistas tris metus kalėti. Pateikus apeliaciją⁵² bausmė buvo sumažinta iki vienerių metų. Atsižvelgta į aplinkybes prieš įvykį. Nustatyta, kad *Clarke* savo būklę valdė nepriekaištingai. Jis patikrino gliukozės kiekį savo kraujyje prieš susiruošdamas kelionei bei valgė šiek tiek maisto, nes jo gliukozės kiekis buvo 4.4 mmol/l (mili moliai litre). Tai numato ir Jungtinės Karalystės vairuotojo ir transporto priemonių licencijavimo agentūra (DVLA - *Driver and Vehicle Licensing Agency in UK*). Rekomenduojama, jog esant situacijai, kai gliukozės kiekis kraujyje yra

⁵⁰ Avarijos dėl epilepsijos priepuolių; Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/vairuotoja-istiko-epilepsijos-priepuolis-sudauzyti-du-automobiliai.d?id=50523412>; <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/avarija-kilo-del-epilepsijos-priepolio-59-147326>; <http://www.15min.lt/gallery/show/avarija-telsiuose-del-vairuotojo-epilepsijos-priepolio-27234> [interaktyvūs], [žiūrėta 12-12-23];

⁵¹ Rumbold J. and Wasik M. „Diabetic drivers, hypoglycaemic unawareness, and automatism“ *Criminal Law Review* 2011, p. 863;

⁵² R. v *Clarke* [2009] EWCA Crim 921; [2010] 1 Cr. App. R. (S.) 26 (at p.158). Bausmės sumažinimas buvo paremtas: (i) žemas kaltumo lygis kaltinamojo atveju, nei *Cooksley*[2004]1 Cr. App. R.(S.) 1 (p.1); *Richardson* bylose[2007] 2 Cr. App. R. (S.) 36 (p.211); (ii) kaltinamajam dėl jo sveikatos būklės kalėjime būtų rimtas žalos ar mirties pavojus; (iii) ilgas įkalinimas reikštų, jog asmuo būtų negalintis pakęsti kameros režimo dėl jo hipoglikemijos nenuspėjamumo; (iv) užsitęsęs teisminis procesas paskiriant bausmę;

5 mmol/l ar mažesnis – užkąsti; jei mažesnis nei 4.0 mmol/l arba pasireiškia hipoglikemija – nevairuoti⁵³. *Clarke* ne tik patikrino cukraus kiekį kraujyje prieš pasirošiant kelionei (toks tikrinimas, tokio pobūdžio byloje pripažintas kaip „tobulas gynėjas“⁵⁴), bet ir buvo pasiruošęs gliukozės tabletes šalia savo kojų, kaip ir nustatyta rekomendacijose. Tokia savivalda abiejuose teismo procesuose ekspertų buvo pripažinta kaip pavyzdinė. Be to, Apeliacinis Teismas patvirtino, jog *Clarke* testavo savo kraują dažniau nei yra rekomenduojama.

Būtų galima sakyti, jog *Clarke* veiksmai po įvykio buvo neįprasti ir galimi interpretuoti arba kaip diabeto sutrikimas (pagal gynybą), arba kaip išsisukinėjimas (pagal kaltinimą)⁵⁵. Tai liudytų, pavyzdžiui, navigacijos pašalinimas nuo priekinio stiklo. Šis elgesys, kuris iš kaltinamojo pusės atrodė kaip įrodymas prieš automatizmą, gynybos interpretuotas kaip neatitinkantis veiksmas ir dėl to įrodantis hipoglikemiją. Tačiau *Clarke* pateikė policijai netikslų įvykių atpasakojimą. Pirmiausia, jis neigė patyręs hipoglikemijos priepuolį. Neigimas, kaip vėliau jis tvirtino, buvo motyvuotas noro neparasti vairavimo licencijos. Tokią poziciją gynybos ekspertai parėmė **amnezija**, kuri yra įvairiapusiška hipoglikemijos atveju ir dažnai pasireiškia vėliau apimdama atminties spragas (*konfabuliacija* [lot. *confabulari* — plepėti], psichikos sutrikimas, kai ligonis pasakoja nebūtus dalykus)⁵⁶.

Dėl kaltinamojo medicinos būklės ir fakto, jog jis patyrė hipoglikemijos ataką, nebuvo abejonės (būklė pagerėjo suvartojus gliukozės). Išliko ginčytina situacija tik dėl pablogėjimo laipsnio, kuris sukėlė padarinius, ir dėl kaltinamojo atsakomybės už leidimą priepuoliui įvykti.

6.1. Hipoglikeminis nenuspėjamumas (angl. *unawareness*)

Hipoglikemija – organizmo būseną, kai gliukozės kiekis kraujyje yra per mažas. Šios būklės simptomai gali pasireikšti, pirmiausia, išbalimu, prakaitavimu, drebėjimu, alkio pojūčiu ar neramumu. Išankstiniai požymiai paprastai įspėja diabetu sergančius, jog reikia suvartoti atitinkamą gliukozės (angliavandenių) kiekį.

Tačiau yra sąlyga, žinoma kaip hipoglikeminis nenuspėjamumas (angl. *hypoglycaemic unawareness*). Tai įvyksta, kai cukraus kiekis kraujyje nukrenta žemiau pakankamo, išsiskyria adrenalinas, o tai paskatina pasireikšti minėtus pavojingus būklės požymius, po kurių gali kilti protinis sutrikimas⁵⁷. Manoma, jog hipoglikeminis nenuspėjamumas yra susijęs su nuo hipoglikemijos pakitusiu jautrumu smegenų jutiklių pogumburyje (angl. *hypothalamus*). Dėl šių veiksmų žmogus **gali būti nesuprantantis**, kad jo kraujyje cukraus kiekis yra krentantis. Pagalba tokiu atveju gali suteikti aplinkiniai žmonės. Atpažinus būklės požymius reikėtų paskatinti diabetu sergantį (atkreipti jo dėmesį) imtis priemonių pakelti gliukozės kiekį kraujyje.

⁵³ Jungtinės Karalystės vairuotojo ir transporto priemonių licencijavimo agentūros nuostatos. Prieiga per internetą: [http://www.dft.gov.uk/dvla/~media/pdf/medical/at_a_glance.ashx](http://www.dft.gov.uk/dvla/~/media/pdf/medical/at_a_glance.ashx), [interaktyvus], [žiūrėta 2012-10-30];

⁵⁴ Rumbold J. and Wasik M. „Diabetic drivers, hypoglycaemic unawareness, and automatism“ *Criminal Law Review* 2011, p. 869;

⁵⁵ Rumbold J. and Wasik M. „Diabetic drivers, hypoglycaemic unawareness, and automatism“ *Criminal Law Review* 2011, p. 865;

⁵⁶ *Ibid.*;

⁵⁷ Rumbold J. and Wasik M., „Diabetic drivers, hypoglycaemic unawareness, and automatism“ *Criminal Law Review* 2011, p. 865;

Kalbant apie hipoglikeminį nenuspėjimą, kad jis būtų pritaikomas nagrinėjamos situacijos kontekste, reikia išsiaiškinti kontrolės praradimo laipsnį. Tai turi būti veiksmingos kontrolės praradimas (angl. *to loss effective control*). Jungtinės Karalystės teisiniame leidinyje *Crow Court Bench Book* 2003 m. leidime pasisakoma, jog kaltinamojo galimybė sąmoningai kontroliuoti savo veiksmus, turi būti *visiškai prarasta*. Minimo leidinio 2010 m. leidime teigiama: asmens veiksmų kontrolės praradimas turi būti *nesąmoningas veiksmas, kuris yra išsamus, aiškus, pabaigtas*⁵⁸ (angl. *complete*). Todėl apgalvotas ir tikslingas veikimas yra nesuderinamas su nesąmoningumu.

7. IŠANKSTINĖ KALTĖ (ANGL. *PRIOR FAULT*) AUTOMATIZME

Kaltės įrodinėjimas šiuo atveju yra apimantis objektyvias sąlygas – ar pasekmės galėjo būti protingai numatomos kaip darymo ar nesiėmimo kažko daryti rezultatas. *Bailey*⁵⁹ byloje buvo paminėtas išankstinės kaltės kriterijus automatizme. Šiuo atveju jis yra subjektyvus, kai diabetu sergantiems reikia būti gerokai atsargesniems nei paprastai. Toks asmuo yra, jei įvertina savo elgesio riziką tapti agresyviu, nenuspėjamu, nekontroliuojamu ir tuo sukelti sužalojimus kitiems.

Jei pripažįstame hipoglikeminį nenuspėjimą, tada reikia atsižvelgti į atvejus, kai jokios subjektyvios kaltės nebus galima priskirti kaltinamajam. Tokie atvejai būtų, kai asmuo patyrė pirmą kartą hipoglikeminį epizodą be jokių išankstinių perspėjančių požymių. Tačiau kaltinamasis gali būti praeityje informuotas savo artimųjų ar draugų, jog, pavyzdžiui, jam yra linkusi pasireikšti hipoglikemija ir aplinkiniai apie tai žino, tačiau pats kaltinamasis nesuvokia. Tada kyla klausimas: ar toks žinojimo laipsnis yra reikšmingas kaltei dėl kilusių padarinių? Galima iškelti ir klausimą: kas įvyksta tada, kai kaltinamasis tampa nesąmoningas, nors pirmiau buvo suvokiantis?

Kaip teigia J. Rumbold ir M. Wasik straipsnyje „Diabetic drivers, hypoglycaemic unawareness, and automatism“, išankstinės kaltės įrodymas reikštų automatizmo gynybos paneigimą. Tam tikrais atvejais, nepaisant to, kad asmuo veikos sudėties realizavimo metu buvo nepakaltinamas, tokį asmenį galima patraukti baudžiamojon atsakomybėn, remiantis *actio libera in causa* principu. Tai yra, kai pažeidimas atsirado dėl paties kaltininko kaltės ir priežastinę seką, „atvedusią prie konkrečios baudžiamosios veikos, kurią įvykdė praradęs pakaltinamumą, pradėjo būdamas tokios būsenos, kai dar galėjo būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn“⁶⁰. Tokia atsakomybė yra perspektyvinė, į priekį pastumta. Kaltininkas gali būti smerkiamas dėl teisinio gėrio pažeidimo todėl, jog jis pats, kaltai numatydamas „būsimą teisinio gėrio pažeidimą, privedė save prie tokios būsenos, kurioje negalėjo kontroliuoti savo veiksmų“⁶¹. Tam reikia įrodyti ir dvigubos kaltės santykį: vidinį *actio praecedens* ir vėlesnio veikos sudėties realizavimo sujungimą⁶². Asmens, sergančio diabetu atveju, tai pasireikštų, jei jis, suvokdamas galimą priepuolio pasireiškimą, nesiima jokių prevencinių priemonių ir sėda už automobilio vairo, numatydamas, kad tokie veiksmai gali sukelti hipoglikemijos epizodą, o pastarasis nulemti neprognozuojamus galutinius padarinius.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 870;

⁵⁹ *R v Bailey* [1983] Crim LR 353 Court of Appeal;

⁶⁰ Wessels J., iš vokiečių kalbos vertė Abramavičius A., Goda G. Baudžiamoji teisė: bendroji dalis: baudžiamoji veika ir jos struktūra. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 132;

⁶¹ *Ibid.*;

⁶² *Ibid.*, p. 133.

IŠVADOS:

1. Baudžiamajai atsakomybei pripažinti reikšminga asmens valia, psichinis gebėjimas, kuris nėra paveiktas vidinių stimulų ar išorinių įvykių, lemiančių veiksmo atlikimą.
2. Psichikos negalia veikos darymo metu iškreipia asmens mąstymo racionalumą, dėl to jis nėra pajėgus laisvai ir visiškai savarankiškai veikti. Sąmoningos valios nebuvimas daro žmogų nepakaltinamą.
3. Automatizmas – būseną, kylanti dėl psichikos sutrikimo ir lemianti nesąmoningą veiksmų atlikimą. Ši būklė skirstoma į dvi rūšis: „*the insane*“ (pasireiškia dėl lėtinės ligos, kuri sukelia psichikos sutrikimą) ir „*the non - insane*“ (susijusi su išorinių veiksnių poveikiu psichiniam sutrikimui kilti).
4. Išorinių veiksnių poveikis chroniškos ligos priepuolio kilimui – įvairiapusis. Automatizmo vertinimas epilepsijos, diabeto, lunatikavimo atvejais priklauso nuo sutrikimo specifikos ir individualių žmogaus savybių.
5. Diabetas, kaip lėtinė liga, aktualus baudžiamosios teisės prasme dėl priepuolių, kurie sukelia žmogaus motorinės veiklos sutrikimus.
6. Hipoglikeminis nuspėjiamumas – būklė, kai dėl gliukozės kiekio kraujyje mažėjimo ir dėl to atspalaidavusio adrenalino nesuvokiama, nenujaučiama hipoglikemijos epizodo pradžia. Tai daro įtaką asmens sąmoningumui apie gresiantį pavojų.
7. Išankstinė kaltė automatizme – būsimo teisinio gėrio pažeidimo numatymas (esant sąmoningoje būsenoje) ir nesiėmimas jokių priemonių, kad būtų išvengta kontrolės praradimo. Tai įrodoma, susiejant vidinį išankstinį suvokimą ir vėlesnę veikos sudėties realizavimo galimybę.

LITERATŪROS SĄRAŠAS:

1. Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. ir kt., Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras, Bendroji dalis (1 – 98 straipsniai), Vilnius, *Teisinės informacijos centras*, 2004;
2. Arlauskas S., Turiningieji teisės pagrindai „Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys“, *Mykolo Romerio universitetas*, Vilnius 2004;
3. Arlauskas S., Šiuolaikinės teisės filosofija, *Charibdė*, Vilnius 2011;
4. Deigh J., Dolinko D., *The Oxford Handbook of Philosophy of Criminal law*, *Oxford University Press*, United States of America: 2011;
5. Foucault M., *Disciplinuoti ir bausti „Kalėjimo gimimas“*, *Gallimard*, Paris: 1975; Vertimas į lietuvių kalbą, Marius Daškus, *Baltos lankos*, Vilnius: 1998;
6. Mackay R.D, Euber M., „Sleepwalking, Automatism and Insanity“, *Criminal Law Review* 2006
7. Mackay R.D, Euber M., „Epilepsy and the Defence of Insanity“, *Criminal Law Review* 2007;
8. Martin J., Storey T., *Unlocking criminal law*, Second edition, *Hodder Education*, Malta: 2007;
9. Kantas I., *Praktinio proto kritika, iš vokiečių kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Plečkaitis R.; redagavo Rybelienė R.*, *Mintis*, Vilnius: 1987.
10. Kriščiūnas A., *Psichitrija, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras*, Vilnius: 1997;

11. Reid S. T., *Criminal law, Fourth Edition, McGraw – Hill Companies, United States of America: 1998, p. 84;*
12. Meška A., Riboto pakaltinamumo sąvoka, Kn., Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys, *VĮ Registrų centras, Vilnius: 2011;*
13. Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga (antroji pataisyta ir papildyta laida), *Justitia, Vilnius: 2009;*
14. Radavičius L.E. Teisės psichiatrija istorija ir dabartis, *Mykolo Romerio universitetas, Vilnius: 2004;*
15. Rumbold J. and Wasik M. „Diabetic drivers, hypoglycaemic unawareness, and automatisms“ *Criminal Law Review 2011;*
16. Tarptautinių žodžių žodynas, Trečiasis leidimas, *Alma litera, Vilnius: 2004;*
17. Wessels J., iš vokiečių kalbos vertė Abramavičius A., Goda G. Baudžiamoji teisė: bendroji dalis: baudžiamoji veika ir jos struktūra, *Eugrimas, Vilnius: 2003;*
18. Wilson W. *Criminal law: doctrine and theory. Longman, London;New York: 1998.*

Internetinių priegų tinklalapiai:

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, internetinė prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=404447&p_query=&p_tr2=2
2. German Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB) (Vokietijos Federalinės Respublikos baudžiamasis kodeksas). Prieiga per internetą: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p0126
3. Jungtinių Amerikos Valstijų modelinis baudžiamasis kodeksas <http://www.lexis-nexis.com/lawschool/study/outlines/html/crim/crim15.htm>
4. <http://oxforddictionaries.com/definition/english/automatism>
5. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/8370674.stm>
6. Daktaro Berge Minassian (Toronto epilepsija sergančių vaikų ligoninė) komentaras dėl šviesai jautrios epilepsijos. Prieiga per internetą: <http://www.ctvnews.ca/new-london-olympic-logo-triggers-epilepsy-scare-1.243984>
7. Jungtinės Karalystės vairuotojo ir transporto priemonių licencijavimo agentūros nuostatos. Prieiga per internetą: http://www.dft.gov.uk/dvla/~media/pdf/medical/at_a_glance.ashx
8. Avarijos dėl epilepsijos prieuolių; Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/vairuotoja-istiko-epilepsijos-prieuolis-su-dauzyti-du-automobiliai.d?id=50523412>
<http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/avarija-kilo-del-epilepsijos-priepolio-59-147326>
<http://www.15min.lt/gallery/show/avarija-telsiuose-del-vairuotojo-epilepsijos-priepolio-27234>

THE IMPACT OF CHRONIC DISEASES ON THE CONSCIOUS WILL

Gintautas Kasperavičius

Mykolas Romeris University

Summary

The research presents selected chronic diseases due to their exclusivity – options of episodic course. A conscious free will and its value for human responsibility is analyzed in chapter. It interrelates with mens rea of the offence – insanity and fault, which justify the imposition of sanctions for intentionally caused consequences. Thus, the punishment is imposed on those who violate the law only if they are responsible for the acts they do that violate it.

The criminal law principle of retribution provides an approach of understanding of responsibility and punishment. It is derived from the idea of moral responsibility for illegal acts. Penalty is seen as a desert for crime. This refers to a well-deserved punishment, when the culpability of the person is sought from mental condition. The concept of moral agency deems a necessary condition for liability. It leads that a personal action must arise out of the will, which is not affected by external events. The person alone is the original and thus ultimate cause of his or her actions and therefore of its consequences.

However, if the man will start „a chain of causation“ that the first reason is deliberately unmotivated, in which case the person will not be responsible in terms of criminal law sense – insanity. This term will be applied to the occurrence of chronic diseases, when at the time of commission of the offence the person could not understand or control his actions due to a pathological mental disorder. The latter provision is established by Article 17 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania.

Today we can talk about the relevance of internal diseases affect for the human will and the (non-) emerging responsibilities. When we are recognizing and identifying the chronic epilepsy, diabetes and other long-lasting disorders, it is important to properly evaluate them. As a result of the article is to identify supporting points that help to determine the occurrence of chronic diseases. This would answer the question of when a person can not control actions and remain conscious (diminished capacity).

Finally, the essential criteria (automatism, internal and external factors, hypoglycaemic unawareness), the proof of prior fault leads to the conclusion whether mental disorder is significant for the personal responsibility or insanity.

Keywords: *freedom of the will, disease of the mind, insanity, epileptic automatism, internal and external factors, hypoglycaemic unawareness, prior fault.*

SĄŽININGUMO PRINCIPAS SUTARČIŲ TEISĖJE

Sandra Mulevičiūtė

Tel. +370 671 78 440, el. p. s.muleviciute@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

***Anotacija.** Straipsnyje yra analizuojamas sąžiningumo principo vaidmuo sutarčių teisėje. Pasitelkiant literatūros bei teisės aktų ir teismų praktikos analizę siekiama atskleisti šio principo turinį, aptarti jo konkretinimo ir taikymo metodikos tendencijas skirtingose šalyse, apžvelgti principo taikymo praktikoje reikšmingus ypatumus, pristatyti kylančias problemas. Dėmesys kreipiamas į tas užsienio valstybes, kuriose sąžiningumo principas pripažįstamas ir taikomas šimtmečius. Straipsnio pabaigoje daroma išvada, kad sąžiningumo principas nors ir skirtingai traktuojamas kontinentinės bei bendrosios teisės valstybėse, tačiau yra vienodai reikšmingas jų privatinės teisės raidai.*

***Reikšminiai žodžiai:** sąžiningumo principas, geros valios doktrina, sąžiningumas, civilinė teisė, sutartiniai santykiai*

ĮVADAS

Visa privatinė teisė iš esmės remiasi geros valios doktrina. Pastaroji kaip sąžiningumo principas oficialiai įtvirtinta ir Lietuvos civiliniame kodekse⁶³ daugiau nei dešimt metų. Per šį laikotarpį principo esmei atskleisti yra parašyti keli moksliniai straipsniai⁶⁴, kuriuose pabrėžiama sąžiningumo atskirtis kontrahentų bei trečiojo asmens atžvilgiu, analizuojama ir kritiškai vertinama su geros valios nuostatų taikymu susijusi Lietuvos teismų praktika. Tačiau sąžiningumo principo turinio nedetalizavimas kodekso nuostatose vis dar suponuoja klausimus, koks geros valios turinys, kada ir kaip turėtų būti remiamasi sąžiningumo principu, koks vaidmuo šiam principui priskirtinas. Atsakyti į šiuos klausimus – uždavinys – svarbus ne tik teoriniu, bet ir praktiniu požiūriu, nes principo taikymas sprendžiant ginčus, kylančius iš sutartinių santykių, yra susijęs su teisės saugomų vertybių apsauga. Todėl šio straipsnio tyrimo objektu pasirinktas būtent sąžiningumo principas, keliamas tikslas - išanalizuoti sąžiningumo principą sampratos, turinio ir taikymo ypatumų aspektu. Atsižvelgiant į tai, jog sąžiningumo principo įtvirtinimas civiliniame kodekse buvo viena iš naujovių Lietuvos privatinėje teisėje, jo turinys bei taikymo metodai vis dar yra diskusijų objektas, dėmesys kreipiamas į užsienio šalis, kuriose sąžiningumo principo raida trūko šimtmečius, taikant istorinį, lyginamąjį ir sisteminės analizės metodus nagrinėjamos tų valstybių teisės normos bei jų taikymo praktika.

⁶³ Pavyzdžiui, žiūrėti LR civilinio kodekso 1.5 str., 1.46 str., 1.50str., 1.67str., 1.80 str., 1.82str., 2.82str. 4d., 3.4 str. 2d., 3.96 tr., 4.26 str. , 4.68 str., 6.4 str., 6.37 str., 6.38 str., 6.45 str. 6.66 str., 6.67 str., 6.188 str.

⁶⁴ Pavyzdžiui, Balčikonis R. Sąžiningumo principas sutarčių teisėje. *Jurisprudencija*, 2003, T. 14 (33) ; Drazdauskas S. Sąžiningumo principas Lietuvos sutarčių teisėje. *Teisė*, 2007 (65)

1. SAŽININGUMO PRINCIPO KILMĖ IR ISTORIJA

Bendriausia prasme sąžiningumas suprantamas kaip moralinė kategorija, vertybinis matas, reiškiantis dorumą, atvirumą, etiką, lojalumą⁶⁵. Sąžiningumo principas taikytas jau senovės Romos teisėje. Šis principas, kaip teisinė kategorija, įvardijamas *bona fides* terminu. Pastarasis išvertus iš Lotynų kalbos reiškia „gera valia, geru pasitikėjimu, visai atvirai, be jokių kėslų“⁶⁶ ar dora intencija (net jeigu būtų sukeliama neigiamos pasekmės). Teisėje tai yra mentalinė ar moralinė dorumo būseną, įsitikinimas teiginio ar nuomonių visumos teisingumu ar klaidingumu arba elgesio tiesumu, dorumu (*rectitude*) ar ydingumu (*depravity*). Romėnų teisėje *bona fides* principas buvo pripažįstamas kaip vienas iš teisės pradmenų, kurio tikslios definicijos net nebuvo stengiamasi pateikti. Tokia praktika pateisinama tuo, kad romėnai sąžiningumą intuityviai laikė pagrindu, ant kurio buvo kuriama visa teisės sistema ir juo argumentavo konkrečių teisinių situacijų sprendimus⁶⁷. Tai iliustruoja sąžiningumo principo taikymas reglamentuojant stipuliacijas (žodines sutartis), kurios įtvirtindavo atsakovo prašymą padaryti išlygą dėl magistrato nurodytos formulės taikymo procese, t. y. galimybė patraukti atsakomybėn atsakovą, jei ieškovas nieko nesąžiningo nepadarė – *exceptio doli* - lot. kaltės (apgavystės) išimtis⁶⁸. Tokiu būdu *exceptio doli* virto instrumentu, leidžiančiu priimti ne formalų, bet iš tikrųjų teisingą sprendimą, kuomet atsakovo kaltė (*dolus*) nustatoma ne tik atsižvelgiant į pastarojo netinkamą elgesį, bet ir į galimus neteisingus ar nelygiaverčius ieškovo reikalavimo pateikimo padarinius. Vadinas, lotyniškas *bona fides* reikalavo, jog abi šalys būtų sąžiningos, jei siekia teisingo teismo sprendimo. Taip pat pabrėžtina, kad jau tada teisėjai vadovaudamiesi magistratų nurodyta formule, įgijo diskrecijos teisę vertinti visas reikšmingas bylos aplinkybes bei spręsti, kas konkrečiu atveju yra sąžininga.

Bėgant laikui sąžiningumo principas palaipsniui buvo absorbuojamas ir viduramžiais priskirtinas prie platesnio turinio kategorijos – *aequitas* (teisingumas). *Aequitas* standartas buvo esminis pirklių tarpusavio santykių reguliatorius. Todėl nepaneigtina, kad sąžiningumas tapo vienu iš pagrindinių *lex mercatoria* (tarptautinės paprotinės komercinės teisės) principų⁶⁹. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad romėnų teisei būti dinamiskai, atsižvelgti į besikeičiančias gyvenimo sąlygas ir išspręsti naujas teises problemas taip, kad sprendimais būtų pasitikima kaip teisingais ir sąžiningais leido būtent bendrosios teisinės konstrukcijos. Dėl to romėnų teisė išliko tokia įtakinga šiuolaikinės teisės vystymuisi ir būtent sąžiningumo kategorija, kurią vienaip ar kitaip pripažįsta visos šių laikų kodifikacijos, leido kodifikuotai teisei plėtotis ir nepasenti⁷⁰. Dabar sąži-

⁶⁵ Garner, B. A., et al. *Black's Law Dictionary*. 8th ed. United States of America: Thomson West, 2004, p. 713

⁶⁶ Stasys Keinys (vyriausiasis redaktorius) et al. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., 2000

⁶⁷ Jonaitis, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 30.

⁶⁸ Zimmerman R., Whittaker S. *Good Faith in European Contract Law*. Cambridge University Press, 2000. p. 25.

⁶⁹ *Ibid.*, p 17.

⁷⁰ *Ibid.* p. 63-92

ningumas yra vienas iš romėnų teisės institutų, perimtų šiuolaikinės civilinės teisės ir „daugelis civilinių kodeksų remiasi bendra geros valios nuostata“⁷¹.

2. SAŽININGUMO PRINCIPAS KONTINENTINĖS TEISĖS ŠEIMOS VALSTYBĖSE

Teisės normų jungimas į vieningą teisės aktą, išdėstant jas pagal reguliuojamų santykių rūšis – kodifikavimas - pasitelkiant sistemiškumą, išsamumą ir vidinę pozityviosios teisės logiką užtikrina teisinį apibrėžtumą. Tokiu būdu kontinentinės teisės šeimos valstybėse „siekiama suformuluoti ir išdėstyti teises taisykles taip, kad pasitelkiant šių taisyklių sistemą būtų galima išspręsti bet koki teisinį klausimą, kad kiekvienoje situacijoje būtų žinoma, kaip turi būti elgiamasi. Tam reikalingos bendrosios taisyklės, kurios galėtų būti pritaikomos neapibrėžtam skaičiui panašių faktinių situacijų“⁷². Nors ir laikytume civilinės teisės kodeksus išsamia pozityviosios teisės sistema, tačiau atsižvelgdami į teisinių santykių dinamiškumą ir besikeičiančias gyvenimo sąlygas tam, kad teisinių problemų sprendimais būtų pasitikima kaip teisingais, neturėtų būtų sakoma, kad teismai tik taiko teisę. Reali praktika rodo, kad net kodifikuotos teisės valstybėse teismai neišvengiamai kuria ir plėtoja teisę⁷³. Nepaneigtina, kad tokiais atvejais būtent sąžiningumo principas atlieka labai svarbų vaidmenį išsprendžiant teismo, kaip mechaniškai taikančio teisę, ir teismo, kaip kuriančio teisę priešpriešą. Problema ta, kad sąžiningumo principas nėra griežtas imperatyvas – tai „atvira norma“, kurios „turinys priklauso nuo jos taikymo aplinkybių“⁷⁴, – teigia olandų privatinės teisės atstovas M. W. Hesselink ir iškelia teoriją, pagal kurią sąžiningumo principas yra ne kas kitas kaip dingstis, pretekstas (nothing but a cover, a pretext) nuraminti teisėjus (jų nepasmerkti), kai šie atlieka teisėkūros funkciją⁷⁵. Šio principo kaip teisės normos „apimtis faktiškai yra tokia plati ir neapibrėžta, kad galima ją vadinti kartu ir tuščia (empty). <...> Suprantama, kad tokios normos įtvirtinimas teisės aktuose tampa absurdiškas: plačiai pripažintinas sąžiningumo traktavimas suponuoja, kad teismams nelieka jokių sąžiningumo principo taikymo ribų nagrinėjant sutarčių teisės reguliuojamus santykius“⁷⁶. Kita vertus, pagal toliau pateikiamą sąžiningumo principo istorinę ir lyginamąją analizę paaiškėja, kad būtent šio principo taikymas suponavo kodifikuotų teisės sistemų trūkumą šalinimą.

2.1. Vokietija

Geros valios standartas įtvirtintas Vokietijos civilinėje teisėje federacinės Respublikos civilinio kodekso antroje knygoje, reglamentuojančioje prievolių teisę 157 ir 242 straipsniuose. Juose nurodyta *Treu und Glauben* nuostata, kurios privaloma laikytis

⁷¹ Hesselink, M. W. *The New European Private Law*. The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002. P. 193-223.

⁷² Kotz, Hein. *Taking Civil Codes Less Seriously*// *The Modern Law Review*. 1987 January, vol. 50. p. 3.

⁷³ Hesselink, M. W. *Supra* note. 8, p. 210-213.

⁷⁴ *Ibid.* P 193-223.

⁷⁵ Hesselink M. V., *Towards a European Civil Code*, Kluwer Law International, Third fully Revised and Expanded edition, 2004 p. 497.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 486-498

aiškinant sutartis ir vykdant prievolės: 157 str. Nurodoma, kad „sutartis reikia aiškinti pagal sąžiningumo reikalavimus, atsižvelgiant į įprastą praktiką (Verträge sind so auszulegen, wie Treu und Glauben mit Rücksicht auf die Verkehrssitte es erfordern)⁷⁷, 242 str.- „Skolininkas pasižadėjimą privalo vykdyti taip, kaip atsižvelgiant į bendradarbiavimo papročius, reikalauja ištikimumas (Treu) ir pasitikėjimas (Glaube) (*Der Schuldner ist verpflichtet, die Leistung so zu bewirken, wie Treu und Glauben mit Rücksicht auf die Verkehrssitte es erfordern*)⁷⁸. Tokios teisės normų konstrukcijos įtvirtinimas kodifikuotame teisės akte suponavo tai, kad sąžiningumo samprata yra nulemta konkrečių aplinkybių ir tuometinės visuomenėje nusistovėjusios praktikos. Todėl teismai sprenddami sudėtingas gyvenimiškas situacijas, kuriose būtų buvę negalima priimti tinkamų sprendimų, nepaisant civilinio kodekso trūkumų turėjo galimybę klausimus išspręsti adekvačiai.

Vis dėlto Vokietijoje istoriškai susiformavusi situacija lėmė tai, kad buvo pradėdama abejoti, ar turinio atžvilgiu neapibrėžtas Treu und Glauben principo vartojimas nekels pavojaus dėl galimai per didelės ar net neribojamos teismams suteiktos diskrecijos. Atsižvelgus į pastarąjį teiginį, suprantama, kodėl šį principą ir iš jo kylančias teisinės doktrinas buvo siekiama konkretizuoti, struktūrizuoti apibendrinant panašių kategorijų bylas (vok. Fallgruppen)⁷⁹. Vokietijos teisės doktrinoje konkretizavimas reiškia, kad teismas apibrėžia, ko reikalauja sąžiningumo principas esant konkrečioms bylos aplinkybėms. Tačiau tai nereiškia, kad teisėjas sprendžia tiesiog taip, kaip jam pačiam atrodo teisingusia. Jis turi būtinai taikyti sąžiningumo standartą ir nuspręsti kaip įmanoma objektyviau. Taigi vokiečių teisės specialistai privatinėje teisėje sukonstravo „teismų sprendimų racionalizavimo ir objektyvinimo metodus“⁸⁰. Šios metodikos pagalba geros valios konceptui suteikiamas specifinis, tam tikromis ribomis apibrėžtas turinys pareigų, draudimų, taisyklių atžvilgiu. Pavyzdžiui, civilinio kodekso 242 straipsnis vertinamas, pirma, kaip papildantis (*supplendi causa*) įvairias teisės normas: sutarties šalims priskiriamos antrinės, papildomos pareigos kooperuotis, atskleisti informaciją, dokumentuoti sutarties vykdymo eigą ir pan., greta tų, kurios numatytos sutarties tekste, antra, tas pats 242 straipsnis turinio esme reiškia draudimą piktnaudžiauti teise (*rechtsmißbrauch*) ar įgyvendinti teisę neleistinu būdu (*unzulässige Rechtsausübung*). Todėl manoma, kad po gausios teismų praktikos analizės atliktas bylų suskirstymas į kategorijas (vok. Fallgruppen), kuriose taikytinas Treu und Glauben principas, geros valios standartas tapo konkretizuotas – racionalus ir objektyvus (todėl taip pat ir iš anksto numanomas) - kiek tai įmanoma. Tokiu būdu teisės doktrina išvystė „vidinę sąžiningumo principo sistemą“ (angl. inner system), pripažintą šios normos turiniu⁸¹. Todėl teismui sprendžiant bylas yra išvengiama „subjektyvaus sprendimo“⁸².

Vokietijos teisės doktrina skiria subjektyvųjį sąžiningumą nuo objektyviojo. Pastebėtina, kad tai atskiros teisinės kategorijos, kurioms priskirtinos skirtingos prasmės ir vartojami skirtingi terminai: sąžiningumą subjektyviaja prasme žymi terminas „Gutter und Glaube“, objektyviaja – „Treu und Glaube“. Pastarasis sąžiningumo tipas

⁷⁷ Vokietijos Civilinis Kodeksas. Skaityta 2012-11-10 iš <http://www.iuscomp.org/gla/index.html>

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Hesselink M. W. Supra note 12, P. 474.

⁸⁰ Ibid. P. 200.

⁸¹ Hesselink M. W. Towards a European Civil Code, Kluwer Law International, Fourth Revised and Expanded Edition, 2011 p. 623

⁸² Ibid.

reikalauja asmens elgtis tokiu būdu, kuris būtų laikomas garbingu, lojaliu bei apgalvotu, paisančiu kitos šalies interesu, kitaip sakant, objektyvioji sąžiningumo kategorija turinio požiūriu yra tam tikras standartas, pagal kurį vertinamas šalies elgesys. Antroji teisinė kategorija – Guter Glaube (sąžiningumas subjektyviaja prasme) – sietina „su asmens žinojimu (ar nežinojimu) tam tikrų aplinkybių, nuo ko priklauso to asmens elgesio teisinis vertinimas (pavyzdžiui, jei daikto įgijėjas žino, kad perka daiktą iš asmens, neturinčio teisės jį perleisti, tuomet jo elgesys yra nesąžiningas subjektyviaja prasme ir nuosavybės teisė tokiam įgijėjui nebus pripažįstama)“⁸³. Apibendrintai pasakytina, kad Vokietijoje susiformavusi teisinė praktika suponavo, kad labiausiai sutarčių teisėje yra remiamasi būtent objektyviaja sąžiningumo principo samprata, pačiam principui yra suteikiama didelė reikšmė: teisės doktrinoje, remiantis teismų praktika, išplėtotą sąžiningumo principo taikymo metodika, numatyti konkretūs principo taikymo atvejai.

2.2. Prancūzija

Nagrinėjant Prancūzijos civilinę teisę pastebima, kad (kitaip nei Vokietijoje) nei teismų praktika, nei doktrina neišskiria objektyvaus ir subjektyvaus sąžiningumo principo aspektų⁸⁴. Prancūzijos civilinio kodekso 1134 straipsnio 3 dalis numato, kad „sutartys turi būti vykdomos sąžiningai“ (Les conventions doivent être exécutées de bonne foi)⁸⁵. Be to, 1135 straipsnyje yra papildomai įtvirtinta šalių pareiga prisiimti įsipareigojimus ne tik tiesiogiai įtvirtintus sutarties sąlygose, bet ir tuos, kuriuos pagal sutarties prigimtį, esmę, prievolės rūšį šalims suteikia papročiai, įstatymai ir pan. „(Les conventions obligent non seulement à ce qui y est exprimé, mais encore à toutes les suites que l'équité, l'usage ou la loi donnent à l'obligation d'après sa nature.)“⁸⁶. Tiesiogiai šalies kodifikuotame teisės akte įtvirtinta geros valios nuostata suponuoja prielaidą, jog sąžiningumo principas yra svarbus Prancūzijos teisei sistemai.

Nors pats sąžiningumo principas (pranc. *bonne foi*) Prancūzijos civiliniame kodekse yra įtvirtintas tiesiogiai tik keliuose straipsniuose ir tik vykdant sutartis, tačiau geros valios standartas vietos mokslininkų buvo išplėtotas jo veikimo sferos atžvilgiu. Teisės doktrinoje yra pateikiama „situacijų visuma, kur geros valios principas, gali būti taikomas: a) sutarties sudarymo metu šalys „privalo elgtis sąžiningai“ (in good faith), t. y. „sutarties laisvės principas yra ribojamas sąžiningumo (good faith) principo“; b) sutarties vykdymo metu sąžiningumo (good faith) principas taikomas „bent dviem prasmėmis: lojalumo (elgtis rūpestingai) ir kooperacijos (elgtis patikimai ir vykdant pareigą atskleisti informaciją)“⁸⁷.

Taip pat pažymėtina, kad, pirma, teismų praktikoje aiškinant sutarties sąlygas, pildant jų spragas, nustatant sutarties šalių įsipareigojimus sąžiningumo principu yra remiamasi retai, bet išplėtojant šalutinių pareigų, kylančių iš sąžiningumo principo,

⁸³ Zimmerman R., Whittaker S., Supra note 5, p. 18-32.

⁸⁴ Hesselink M. W. Supra note 12, P. 475

⁸⁵ *Code Civil des Français* (Prancūzijos civilinis kodeksas) Skaityta 2012-11-10 iš http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm#Section%20I%20-%20General%20Prov

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Musy M.A. Good Faith Principle in Contract Law and the Precontractual duty to Disclose: Comparative Analysis of New Differences in Legal Cultures. December 2000. P.3. skaityta 2012-11-14 iš <http://www.bepress.com/gj/vol7/iss1/art3>

sistemą daugiausia yra koncentruojamasi į bendrą šalių valią (pranc. *commune intention des parties*), į valios autonomijos principą (pranc. *autonomie de la volonte*)⁸⁸. Tokia pozicija leidžia suvokti, kad Prancūzijoje sąžiningumo principui nėra skiriamas toks didelis dėmesys kaip Vokietijoje. Prancūzų teisininkai laiko sąžiningumo principą per daug neapibrėžtu, kad remiantis juo galima būtų išspręsti iš sutarties kylančią problemą⁸⁹. Antra, Prancūzijos teisininkai piktnaudžiavimo teise tiesiogiai nelaiko vienu iš sąžiningumo principo turinio elementų ir aiškina kaip neteisėtų veiksmų atvejį. Teisėjai vertina pasikeitusias aplinkybes, neaiškias sutarties nuostatas vadovaudamiesi protingumo ir teisingumo principais, o ne sąžiningumu⁹⁰. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad piktnaudžiavimo teise doktrina leidžia koreguoti sutartį, pripažįstant negaliojančiomis nesąžiningas sutarties sąlygas (*clauses abusives*) ir iš esmės atlieka tą pačią funkciją, kurią kitų valstybių teisė laiko ištaisomąja sąžiningumo funkcija⁹¹.

3. SAŽININGUMO PRINCIPAS BENDROSIOS TEISĖS VALSTYBĖSE

3.1. Anglija

Bendrosios teisės sistemos, kuri remiasi teismų precedentais, valstybėse bendroji sąžiningumo principo kategorija nėra pripažįstama. Tokios sistemos šalyse reikalavimas elgtis sąžiningai (angl. *duty of good faith*) tradiciškai taikomas tik tada, kai vykdoma sutartis. Todėl teismų praktika bei teisės doktrina pareigos elgtis sąžiningai ikisutartiniuose santykiuose nepripažįsta. Tokia pozicija įtvirtinta 1992 metų Didžiosios Britanijos Lordų Rūmų precedente *Walford v. Miles*, kuriame konstatuota: „pareiga derėtis sąžiningai yra neveiksminga praktikoje, kadangi ji visiškai neatitinka besiderančių šalių pozicijos. Šalys turi teisę bet kada nutraukti vykstančias derybas ir nesvarbu dėl kokios priežasties tai padarytų“⁹². Minėtos bylos argumentai aiškiai išreiškė nuostata, jog sąžiningumo principo doktrina yra netinkama Anglijos teisei. Vis dėlto verta atkreipti dėmesį, kad bylos tekste taip pat nėra tiesioginio tvirtinimo, kad sąžiningumo principo taikymas Anglijos teisėje būtų bet kokiomis aplinkybėmis negalimas. Papildant pastarąjį teiginį, paminėtina, kad Farnsworth, vienas žinomiausių Amerikos mokslininkų, sutarčių teisės specialistas, jau 1993 metais nurodė dvi priežastys, kodėl Anglijos teisėje laikui bėgant sąžiningumo principo įtaka turėtų būti juntama vis labiau. Pirma, geros valios doktrinos pripažinimas Jungtinėse Amerikos valstijose daro poveikį bendrosios teisės teisingumo vykdymo sistemai. Antra, daugelis šalių yra ratifikavusios Vienos Konvenciją dėl tarptautinio prekių pirkimo - pardavimo sutarčių. Šios konvencijos turinyje yra sąžiningumo principo nuostatos⁹³. Taip pat kontinentinės teisės doktrinoje yra nuomonių, jog XX amžiaus pabaigoje bendrosios teisės sistemos

⁸⁸ M. W. Hesselink supra note 12, P. 475.

⁸⁹ Burkert M. Der Einfluss von Treu und Glauben bei der Vertragsabwicklung, Münster, 1967, P. 193

⁹⁰ M. W. Hesselink Opt. Cit., P. 471.

⁹¹ Zimmerman R., Whittaker S., supra note 5, p. 32-39.

⁹² *Walford v. Miles*. 1992. 2 AC 128, 138. Skaityta 2012-12-10 iš <http://www.nadr.co.uk/articles/published/MediationLawReports/WALFORDvMILES1992.pdf>

⁹³ A. Farnsworth, The Concept of Good Faith in American Law, Centro di studi e ricerche di diritto comparato straniero, Saggi, conferenze e seminari 10, (Roma, 1993). Skaitytta 2012 -12-10 iš <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/farnsworth3.html>

šalyse sąžiningumo pareiga ikisutartiniuose santykiuose netiesiogiai pripažinta ir apie sąžiningumą iki sutarties sudarymo buvo pradėta kalbėti atsargiau ir ne taip kategoriškai⁹⁴. Todėl nepaneigtina, kad Anglija priartėja prie sąžiningumo pareigos taikymo ir ikisutartiniuose santykiuose: „Pastaruoju metu Anglijos teisėje yra pabrėžiamos „kai kurios ikisutartinės šalių pareigos“⁹⁵, „profesiniai - klientistiniai (specialūs santykiai arba geros valios santykiai) reikalauja geros valios pareigos ir visiško atvirumo (full disclosure)“⁹⁶. Be to, nepamirštama, kad Didžiąją Britaniją, kaip Europos Sąjungos (toliau – ES) nareį, įtaką daro ES teisės harmonizavimas, direktyvų įgyvendinimas. Kaip antai, vartotojų teisių apsaugą reglamentuojančiuose teisės aktuose buvo įtvirtinta pareiga atskleisti informaciją esant ikisutartiniams santykiams⁹⁷. Taip pat ES direktyvos dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse nuostatos buvo įgyvendintos kituose Didžiosios Britanijos nacionaliniuose teisės aktuose⁹⁸. Apibendrinant pasakytina, kad sąžiningumo doktrina tiesiogiai nėra pripažįstama Anglijos teisėje, tačiau jos įtaka yra akivaizdi karalystės teisės sistemai. Tiesa, šio principo turinys, reikšmė ir taikymo konstrukcijos dar gali būti teisės doktrinos atstovų nagrinėjimų objektas.

3.2. Jungtinės Amerikos valstijos

Aptariant JAV teisę įdomu pastebėti, kad nors Amerikos teisės sistema visiškai perėmė liberalią Anglijos sutarčių koncepciją, pripažįstančią *caveat emptor* (lot. tesaugo pirkejas), rizikos teorijos doktriną⁹⁹, tačiau, skirtingai nei Anglija, kartu ir neneigė sąžiningumo principo idėjos bei pradėjo ja naudotis gana anksti. Tai liudija jau XIX a. amžiuje priimti teismų sprendimai, kuriuose nurodomas sąžiningumo principas. Pavyzdžiui, byloje *Armstrong vs. Agricultural Ins. Co* išaiškinta, kad draudikams keliami sąžiningumo pareiga, kai jie prašo įrodyti patirtus nuostolius¹⁰⁰. Vis dėlto negalima teigti, kad JAV sąžiningumo principą nurodydama byloje oficialiai jį pripažino. Esminis įvykis tokią padėtį pakeisti buvo 1967 m. priimtas Vieningas komercinis kodeksas (angl. *Uniform Commercial Code – UCC*), kuriame ne tik oficialiai įtvirtinta sąžiningumo pareiga, bet ir konkrečiai nurodytas jos turinys esant sutartiniams santykiams: pirma, kai šalis yra ne verslininkai (angl. *non merchants*), sąžiningumas reiškia faktinį atvirumą veiksmo ir atitinkamo sandorio atžvilgiu (angl. *Good faith means honesty in fact in the conduct or transaction concerned*), antra, kai subjektai – verslininkai, sąžiningumas reiškia faktinį atvirumą ir sąžiningos dalykinės praktikos protingumo standartus veiksmo ir atitinkamo sandorio atžvilgiu (angl. *Good faith means honesty in fact and observance*

⁹⁴ Atiyah, P. S. *The Rise and Fall of Freedom of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1979, P. 168.

⁹⁵ Arlauskas S. Šiuolaikinės teisės filosofija, Vilnius, 2011, P. 202

⁹⁶ Musy M.A. supra note 22, P. 7.

⁹⁷ 1973 m. Sąžiningos prekybos įstatymas (angl. *Fair Trading Act*), 1974 m. Vartotojų kreditavimo įstatymas (angl. *Consumer Credit Act*), 1978 m. Vartotojų saugos įstatymą (angl. *Consumer Safety Act*) ir kt. Cituota pagal: Mikelėnas, V. *Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija*. Vilnius: Justitia, 1996.

⁹⁸ The Unfair Terms in Consumer Contracts Regulations 1994 (Statutory Instruments number 3159 of 1994); Consumer Protection: the Unfair terms in Consumer Contracts Regulations 1999 (Statutory instruments, 22/07/1999, No 2083. SG(99)A/11410) . Skaityta 2012–10–9 iš http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:71993L0013:EN:NOT#FIELD_UK.

⁹⁹ Michael Joachim Bonell *International restatement of contract law*. Irvington: Transnational Juris publications, 1994.P. 80.

¹⁰⁰ *Armstrong v Agricultural Ins. Co*, [1890] 29 N.E. 991 (N.Y.)

of reasonable standards of fair dealing in the conduct of the transaction concerned)¹⁰¹. Atsižvelgus į pateiktus pavyzdžius sakytina, kad amerikiečių teisininkų geros valios traktavimas yra palankus tuo, kad jų teisinėje sistemoje, skirtingai nuo Didžiosios Britanijos, apskritai neneigiamas sąžiningumo principas, bei kartu jam nėra suteikiama neapibrėžta veikimo sfera, o numatytos konkrečios ribos.

Atskleidžiant sąžiningumo principo turinį JAV teisėje yra reikšminga teisės profesorius R. S. Summers teorija, pagal kurią sąžiningumas (angl. good faith) aiškinamas pasitelkus jo priešpriešą – nesąžiningumą (angl. „bad faith“)¹⁰². Teorija pagrįsta Aristotelio aiškinimu, kad yra dalis žodžių, kurių tikslas išskirti kitus žodžius iš kitų, kai jie patys neturi konkretaus turinio. Pasak profesorius R. S. Summers, good faith kaip tik yra toks žodžių junginys, todėl norint atskleisti pastarojo reikšmę reikia pirmiausia nustatyti, kas yra bad faith¹⁰³. Pavyzdžiui, jeigu nuslėpti parduodamos prekės defektus yra nesąžininga, tai sąžiningumas reikalauja atskleisti kitai šaliai visus esminius faktus, darančius įtaką jos apsisprendimui sudaryti sutartį¹⁰⁴. Esant tokiai sąžiningumo principo turinio nustatymo metodikai pritartina, R. Balčikonio pozicijai, pagal kurią atkreipiamas dėmesys į sąžiningumo principo tikslus¹⁰⁵ ir daroma išvada, „kad good faith sampratą reikia nustatinėti analogijos būdu pratęsinėjant jau atrastų bad faith veikų sąrašą bei laikantis <...> good faith tikslų“¹⁰⁶.

Apibendrintai pasakytina, kad aptartose bendrosios teisės šalyse geros valios principo įtaka jų sutarčių teisei yra akivaizdi ir neginčytina. Remiantis vyraujančių teismo precedentų bei teisės aktų visumos analize teigiama, kad šiose šalyse sąžiningumo pareiga skiriasi nuo kontinentinės teisės sistemos valstybių jos taikymo apimtimi: tiek Anglijoje, tiek JAV labiausiai yra koncentruojamasi į sutartinių santykių stadiją. Kita vertus, teisės mokslų požiūriu žymiausi JAV mokslininkai pritaria principo ribų išplėtimui ir palaiko principo taikymo deryboms idėją. Taigi atsižvelgiant į teisės harmonizavimą Europos Sąjungos šalyse narėse bei į bendrą teisės globalizacijos procesą pastebima tendencija, kad sąžiningumo principo taikymo atskirti ikisutartiniuose ir sutartiniuose santykiuose tampa vis mažiau svarbi ir bendrosios teisės valstybėse.

4. SĄŽININGUMO PRINCIPŲ FUNKCIJOS IR REIŠMĖ

Aptarti pavyzdžiai skirtingų teisės šeimų valstybėse leidžia teigti, jog sąžiningumo principas yra svarbus, laikytinas sutarčių teisės pagrindu. Tam, kad būtų atskleista jo esmė, išskiriamos trys pagrindinės funkcijos: 1) konkretizavimo/interpretavimo; 2) papildymo; 3) korekcijos/ribojimo (draudimas piktnaudžiauti teise)¹⁰⁷. Įdomu tai, kad tokias funkcijas akcentavo jau Romos teisininkas Papinianus, priskirdamas jas preto-

¹⁰¹ Zimmerman R., Whittaker S., supra note 5, P. 123

¹⁰² Houh, E. M. S. *The Doctrine of Good Faith in Contract Law: A (Nearly) Empty Vessel? 2012-09-20* skaityta iš: <http://www.law.utah.edu>.

¹⁰³ Skaityta iš: <http://cisgw3.law.pace.edu/cisg/biblio/summers.html>

¹⁰⁴ Houh, E. M. S. Op. Cit.

¹⁰⁵ Pagal JAV išleisto Restatement of Contracts 2nd oficialų komentarą sąžiningumo principo tikslai :1) ištikimybės bendram sutarties tikslui užtikrinimas; 2) pagrįstų kontrahento lūkesčių garantavimas; 3) visuomenės padarumo, lygiateisiškumo ir protingumo reikalavimų (*decency, fairness, reaonableness*) atitiktis

¹⁰⁶ Balčikonis R. Sąžiningumo principas sutarčių teisėje. *Jurisprudencija*, 2003, T. 41 (33)

¹⁰⁷ Hesselink M. W. Supra note 18, P. 638-639.

riams (preator). Pastarieji kaip tik konkretizavo (adiuvare), pildė (supplere) ir koregavo (corrigere) ius civile normas ir tokio proceso rezultatas - naujos taisyklės, vadinamos ius honorarium¹⁰⁸. Kaip pastebi M. Hesselink, šiuolaikinėje teisėje būtent tą patį atlieka teismai remdamiesi sąžiningumo principu, tačiau paties principo turinio neatskleidžia. Vadinas, geros valios doktrina yra tarsi priedanga, leidžianti teismui jo kompetencijos ribose kurti, plėtoti teisę, pašalinti jos trūkumus, kai turi būti pasiektas teisingas sprendimas, o esamos teisės normos jo tiesiogiai nepateikia, nepažeidžiant valdžių padalijimo principo. Tokia sistema padeda teisei likti dinamiškai, neatsilikti ir prisitaikyti prie kintančių situacijų. Žinoma, bendrosios teisės valstybėse pagrindinis teisės šaltinis yra teismų precedentai, vadinas, teismai ir taip kuria bei plėtoja teisę - sąžiningumo principo doktrinos pripažinti tiesiog nėra poreikio. Priešingai yra kodifikuotos teisės valstybėse, čia sąžiningumo principas pabrėžiamas įtvirtinant jį kodeksuose. Tačiau jeigu sąžiningumo principo ir teismo funkcijos yra tapačios, tai suponuoja klausimą, ar verta sąžiningumą įtvirtinti teisės aktuose kaip norma¹⁰⁹. Atlikta istorinė ir lyginamoji analizė rodo, kad tokia problema jau buvo sprendžiama klasikinės kodifikacijos šalyse (Vokietijoje, Prancūzijoje) sukonkretinant sąžiningumo principo turinį ir numatant jo taikymo atvejus. Pastarieji veiksmai atliekami remiantis teismų praktika. Todėl reikia suprasti, kad valstybėse, kuriose sąžiningumo sampratos atskleidimas numatytas teismams, pavyzdžiui Lietuvoje, teisėjai, remdamiesi sąžiningumu ir atlikdami minėtas funkcijas, kuria naujas taisykles. Todėl priimamas sprendimas turi būti išsamiai ir aiškiai motyvuotas, kodėl konkrečiu atveju faktinę situaciją reikia spręsti būtent taip ir kodėl atitinkamas sprendimas turėtų būti laikomas sąžiningu ir teisingu.

5. IŠVADOS

1. Sąžiningumo principas, kurio ištakos sietinos su romėnų teise, yra privatinės teisės fundamentas. Nepaisant to, kad geros valios doktrina oficialiai pripažįstama ne visose teisės šeimose, šios doktrinos įtaka sutarčių teisei visose šalyse yra akivaizdi ir neginčytina.
2. Sąžiningumo principas atlieka svarbesnį vaidmenį kontinentinės teisės šeimos valstybėse: jose kodekso normų nuostatos ne tik tiesiogiai įtvirtina šį principą, bet juo iš esmės yra paremti visi civilinės teisės institutai, sąžiningumo pareiga pripažįstama visose sutartinių santykių stadijose, o bendrosios teisės valstybėse – tik sutarties vykdymo stadijoje.
3. Sąžiningumo doktrina, kaip neapibrėžta teisinė-filosofinė kategorija, pasižymi teigiamais bei neigiamais aspektais. Viena vertus, sąžiningumo principas yra tas teisinis mechanizmas, kuris leidžia teisei išlikti dinamiška, neatsilikti nuo gyvenimo realijų. Kita vertus, tokios (vertinamosios) normos oficialus įtvirtinimas kodifikuotose teisės aktuose suponuoja, jog teismai gali naudotis neapibrėžta diskrecijos teise. Manoma, kad tokiu būdu yra pažeidžiamas demokratinės valstybės pamatas - valdžių padalijimo principas.
4. Valstybėse, kuriose sąžiningumo sampratos atskleidimas numatytas teismams, sprendžiant iš sutartinių santykių kilusį ginčą, remtis sąžiningumo principu reikia tik tada, kai situacijos nereguliuoja civilio kodekso normos (kurios, kaip minėta, yra paremtos geros valios standartu). Toks reikalavimas grindžiamas tuo,

¹⁰⁸ Ibid. P. 626–627.

¹⁰⁹ Ibid. P. 639.

kad sąžiningumo principo taikymas suponuoja naujos taisyklės sukūrimą. Todėl būtini aiškūs teismo motyvai, pagrindimas ir išaiškinimas, kodėl būtent toks faktinės situacijos sprendimas yra laikytinas sąžiningu ir teisingu tokiu atveju.

LITERATŪRA

1. 1973 m. Sąžiningos prekybos įstatymas (angl. *Fair Trading Act*), 1974 m. Vartotojų kreditavimo įstatymas (angl. *Consumer Credit Act*), 1978 m. Vartotojų saugos įstatymą (angl. *Consumer Safety Act*) ir kt. Cituota pagal: MIKELĖNAS, V. *Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija*. Vilnius: Justitia, 1996.
2. A. Farnsworth, *The Concept of Good Faith in American Law*, Centro di studi e ricerche di diritto comparato e straniero, Saggi, conferenza e seminari 10, (Roma, 1993). <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/farnsworth3.html>
3. Arlauskas S. Šiuolaikinės teisės filosofija, Vilnius, 2011
4. *Armstrong v Agricultural Ins. Co.*, [1890] 29 N.E. 991 (N.Y.)
5. Atiyah P. S. *The Rise and Fall of Freedom of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1979, p. 168.
6. Balčikonis R. Sąžiningumo principas sutarčių teisėje. *Jurisprudencija*, 2003, T. 41 (33)
7. Burkert M. *Der Einfluss von Treu und Glauben bei der Vertragsabwicklung*, Münster, 1967.
8. *Code Civil des Français* (Prancūzijos civilinis kodeksas)
9. Garner, B. A., et al. *Black's Law Dictionary*. 8th ed. United States of America: Thomson West, 2004.
10. Hesselink, Martin W. *The New European Private Law*. The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002.
11. Houh, E. M. S. *The Doctrine of Good Faith in Contract Law: A (Nearly) Empty Vessel?* http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm#Section%20I%20-%20General%20Prov
12. Jonaitis, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
13. Kotz, Hein. *Taking Civil Codes Less Seriously*// *The Modern Law Review*. 1987 January, vol. 50
14. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas / Valstybės Žinios, 2000, Nr. 74-2262; Valstybės Žinios, 2000, Nr. 77; Valstybės Žinios, 2000, Nr. 80; Valstybės Žinios, 2000, Nr. 82
15. Michael Joachim Bonell *International restatement of contract law*. Irvington: Transnational Juris publications, 1994.
16. Musy M.A. *Good Faith Principle in Contract Law and the Precontractual duty to Disclose: Comparative Analysis of New Differences in Legal Cultures*. December 2000 skaityta iš <http://www.bepress.com/gj/vol7/iss1/art3>
17. Stasys Keinys (vyriausiasis redaktorius) et al. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., 2000
18. Summers R. S. *The General Duty of Good Faith -- Its Recognition and Conceptualization* <http://cisgw3.law.pace.edu/cisg/biblio/summers.html>
19. *The Unfair Terms in Consumer Contracts Regulations 1994* (Statutory Instruments number 3159 of 1994); *Consumer Protection: the Unfair terms in Con-*

- sumer Contracts Regulations 1999 (Statutory instruments, 22/07/1999, No 2083. SG(99)A/11410) http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=-CELEX:71993L0013:EN:NOT#FIELD_UK.
20. Vokietijos Civilinis Kodeksas. <http://www.iuscomp.org/gla/index.html>
21. *Walford v. Miles*. 1992. 2 AC 128, 138. <http://www.nadr.co.uk/articles/published/MediationLawReports/WALFORDvMILES1992.pdf>;
22. Zimmerman R., Whittaker S. *Good Faith in European Contract Law*. Cambridge University Press, 2000.

GOOD FAITH PRINCIPLE IN CONTRACT LAW

Sandra Mulevičiūtė

Mykolas Romeris university

Summary

This article analyzes the role of the principle of good faith in the law of contracts. The author provides analyze of literature, laws and courts decisions related to good faith principle. The comparative and historical analysis helps to reduce the concept of the principle as well as the tendency of its application and objectivity in different countries such as Germany, France, England and United States of America.

In addition, there are ways of good faith application and the problems concerned with it emphasized in this article. The main attention is payed to the countries that imply good faith theory in their law system hundreds of years. One of the most important things to be said about the topic under consideration is that the states where the private law is codified the good faith principle is like a tool allowing the courts to correct and develop the laws, new rules. Hence such situation requires the courts to justify clearly why in concrete case there is a need to resolve a factual situation differently than prescribed in existing law and emphasize the reasons why the chosen solution is the most appropriate. In the end of the article it is said that even though the good faith is treated differently in common and continental law systems, the influence of the principle is obvious in development of that countries private law.

Keywords: *good faith, contract law, civil law, private law*

TARPTAUTINIO TEISINIO PAPROČIO VEIKIMAS EUROPOS SĄJUNGOS ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGOS SRITYJE

Simas Grigonis

Tel. +370 605 74 120, el. p. sgrigonis@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tel. nr.: (8 5) 271 4625, el. p.: roffice@mruni.eu

Anotacija. *Straipsnyje analizuojama Europos Sąjungos žmogaus teisių apsaugos sistema. Pagrindinė straipsnyje keliama idėja, jog Europos Žmogaus Teisių Konvencijoje*

įtvirtintos teisės ir laisvės yra tarptautinės teisinės paprotinės normos. Pirmiausia, ši idėja plėtojama atskleidžiant tarptautinio teisinio papročio sampratą. Vėliau, pasitelkiant doktrininį papročio aiškinimą atskleidžiama, jog konvencijoje įtvirtintos teisės yra paprotinio pobūdžio. Galiausiai, prieinama prie išvados, jog Europos Sąjungos prisijungimas prie konvencijos yra neefektyvus būdas gerinti žmogaus teisių padėtį Europos Sąjungoje. Pateikiama nuomonė, kad efektyviau teisių padėtį galima pagerinti gerinant žmogaus teisių įgyvendinimą nacionalinėse teisės sistemose bei didinant Europos Žmogaus Teisių Teismo pajėgumą.

Reikšminiai žodžiai: tarptautinis teisinis paprotys, visuotinė valstybių praktika, opinio juris, žmogaus teisių apsauga.

ĮVADAS

Temos aktualumas ir naujumas: po Lisabonos sutarties, kurioje nustatyta, jog Europos Sąjunga (toliau - ES) jungiasi prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK arba konvencija), atsirado poreikis išnagrinėti, ar prisijungimas pagrįstas ir, ar tai nėra perteklinis veiksmas siekiant apsaugoti žmogaus teises ES. Šio straipsnio **tikslas** – atsakyti į klausimą, ar EŽTK normos gali būti laikomos tarptautinės paprotinės teisės normomis. Šiam tikslui pasiekti straipsnyje pirmiausia nagrinėjama tarptautinio teisinio papročio samprata, o paskui, pasitelkiant lyginamąjį, dokumentų analizės, teleologinį, loginį **metodus** siekiama įrodyti, jog EŽTK įtvirtintos teisės ir laisvės yra tarptautinis teisinis paprotys. Įrodę, kad konvencijos nuostatos yra paprotinio pobūdžio, galėtume padaryti išvadą, kad normos yra privalomos visiems, nepriklausomai nuo to, prisijungia prie jų valstybės ar ne. Jeigu EŽTK normos privalomos visuotinai, galime paklausti, ar ES prisijungimas nesukels daugiau problemų saugant žmogaus teises Europos Sąjungoje negu naudos. Galbūt tikslingiau būtų nukreipti pastangas nacionaliniams žmogaus teisių apsaugos mechanizmams tobulinti arba didinti EŽTT pajėgumus?

I. TARPTAUTINIS TEISINIS PAPROTYS KAIP TARPTAUTINĖS TEISĖS ŠALTINIS

Tarptautinis teisinis paprotys yra vienas iš kelių fundamentalių tarptautinės teisės šaltinių. Formaliai šis šaltinis įtvirtintas Tarptautinio Teisingumo Teismo (toliau – TTT) Statuto (toliau - Statutas) 38 straipsnio 1 dalies b punkte, kur nustatyta, kad „Teismas, kuris jam perduotus ginčus turi spręsti vadovaudamasis tarptautine teise, taiko tarptautinį paprotį kaip įrodymą visuotinės praktikos, pripažintos teisine norma“¹¹⁰. Iš šios lakoniškos normos formuluotės gana sunku suvokti platų normos turinį. Vis dėlto tarptautinį teisinį paprotį identifikuoti mums padeda teisės doktrina bei TTT jurisprudencija. Štai TTT Statuto komentare tarptautinis teisinis paprotys apibūdinamas taip: „tarptautinės paprotinės taisyklės egzistavimas patvirtina tai <...>, kad susiformavo praktika, kuri po to buvo akceptuota kaip teisė. Taip pat būtina pridėti, kad norma, savo ruožtu, vėliau tampa

¹¹⁰ Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 289-290.

valstybių, kurioms ta norma adresuota, teisių ir įsipareigojimų šaltiniu“¹¹¹. Jau šiame apibrėžime galime identifikuoti tarptautinio teisinio papročio elementus.

Visuotinai pripažįstama, kad tarptautinis teisinis paprotys turi 2 elementus. Pirmasis elementas yra **visuotinė praktika** (materialusis elementas), antrasis – praktikos **pripažinimas teisine norma**, arba **opinio juris** (psichologinis elementas)¹¹². Tiek pirmasis, tiek antrasis elementai buvo detalieji aptarti *North Sea Continental Shelf*¹¹³ byloje, laikomoje viena svarbiausių bylų tarptautinio teisinio papročio doktrinos formavimo procese. TTT, kalbėdamas apie tarptautinį teisinį paprotį pabrėžė, kad „Turi būti išpildytos dvi sąlygos. Veiksmai turi ne tik būti pripažinti nusistovėjusia valstybių praktika, bet jie turi būti tokie, arba įgyvendinti tokiu būdu, kuris leistų spręsti apie įrodymus [valstybės vidinio – aut. pastaba] įsitikinimo, kad valstybių praktika tapo privaloma dėl egzistuojančios teisės taisyklės, reikalaujančios atitinkamo elgesio.“ Kitaip tariant, visuotinę praktiką turėtumėme suprasti kaip tam tikrą faktų, elgesio (veiksmų ar neveikimo) pasikartojimą, pastovumą, o opinio juris – kaip aiškią įsitikinimo, kad tokios taisyklės yra privaloma laikytis, išraišką¹¹⁴.

Visuotinė praktika yra kompleksinė sąvoka, apimanti keletą požymių. Visų pirma, tam, kad pripažinti valstybių praktiką visuotine, ji turi tenkinti **trukmės kriterijų**¹¹⁵, t. y. turi būti praėjęs pakankamas laiko tarpas, būtinas susiformuoti praktikai. Vis dėlto TTT *North Sea Continental Shelf* byloje pasisakė, kad trumpo laiko tarpo praėjimas nebūtinai yra kliūtis susiformuoti tarptautiniam teisiniam papročiu¹¹⁶. Taigi visuotinė praktika gali būti pripažinta susiformavusi ir praėjus santykinai nedideliam laiko tarpui, kaip kad nutiko su taisyklėmis, susijusiomis su oro erdvės ir kontinentinio šelfo reglamentavimu¹¹⁷. Antra, praktika turi atitikti **visuotinumą kriterijų**¹¹⁸. Kontinentinio šelfo byloje teismas pasakė du reikšmingus visuotinumą kriterijaus egzistavimo pagrindus. Pirmiausia, aktuali praktika turi apimti praktiką tų valstybių, kurių interesai yra pažeisti tuo konkrečiu atveju. Be to, ta praktika turi egzistuoti ir būti kartojama kitur, t. y. valstybių, kurių neliečia konkretus atvejis, nagrinėjamas teismo¹¹⁹. Galiausiai, yra išskiriamas **pastovumo ir vienodumo** kriterijus¹²⁰. *Nicaragua* byloje TTT pažymėjo, kad „nereikia tikėtis, kad valstybių praktika, taikant atitinkamas taisykles, visiškai griežtai atitiks taisyklę“¹²¹. Tačiau teismas pridūrė, kad norint konstatuoti tarptautinių paprotinių taisyklių egzistavimą, pakanka kad valstybių elgesys, bendrais bruožais, atitiktų taisykles, ir kad tie valstybių elgesio pavyzdžiai, kurie yra nesuderinami su taisyklėmis dažniausiai būtų traktuojami kaip tos taisyklės pažeidimai, o ne naujos taisyklės pripažinimo indikatoriai.

¹¹¹ Zimmermann A., Oellers-Frahm C.T. *The Statute of the International Court of Justice: A Commentary*. Oxford University Press, 2006, p. 749. Pastaba: vertimai iš anglų kalbos atlikti autoriaus.

¹¹² Brownlie, I., *Principles of Public International Law*. Oxford University Press, 2008, p. 7-10.

¹¹³ *North Sea Continental Shelf*, ICJ Reports (1969).

¹¹⁴ Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 119.

¹¹⁵ Zimmermann A., *supra* note 2, p. 752.

¹¹⁶ *North Sea Continental Shelf*, ICJ Reports (1969), para. 74.

¹¹⁷ Brownlie, I., *supra* note 3, p. 7.

¹¹⁸ Zimmermann A., *supra* note 2, p. 752.

¹¹⁹ Zimmermann A., *supra* note 2, p. 752.

¹²⁰ Zimmermann A., *supra* note 2, p. 753.

¹²¹ *Case concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua*, ICJ Reports (1986), para. 186.

Pripažinimo teisine norma (opinio juris) elementas yra ne ką lengviau įrodomas. Minėtoje *Nicaragua* byloje teismas pasisakė, jog „*tuo atveju, kai valstybės inkorporuoja tam tikrą taisyklę į sutartį, jų susitarimas yra pakankamas paversti tą taisyklę teisine, saistančia šalis; tačiau tarptautinės paprotinės teisės sferoje bendra šalių valia susitarti, ką jos laiko taisykle, nepakankama. Teismas privalo įsitikinti, kad taisyklės egzistavimas opinio juris forma yra patvirtintas praktikoje*“¹²². Teismo išreikšta pozicija svarbi tuo aspektu, kad teismas *opinio juris* paiešką susieja su *praktikos* sąvoka. Vis tik jos šiame kontekste nereikėtų suprasti kaip, atskleidžiančios jau minėtąjį, materialųjį *visuotinės praktikos* elementą. Šiuo atveju tai praktika, kuri atspindi valstybių „jausmą“, vidinį įsitikinimą, kad jos elgiasi pagal teisinį įsipareigojimą. Šio tipo praktika atskleidžiama pasitelkiant tarptautinių organizacijų rezoliucijas, įvairias tarptautines sutartis, bei, svarbiausia, valstybių išreikštą požiūrį į konkrečius instrumentus¹²³. Taigi, tam kad išsiaiškinti, ar egzistuoja *opinio juris*, aiškinamasis subjektyvus valstybės požiūris į atitinkamą normą.

Kadangi išsiaiškinome tarptautinio teisinio papročio sampratą, galime panagrinėti jo santykį su *jus cogens* normomis ir *erga omnes* įsipareigojimais. *Jus cogens* normos apibrėžiamos kaip „*privalomo pobūdžio <...> normos, kurias tarptautinė valstybių bendrija yra visa apimtimi priėmusi ir pripažinusi kaip normas, nuo kurių draudžiama nukrypti ir kurios gali būti keičiamos tik priimant kitą tokio pat pobūdžio bendrąją tarptautinės teisės normą*“¹²⁴. Tuo tarpu *erga omnes* įsipareigojimai, tai įsipareigojimai, kuriuos turi tarptautinė bendruomenė kaip visuma¹²⁵, t. y. esant *erga omnes* įsipareigojimo pažeidimo faktui, laikoma, kad pažeista kiekvienos valstybės teisė. Vadinasi, kiekviena valstybė turi pareigą nepažeisti *erga omnes* įsipareigojimų, o esant pažeidimui, kiekviena turi teisę reaguoti į pažeidimą.

Reikia pažymėti, kad kiekviena *jus cogens* norma yra pripažįstama *erga omnes* įsipareigojimu. Tačiau ne kiekvienas *erga omnes* įsipareigojimas yra *jus cogens* norma, kadangi *erga omnes* įsipareigojimas nebūtinai yra normos pavidalo. Nagrinėjamos temos kontekste šis santykis reikšmingas tuo, kad *jus cogens* norma dažniausiai yra įkūnijama tarptautiniame teisiniame paprotyje. Tai yra itin reikšminga aplinkybė, kadangi *jus cogens* normos egzistavimas įrodinėjamas tomis pačiomis priemonėmis, kaip ir įrodinėjant tarptautinio teisinio papročio *opinio juris* elementą. Kaip teigiama Statuto komentare *jus cogens* egzistavimas įrodomas nustatant „sustiprintą“ *opinio juris*, kuris turi būti nustatomas remiantis tais pačiais metodais, kaip ir įrodinėjant eilinės tarptautinės paprotinės taisyklės egzistavimą¹²⁶.

II. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ KONVENCIJOS NORMOS – TARPTAUTINĖS PAPROTINĖS NORMOS

Žmogaus teisės ES saugomos 3 skirtingais, tarpusavyje glaudžiai susijusiais ir papildančiais lygmenimis. Tai tiek tarptautinės teisės, tiek ES teisės, tiek kiekvienos iš ES valstybių narių nacionalinės teisės reguliavimo dalykas. Todėl nestebina gausus

¹²² *Case concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua*, ICJ Reports (1986), para. 111.

¹²³ Zimmermann A., *supra* note 2, p. 753.

¹²⁴ 1969 m. Vienos Konvencija dėl sutarčių teisės. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 13.

¹²⁵ *Barcelona Traction, Light and Power Company, Ltd. (Belgium v. Spain)*, ICJ Reports (1970), para. 33.

¹²⁶ Zimmermann A., *supra* note 2, p. 777.

žmogaus teises ES reglamentuojančių dokumentų katalogas, įskaitant Europos Tarybos konvencijas bei ES Pagrindinių teisių chartiją. Šiame skyriuje nagrinėsime tik EŽTK įtvirtintas teises ir laisves, neįtraukdami EŽTK protokoluose numatytųjų, o būtent, mėginsime įrodyti tezę, kad konvencijoje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės yra tarptautinis teisinis paprotys.

Apie EŽTK tarptautinį pobūdį mums sufleruoja pati konvencijos sukūrimo istorija. Konvencija sukurta greitai po II-ojo pasaulinio karo, kai tarptautinės žmogaus teisių apsaugos problema pritraukė daug dėmesio¹²⁷. Itin svarbi aplinkybė ta, kad EŽTK pirmtakė buvo Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (toliau – Deklaracija). Tai tiesiogiai įtvirtinta pačios konvencijos tekste, preambulėje, kur pasakyta: „atsižvelgdamos į Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1948 metų gruodžio 10 dieną paskelbtą Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją“¹²⁸. Tiesa, konvencija neatkarčio viso Deklaracijos teisių katalogo, tačiau tam buvo reikšminga priešastis: EŽTK turėjo tapti *pirmuoju žingsniu* siekiant kolektyviai įgyvendinti tam tikras Deklaracijoje paskelbtas teises¹²⁹. Pati Deklaracija buvo priimta kaip rekomendacija, kuri turėjo daryti moralinę ir politinę įtaką Jungtinių Tautų valstybėms narėms¹³⁰. Nors priimant šį dokumentą neketinta sukurti valstybės įpareigojančio teisės akto, šiomis dienomis Deklaracija laikoma tarptautinės paprotinės teisės atspindžiu¹³¹. Taigi, tarptautinė bendruomenė, pripažindama Deklaracijos normas tarptautiniu teisiniu papročiu, suteikė šiam dokumentui privalomą pobūdį. Jeigu pripažinome Deklaracijos privalomumą, logiška daryti išvadą, kad EŽTK įtvirtintos teisės, atkartojančios Deklaracijos turinį, yra lygiai taip pat privalomos, t. y. yra privalomos kaip tarptautinės paprotinės teisės normos.

EŽTK normas tarptautiniu teisiniu papročiu pripažinti galėsime tik tuomet, kai įrodysime jos atitikimą papročio požymiams. Pirmasis požymis – *visuotinė valstybių praktika* – atitinka konvenciją dėl keleto priežasčių. Visų pirma, visos 47 Europos Tarybos (toliau – ET) narės kartu yra ir EŽTK narės, pripažinusios Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) jurisdikciją žmogaus teisių apsaugos srityje. Sudaryta individualios peticijos pateikimo galimybė ir institucijos, formuojančios vientisą ir suderintą praktiką, egzistavimas sudarė prielaidas praktikuoti konvencijoje išvardytas teises *visuotiniu būdu* visose 47 ET valstybėse narėse. Antra, visas EŽTK išvardytas teises saugo kitas dokumentas – Amerikos Žmogaus Teisių Konvencija¹³². Tiesa, Amerikos konvencija savo turiniu yra gerokai platesnė už EŽTK, tačiau negalima paneigti, kad EŽTK 2-12 straipsniuose išvardytas teises eilės tvarka galime rasti išvardytas Amerikos konvencijos 4-17 straipsniuose. Galima sakyti, šis faktas patvirtina, kad EŽTK esančios teisės yra praktikuojamos ir už Atlanto, kas byloja apie šių teisių visuotinį pobūdį. Todėl EŽTK garantuojamos teisės žmogaus teisių apsaugos srityje yra pripažįstamos mažų mažiausiai 4 pasaulio žemynuose (Europa, Azija, Šiaurės ir Pietų Amerikos žemynai).

¹²⁷ Van Dijk P., Van Hoof F., Van Rijn A., Zwaak L. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. Intersentia, Antwerpen-Oxford, 2006, p. 2-3.

¹²⁸ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 1995-05-16, Nr. 40-987.

¹²⁹ Konvencija., *supra* note 19.

¹³⁰ Chesterman S., Franck T.M., Malone D. M. *Law and Practice of the United Nations. Documents and Commentary*. Oxford university press, New York, 2008, p. 448-449.

¹³¹ Chesterman S., *supra* note 21, p. 451.

¹³² Shaw M. N., *International law*. Sixth Edition. Cambridge University Press, Cambridge, 2008, p. 381.

Reikia pripažinti, jog toks platus EŽTK įtvirtintų teisių ir laisvių pripažinimas turėtų būti pakankamas *visuotinum*o kriterijui įrodyti.

Taip pat būtina įrodyti *trukmės* bei praktikos *pastovumo ir vienodumo* kriterijus. EŽTK buvo pasirašyta 1950 m. Taigi, nuo jos pasirašymo šiandien jau praėjo daugiau kaip 62 metai. Šioje vietoje pravartu prisiminti *North Sea Continental Shelf* bylą, kurioje teismas pasisakė, kad tarptautinei visuotinei praktikai susiformuoti nebūtinai turi praeiti didelis laiko tarpas. Mūsų nagrinėjamu atveju, kai jau praėjo daugiau kaip pusė amžiaus, ginant kiekvieną EŽTK išvardytą teisę pagrįstai galėjo susiformuoti visuotinė valstybių praktika. Todėl laikysime *trukmės* kriterijų įrodytu, kadangi 62 metai yra pakankamas terminas praktikai susiformuoti.

Pastovumo ir vienodumo kriterijus tenkintinas dėl keleto priežasčių. Pirmiausia, prie pastovios ir vienodos EŽTK doktrinos formavimo prisideda EŽTT, esantis oficialus konvencijos teisių turinio aiškintojas. Antra, EŽTT išaiškinimai įgijo tokį tarptautinį autoritetą, kad iš jo jurisprudencijos „įkvėpimo“¹³³ semiasi kiti žmogaus teises ginantys teismai. Pavyzdžiui, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, komentuodamas savo veiklą žmogaus teisių apsaugos srityje, pasisakė, kad saugodamas žmogaus teises „<...> Teismas vadovaujasi konstitucinėmis tradicijomis <...>, taip pat ir nuorodomis, išplaukiančiomis iš tarptautinių instrumentų <...>. Europos Žmogaus Teisių Konvencija šiuo požiūriu turi ypatingą reikšmę“¹³⁴. Faktas, kad kiti teismai savo sprendimuose remiasi EŽTT sprendimais, liudija ne tik tai, kad EŽTT suteikiama pimenybė tų teismų atžvilgiu, bet ir tai, jog kiti teismai, labai tikėtina, pasikliaudami EŽTT išaiškinimais, išlaikys pastovią bei vienodą praktiką ir toliau. Taigi, EŽTT formuojama EŽTK normų aiškinimo doktrina atitinka pastovios ir vienodos praktikos kriterijus. Pripažinę, kad EŽTK normos atitinka visuotinum, trukmės bei pastovios ir vienodos praktikos kriterijus, galime laikyti, jog konvencija atitinka pirmąjį tarptautinio teisinio papročio elementą – visuotinę valstybių praktiką.

Vis dėlto tam, kad EŽTK normas pripažinti tarptautiniu teisiniu papročiu, konvencijos nuostatos turi atitikti ir antrąjį elementą – *opinio juris*. Minėta, jog šis elementas išreiškia valstybių vidinį įsitikinimą, kad elgtis atitinkamu būdu reikia todėl, jog jos yra įsipareigojusios pagal tarptautinę teisę ir šį įsipareigojimą yra įsisąmoninusios kaip privalomo pobūdžio taisyklę. Įrodyti *opinio juris* Europos Tarybos valstybių narių gretose nėra sunki užduotis: kiekviena valstybė Europos Tarybos narė, prisijungdama prie konvencijos ir pripažindama EŽTT kompetenciją žmogaus teisių apsaugos srityje, žengė tą „pirmąjį žingsnį“ įgyvendinant Deklaracijoje išvardytas žmogaus teises ir laisves. Valstybių vidinį požiūrį konvencijos atžvilgiu galima susidaryti iš valstybių atliekamų veiksmų konvencijos normoms įgyvendinti. Įdomu, jog valstybėms nėra nustatyta joks teisinis įpareigojimas suteikti konvencijai įtaką valstybės nacionalinėje teisėje ar nustatyti jos pirmenybę nacionalinės teisės atžvilgiu. Tačiau didžioji dalis Susitariančių Šalių vidinį konvencijos veikimą nacionalinėje teisėje nustatė, o kai kurios iš jų netgi pripažįsta, jog konvencija yra viršesnė nei nacionaliniai įstatymai¹³⁵. Konvencijos 1 str. nustatyta, jog „Aukštosios Susitariančios Šalys kiekvienam jų jurisdikcijai priklausiančiam asmeniui garantuoja šios Konvencijos l skyriuje apibrėžtas teises bei laisves“¹³⁶. Tačiau priklausomai

¹³³ Jočienė D., *Pagrindinių teisių apsauga pagal Europos Žmogaus Teisių Konvenciją ir Europos Sąjungos teisę*, Jurisprudencija. 2010, 3(121), p. 104.

¹³⁴ Europos Teisingumo Teismo byla C-260/89 *Elliniki Radiophonia Teleorassi AE v. Dimotiki Eaira Ploioforissis and S. Kouvelas*, [1991] ECR I-2925.

¹³⁵ Van Dijk P., *supra* note 18, p. 27.

¹³⁶ Konvencija., *supra* note 19.

nuo to, ar valstybė yra dualistinės, ar monistinės teisės sistemos šalininkė, skiriasi valstybių veiksmams užtikrinant EŽTK išvardytas žmogaus teises. Štai Didžioji Britanija, būdama dualistinė valstybė, inkorporavo EŽTK į savo nacionalinę teisę, priimdama Žmogaus Teisių Aktą¹³⁷. Lietuva pasirinko tarptautinių sutarčių inkorporavimo kelią, kuris reiškia, kad *“pasirinkta tarptautinės ir vidaus teisės derinimo sistema yra grindžiama taisykle, kad tarptautinės sutartys transformuojamos šalies teisinėje sistemoje (inkorporuojamos į ją)”*¹³⁸. Tuo tarpu monistinėse valstybėse, kuriose tarptautinės sutartys veikia nepaisant to, ar tarptautinės teisės normos buvo transformuotos į nacionalinę teisę, ar nebuvo, individo teisės ir laisvės asmeniui kyla tiesiogiai iš tarptautinės teisės¹³⁹. Olandijoje *„savaimė veikiančios (angl. – self-executing) sutarčių nuostatos <...> gali būti taikomos nacionaliniuose teismuose ir gali nukonkuruoti konfliktuojančių statutinę teisę, įskaitant Konstitucijos nuostatas”*¹⁴⁰. Žinoma, tarp skirtingų valstybių teisės sistemų egzistuoja didesnių ar mažesnių skirtumų, todėl negalima absoliutinti Olandijos pavyzdžio. Vis dėlto, EŽTK įgyvendinimas nacionalinėje teisėje, nepaisant kokiu keliu tai daroma, išreiškia valstybių požiūrį į konvenciją kaip į reikšmingą ir valstybes įpareigojantį dokumentą.

Valstybės, vienokiu ar kitokiu būdu pripažindamos EŽTK veikimą nacionalinėje teisėje, suteikia savo teismams teisę taikyti konvencijos nuostatas. Faktas, jog nacionaliniai teismai taiko atitinkamas nuostatas savo praktikoje, taip pat rodo valstybės (šiuo atveju valstybės teisingumo vykdymo aparato) požiūrį į konvenciją kaip į įpareigojančią. Be to, *„netgi tuo atveju kai EŽTK nuostatos sėkmingai garantuojamos tarptautinių lygmeniu, teisės gynimo priemonės nacionaliniame teisme apskritai yra patogesnės ir efektyvesnės, nei reikalavimas pareiškimas pagal tarptautinę procedūrą”*¹⁴¹. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, pasisakydamas dėl EŽTK, konstatavo: *„konstitucinė nuostata Konvencijos atžvilgiu reiškia, kad ratifikuota ir įsigaliojusi ji taps sudedamąja Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi ir kartu turės būti taikoma kaip ir Lietuvos Respublikos įstatymai”*¹⁴². Taigi, nacionalinis teismas taikydamas iš EŽTK išplaukiančią normą ne tik pripažįsta konvencijos autoritetą žmogaus teisių apsaugos srityje, bet ir prisideda prie efektyvaus jos įgyvendinimo, pademonstruodamas tokio įgyvendinimo svarbą.

Apibendrinami galime konstatuoti, jog EŽTK įtvirtintos teisės ir laisvės atitinka tiek *visuotinės valstybių praktikos*, tiek *opinio juris* elementus, todėl yra pripažintina tarptautinėmis paprotinėmis teisinėmis normomis, kurios yra privalomos visuotinai.

III. EUROPOS SĄJUNGOS PRISIJUNGIMAS PRIE EŽTK: AR TAI GERIAUSIAS PASIRINKIMAS?

Klausimas, ar ES jungimasis prie EŽTK nėra beprasmis, turi tvirtą faktinį pagrindą. Visuotinai žinoma, kad kiekviena ES narė yra ir EŽTK narė. Taigi, kiekvienos ES valsty-

¹³⁷ Van Dijk P., *supra* note 18, p. 26.

¹³⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 7 straipsnio 4 dalies ir 12 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 1995-10-20, Nr. 86-1949.

¹³⁹ Van Dijk P., *supra* note 18, p. 27.

¹⁴⁰ Van Dijk P., *supra* note 18, p. 27.

¹⁴¹ Harris D. J., O’Boyle M., Bates E. P., Buckley C. M. *Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford university press, New York, 2009, p. 23.

¹⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos“. *Valstybės žinios*, 1995-01-27, Nr. 9-199.

bės narės pilietis, išnaudojęs visas vidaus teisinės gynybos priemones, ir manydamas, kad jo teisės nebuvo adekvačiai ginamos, gali kreiptis į EŽTT atsakove patraukdamas atitinkamą valstybę narę. Galime sakyti, jog iki pareigos ES prisijungti prie konvencijos įtvirtinimo, žmogaus teisių gynimo procedūra buvo pakankamai aiški ir suvokiama: pirmiausia teisės ginamos nacionaliniu lygiu, vėliau – tarptautiniu, kaip atsakomybės subjektą traukiant asmens teises galimai pažeidusią valstybę. Tačiau ES priėmimas į konvencijos narių tarpą sukelia sumaištį teisių gynybės sistemoje.

Pirmiausia, iškyla atsakomybės subjekto problema. Iki ES prisijungimo atsakingos pagal EŽTK buvo tik atskiros ES valstybės narės. ES taip pat tapus subjektu, galinčiu būti atsakingu, iškilus problema: kas atsakingas už padarytą žmogaus teisių pažeidimą – valstybė, ar ES, neužtikrinusi žmogaus teisių apsaugos toje valstybėje. Juk atsakomybė pagal EŽTK grindžiama teritorinės jurisdikcijos principu, t. y. konvencijos 56 str. 1 dalyje įtvirtinta, kad „Ratifikuodama Konvenciją arba kada nors vėliau kiekviena valstybė gali pareikšti, apie tai raštu pranešdama Europos Tarybos Generaliniam Sekretoriui, kad pagal šio straipsnio 4 dalį Konvencija taikoma visose ar kai kuriose teritorijose, už kurių tarptautinius santykius ji yra atsakinga“¹⁴³. Atitinkamai dėl teismo jurisdikcijos pasisakoma 4-ojoje dalyje: „Kiekviena valstybė, padariusi pranešimą pagal šio straipsnio 1 dalį, bet kada vėliau gali kurios vienos ar kelių pareiškime minimų teritorijų vardu pareikšti, kad pripažįsta Teismo kompetenciją nagrinėti fizinių asmenų, nevyriausybinų organizacijų ar privačių asmenų grupių peticijas <...>.“ Analizuodami šias normas sistemškai matome, jog tiek Konvencijos galiojimas, tiek EŽTT jurisdikcija siejama su tam tikra teritorija. Kyla problema, kaip reikės traktuoti teritorijos sąvoką atsakomybės subjektu esant tokiam supranacionaliniam junginiui kaip ES. Ar ES bus solidariai (o gal subsidiariai) atsakinga už visus jos valstybių narių jurisdikcijoje padaromus pažeidimus, ar tik už pažeidimus, kuriuos įvykdys pati ES, veikdama per savo institucijas? Taigi, ES jungiantis prie konvencijos būtina atsakyti į klausimą, kokiais atvejais ES galės būti atsakovas teisme.

EŽTT teisėja Danutė Jočienė pažymi, kad antroji problema, kilianti ES prisijungus prie EŽTK, bus bylų skaičiaus didėjimas¹⁴⁴. Sulaukiamų peticijų skaičius lemia bylų nagrinėjimo trukmės ilgėjimą, taigi, ir teisingumo vykdymo efektyvumo mažėjimą. Pagal EŽTT pateikiamus duomenis 2011 m. teismas sulaukė 64 500 peticijų, kai tuo tarpu 2010 m. jų sulaukta 61 300, t. y. 5 proc. mažiau. Negana to, 2011 m. teismas priėmė tik 1 511 sprendimų iš esmės. Lyginant su 2010 m. priimtais 2 607 sprendimais, fiksuojamas 42 proc. sumažėjimas¹⁴⁵. Taigi, galime manyti, jog skaičiai demonstruoja tendenciją, kad teismas jau dabar susiduria su efektyvaus teisingumo vykdymo problema, t. y. augantis peticijų skaičius, ilgina nagrinėjimo trukmę bei lemia vis didesnių teismo resursų sunaudojimą peticijų priimtumo klausimui nagrinėti. Žinoma, daugumą resursų paskiriant nagrinėti priimtumo klausimą, mažiau resursų gali būti skiriama byloms iš esmės išnagrinėti. Tokio didelio tarptautinio junginio kaip ES prisijungimas prie EŽTK prisidės prie dar didesnio sulaukiamų peticijų skaičiaus.

Galiausiai, tuo atveju jeigu pagal priimtą mechanizmą ES dalyvautų visose ar kai kuriose bylose kaip bendraatsakove¹⁴⁶, būtų sudarytos prielaidos valstybėms narėms

¹⁴³ Konvencija., *supra* note 19;

¹⁴⁴ Jočienė D., *supra* note 24, p. 99.

¹⁴⁵ http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/11CE0BB3-9386-48DC-B012-AB2C046FEC7C/0/STATS_EN_2011.PDF

¹⁴⁶ Jočienė D., *supra* note 24, p. 102.

piktnaudžiauti procesine padėtimi. Juk kai atsakinga yra valstybė, atsakomybės subjektas yra aiškus. Tuo tarpu, ES atveju, atsakomybės subjektas – kolektyvinis daugelio valstybių junginys. Vadinas, pripažindamas ES atsakinga dėl padaryto pažeidimo, teismas, iš principo, pripažintų kolektyviai atsakingomis visas tam junginiui priklausančias valstybes. Taigi, jeigu asmens teisės pažeistos Lenkijoje, tačiau atsakinga kartu yra pripažįstama ir ES, vadinas, kiekviena iš likusių 26 valstybių narių taip pat tampa atsakinga už Lenkijos padarytą pažeidimą. Čia galime įžvelgti pasireiškiantį prieštaravimą pačioje ES atsakomybės idėjoje. ES esant bendraatsakove, kiekviena valstybė stengtųsi perkelti savo atsakomybės našta nuo savo ant ES pečių. Reikia pripažinti, kad ES tapimo bendraatsakove atveju būtina reikėtų panaikinti visas galimybes valstybei išvengti atsakomybės už pačios padarytą pažeidimą visų kitų ES valstybių narių sąskaita.

Matydami, kiek teorinių ir praktinių problemų sukelia ES prisijungimas prie konvencijos galime pagrįstai paklausti, kokiu būdu galėtumėme išvengti visų šių problemų ir pasiekti efektyvesnę žmogaus teisių apsaugą ES. Autoriaus nuomone, efektyvią žmogaus teisių apsaugą, visų pirma, galima pasiekti kuo efektyviau ginant žmogaus teises nacionaliniu lygmeniu. Asmuo, kurio teisės bus tinkamai apgintos nacionaliniame teisme, nebus suinteresuotas kreiptis į tarptautinę instituciją.

Kadangi pripažinome EŽTK įtvirtintas teises ir laisves tarptautiniu teisiniu pagrindu, galime padaryti tam tikras išvadas. Tam kad normos, esančios tarptautiniu teisiniu pagrindu galiotų nacionalinėje teisės sistemoje nėra būtinas prisijungimas prie tas normas kodifikuojančios konvencijos. Prisijungimas – formalus aktas. Tačiau tarptautinės paprotinės teisės normos savo privalomą pobūdį įgyja ne dėl prisijungimo, o dėl savo paprotinės prigimties. Taigi, netgi neprisijungusiose valstybėse, taip pat ir ES, konvencijoje įtvirtintos teisės galioja net ir neatlikus akceptavimo akto. Be to, dėl savo visuotinio pobūdžio šios normos ne tik kad yra įstatymų lygmens, kaip teigia Konstitucinis Teismas, bet ir aukščiau už juos, t. y. joks įstatymas negali pažeisti normoje įtvirtintos teisės ir laisvės (išskyrus būtinas demokratinėje visuomenėje išimtis). Vadinas, efektyvesnė žmogaus teisių apsauga galima tik pripažinus tarptautinių teisių paprotinių normų pirmenybę prieš paprastą nacionalinį įstatymą, numatant pareigą teismams užtikrinti paprotinių normų viršenybę. Nepaisant to, kad paprotinės normos ir taip galioja, formaliai žiūrint, teismų ginama normų viršenybė, galėtų būti užtikrinama įtvirtinant EŽTK teises ir laisves konstituciniu įstatymu. Joks paprastas įstatymas negalėtų pažeisti konstitucinio įstatymo, esančio hierarchiškai aukštesnėje vietoje. Taip pat, tokiu reguliavimu nebūtų kėsinamasi į Konstitucijos viršenybę, kadangi Konstitucija ir toliau liktų aukščiausioje pozicijoje, kai tuo tarpu konstitucinis įstatymas privalėtų atitikti Konstituciją. Taigi, toks konstitucinis reguliavimas išliktų pakankamai nuoseklus ir užtikrintų žmogaus teisių apsaugos viršenybę nacionalinėje Lietuvos Respublikos teisėje.

Įdomu tai, kad tarptautinio teisinio pagrindo santykis su nacionaliniu įstatymu atitinka H.L.A. Harto teisės sampratoje išplėtotą pirminių ir antrinių teisės normų santykį. H.L.A. Hartas teigia, kad visa teisės sistema, tai dviejų susijusių, bet skirtingų tipų normų junginys. „Pirmojo tipo, kurį tikrai galima laikyti pamatiniu arba **pirminiu**, normos reikalauja, kad žmonės atliktų tam tikrus veiksmus arba susilaikytų nuo jų, *nesvarbu, ar jie to patys nori, ar ne*. Antrojo tipo normos tam tikru požiūriu yra parazitinės arba **antrinės** pirmojo tipo normų atžvilgiu, nes jos numato, kad žmonės, darydami arba sakdami tam tikrus dalykus, gali įdiegti naujas pirmojo tipo normas, panaikinti

ar modifikuoti senąsias arba įvairiais būdais apibrėžti jų galiojimo sritį ar kontroliuoti jų veikimą¹⁴⁷. Tarptautinį teisinį paprotį galime laikyti esant pirmine norma, įtvirtinančia *visuotinai svarbią pamatinę vertybę*, kurios veikimas apibrėžiamas ir ji įgyvendinama antrinių normų – t. y. nacionalinių įstatymų. Nacionaliniai įstatymai šiuo atveju jokiū būdu ne suteikia tarptautiniam teisiniam papročiu galiojimą, o, pripažindami tą galiojimą, sukuria tarptautinei paprotinei normai sąlygas *veiksmingai* veikti toje nacionalinėje teisės sistemoje. Taigi, EŽTK įtvirtintų teisių ir laisvių įtvirtinimas konstituciniu įstatymu sukurtų EŽTK normoms galimybes būti veiksmingai įgyvendinamomis ir ginamomis.

Antrasis žingsnis keliant žmogaus teisių apsaugos lygį ES – didinti paties EŽTT pajėgumą ir efektyvumą. Netgi iki ES prisijungimo peticijų skaičius kiekvienais metais didėja keletu tūkstančių. Tuo tarpu nagrinėjančių bylas teisėjų skaičius nesikeičia. Vadinasi, situacija mums liudija jog bylų nagrinėjimo trukmė sulig kiekvienais metais turi tendenciją ilgėti. Paradoksaliau, nes konvencijos 6 straipsnis kaip vieną iš teisės į teisingą teismą elementų išskiria *greitą bylos nagrinėjimą*. Autoriaus nuomone, bylų nagrinėjimo terminus gerokai galėtų sutrumpinti EŽTT teisėjų skaičiaus padidinimas. Didėjant žmonių sąmoningumui savo teisių gynimo srityje, o kartu ir peticijų skaičiui, reikalingi ir didesni pajėgumai toms peticijoms nagrinėti.

IŠVADOS

1. EŽTK įtvirtintos teisės ir laisvės yra tarptautinės teisinės paprotinės normos, kadangi atitinka tiek *visuotinės valstybių praktikos*, tiek *opinio juris* elementus.
2. ES prisijungimas prie EŽTK sukelia daugiau problemų nei naudos: siūlytina žmogaus teisių apsaugos sistemos efektyvumą didinti ne ES jungiantis prie konvencijos, o stiprinant žmogaus teisių apsaugą nacionalinėse teisės sistemose bei didinant EŽTT pajėgumą ir efektyvumą.
3. EŽTK įtvirtintoms teisėms ir laisvėms esant tarptautiniu teisiniu papročiu, darytina išvada, jog šias teises ir laisves įtvirtinančios normos galioja visuotinai netgi nesant formalaus jų akceptavimo akto. Kita vertus, nacionaliniai įstatymai, akceptuojantys paprotines normas, suteikia tarptautiniam teisiniam papročiu veiksmingumo ir jį įgyvendina.
4. Taisyklė, kad Lietuvos Respublikoje tarptautinėms sutartims suteikiama įstatymo galia netinka EŽTK įtvirtintų teisių ir laisvių atžvilgiu: EŽTK, dėl savo paprotinio pobūdžio, yra aukščiau nei paprastas įstatymas, todėl siūlytina EŽTK teises ir laisves įtvirtinti Lietuvos Respublikos teisės sistemoje konstituciniu įstatymu.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Barcelona Traction, Light and Power Company, Ltd. (Belgium v. Spain), ICJ Reports (1970);
2. Brownlie, I., *Principles of Public International Law*. Oxford University Press, 2008;
3. Case concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua, ICJ Reports (1986);
4. Chesterman S., Franck T.M., Malone D. M. *Law and Practice of the United Nations. Documents and Commentary*. Oxford university press, New York, 2008;

¹⁴⁷ Hart H.L.A., *Teisės samprata.*, Pradai, Vilnius, 1997, p. 163.

5. Europos Teisingumo Teismo byla C-260/89 *Elliniki Radiophonia Teleorassi AE v. Dimitiki Eaira Ploioforissis and S. Kouvelas*, [1991] ECR I-2925;
6. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 1995-05-16, Nr. 40-987;
7. Harris D. J., O'Boyle M., Bates E. P., Buckley C. M. *Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford university press, New York, 2009;
8. Hart H.L.A., *Teisės samprata.*, Pradai, Vilnius, 1997;
9. http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/11CE0BB3-9386-48DC-B012-AB-2C046FEC7C/0/STATS_EN_2011.PDF;
10. Jočienė D., *Pagrindinių teisių apsauga pagal Europos Žmogaus Teisių Konvenciją ir Europos Sąjungos teisę.*, Jurisprudencija. 2010, 3(121);
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 7 straipsnio 4 dalies ir 12 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 1995-10-20, Nr. 86-1949;
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos“. *Valstybės žinios*, 1995-01-27, Nr. 9-199;
13. *North Sea Continental Shelf*, ICJ Reports (1969);
14. Shaw M. N., *International law*. Sixth Edition. Cambridge University Press, Cambridge;
15. Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas, 2003;
16. Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006;
17. Van Dijk P., Van Hoof E., Van Rijn A., Zwaak L. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. Intersentia, Antwerpen-Oxford, 2006;
18. 1969 m. Vienos Konvencija dėl sutarčių teisės. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 13;
19. Zimmermann A., Oellers-Frahm C.T. *The Statute of the International Court of Justice: A Commentary*. Oxford University Press, 2006.

THE EFFECT OF INTERNATIONAL CUSTOM ON HUMAN RIGHTS PROTECTION IN EUROPEAN UNION

Simas Grigonis

Mykolas Romeris university

Summary

After the Lisbon treaty came into force a great need to analyse European Union's accession to European Convention on Human Rights (hereinafter - ECHR) emerged. The article takes a look to this accession in a wider perspective seeing rights and freedoms of ECHR as an international custom binding all States universally. Therefore, the first part of the article analyses international custom, specifically, two constituent elements of international custom: state practice and opinio juris. The second part of the text deals with demonstrating that the rights and freedoms of the ECHR conform the elements of international custom. Thus a conclusion is reached that rights and freedoms of ECHR is an international custom indeed. Having reached this conclusion a several really important

observations can be made. Firstly, rights and freedoms of ECHR are binding all states of the world regardless whether the states accede to the Treaty, or whether not. Initially, the binding character of the rules of the ECHR comes not from the treaty itself, but from its' customary nature. Secondly, the international custom embed the core values and therefore are primary rules. But international custom can only be truly effective and efficient when implemented by national law. The author suggests that the rights and freedoms of the ECHR can only be efficiently protected if those rules are adopted into constitutional bill, which would be higher hierarchically than ordinary bills. The whole nature of international custom suggest that it is higher than any national laws, but the effectiveness of customary rules can be achieved only through the measures of national law. Adoption of the customary rules into national law and placing it in a constitutional bill would create primacy of the rights and freedoms of ECHR over ordinary laws of the State and, therefore, would be defended by the State and the courts of the State. It can be concluded that European Union's accession to the ECHR is not the best way to ensure the protection of human rights in European Union. It is much more efficient to protect human rights at a national level and increase the capacity of the European Court of Human Rights.

Keywords: international legal custom, Global State practice, *opinio juris*, security of human rights.

II. EKONOMIKOS IR FINANSŲ KRYPTIS

PRIDĖTINĖS VERTĖS MOKESČIO EFEKTYVUMO EKONOMINĖ ANALIZĖ

Dovilė Sujetaitė, Dovilė Kurtinaitytė-Venediktovienė

Tel. +370 627 35 250, el. p.: dovile.sujetaite@gmail.com; dovilekurtinaityte@gmail.com
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

***Anotacija.** Straipsnis skirtas Pridėtinės vertės mokesčio, kaip svarbiausio iš netiesioginių mokesčių, ekonominio efektyvumo vertinimui. Nagrinėjama dabartinės Pridėtinės vertės mokesčio sistemos trūkumai, aptariamos jų šalinimo priemonės bei sistemos tobulinimo galimybės visos Europos Sąjungos mastu. Straipsnyje analizuojama pridėtinės vertės mokestis finansų krizės aplinkoje, plačiau nagrinėjama, kaip valstybės narės keitė pridėtinės vertės mokesčio tarifus, kokie veiksniai tai įtakojo. Plačiau aprašoma Lietuvos mokesčių sistemos reforma krizės metu, apskaičiuojama pridėtinės vertės mokesčio dalis visose mokesstinėse pajamose ir bendrajame vidaus produkte. Siekiant pagrįsti šio mokesčio svarbą šalies pajamose, pateikiamas statistiniu metodu parengtas ekonometrinis modelis, kuris atskleidžia pridėtinės vertės mokesčio priklausomybę nuo kitų ekonominių rodiklių.*

***Reikšminiai žodžiai:** Pridėtinės vertės mokestis, netiesioginis mokestis, harmonizavimas, ekonominė analizė, efektyvumas.*

IVADAS

Valstybės funkcijoms vykdyti reikia didelių finansinių išteklių, svarbiausias jų – mokesčiai. Neretai valstybėse mokesstinės pajamos sudaro didžiausią dalį gaunamų biudžeto pajamų. Vienas iš svarbiausių nacionalinių biudžetų įplaukų šaltinių, o daugelyje valstybių narių ir pagrindinis, yra pridėtinės vertės mokestis (toliau – PVM). PVM vienintelis netiesioginis mokestis, kuris yra harmonizuotas Europos Sąjungoje (toliau – ES) ir veikia praktiškai vieningu principu. Nepaisant to, nors PVM ir praėjo ilgą harmonizavimo etapą, vis dar susiduriama su šio mokesčio reglamentavimo, apmokestinimo, surinkimo ir kitomis problemomis.

Praėjus daugiau nei 40 metų nuo bendros PVM sistemos sukūrimo, reikėtų kritiškai pažvelgti į PVM sistemą, siekiant didinti minėtos sistemos ir bendrosios rinkos suderinamumą bei PVM sistemos kaip įplaukų šaltinio pajėgumą, didinant jos ekonominį veiksmingumą ir stabilumą, tuo pat metu mažinant reikalavimų laikymosi ir surinkimo sąnaudas. Svarbu ir tai, jog paprastesnė PVM sistema taip pat reikėtų mokesčių mokėtojų ir mokesčių administratorių veiklos sąnaudų sumažinimą ir biudžeto grynosios naudos padidėjimą. Todėl, atsižvelgiant į PVM sistemos reglamentavimo spragas, tai pat per pastarąją finansų krizę išryškėjusius didelius sunkumus viešųjų finansų srityje, valstybių narių perėjimą nuo tiesioginio apmokestinimo prie netiesioginio, tampa svarbu kurti paprastesnę ir veiksmingesnę PVM sistemą bei visa tai pagrįsti ekonominiu vertinimu.

Mokslinio straipsnio aktualumas: PVM reglamentavimas ES – tai plati tiek ekonominiu, tiek politiniu požiūriu reikšminga mokslinė tema. Po šio mokesčio įvedimo ir sprendimo kurti bendrą PVM sistemą buvo iškelta svarbi užduotis – sukurti tokią mokesčio reglamentavimo sistemą, kad būtų užtikrintas visų šalių narių PVM sistemos efektyvumas individualiai bei visos Europos Ekonominės Bendrijos (toliau – EEB) lygiu.

Mokslinio straipsnio autorės nuodugniai išanalizavo PVM teisinį reglamentavimą ES, naujausius Europos Komisijos (toliau – EK) siūlymus, PVM įstatymo pakeitimus, statistinę informaciją, mokslinę literatūrą. Autorės atkreipia dėmesį būtent į šiuo metu vykstančias mokslines diskusijas dėl PVM sistemos ir reglamentavimo tobulinimo, didelį dėmesį skiriant tarifų ir lengvatų vertinimui. Autorės straipsnyje pateikė ekonominę šio mokesčio efektyvumo apžvalgą bei ištyrė PVM priklausomybę nuo kitų ekonominių rodiklių.

Mokslinio tyrimo tikslas – išanalizuoti PVM efektyvumą ir svarbą šalių ekonomikai. **Mokslinio tyrimo objektas** – pridėtinės vertės mokestis.

Mokslinio straipsnio uždaviniai:

1. Išskirti svarbiausias PVM sistemos tobulinimo galimybes.
2. Išanalizuoti PVM ekonominės krizės aplinkoje.
3. Įvertinti PVM vaidmenį šalių ekonomikai ir valstybės biudžetui.
4. Ištyri PVM priklausomybę nuo kitų ekonominių veiksnių.

Moksliniame straipsnyje taikomi tyrimo metodai: aprašomasis metodas, mokslinės literatūros analizė, statistinė duomenų analizė, analitinis metodas, matematinė analizė, teisinių dokumentų analizė, lyginamoji analizė.

1. PVM HARMONIZAVIMO TRŪKUMAI IR SISTEMOS TOBULINIMAS.

Apie netiesioginių mokesčių, tarp jų ir PVM, harmonizavimą jau buvo kalbama nuo pat ES kūrimosi pradžios. EB steigimo sutarties 1957 m. nuostatos, skirtos netiesioginiams mokesčiams harmonizuoti, apima 90-93 straipsnius (nauja redakcija 1992 m. 95-99 str.). Pagal 99 straipsnį EK svarstė, kaip atsižvelgiant į bendrosios rinkos interesus būtų galima suderinti apyvartos mokesčius, akcizą ir kitas netiesioginio apmokestinimo formas, įskaitant valstybių narių tarpusavio prekyboje taikomas išlyginamąsias priemones reglamentuojančius valstybių narių teisės aktus¹.

Tuometiniai netiesioginiai mokesčiai buvo taikomi kiekvienoje EB šalyje (Belgijoje, Vokietijos Federacinėje Respublikoje, Prancūzijoje, Italijoje, Liuksemburge, Nyderlanduose)² skirtingoms prekėms, buvo nevienodo dydžio ir verslo apmokestinimą įtakojo skirtingai. 1963 metais EK paskyrė grupę ekspertų (vadinamąjį Neumarko komitetą) išanalizuoti šių valstybių fiskalines sistemas ir pateikti rekomendacijas, kaip būtų galima jas suvienodinti. Neumarko komitetas savo ataskaitoje pasiūlė tuometinėje EB teritorijoje įvesti bendrąjį pardavimo mokestį³, pavadintą PVM. Po šio mokesčio įvedimo ir sprendimo kurti bendrą PVM sistemą buvo iškelta svarbi užduotis –

¹ Europos Sąjungos sutartis 1992. URL: <http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/index.htm>, [2012 11 12].

² Dešimt istorinių žingsnių. URL: http://europa.eu/abc/12lessons/lesson_2/index_lt.htm, [žiūrėta 2012 11 30].

³ H. Gabartas EB sutartyje įtvirtintų pagrindinių laisvių įtaka valstybių narių tiesioginių mokesčių teisiniam reguliavimui. Daktaro disertacija: Lietuvos teisės universitetas, 2004.

Pagal EK siūlymą, vienas iš būdų siekiant mažinti administracinę naštą verslui, yra atleidimas nuo PVM įmonių, kurių metinė apyvarta neviršija tam tikros ribos. Atsižvelgiant į šį siūlymą Lietuvoje nuo 2012 m. sausio 1 d. registravimosi PVM mokėtojai riba padidinta nuo 100 000 litų (apie 29 000 eurų) iki 155 000 litų (apie 45 000 eurų)⁷. Tuo siekiama supaprastinti PVM administravimą, padidinti jo efektyvumą bei minėtos ribos padidinimas tikėtasi taip pat prisidės prie smulkaus verslo skatinimo. Svarbu pabrėžti, kad registravimo PVM mokėtojai riba Lietuvoje šiuo metu yra viena didžiausių tarp ES valstybių. Daugelyje šių šalių, kurių ekonomika, įmonių ir jų apyvartos dydis gerokai didesnis negu Lietuvos, taikoma mažesnė arba beveik tokia pati registravimo PVM mokėtojai riba: Danijoje yra 6,7 tūkstančių eurų, Vengrijoje – 18,3 tūkstančių eurų, Vokietijoje – 17,5 tūkstančių eurų, Italijoje ir Austrijoje – 30 tūkstančių eurų.

2. PVM sistemos reglamentavimo sudėtingumas. Apmokestinimo PVM tvarką apsunkina daugelis pagal ES PVM teisės aktus valstybėms narėms suteiktų alternatyvų ir leidžiančių nukrypti nuostatų, dėl kurių ES taikomos skirtingos taisyklės. Atsižvelgiant į visos mokesčių politikos koordinavimą ES, kaip vieną iš prioritetinių sričių *BusinessEurope* išskiria PVM ir teigia, kad skirtingos PVM normos daro poveikį kapitalo ir prekybos judėjimui, bent jau vidutiniu laikotarpiu, todėl tai svarbu bendros rinkos veikimui⁸. Kadangi pastebima tendencija didinti vartojimo mokesčius, galėtų būti naudinga koordinuoti politiką, kuria siekiama padidinti standartines PVM normas, arba apriboti sumažintų (lengvatinių) PVM normų taikymą.

Diskuotinas klausimas ir dėl PVM atskaitos. Visiems neutraliausia būtų mokėjimais grindžiama PVM sistema, pagal kurią prievolė apskaičiuoti PVM ir teisė į jo atskaitą atsirastų tada, kai atsiskaitoma už prekes ir paslaugas. Nustačius tokią sistemą, taip pat sumažėtų PVM nuostolių dėl pirkėjų nemokumo. Taikant mokesčių grąžinimo kitoje valstybėje narėje įsteigtoms įmonėms tvarką, faktinė PVM atskaita sudėtinga ir užtrunka. Šią problemą galėtų padėti išspręsti vieno langelio principas, pagal kurį valstybėje narėje sumokėtą pirkimo PVM įmonės galėtų išskaičiuoti iš toje šalyje mokėtino PVM⁹.

Kitas svarbus reglamentavimo aspektas dėl dvigubo paslaugų apmokestinimo ar neapmokestinimo. Vienas iš sprendimų būtų mokesčių institucijų skatinimas bendradarbiauti tarptautiniu lygiu PVM srityje.

Įplaukų iš PVM surinkimo tobulinimas. Analizuojant pajamų iš PVM surinkimo dinamiką, reikėtų atsižvelgti į atleidimo nuo PVM nuostatas. Būtent atleidimas nuo PVM prieštarauja PVM kaip didesnės bazės mokesčio principui. Ilgalaikė daugelio esamų atleidimo nuo PVM nuostatų nauda yra abejotina. Sumažinus atleidimo nuo PVM atvejų skaičių ir išplėtus mokesčio bazę, padidėtų mokesčio veiksmingumas bei neutralumas ir atsirastų pagrįsta alternatyva PVM tarifo didinimui. Iki šiol tebevyksta diskusijos dėl pašto paslaugų, finansinių ir draudimo paslaugų atleidimo nuo PVM nuostatų.

⁷ Mokesčių pasikeitimai 2012 metais. URL: <http://www.finmin.lt/web/finmin/2012mokesciai>, [2012 11 04].

⁸ 2009 m. spalio 20 d. *BusinessEurope* nuomonė dėl partnerystės siekiant sąžiningos ir veiksmingos PVM sistemos. URL: http://ec.europa.eu/bepa/pdf/monti_report_final_10_05_2010_lt.pdf, [žiūrėta 2012 11 25].

⁹ Žalioji knyga - PVM ateitis. Paprastesnės, stabilesnės ir veiksmingesnės PVM sistemos kūrimas. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0695:FIN:LT:PDF>, [žiūrėta 2012 11 20].

3. PVM sistemos apsaugos nuo sukčiavimo didinimas. Kaip vienas iš šios problemos sprendimo būdų tai, jog pirkėjas nurodytų bankui sumokėti už prekes ir paslaugas, o bankas mokėjimą padalytų į tiekėjui sumokamą apmokestinamą sumą ir tiesiogiai mokesčių institucijai pervedamą PVM sumą. Taikant šį metodą, išnyktų karuselinis sukčiavimas, tačiau reiktų gerokai keisti tvarką, kurią visos įmonės ir mokesčių administratoriai taiko tvarkydami PVM. 2012 m. EK pasiūlė greito reagavimo priemonę¹⁰, kad valstybės narės galėtų geriau reaguoti įtariamam sukčiavimo atvejais. Pagal greitojo reagavimo mechanizmą valstybė narė, netikėtai susidūrusi su stambaus masto sukčiavimo PVM atveju, galėtų įgyvendinti tam tikras neatidėliotinas priemones, kurios šiuo metu pagal PVM teisės aktus nenumatytos. Pasiūlyme numatyta, kad valstybės narės per mėnesį galėtų taikyti atvirkštinio apmokestinimo mechanizmą, pagal kurį prievolė sumokėti PVM tenka prekių ar paslaugų gavėjui, o ne prekių tiekėjui ar paslaugų teikėjui. Dėl to valstybės narės galėtų daug veiksmingiau kovoti su tokiomis sudėtingomis sukčiavimo schemomis, kaip karuselinis sukčiavimas, ir sumažinti finansinius nuostolius.

4. PVM tarifų tobulinimas. Plačios bazės PVM sistema, pagrįsta vienu tarifu, galima sakyti atitiktų gryno vartojimo mokesčio idealą, kuris sumažintų reikalavimų laikymosi sąnaudas. Tačiau standartinis tarifas ES taikomas tik maždaug dviem trečiosioms bendrojo vartojimo, o likusiam trečdaliui taikomos įvairios atleidimo nuo PVM nuostatos ar lengvatiniai tarifai¹¹. Lengvatinius tarifus dažnai rekomenduojama taikyti kaip politikos priemonę, visų pirma dėl sveikatos, kultūros ir aplinkos apsaugos priežasčių, siekiant sudaryti lygias ir lengvas sąlygas gauti švietimo bei kultūros informaciją ir pagalbą plėtojant išteklių požiūriu veiksmingą augimą¹². Dėl tarpvalstybinių sandorių, susijusių su lengvatiniu tarifu apmokestintomis prekėmis ar paslaugomis, įmonės patiria reikalavimų laikymosi sąnaudų ir susiduria su teisiniu neapibrėžtumu. Ši problema tampa ypač aktuali, kai įmonės privalo sumokėti PVM valstybėje narėje, kurioje jos nėra įsteigtos.

Išanalizavus dabartinės PVM sistemos trūkumus, apibendrintai, galima išskirti tris pagrindinius naujosios PVM sistemos tikslus: *pirma*, PVM turi būti palankesnis įmonėms. Verslui palankesniai PVM sukurti numatytos priemonės: tarpvalstybiniais sandoriams skirto vieno langelio principo plėtojimas, PVM deklaracijų standartizavimas ir galimybė centriniame interneto portale lengvai gauti išsamią informaciją apie visas nacionalines PVM sistemas¹³; *antra*, PVM turi būti veiksmingesnis, siekiant sukurti tvarų ekonomikos augimą. Išplėtusios mokesčio bazės ir apribojusios sumažintų tarifų taikymą, valstybės narės galėtų gauti naujų pajamų, nepadidinusios tarifų. Kai kuriose valstybėse narėse dar netgi būtų galima sumažinti standartinį PVM tarifą, nedarant

¹⁰ PVM. Komisija siūlo naują greito reagavimo į sukčiavimo atvejus priemonę. URL: http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/semeta/headlines/news/2012/07/20120731_it.htm, [žiūrėta 2012 11 03].

¹¹ Study on reduced VAT applied to goods and services in the Member States of the European Union. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/study_reduced_vat.pdf, [žiūrėta 2012 10 10].

¹² On the future of VAT Towards a simpler, more robust and efficient VAT system. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0695:FIN:EN:PDF>, [žiūrėta 2012 10 15].

¹³ Būsima PVM sistema siekiama skatinti verslą ir ekonomikos augimą. URL: europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1508_it.doc, [žiūrėta 2012 10 17].

poveikio pajamoms, jeigu būtų pašalintas atleidimas nuo mokesčio ir mokesčio sumažinimas; *trečia*, būtina užkirsti kelią didžiuliams nuostoliams, kurie patiriami dėl nesurinkto PVM ir sukčiavimo. Apskaičiuota, kad nesurenkama (t. y. PVM nepriemoka) apie 12 % viso PVM, kuris turėtų būti surinktas.

Galiausiai daroma išvada, kad seniai nagrinėjamas perėjimo prie PVM sistemos, grindžiamos apmokestinimu kilmės vietoje, klausimas nebeaktualus¹⁴. Todėl PVM ir toliau renkamas paskirties šalyje, kur įsikūręs klientas.

2. APMOKESTINIMO PRINCIPAI IR EKONOMINIS PVM EFEKTYVUMO VERTINIMAS.

2.1. Apmokestinimo principai PVM aspektu.

Kiekvienai šaliai labai svarbu turėti efektyvią mokesčių sistemą, kad mokesčių administravimo išlaidos būtų kuo mažesnės, o surenkamų pajamų į valstybės biudžetą būtų kuo daugiau. Siekiant sukurti apmokestinimo atžvilgiu palankią ir ekonominiu atžvilgiu efektyvią mokesinę PVM aplinką, reikėtų vadovautis šiais pagrindiniais apmokestinimo principais, kuriuos išskiria šiuolaikiniai ekonomistai (Buškevičiūtė, 2005):

- **Teisingumu.** Pagal teisingumo principą mokesčiai turi būti nustatomi remiantis bendromis objektyviomis taisyklėmis, kurios daugumos pripažįstamos kaip teisingos ir išmintingos. Šį principą tiesiogiai perteikia tarptautinės sutartys, ES direktyvos, nustatančios PVM reglamentavimą ES ir nacionaliniai atskirų šalių PVM įstatymai.
- **Administraciniu paprastumu.** Vadovaujantis administracinio paprastumo principu PVM mokesčio ėmimas turi būti lengvai įgyvendinamas, nesukelti mokėtojams rūpesčių, mokesčio ėmimo išlaidos turi būti minimalios ir sudaryti kuo mažesnę mokesčio dalį. Nors PVM laikomas kaip vienas iš lengviausiai administruojamų mokesčių dėl vienodo tarifo taikymo, tačiau neretai mokesčio lengvatos komplikuoja administracinį paprastumą konkrečios šalies atveju, o administracinės sąnaudos verslui – viena iš aktualių problemų pastaruoju metu. Taigi praktiškai minėtą principą įgyvendinti yra gana sunku, todėl EK pastaruoju metu teikdama pasiūlymus ir bando spręsti šią PVM administravimo problemą.
- **Mokestinių įplaukų produktyvumu bei elastingumu.** Mokestinių įplaukų produktyvumas reiškia pakankamą pajamų apimtį, reikalingą valstybės išlaidoms dengti. Elastinga mokesčių sistema yra ta, kurioje vyrauja vartojimo, o ne turto mokesčiai.¹⁵ Tai patvirtina ir atlikta ekonominė analizė, kuri rodo PVM, kaip vartojimo mokesčio, svarbą mokeskinėse įplaukose ir PVM dalį nuo BVP proc.

¹⁴ Communication from the commission to the european parliament, the council and the european economic and social committee. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/key_documents/communications/com_2011_851_en.pdf, [žiūrėta 2012 12 05].

¹⁵ Rakauskaitė R. Mokesčių sistemos vertinimo teorinis pagrindimas//mokslo darbai. – Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2006. - URL: http://www.asu.lt/jaunasis_mokslininkas/smk_2006/finansai/Rakauskaite%20Roma.pdf, [žiūrėta 2012 11 15].

1 lentelė. PVM lyginamasis svoris mokestinėse pajamose ir BVP.

Metai	PVM, mln. litų	BVP to meto kainomis, mln. litų	Mokestinės pajamos, mln. litų	PVM dalis mokestinėse pajamose, proc.	PVM dalis nuo BVP, proc.
2004	4005,9	62997,371	9342,128	42,88	6,36
2005	5033,4	72401,944	10898,462	46,18	6,95
2006	6195,5	83227,148	13244,536	46,78	7,44
2007	7893,5	99229,294	15652,872	50,43	7,95
2008	8769,8	111920,144	17982,213	48,77	7,83
2009	6612	92032,404	13265,005	49,85	7,18
2010	7404	95323,228	12688,688	58,35	7,77
2011	8320,2	106369,941	14583,016	57,05	7,82

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Pateikti skaičiavimai patvirtina, jog PVM pajamos sudaro vidutiniškai daugiau nei pusę pajamų, surenkamų iš mokesčių (procentas svyruoja nuo 42,88 iki 68,16). 10 metų laikotarpio PVM dalies mokestinėse pajamose vidurkis yra 52,70 proc. Reikšmingą vietą PVM užima ir BVP dalyje, PVM lyginamasis svoris nuo BVP vidutiniškai yra 7,33 proc.

- **Ekonominiu efektyvumu.** Šis principas reikalauja, kad mokesčiai netrukdytų siekti ekonominių tikslų (ūkio stabilumo, jo augimo, visiško užimtumo), skatintų šiuos tikslus pasiekti, neiškreiptų išteklių paskirstymo, nepakenktų darbingumui, o priešingai – jį skatintų. Apmokestinimas neturėtų mažinti minimalaus vartojimo. PVM ekonominio efektyvumo vertinimas yra vienas iš svarbiausių principų dėl didelių PVM įplaukų į valstybės biudžetą.

Tarptautinis valiutos fondas 2011 m. atliko PVM efektyvumo tyrimą valstybėse pagal pajamų rūšį. Tyrimo metu buvo įvertintas PVM efektyvumas naudojant formulę: $E^c = R/\tau C$, kur E^c – efektyvumas, R – PVM pajamos, τ – standartinis tarifas, C – vartojimas. Gauti rezultatai pateikiami 2 lentelėje.

2 lentelė. Pridėtinės vertės mokesčio efektyvumas

Pajamų rūšis	PVM tarifo vidurkis (%)	PVM efektyvumas (%)
Žemos pajamos	16	38
Žemesnės nei vidutinės pajamos	13	46,6
Didesnės nei vidutinės pajamos	15	51,6
Aukštos pajamos	20	55,6

* Apskaičiuota remiantis 2010 m. duomenimis.

Kaip matoma iš atlikto tyrimo, aukštas pajamas generuojančios valstybės taikydamos aukštesnį PVM tarifą, atitinkamai gauna didesnes PVM įplaukas ir dėl to pasižymi didesniu šio mokesčio ekonominiu efektyvumu. Priešingas atvejis yra žemesnes pajamas gaunančiose valstybėse.

3. PVM EKONOMINĖS KRIZES METU VERTINIMAS.

Pasaulį ištikusi finansų sistemos krizė didesniu ar mažesniu mastu palietė daugumą pasaulio šalių, kurios susidūrė su rimtu ekonominiu nuosmikiu. Atsižvelgiant į tai, kad krizės metu didėjo šalių įsiskolinimai, valstybės išlaidos, kaip vienas iš sprendimų padengti vis didėjantį biudžeto deficitą, buvo mokesčių sistemos pertvarka. Todėl tampa aktualu išanalizuoti, ar šalys keitė PVM tarifus, kokie ekonominiai veiksniai nulėmė tarifų keitimą, kokią įtaką tai padarė tarptautinei prekybai ir kaip keitėsi PVM surenkamos įplaukos.

3.1. PVM įtaka tarptautinei prekybai.

Mokslininkai Mihir A. Desai (Harvardo universitetas) ir James R. Hines Jr. (Mičigano universitetas) atliko tyrimą savo moksliniame veikalė „Pridėtinės vertės mokesčiai ir tarptautinė prekyba: įrodymai“. Daugelis ekonominių teorijų teigia, kad valiutų sureguliuojamas apsaugos eksportą ir importą nuo PVM įtakos, kadangi jų svyravimai visiškai anuluoja bet kokią įtaką, padarytą PVM. Šie mokslininkai nusprendė patikrinti ir pateikti įrodymus moksliniame straipsnyje. Atlikus tyrimą ir ištyrus 136 šalis buvo pastebėta, kad priklausomybė nuo PVM lemia mažesnius importo ir eksporto rodiklius. Šalyse, kuriose yra įvestas PVM, eksportas yra vienu trečdaliu mažesnis negu šalyse, kurios šio mokesčio neturi. Buvo ištirta, kad 10 procentų didesnės PVM pajamos lemia 2 procentais mažesnį eksportą. Mokslininkai pažymi, kad PVM įtaka yra labiau jaučiama mažas ar vidutinės pajamas gaunančiose šalyse. Tyrimas parodė, kad PVM augimas turi stiprų poveikį daugeliui ekonomikos veiksnių: mokesčio tarifo padidėjimas tiesiogiai įtakoja tarptautinę prekybą tiek verslui, tiek fiziniams asmenims, tačiau labiausiai pirkėją bei samdomus darbuotojus privačiame sektoriuje. Daroma prielaida, kad įmonės taupys papildomos darbo jėgos sąskaita arba netgi mažins esamų darbuotojų skaičių. Statistiniai duomenimis samdomų darbuotojų skaičius per 2010 m. augo apie 3 %, o 2011 m. jis žymiai sumažėjo dėl PVM tarifo didinimo. Mokslininkai pabrėžia, kad keisti PVM tarifą šaliai yra nenaudinga ne tik dėl to, kad laikinai yra sunku tiek privačiam, tiek viešam sektoriui prisitaikyti naujo mokesčių sistemoje, bet ir dėl galimo ekonomikos išbalansavimo. Žinoma, šis teiginys nekeičia fakto, kad didesnis PVM tarifas ženkliai padidina šalies biudžeto pajamas.¹⁶ Taigi mokslininkų nuomone, keisti PVM tarifą nėra naudinga šalies ekonomikai, (neskaitant fakto, kad padidės šalies biudžeto pajamos).

3.2. PVM reformos analizė Lietuvoje.

Baigiantis 2008 m. buvo priimti sprendimai dėl mokesčių sistemos reorganizavimo. Kaip vienas iš svarbesnių pakeitimų buvo PVM tarifo didinimas ir daugumos PVM lengvatų panaikinimas. Nuo 2002 m. mėsos gaminiams, žuviai, vaisiams ir daržovėms taikytą lengvatinį 5 proc. PVM tarifą 2009 m. pakeitė bendras 19 proc. PVM tarifas, galiojantis visoms prekėms¹⁷. PVM tarifo didinimas nuo 18 iki 19 proc. 2009 m. pradžioje, ir nuo 19 iki 21 proc. nuo 2009 m. rugsėjo 1 d. daugumos analitikų buvo vertinamas

¹⁶ Desai, Mihir A., Hines, James R. Value-Added Taxes and International Trade: The Evidence, 2005, Mimeo, University of Michigan.

¹⁷ Didesnis PVM smogs mėsos verslui. URL: <http://kauno.diena.lt/dienrastis/ekonomika/didesnis-pvm-smogs-mesos-verslui-223868>, [2012 11 19].

labiau kaip teigiamas sprendimas. Tai grindžiama, jog mokesčiai turi plačią apmokestinimo bazę, nesudėtinga apmokestinti paslaugas, mokesčio veikimo mechanizmas neleidžia išvengti apmokestinimo, lengva jį surinkti. Nors tam pritaria ir ne visi mokesčių ekspertai, vis dėlto dažniausiai sutinkama, jog PVM, priešingai pajamų mokesčiams, yra neutralus verslui¹⁸.

Reikėtų pažymėti, jog nuo 2000 m. iki 2008 m. įplaukos į valstybės biudžetą iš PVM pastoviai augo¹⁹. PVM surinkimo į valstybės biudžetą didėjimui įtakos turėjo augusios vartotojų išlaidos bei prekių ir paslaugų kainos. Prasidėjus ekonominiam nuosmukiui 2009 m. PVM į biudžetą surinkta 26,44 proc. mažiau, lyginant su 2008 m. Pagrindinė priežastis, lėmusi PVM surinkimo mažėjimą buvo gyventojų išlaidų mažėjimas ir galbūt PVM tarifo didinimas, kas vertė vartotojus mažiau pirkti. Nuo 2004 m. PVM dalis mokesstinėse pajamosse didėjo, tik 2008 m. ir 2009 m. matomas nedidelis sumažėjimas (atitinkamai 48,77 proc. ir 49,85 proc.). Sumažėjimas grindžiamas sumažėjusia prekių ir paslaugų pardavimų apimtimi bei mažėjančia užsienio prekyba. Iš to matoma, kad buvo siekiama surinkti į biudžetą daugiau lėšų, tačiau pasireiškė Lafero efektas – pasiektas ribinis taškas, kai didinant mokesčius gaunamų mokesčių įplaukų suma mažėja. Sprendimas didinti mokesčius nebuvo įvertintas Lietuvos kaip ekonominio darinio ypatumais (demografinė padėtis, privačios skolos lygis, užimtumas, einamosios sąskaitos balansas), o pasikliauta užsienio šalių patirtimi²⁰.

Nuo 2011 m. sausio 1 d., kaip vienas iš pozityviausių mokesčių projektų pakeitimų verslui, buvo PVM lengvatinio 9 proc. tarifo viešbučių paslaugoms grąžinimas. Ši lengvata buvo priimta metams. Dėl viešbučių paslaugų lengvatos priėmimo buvo įvairių diskusijų. Tačiau, kaip rodo duomenys, PVM tarifo sumažinimas turėjo teigiamą įtaką ne tik verslui, bet ir valstybės biudžetui, nes Valstybinės mokesčių inspekcijos duomenimis per pirmąjį šių metų pusmetį viešbučių sektorius sumokėjo 20,8 proc. daugiau įvairių mokesčių valstybei, negu per atitinkamą 2010 metų laikotarpį. Iš viso net 40,4 mln. Lt²¹.

Apibendrintai galima teigti, jog vien PVM ir kitų mokesčių didinimas negalėjo sudaryti ir nesudarė pakankamų sąlygų išeiti iš ekonomikos iš krizės. PVM mokesstinė reforma buvo ne tiek siekiama neutralizuoti krizės pasekmes ekonomikai, kiek surinkti daugiau pajamų į biudžetą, siekiant stabilizuoti valstybės finansų sistemą.

3.3. PVM reformos kitose ES šalyse.

Analogiškų priemonių mokesčių politikos srityje krizės sąlygomis ėmėsi ir dauguma ES valstybių. Pagal pateiktą EK PVM tarifų taikymą šalyse narėse²² (2012), matoma, jog beveik visos šalys didino PVM tarifus ar kitaip keitė apmokestinimo politiką

¹⁸ Davulis G. Lietuvos mokesčių politikos, vykdytos krizės sąlygomis, vertinimas. "International scientific conference problems of tax policy". Mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 13-14. - ISBN 978-9955-19-422-4.

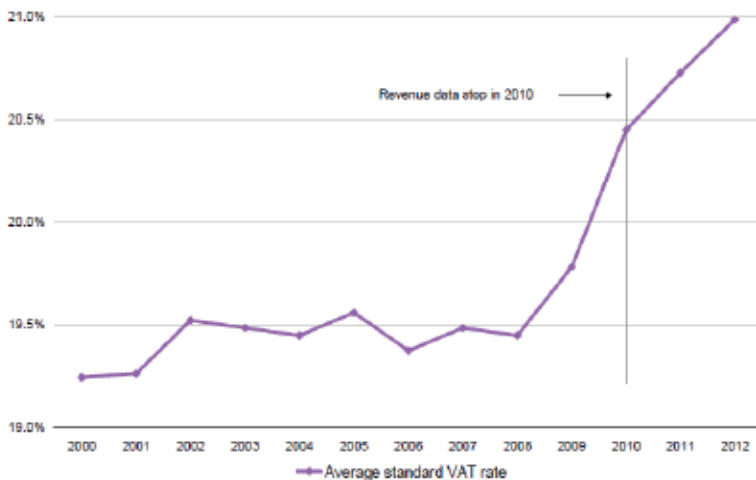
¹⁹ Statistikos departamento duomenys.

²⁰ 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento rezoliucija su rekomendacijomis Komisijai dėl Sąjungos ekonomikos valdymo gerinimo ir stabilumo sistemos stiprinimo. [2010/2099] (INI).

²¹ PVM tarifo padidinimas smogs viešbučių verslui. URL: <http://www.verslosavaite.lt/index.php/PVM-tarifo-padidinimas-smogs-viesbuociu-verslui.html>, [žiūrėta 2012 11 19].

²² VAT Rates Applied in the Member States of the European Union. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf, [žiūrėta 2012 11 03].

(pradėjo taikyti lengvatinius tarifus), išskyrus Belgiją, Daniją, Liuksemburgą, Austriją, Slovėniją, Švediją. O didžiausias PVM reformas įgyvendino šios šalys: Vokietija iki tol buvusį 16% standartinį tarifą padidino iki 19% (2007 m.); Italija nuo 2011 m. standartinį tarifą padidino nuo 20% iki 21%. Atsižvelgiant į sunkią finansinę Italijos būklę bei per ekonominę krizę žymiai padidėjusia valstybės skola, nuo 2013 m. sausio 1 d. standartinis PVM tarifas bus padidintas iki 22%, siekiant surinkti kuo daugiau pajamų į valstybės biudžetą²³; Vengrijoje nuo 2009 m. pradėtas taikyti lengvatinis 18% tarifas, standartinis tarifas nuo 20% padidintas iki 25%, o 2012 m. padidintas iki 27%.; Lenkija nuo 2011 m. lengvatinius tarifus nuo 3|7 atitinkamai padidino iki 5|8, standartinį - nuo 22% iki 23%; Latvijoje 2009 m. PVM standartinis tarifas didinamas nuo 18 proc. iki 21 proc. Lengvatinis tarifas didinamas nuo 5 proc. iki 10 proc.; Estijoje 2009 m. PVM standartinis tarifas didinamas iki 20 proc. Lengvatinis PVM tarifas didinamas nuo 5 proc. iki 9 proc.

1 pav. Standartinio PVM tarifo vidurkis.

Šaltinis: Eurostat duomenys.

Kaip matoma iš grafiko, analizuojamu laikotarpiu nuo 2008 m. standartiniai PVM tarifai šalyse narėse žymiai padidėjo ir didinami iki šiol, siekiant surinkti kuo daugiau mokestinių įplaukų.

4. PVM IR KITŲ EKONOMINIŲ FAKTORIŲ RYŠYS LIETUVOS ATVEJU.

Siekiant įvertinti PVM priklausomybę nuo kitų ekonominių veiksnių, straipsnio autorės parengė atitinkamus statistinių duomenų skaičiavimus ir ekonometrinio modelio sudarymo pagrindu atskleidė veiksnių tiesioginę ir atvirkštinę priklausomybę.

²³ Die-mehrwertsteuer. URL: <http://www.die-mehrwertsteuer.de/de/news/mehrwertsteuererhoehung-in-italien.html>, [žiūrėta 2012 11 03].

Sudarant modelį pasirinkta tirti endogeninio kintamojo (y) PVM pajamų priklausomybę nuo šių egzogeninių kintamųjų: x_1 – vartotojų kainų indeksas (toliau – VKI), vartotojų prekių ir paslaugų kainų padidėjimas per metus; x_2 – bendrasis vidaus produktas (toliau – BVP) to meto kainomis, mln. Lt; x_3 – valdžios sektoriaus išlaidos to meto kainomis, mln. Lt; x_4 – atitinkamais metais pradėtų įmonių bankroto proceso skaičius; x_5 – nedarbo lygis, %; x_6 – importas, tūkst. Lt; x_7 – tiesioginės užsienio investicijos, tūkst. Lt; x_8 – namų ūkių individualaus vartojimo išlaidos to meto kainomis, mln. Lt; ε – kiti veiksniai.

Sudarant modelį skaičiavimams imami Lietuvos statistikos departamento rodiklių metiniai duomenys nuo 2001 iki 2011 metų. Kad būtų galima palyginti surinktus skirtingus duomenis, taikoma duomenų transformacija, išskyrus nedarbo lygį, kurio duomenys pateikti procentine išraiška.

PVM ir ekonominių faktorių tyrimo eiga:

1. Tiriama PVM ir kitų ekonominių veiksnių koreliacinis ryšys.

Norint išsiaiškinti, ar pasirinktas y – PVM pajamos priklauso nuo kintamųjų $x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8$ bei kaip priklauso, reikia paskaičiuoti jų tarpusavio koreliacijos koeficientus. Gauta priklausomybė pateikiama 3 lentelėje:

3 lentelė. PVM pajamų ir ekonominių rodiklių priklausomybė.

	Y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8
Y	1	0,723	0,926	-0,134	-0,591	-0,482	0,878	0,544	0,038

Koreliacijos koeficiento skaičiavimo išvados:

- **y ir x_1 :** 0,723 – stipri tiesinė priklausomybė. Didėjant PVM pajamoms, didėja prekių ir paslaugų kainų pokyčiai per metus, arba atvirkščiai.
- **y ir x_2 :** 0,926. Egzistuoja labai stipri tiesinė priklausomybė tarp PVM ir BPV. Kuo daugiau surenkama PVM, tuo didesnis BVP to meto kainomis, arba atvirkščiai.
- **y ir x_3 :** - 0,134. Silpna atvirkštinė priklausomybė yra tarp surenkamo PVM ir valstybės išlaidų. Didėjant PVM, mažėja valstybės išlaidos, arba atvirkščiai. Šis apskaičiuotas ryšis atrodytų prieštarauja ekonomikos dėsniui: kuo daugiau gaunama pajamų, tuo daugiau ir išleidžiama. Nepaisant to, priklausomybę galima aiškinti taip: nors surenkamos pajamos iš PVM ir didėja, tačiau nebūtinai išlaidos valstybės funkcijoms įgyvendinti privalo didėti, galimai, gautos didesnės pajamos panaudojamos kitoms sritims finansuoti.
- **y ir x_4 :** - 0,591. Vidutinė atvirkštinė priklausomybė yra tarp surenkamo PVM ir pradėto įmonių bankroto procesų skaičiaus. Tai reiškia, jog didėjant PVM pajamoms, mažėja įmonių bankrotų skaičius, arba atvirkščiai. Šiuo atveju, atsiskleidžia įdomi priklausomybė, autorės šį ryšį interpretuoja taip: darant prielaidą, kad PVM įplaukos didėja tada, kai mažėja tarifas, kas leidžia įmonėms prekes parduoti ir paslaugas teikti mažesniais kainomis, didina vartojimą. Todėl padidėja įmonės pardavimai ir pajamos, dėl to galimai mažėja ir įmonių bankrotų skaičius.
- **y ir x_5 :** - 0,482. Egzistuoja vidutinė atvirkštinė priklausomybė tarp surenkamo PVM ir nedarbo. Didėjant PVM pajamoms, mažėja nedarbo lygis, arba atvirkščiai. Šią priklausomybę galima aiškinti vėl darant prielaidą, kad PVM įplaukos didėja tada, kai mažėja tarifas. Sumažinus PMV tarifą paslaugų teikėjai teiks

daugiau paslaugų, parduos daugiau prekių, turės daugiau klientų ir taip bus prisidedama prie nedarbo mažėjimo, nes klientams aptarnauti reikia kurti naujas darbo vietas. Vadinas: mažesnis PVM tarifas = didesnės PVM įplaukos = mažesnis nedarbas.

- **y ir x_6** : 0,878 - stipri tiesinė priklausomybė tarp PVM ir importo. Koreliacijos ryšys rodo, kad didėjant PVM pajamoms, didėja ir importo pajamos. Tai patvirtina, jog kuo daugiau importo prekių apmokestinama PVM, tuo daugiau surenkama šio mokesčio.
- **y ir x_7** : 0,544 - vidutinė tiesinė priklausomybė tarp PVM ir tiesioginių užsienio pajamų. Tai rodo, jog didėjant surenkamam PVM, didėja ir tiesioginės užsienio investicijos, arba atvirkščiai.
- **y ir x_8** : 0,038 - nereikšminga tiesinė priklausomybė. Didesnės PVM pajamos, didesnės vartojimo išlaidos, arba atvirkščiai.

2. Sudaroma regresijos tiesė apie kurią išsibarsto kintamųjų reikšmės, ryšiu tarp y ir x_2 (kintamasis, turintis didžiausią tiesinę priklausomybę su y). Regresijos tiesės tra-faretas: $y = \alpha + \beta x + \varepsilon$. Parametrai α ir β , kur α yra laisvasis narys, o β – regresijos para-metras, parenkami taip, kad jie būtų arčiausiai y ir x_2 taškų.

Regresijos tiesė: $y = -0,019698156 + 1,350790189x_2 + \varepsilon$.

3. Sudaroma daugialypė regresijos funkcija, kuria aprašoma tiriamojo rodiklio (y) reikšmių priklausomybė nuo kito rodiklio reikšmių kitimo. Sudarant daugialypės regresijos tiesę, palaipsniui atmetami veiksniai, kurie mažiausiai lemia PVM pajamų pokyčius. Duomenys atmetami pagal didžiausią P – value reikšmę. Sudarius galutinę daugialypę tiesinę regresiją, paaiškėja, kad pagrindiniai veiksniai yra nedarbo lygis, importas ir tiesioginės užsienio investicijos.

PVM pajamų pokytis = $-0,0116882x_5 + 0,5248607x_6 + 0,2475766x_7 + \varepsilon$;

4. Siekiant nustatyti, ar regresija gerai suderinta su duomenimis, skaičiuojamas determinacijos koeficientas (D). Kuo D arčiau 1, tuo modelis labiau suderintas. Iš apskaičiuotų duomenų matyti, kad $R^2=0,96$, tai rodo, kad modelis suderintas, nes $R^2=D$.

Tai, kad regresija gerai suderinta su duomenimis patvirtina ir iškelta hipotezė. Hipotezės formuluotė, apskaičiavimas ir rezultatai:

Kritinė reikšmė F_α apskaičiuota pagal Fišerio skirstinį naudojant *Excel* formulę **FINV**. Galutinė formulė: $FINV(0,05;3;6)$, kai pagal nutylėjimą $\alpha=0,05$ (Probability), o $k=3$, $n-k-1=10-3-1=6$ (Deg_freedom1 ir Deg_freedom2), kur n – duomenų skaičius, k – egzogeninių kintamųjų skaičius. F reikšmė apskaičiuota pagal formulę: $F = \left(\frac{R^2}{1-R^2} \right) (n-k-1)$.

R reikšmė paimta iš paskutiniosios regresijos lentelės, kuri lygi R Square reikšmei. Apskaičius gauti tokie duomenys: $F=7,1247538E+01$, $F_\alpha=4,757062664$ Kadangi $F > F_\alpha$, tai H_0 hipotezė atmetama, priimta H_a hipotezė, kuri teigia, kad regresija gerai suderinta su duomenimis.

Pažymėtina, kad šis modelis veiksmingas tik šiam atvejui, nes modelis galėtų kisti priklausomai nuo duomenų imties bei pasirinktų aktualių veiksnių apimties.

IŠVADOS

1. Šiuo metu pagrindinės PVM sistemos tobulinimo sritys yra paprastesnės PVM sistemos administravimo kūrimas, ypač administravimo sąnaudų verslui ma-

žinimas, reglamentavimo sudėtingumo peržiūra atskirose šalyse narėse bei jo suderinamumas, apsaugos nuo sukčiavimo didinimas, įplaukų iš PVM surinkimo bei PVM tarifų tobulinimas. Siūloma panaikinti sumažintų tarifų taikymą, nes mokesčio lengvatos komplikuoja administracinį paprastumą konkrečios šalies atveju.

2. Siekiant sukurti veiksmingesnę PVM sistemą svarbią vietą užima apmokestinimo principų laikymasis. Vadovaujantis teisingumo, administracinio paprastumo, mokesčių įplaukų produktyvumo ir elastingumo bei ekonominio efektyvumo principais galima užtikrinti bendros PVM sistemos stabilumą.
3. Išanalizavus PVM efektyvumą valstybėse pagal pajamų rūšis, matoma, kad šalyse, taikančiose aukštesnį standartinį tarifą, yra didesnis PVM efektyvumas, kuris priklauso nuo vartojimo ir surenkamų mokesčio pajamų.
4. Pastarosios finansų krizės ES metu beveik visos šalys keitė PVM tarifus. Lietuva nuo 2009 metų standartinį tarifą padidino trimis procentiniais punktais, nuo 18 iki 21 proc. Pagrindinė to priežastis, surinkti kuo daugiau pajamų ir padengti vis didėjantį valstybės įsiskolinimą bei biudžeto deficitą, nepasiteisino, nes PVM įplaukos, nors ir padidinus tarifą, žymiai sumažėjo. Didesnes PVM reformas įgyvendino Vokietija, Italija, Vengrija ir kitos ES šalys taip pat siekdamos surinkti kuo daugiau pajamų iš padidinto PVM tarifo.
5. Atlikus PVM ir kitų ekonominių rodiklių tyrimą, gauta, kad mokesčio pajamoms didžiausią įtaką daro importas, tiesioginės užsienio investicijos ir nedarbo lygis. Pažymėtina, kad ši priklausomybė tikslinga tik šiuo atveju, tiriant pasirinktus veiksnius ir atitinkamo laikotarpio duomenis.

LITERATŪTOS SĄRAŠAS

1. 2009 m. spalio 20 d. *BusinessEurope* nuomonė dėl partnerystės siekiant sąžiningos ir veiksmingos PVM sistemos. URL: http://ec.europa.eu/bepa/pdf/monti_report_final_10_05_2010_lt.pdf, [žiūrėta 2012 11 25].
2. 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento rezoliucija su rekomendacijomis Komisijai dėl Sąjungos ekonomikos valdymo gerinimo ir stabilumo sistemos stiprinimo. [2010/2099] (INI).
3. Būsima PVM sistema siekiama skatinti verslą ir ekonomikos augimą. URL: europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1508_lt.doc, [žiūrėta 2012 10 17].
4. Communication from the commission to the european parliament, the council and the european economic and social committee. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/key_documents/communications/com_2011_851_en.pdf, [žiūrėta 2012 12 05].
5. Davulis G. Lietuvos mokesčių politikos, vykdytos krizės sąlygomis, vertinimas. "International scientific conference problems of tax policy". Mokslo darbai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 13-14. - ISBN 978-9955-19-422-4.
6. Desai, Mihir A., Hines, James R. Value-Added Taxes and International Trade: The Evidence, 2005, Mimeo, University of Michigan.
7. Dešimt istorinių žingsnių. URL: http://europa.eu/abc/12lessons/lesson_2/index_lt.htm, [žiūrėta 2012 11 30].
8. Didesnis PVM smogs mėsos verslui. URL: <http://kauno.diena.lt/dienrastis/ekonomika/didesnis-pvm-smogs-mesos-verslui-223868>, [2012 11 19].

9. Elektroninių PVM sąskaitų faktūrų pranašumai, trūkumai ir pokyčiai nuo 2013 metų. URL: <http://www.teisesforumas.lt/index.php/mokesciu-ir-finansu-teise/1961-elektronini-pvm-sskait-faktr-pranaumai-trkumai-ir-pokyai-nuo-2013-met.html>, [žiūrėta 2012 11 15].
10. Europos Sąjungos sutartis 1992. URL: <http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/index.htm>, [2012 11 12].
11. H. Gabartas EB sutartyje įtvirtintų pagrindinių laisvių įtaka valstybių narių tiesioginių mokesčių teisiniam reguliavimui. Daktaro disertacija: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
12. PVM tarifo padidinimas smogs viešbučių verslui. URL: <http://www.verslosavaite.lt/index.php/PVM-tarifo-padidinimas-smogs-viesbuciu-verslui.html>, [žiūrėta 2012 11 19].
13. PVM. Komisija siūlo naują greito reagavimo į sukčiavimo atvejus priemonę. URL: http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/semeta/headlines/news/2012/07/20120731_lt.htm, [žiūrėta 2012 11 03].
14. Pridėtinės vertės mokestis. URL: http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/tax/article_7322_lt.htm, [žiūrėta 2012 11 13].
15. Rakauskaitė R. Mokesčių sistemos vertinimo teorinis pagrindimas//mokslo darbai. – Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2006. - URL: http://www.asu.lt/jaunasis_mokslininkas/smk_2006/finansai/Rakauskaite%20Roma.pdf, [žiūrėta 2012 11 15].
16. Revenue Mobilization in Developing Countries. International Monetary Fund, March 8, 2011.
17. Study on reduced VAT applied to goods and services in the Member States of the European Union. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/study_reduced_vat.pdf, [žiūrėta 2012 10 10].
18. On the future of VAT Towards a simpler, more robust and efficient VAT system. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0695:FIN:EN:PDF>, [žiūrėta 2012 10 15].
19. Taxation trends in the European Union. Eurostat statistical book, 2012.
20. The Laffer curve. URL: <http://www.laffercenter.com/arthur-laffer/the-laffer-curve/>, [žiūrėta 2012 11 15].
21. VAT Rates Applied in the Member States of the European Union. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf, [žiūrėta 2012 11 03].
22. Žalioji knyga – PVM ateitis. Paprastesnės, stabilesnės ir veiksmingesnės PVM sistemos kūrimas. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0695:LPDF>, [žiūrėta 2012 11 20].

VALUE ADDED TAX EFFICIENCY ECONOMIC ANALYSIS

Dovilė Sujetaitė, Dovilė Kurtinaitytė-Venediktovienė

Mykolas Romeris University

Summary

It is assumed, that value added tax (VAT) is not only the principle of unanimity, but is harmonized in the European Union (EU) too. However, VAT system defects are often recognizable: excessive administrative VAT burden on business, the VAT system regulatory complexity, inefficient revenue collection from VAT, a big fraud on VAT, the difference in tax rates applied in the member states and the preferential tariff issues. The article also provides charging principles and their application in a particular case of VAT: justice, which provides EU VAT directives correctly transposed into national law, the right regulatory compliance; ease of administration, VAT tax revenue productivity and elasticity, which confirms that VAT revenue on average creates more than half of the revenue collected from the tax (about 52.70 percent), that is about 7.33 percent of GDP; economic efficiency.

The treatise gives an overview of the VAT system in the EU economic crisis environment. The question, how member states have changed the rates of their reasons, are analysed more. In this period, most countries increased the standard VAT rate by a few percentage points, in order to collect more tax revenue from them to cover the budget deficit and other countries debt, which has grown substantially during the critical period. As we can see from Lithuanian VAT system crisis environment analysis, despite the fact, that since 2009 VAT rate has increased, the expected revenue collection failed. The remove of VAT exemptions have also been criticized.

In order to find out from what other economic indicators may vary VAT receipts, conducted econometric research was done. Such economic indicators were chosen: consumer prices index, gross domestic product, government expenditure, processes of bankruptcy started during the year number, unemployment rate, import, foreign direct investment, household individual consumption expenditure. The completed analysis shows, that VAT most affected economic indicators are: import, foreign direct investment and unemployment rate.

Keywords: value added tax, efficiency, harmonizing, economic analysis, indirect tax.

III. POLITIKOS IR VADYBOS KRYPTIS

VIDINĖS KOMUNIKACIJOS BARJERAI IR JŲ POVEIKIS ORGANIZACIJOJE

Aurelija Raubienė

Tel. +370 639 34 007, el. p. augrinevic@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tel. (8 5) 271 4625, el. p.: roffice@mruni.eu

***Anotacija.** Straipsnyje analizuojami vidinės komunikacijos barjerai organizacijoje. Pirmojoje dalyje yra nagrinėjama Lietuvos ir užsienio literatūra siekiant suprasti efektyvios vidinės komunikacijos organizacijoje sampratą, aptariamą komunikacijos funkcijas. Vidinės komunikacijos funkcijos sudaro galimybę suprasti vidinės komunikacijos reikšmę organizacijai. Taip pat išskiriami ir aprašomi mokslininkų identifikuoti vidinės komunikacijos barjerai. Antrojoje dalyje pagrindžiamas tyrimo metodo pasirinkimas ir pristatoma tiriama organizacija, aptariami anketinės apklausos rezultatai, nustatomos pagrindinės vidinės komunikacijos nagrinėjamoje organizacijoje kliūtys ir veiksniai, turintys poveikį komunikacijos efektyvumui. Darbo pabaigoje yra pateikiamos išvados ir rekomendacijos, kaip galima įveikti vidinės komunikacijos problemas kylančias organizacijoje.*

***Reikšminiai žodžiai:** organizacija, vidinės komunikacijos barjerai, komunikacijos efektyvumas.*

IVADAS

Ekonominė krizė paskatino vertybių kaitą, nemalonių sprendimų priėmimą organizacijose (atlyginimų mažinimas, darbuotojų atleidimas ir kt.). Straipsnio rašymo metu organizacijos atsigauna po patirtos ekonominės krizės bangos, todėl vadovai ieško būdų, kuriais galėtų išlaikyti vieningą komandą, motyvuoti darbuotojus dirbti, paruošti darbuotojus organizacijos kaitai, sumažinti nepasitenkinimą, padidinti rezultatyvumo rodiklius. Čia reikia prisiminti, kad kiekvienos organizacijos esmę sudaro žmonės siekiantys bendro tikslo. Norint pasiekti vieningo bendradarbiavimo, sutelkti kiekvieno pastangas viena kryptimi yra svarbi efektyvi vidinė komunikacija organizacijoje tiek tarp vieno lygio kolegų, tiek tarp vadovo ir pavaldinių. Vidinės komunikacijos barjerai silpnina organizaciją, prarandamas organizacijos įvaizdis konkurencingoje rinkoje, todėl yra svarbu suprasti egzistuojančius vidinius komunikacijos barjerus organizacijoje ir imtis priemonių jiems šalinti. Pažymėtina, kad kiekvienai organizacijai yra būdingas savitas vidinės komunikacijos barjerų rinkinys, todėl prieš imantis tam tikrų priemonių reikia identifikuoti komunikacijos barjerus. Atliekamais tyrimais dažniausiai siekiama išanalizuoti tam tikrą vidinės komunikacijos problemą organizacijoje, tačiau mažai atliekama tyrimų siekiant identifikuoti konkrečiai organizacijai būdingus komunikacijos barjerus taip surandant galimas sąsajas tarp atskirų barjerų.

Problema ta, jog dėmesys vidinei darbuotojų komunikacijai nustumiamas į antrąjį planą, nes komunikacija vertinama kaip kasdienis, natūralus, savaime suprantamas ir pastangų nereikalaujantis reiškinys. Vidinės komunikacijos efektyvumo orga-

nizacijoje neįvertinimas ir barjerų ignoravimas lemia komunikacijos problemas, kurios persmelkia visus organizacijos procesus, silpnina bendradarbiavimą ir turi neigiamos reikšmės organizacijos rezultatyvumo rodikliams.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti organizacijoje kylančius vidinės komunikacijos barjerus ir nustatyti šių barjerų galimus sprendimo būdus. **Tyrimo objektas** – vidinė komunikacija organizacijoje. **Uždaviniai:** a) aptarti efektyvios komunikacijos reikšmę organizacijai; b) išanalizuoti mokslinėje literatūroje pateikiamus pagrindinius vidinės komunikacijos barjerus organizacijoje; c) atlikus empirinį tyrimą, identifikuoti pagrindinius vidinės komunikacijos barjerus organizacijoje; d) remiantis empirinio tyrimo rezultatais pateikti rekomendacijas organizacijos vadovams vidinei komunikacijai organizacijoje gerinti.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros turinio analizė, anketinė apklausa ir kiekybinė duomenų analizė.

1. EFEKTYVIOS KOMUNIKACIJOS REIKŠMĖ ORGANIZACIJAI

Vidinė organizacijos komunikacija bendrąja prasme yra komunikacija tarp organizacijos narių. Bove ir Thill¹ apibūdina vidinę komunikaciją organizacijoje kaip apsikeitimą informacija ir idėjomis organizacijos viduje. Stewart Tubbs ir Sylvia Moss² mano, kad bendrąja prasme komunikacija yra efektyvi tada, kai informacija, kuri buvo inicijuota ir numatyta siuntėjo ar šaltinio, glaudžiai siejasi su informacija gauta ir suvokta gavėjo. Šie autoriai siūlo formulę, leidžiančią išmatuoti komunikacijos efektyvumą. Formulė – tai santykis tarp gavėjo suprastos reikšmės ir siuntėjo siųstos reikšmės. Idealiu atveju, santykis yra lygus vienetui, tačiau minėti autoriai teigia, kad vienetą yra niekada nepasiekiamas dėl įvairių komunikacijos kliūčių. Su šiuo požiūriu sutinka Gudykunst³, kuris teigia, kad į aukšto lygio komunikacijos efektyvumą veda lygybė tarp siųstos ir suvoktos informacijos.

Komunikacijos efektyvumas priklauso nuo informacijos kanalo pasirinkimo. Efektyviausia komunikacija yra „akis į akį“. Tokios komunikacijos efektyvumas padidėja dėl dviejų priežasčių: pirmiausia, keičiamasi ir verbaline, ir neverbaline informacija, visų antra, egzistuoja grįžtamasis ryšys. Mažiau efektyvų kanalą Jennifer M. George ir Gareth R. Jones⁴ apibūdina kaip „verbalinis bendravimas perduodamas elektroninėmis priemonėmis“. Šiam kanalui autoriai priskiria telefoną ir video konferencijas, kur bendraujantys žmonės gali perduoti verbalinę informaciją, dalį neverbalinės (balso tonas, intonacijos) ir yra užtikrinamas grįžtamasis ryšys. Šių autorių nuomone elektroninis paštas yra priskiriamas dar neefektyvesnių komunikacijos kanalų grupei, priklausomai nuo to ar elektroniniu paštu siųstas laiškas turi tikslų adresatą ar ne. Mažiausiai patikimas komunikavimo kanalas – rašytiniai pranešimai: biuleteniai, standartiniai pranešimai ir pan., kurie yra skirti žmonių grupei.

- 1 Nordin S. et al. Strengthening Internal Communication: A Case of Communication Satisfaction in an Organization. *European Journal of Social Sciences*. 2011, Nr. 24 (4), p. 618.
- 2 Tubbs S., Moss S. *Human Communication. Principles and Contexts*. Eastern Michigan University, 2008, p. 26.
- 3 Jofri H., Jofri M. Management: A Study of Organizational Culture and the Relationship between Emotional Intelligence and Communication Effectiveness. *Journal of Management Research*. 2012, Nr. 4(1), p. 5 – 6.
- 4 George J. M., Jones G. R. *Understanding and Managing Organizational Behavior*. Sixth Edition. New Jersey: Pearson Education, 2012, p. 419 - 422.

Hersey ir kt. autoriai⁵ teigia, kad komunikaciją galima vadinti efektyvia, kai informacijos siuntėjas siunčia aiškia žinutę, gavėjas aktyviai klausosi ir tarp gavėjo ir siuntėjo egzistuoja grįžtamasis ryšys. Thamhain⁶ teigia, kad efektyvi komunikacija gali sukurti pridėtinę vertę organizacijai. Hersey ir kt. autoriai⁷ mano, kad egzistuoja tiesioginė koreliacija tarp komunikacijos ir organizacijos efektyvumo. Būtų logiška teigti, kad esant efektyviai komunikacijai komunikacijos funkcijos organizacijoje taip pat tampa efektyvesnėmis. Robbins⁸, George ir Jones⁹ laikosi nuomonės, kad komunikacija organizacijoje atlieka 4 pagrindines funkcijas: kontrolės, motyvavimo, emocijų perdavimo ir informavimo.

Kontrolė. Kontrolė gali pasireikšti dviem būdais: formalioju ir neformalioju. „Organizacijoje yra valdžios hierarchija ir formalios rekomendacijos, kurių darbuotojai turi laikytis. Pavyzdžiui, kai reikalaujama, kad darbuotojai apie bet kokius su darbu susijusius nusikundimus pirmiausia išsakytų savo tiesioginiam vadovui, laikytųsi darbo aprašymo ir kompanijos politikos, komunikavimas atlieka kontrolės funkciją. Tačiau neformalus komunikavimas taip pat kontroliuoja elgesį. Kai grupės nariai šaiposi iš savo kolegos, kuris per daug pagamina (ir dėl to grupės nariai atrodo blogesni) arba prie ko priekabauja, jie neformaliai su juo komunikuoja, kontroliuodami jo elgesį¹⁰“. George ir Jones¹¹ prie kontrolės funkcijos priskiria ir koordinavimą, kuris nukreipia grupės žmonių pastangas bendro tikslo link.

Motyvacija. George ir Jones¹² teigia, kad egzistuoja ne viena motyvavimo teorija ir kiekvienas žmogus yra savitas, todėl jį motyvuoja skirtingi dalykai. Siekiant išsiaiškinti darbuotojų poreikius reikia su jais bendrauti, klausytis ir stebėti – tam tarnauja komunikacija. Robbins¹³ akcentuoja, kad pati komunikacija yra tarsi motyvacijos šaltinis. Komunikavimas skatina motyvaciją, aiškindamas darbuotojams, ką reikia padaryti, kaip sekasi vykdyti užduotis ir kaip galima pagerinti darbą. Anthony ir Govindarajan¹⁴ teigė, kad organizacija turi skatinti motyvaciją per komunikaciją siekiant geresnio sprendimų priėmimo ir finansinės sėkmės. Egzistuoja ir priešingas požiūris – motyvacija skatina komunikaciją. Šio požiūrio šalininkai (Locke, 1976 ir Scott, 2008)¹⁵ teigia, kad be tam tikro lygio motyvacijos komunikacija nebus efektyvi. Jie šį požiūrį grindžia tuo, kad informacija bus blokuojama, jei nebus motyvacijos, noro ją išgirsti ir suprasti.

Emocijų perdavimas. Komunikacija suteikia galimybę išreikšti emocijas. Išreikšdami jausmus ir emocijas organizacijos nariai daro komunikaciją efektyvesne, t. y. jie geriau supranta vienas kitą ir gali siekti užsibrėžtų tikslų. Hellena Kangasharju ir

- 5 Jofri H. et al. Relationships among Strategic Management, Strategic Behaviors, Emotional Intelligence, IT-business, Strategic Alignment, Motivation, and Communication Effectiveness. *International Journal of Business and Management*. 2011, Nr. 6 (9), p. 32.
- 6 Petrescu R. The Importance Of Communication In Organizational Change Process. *Young Economists Journal*. 2011, Nr. 9 (16), p. 82.
- 7 Jofri H. et al., supra note 5, p. 32.
- 8 Robbins S. P., Coulter M. *Management*. Upper Saddle River: Pearson, 2007, p. 292 - 306.
- 9 George J. M., Jones G. R., supra note 4, p. 219.
- 10 Robbins S. P., Coulter M. *Management*, supra note 8, p. 292 - 306.
- 11 George J. M., Jones G. R., supra note 4, p. 405.
- 12 George J. M., Jones G. R., supra note 4, p. 405.
- 13 Robbins S. P., Coulter M. *Management*, supra note 8, p. 292 - 306.
- 14 Jofri H. et al., supra note 5, p. 32.
- 15 Jofri H. et al., supra note 5, p. 32.

Tuija Nikko¹⁶ savo straipsnyje „Emocijos organizacijoje. Juokas darbo susitikimuose“ teigia, kad emocijos yra neatsiejamos nuo stiprios motyvacijos, nes motyvacija dirbti dažnai yra paremta emocijomis.

Informavimas. Galima teigti, kad informavimas yra viena iš pamatinių komunikacijos funkcijų. Ši funkcija apima likusias tris funkcijas, nes perduodant emocijas, motyvuojant ir koordinuojant yra perduodama tam tikra informacija. Informacija yra vienas iš vertingiausių organizacijos išteklių, nes be informacijos negalės gyvuoti organizacija.

Efektyvi komunikacija atneša organizacijai tokią naudą¹⁷: stipresnis sprendimų priėmimas ir greitesnis problemų sprendimas; ankstesnis potencialių problemų identifikavimas; produktyvumo padidėjimas; stipresni darbo verslo santykiai; aiškesnės ir labiau įtikinančios marketingo žinutės; mažesnė darbuotojų kaita ir didesnis darbuotojų pasitenkinimas darbu; geresni finansiniai rezultatai ir didesnė finansinė grąža investuotojams.

Apibendrinus, galima daryti išvadą, kad komunikacijos efektyvumą išmatuoti yra sunku, nes tai yra socialinis reiškinys, tačiau daugelis mokslininkų efektyvią komunikaciją supranta kaip perduotos informacijos tapatumą suvoktai informacijai. Komunikacijos efektyvumas priklauso ne tik nuo informacijos siuntėjo ir gavėjo (aiškiai perduotos informacijos, aktyvaus klausymosi ir kt.), tačiau ir nuo aplinkos, kurioje vyksta pasikeitimas informacija. Minėtam efektyvumui įtakos turi pasirinktas komunikacijos kanalas, apibrėžtas adresatas, taip pat grįžtamasis ryšys. Taip pat galima teigti, kad kiekvienas komunikacijos atvejis yra unikalus, todėl siekiant efektyviai komunikuoti reikia parinkti būtent tam atvejui tinkantį kanalą, vietą, balso toną, gestus, laiką. Taip pat pažymėtina, kad nuo komunikacijos efektyvumo tiesiogiai priklauso organizacijos sėkmė, nes komunikacijos atliekamos funkcijos (motyvavimas, kontrolė, informavimas, emocijų perdavimas) vaidina svarbų vaidmenį visuose organizacijos procesuose.

2. VIDINĖS KOMUNIKACIJOS BARJERŲ ORGANIZACIJOJE ANALIZĖ

Kadangi vidinės komunikacijos barjerų galutinio sąrašo nėra, todėl nuspręsta barjerus susisteminti. Išnagrinėjus naujausių mokslinę literatūrą (2002 – 2012), paaiškėjo, kad mokslininkai daugiausia dėmesio skiria informacijos pertekliaus, vadovo ir pavaldinio santykių, gandų bei neverbalinio bendravimo barjerams, todėl toliau bus nagrinėjamos būtent minėtos vidinės komunikacijos barjerų grupės organizacijoje.

Vadovo ir pavaldinio subordinaciniai santykiai. Mokslininkai siekdami apibrėžti vadovo ir pavaldinio santykius vartoja sąvoką – psichologinis kontraktas. Šis kontraktas yra sudaromas tarp vadovo ir pavaldinio, kuriuo pavaldinys įsipareigoja paklusti vadovo įsakymams mainais į atlyginimą. „Darbe psichologinis kontraktas ir organizacinė struktūra tarnauja kaip potencialus konteksto šaltinis vadovo – pavaldinio komunikacijoje. Fairhurst ir Chandler (1989) analizavo vadovo – pavaldinio sąveiką. Vienoje tokių sąveikų autoriai aiškina kaip vadovas pavaldiniui suteikia galimybę nepriimti vadovo pasiūlymo, tačiau pavaldinys vis tiek pasiūlymą priima kaip įsakymą, o ne kaip pasiūlymą. Pavaldinys tokį sprendimą priėmė būtent dėl organizacijos pavaldumo struktūros,

16 Kangasharju H., Nikko T. Emotions In Organizations. Joint Laughter in Workplace Meetings. Journal of Business Communication. Blacksburg, 2009, Nr. 46 (1), p. 101.

17 Bovee K., Thill J. Business communication today. Pearson Prentice Hall, 2008, p. 40.

kuri žinutei suteikė kontekstą¹⁸". Vadovo ir pavaldinio komunikacijai yra būdingas neišsamus reiškinys – informacijos filtravimas. Ši problema yra būdinga tiek vadovams, tiek pavaldiniams. Vadovai gali nesuteikti visos reikalingos informacijos apie priimtus sprendimus, pasikeitusią strategiją ar būsimus pokyčius, taip pat vadovai linkę manyti, kad tam tikros informacijos darbuotojai neturi žinoti. Darbuotojai, savo ruožtu, vengia vadovams atskleisti nemalonią informaciją. Taip pat darbuotojai linkę manyti, kad vadovo negalima trukdyti, todėl dalies informacijos nepateikia. „Tokie veiksniai, kaip baimė pranešti blogą žinią ar troškimas įsuteikti savo viršininkui dažnai skatina darbuotojus sakyti tiesioginiams vadovams tai, ką, darbuotojų nuomone, pastarieji norėtų išgirsti, ir šitaip iškreipti aukštyn nukreiptą komunikaciją¹⁹".

Gandai kaip informacijos stokos pasekmė. „Gandai gali būti pozityvūs ir negatyvūs organizacijos valdymui (Davis, 1973). Pozityviu aspektu gandai gali pagerinti solidarumą ir grupės formavimąsi (Gluckman, 1963), negatyviu, gali sukelti pasipriešinimą organizacijos pokyčiams²⁰". Neigiami gandai gali sukelti susirūpinimą, pyktį, sumažinti lojalumą organizacijai, suardyti gerus santykius tarp kolegų. Gilsdorf (1998) ir Daniels, Speaker ir Papa²¹ teigė, kad neformalus kanalai, tokie kaip vynuogių kekė ir gandai, dažnai užpildo spragas, kurias palieka formali komunikacija. Jų nuomone informacija siunčiama formaliais kanalais yra nepakankama ir neaiški, todėl neformali sistema dažniausiai kompensuoja šias silpnynes. „Jei darbuotojai negauna aiškios informacijos formaliais kanalais, tuomet jie labiau kliaujasi neformalia informacija²²". Crampton, Hodge ir Mishra²³ apibendrina, kad jei darbuotojas jaučiasi nesaugus, apimtas streso, egzistuoja organizacijoje darbuotojų kaita, vadovai suteikia minimumą informacijos, jis remiasi neformaliais kanalais. S. P. Robbins²⁴ remdamasis tyrimu teigia, kad 63 proc. darbuotojų naujienas apie organizacijos reikalus pirmiausia išgirsta per gaudus. Jis taip pat pabrėžia, kad gandai kyla reaguojant į situacijas, kurios darbuotojams yra svarbios, kai kyla neaiškumų ar vyrauja susirūpinimas. Jitendra Mishra²⁵ teigia, kad gaudų apimtis auga ilgėjant jų sklidimo trukmei ir tuo pačiu nežinojimo laikui.

Informacinių ir komunikacinių technologijų vaidmuo informacijos pertekliui. Informacijos pertekliaus problema tapo itin aktuali XXI a. dėl paspartėjusio technologijų vystymosi. „Informacijos perteklius yra per trumpą laiko tarpą pateiktas per didelis

18 Bisel R. S et al. Supervisor-Subordinate Communication: Hierarchical Mum Effect Meets Organizational Learning. *Journal of Business Communication*. Blacksburg, 2012, Nr. 49 (2), p. 130.

19 Robbins S. P., Coulter M. *Management*, supra note 8, p. 297.

20 Clegg S. R. Iterson A. Dishing the dirt: gossiping in organizations. *Culture and Organization*. Oxfordshire, 2009, Nr. 15 (3 - 4), p. 227.

21 Kandlousi N. S. Organizational Citizenship Behavior in Concern of Communication Satisfaction: The Role of Formal and Informal Communication. *International Journal of Business & Management*. 2010, Nr. 5 (10), p. 52.

22 Kandlousi N. S., supra note 21, p. 52

23 Kandlousi N. S., supra note 21, p. 52

24 Robbins S. P. Kaip vadovauti žmonėms: visa tiesa, ir nieko, išskyrus tiesą. Vilnius: Tyto Alba, 2007.

25 Mishra J. Managing the Grapevine. *Public Personnel Management*. 1990, Nr. 19 (2), p. 7.

informacijos kiekis, kurį sunku suprasti (Herber ir Cramer, 1994)²⁶. Mokslininkai²⁷ pasiūlė du požiūrius į informacijos ir komunikacijos technologijų kuriamą informacijos pertekliaus jausmą. Vienas požiūris teigia, kad elektroninis paštas, pranešimų davikliai, mobilieji telefonai ir kt. mobilieji prietaisai padeda darbo informacijai patekti į laiką ir vietas, kurios anksčiau buvo skirtos šeimai ir sau pačiam. Ši teorija remiasi tuo, kad komunikacijos technologijos leidžia darbo informacijai įsibrauti į asmeninį gyvenimą, taip prailginant darbo valandas ir sukeliant sunkumų atsiriboti nuo darbo ir patenkinti šeimos poreikius. Antrasis požiūris akcentuoja informacijos perteklių. Jis teigia, kad elektroninis paštas, internetas ir kitos komunikacijos technologijos padidina informacijos kiekį ir tuo pačiu darbo kiekį su kuriuo turi susidoroti darbuotojai. Tokiu būdu yra prailginamas laikas, kurį darbuotojai praleidžia dirbdami. Viena iš populiariausių komunikacijos priemonių yra elektroninis paštas, be kurio nebeįsivaizduojama nei viena organizacija. Barley ir kt. autoriai straipsnyje „Elektroninis paštas kaip streso simbolis ir šaltinis“ atskleidė, kad elektroninis paštas kuria informacijos perteklių dėl keturių priežasčių. „Pirmiausia, elektroninius laiškus lengva siųsti, todėl išauga elektroninių laiškų kiekis. Darbuotojas gaudamas daug laiškų turi praleisti daug laiko juos skaitydamas, rūšiuodamas ir atsakydamas į laiškus (Dawlwly and Anthony 2003, Balter 2000, Bellotti 2005). Čia išskyla sugebėjimo atsirinkti, kas yra svarbu, problema. Antra, elektroniniai laišakai sukuria papildomo darbo (Manger 2003, Belotti 2005, Thomas 2006). Mokslininkai teigia, kad trečdalyje žinučių yra „veiksmo prašymas“, tai reiškia, kad kas trečias laiškas prideda po papildomą darbą. Trečia, elektroniniai laišakai pertraukia susikauptumą. Gonzalez ir Mark (2004, 2005) teigia, kad darbuotojui prireikia 25 minučių sugrįžti prie daryto darbo. Taigi pertraukimas prailgina darbo laiką. Ketvirta, darbuotojai naudoja elektroninį pašta ne tik elektroninių laiškų siuntimui, tačiau ir koordinavimui: susitikimų organizavimui, darbo laiko apskaitai ir kt.²⁸ Informacijos perteklius organizacijoje tampa problema, nes jis sukelia stresą, įtampą ir nepasitenkinimą. „Egzistuoja ir technostreso sąvoka. „Weil ir Rosen technostresą apibūdina kaip reakciją į technologijas ir kaip mes keičiamės dėl jo įtakos. Technostresas (su kompiuteriais susijęs stresas) yra kombinacija kelių faktorių: susirūpinimo darbu, informacijos pertekliaus, rolių konflikto²⁹“.

Neverbalinės komunikacijos įtaka suvokimui. Neverbalinė komunikacija arba kitaip nežodinis bendravimas yra komunikacijos forma, kuomet žinia yra perduodama kūno judesiais, gestais, balso intonacija, veido išraiška, išvaizda, elgesiu, fiziniu atstumu tarp siuntėjo ir gavėjo. Ši komunikacijos forma yra ne mažiau svarbi nei verbalinė komunikacija. Mehrabian³⁰ savo publikacijoje apie verbalinę ir neverbalinę komunikaciją teigė, kad „akis į akį“ pokalbio metu 7 proc. informacijos yra perduodama ir priimama žodžiais, 38 proc. balso intonacija ir 55 proc. per kūno kalbą. Mokslininkas taip pat teigė, kad neverbalinė komunikacija geriausiai perteikia jausmus. Ši komunikacija

26 Rajabzadeh A. et al. Informational Overload; Roots and Consequences. Australian Journal of Basic and Applied Sciences. 2011, Nr. 5 (12), p. 354 - 358.

27 Barley R. S. et al. E-mail as a Source and Symbol of Stress. Organization Science. Hanover, 2011, Nr. 22 (4), p. 888 - 889.

28 Barley R. S. et al. , supra note 27, p. 889.

29 Brillhart P. E. Technostress in the Workplace. Managing Stress in the Electronic Workplace. Journal of America Academy of Business. Cambridge, 2004, Nr. 5 (1/2), p. 302 - 306.

30 Kurien D. N. Body Language: Silent Communicator at the Workplace. The IUP Journal of Soft Skills. 2010, Nr. 4 (1), p. 30 - 31.

atkartoja, sustiprina, akcentuoja ar net pakeičia verbalinę komunikaciją. „Neverbalinė komunikacija padeda suprasti ir interpretuoti tai, kas buvo pasakyta ir suteikti grįžtamąjį ryšį nepertraukiant kalbėtojo³¹“. Rane³² ir Kurien³³ nurodo, kad neverbalinė komunikacija padaro verbalinę komunikaciją efektyvesne. Paradoksalu, tačiau minėti mokslininkai pabrėžia, kad neverbalinė komunikacija komplikuoja verbalinę komunikaciją. Rane³⁴ neverbaliniame bendravime mato tokius trūkumus: a) žmonės priklausantys skirtingoms kultūroms siunčia skirtingus neverbalinius signalus, todėl reikia būti labai atsargiam juos interpretuojant; b) veido išraiška, gestai, poza ir kt. tampa beprasmiški, jei klausytojas yra neaktyvus; c) neverbalinio bendravimo efektyvumas mažėja dideliuose susirinkimuose; d) neprideramas neverbalinis bendravimas sudaro blogą įspūdį.

Neverbalinės komunikacijos siunčiamus signalus yra gana sunku interpretuoti ir teisingai suprasti, nes neverbalinės komunikacijos signalų yra labai daug ir to paties signalo reikšmė gali skirtis priklausomai nuo kalbos, laiko, aplinkybių konteksto, pvz. nėra apibrėžta, ką reiškia akies mirktelėjimas, nes tas pats veiksmas skirtingame kontekste gali siųsti skirtingą informaciją (palaikymą, raginimą sutikti su melu, simpatiją). Kitas pavyzdys - prisiliedami vienodo statuso žmonės rodo draugiškumą ir solidarumą, tačiau daugeliu atvejų prisilietimas gali būti tik vienpusis. Tai dažniausiai sukelia statuso skirtumai, pvz. vadovas gali patapšnoti darbuotoją per petį už gerai atliktą darbą, tačiau darbuotojas negali to padaryti vadovui³⁵. Kita su prisilietimais organizacijoje problema iškyla tarp skirtingų lyčių, nes prisilietimas gali būti palaikytas kaip seksualinis priekabiavimas. Vartojamos pauzės, pvz. „aaa“, „mmm“ gali išduoti netikrumą ir nežinojimą, tačiau šios pauzės gali būti ir žmogaus vartojamas priežodis.

3. EMPIRINIS TYRIMAS

3.1. Vidinės komunikacijos organizacijoje tyrimo metodologija ir metodai

Empirinio tyrimo tikslas - atskleisti pagrindinius vidinės komunikacijos barjerus, su kuriais susiduria pasirinktos tiriamosios organizacijos nariai komunuodami tarpusavyje. **Tyrimo objektas:** vidinė komunikacija organizacijoje. **Metodas:** empiriniam tyrimui atlikti taikyta anketinė apklausa.

Tyrimui pasirinkta organizacija „X“ (toliau - Organizacija). Organizacijos pavadinimas paslėptas dėl vadovų prašymo laikytis konfidencialumo, kadangi straipsnio tema yra gana subtili ir apima vidinės komunikacijos barjerus organizacijoje, todėl Organizacija nepanoro viešinti savo pavadinimo, taip siekdama nepakenkti savo reputacijai. Trumpai apibūdinant tirtąją Organizaciją, galima atskleisti, kad ji yra ribotos civilinės atsakomybės viešasis pelno nesiekiantis juridinis asmuo, įkurtas 2002 m. Šios

31 Halbe D. "WHO'S THERE?", Differences in the Features of Telephone and Face-to-Face Conferences. *Journal of Business Communication*. Blacksburg, 2012, Nr. 49 (1), p. 49.

32 Rane D. B. Effective Body Language for Organizational Success. *The IUP Journal of Soft Skills*. 2010, Nr. 4 (4), p. 18.

33 Kurien D. N. supra note 30, p. 30 - 31.

34 Rane D. B. Effective Body Language for Organizational Success. *The IUP Journal of Soft Skills*. 2010, Nr. 4 (4), p. 18.

35 Ryan K. O., Schrank L. *Body language II: Reading People*. Learningseed, Chicago, 2008. p. 4.

organizacijos pagrindinė veiklos kryptis - projektų administravimas. Tyrimo metu Organizacijoje dirbo 227 darbuotojai.

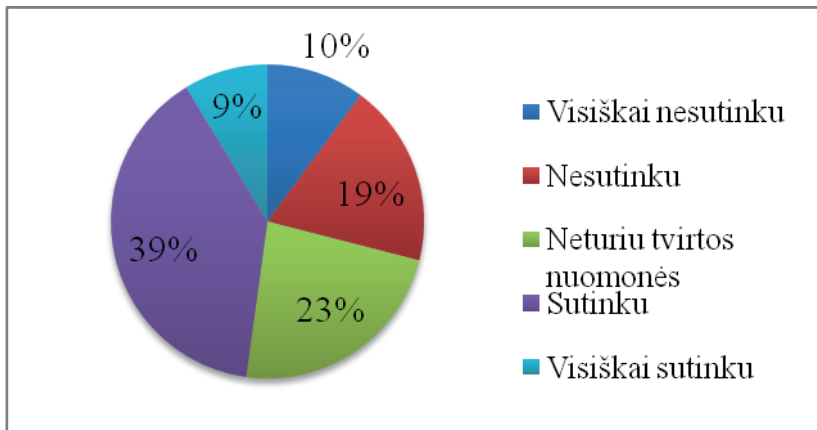
Siekiant apklausti, kuo didesnę respondentų skaičių anketos buvo išsiųstos visiems Organizacijos nariams. Apklausa buvo vykdoma 2012 m. lapkričio mėn. 12–16 d. Atlikus tyrimą, gauti 134 atsakymai. Šio tyrimo paklaidos dydis $\epsilon=0,05$, taigi galima teigti, kad nustačius savybę, būdingą populiacijai, jos pasireiškimo tikimybė svyruos nuo – 5 proc. iki + 5 proc.

3.2. Tyrimo rezultatai

Respondentai pagal lytį pasiskirstė netolygiai. Tarp atsakiusių buvo 86 proc. moterų ir 14 proc. vyrų. Tai lėmė, kad tyrime sutikusioje dalyvauti organizacijoje dirba žymiai daugiau moterų (187 moterys) nei vyrų (40 vyrų).

Daugiausiai atsakiusių į anketos klausimus, t. y. 48 proc. respondentų amžius buvo nuo 30 iki 39 metų. 42 proc. pateko į 20 – 29 m. amžiaus intervalą. Tik 10 proc. respondentų pakliuvo į 40 – 49 m. amžiaus intervalą. Jaunesni nei 20 m. ir vyresni nei 50 m. asmenys nepateikė savo atsakymų. Galima daryti išvadą, kad dauguma respondentų yra jauni žmonės.

Tyrimas parodė, kad dauguma respondentų mano, kad kalbėdami su vadovais darbuotojai nepateikia informacijos apie savo darbo trūkumus (žr. 1 pav.). Iš rezultatų matyti, kad darbuotojai stengiasi neviešinti vadovams savo darbo trūkumų ir filtruoja „iš apačios į viršų“ sklindančią neigiamą informaciją šiuo požiūriu.

1 pav. Respondentų požiūris į darbo trūkumų pateikimą vadovams

Apibendrinus tyrimo rezultatus matyti, kad 59 proc. respondentų nesutiko arba visiškai nesutiko, 32 proc. sutiko arba visiškai sutiko ir 9 proc. neturėjo tvirtos nuomonės dėl teiginio, kad darbo problemas darbuotojai stengiasi išspręsti patys ir į problemų sprendimą vadovai yra neįtraukiami. Galima daryti išvadą, kad vadovai dažniausiai būna informuojami apie pavaldiniams išskylančias problemas ir sprendimų yra ieškoma padedant vadovams. Šiuo aspektu informacijos filtravimas pasireiškia ne itin ženkliai.

Aukščiau aptarėme „iš apačios į viršų“ sklindančią informaciją, tačiau informacijos filtravimas gali pasireikšti ir priešinga kryptimi, t. y. kai vadovai nesuteikia informa-

cijos pavaldiniams. 59 proc. respondentų mano, kad vadovai neinformuoja darbuotojų iš anksto apie būsimas organizacijos permainas, 28 proc. mano, kad jie yra informuojami, 13 proc. neturi tvirtos nuomonės šiuo klausimu. Taigi galima teigti, kad informacija apie būsimas organizacijos permainas nepasiekia darbuotojų ir yra sulaikoma vadovų.

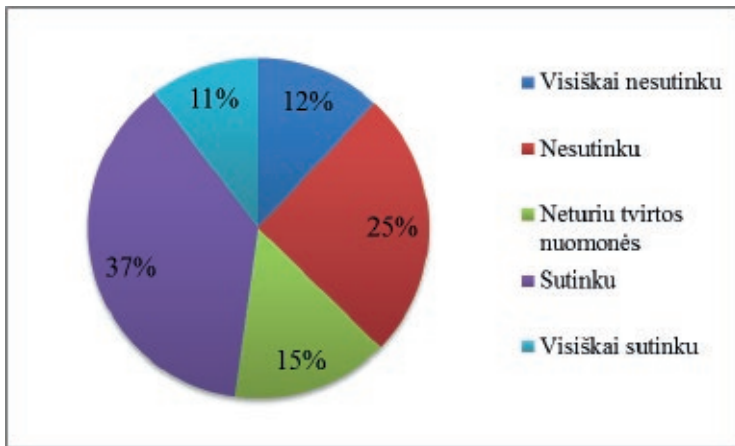
Teorija, kad vadovai yra linkę nutylėti informaciją apie darbo kokybę, nepasitvirtino tiriamos Organizacijos atveju. Paaiškėjo, kad tiesioginiai vadovai informuoja pavaldinius, ar yra patenkinti pavaldinių darbu. 50 proc. respondentų žino, ar vadovas yra patenkintas jų darbu, 30 proc. neturi tvirtos nuomonės, 20 proc. nežino, ar vadovas yra patenkintas jų darbu.

Teorinėje dalyje aptariant efektyvią komunikaciją, buvo išsiaiškinta, kad efektyviausia komunikacija yra „akis į akį“. Nuo komunikacijos kanalo pasirinkimo priklauso komunikacijos sėkmė. Apibendrinus tyrimo rezultatus paaiškėjo, kad tiriamoje Organizacijoje populiariausias yra pats efektyviausias komunikavimo būdas „akis į akį“. 64 proc. respondentų nurodė šį bendravimo būdą. Mažiau populiarius buvo elektroninis paštas. Jį nurodė 23 proc. respondentų. 13 proc. respondentų su vadovais bendrauja telefonu. Nei vienas respondentas nenurodė bendravimo oficialiais dokumentais.

Atlikus tyrimą, nustatyta, kad dauguma respondentų (36 proc.) sutiko su teiginiu, kad jam trūksta informacijos apie organizacijos pokyčius, 27 proc. nesutiko, 22 proc. neturėjo tvirtos nuomonės, 9 proc. visiškai sutiko, 6 proc. visiškai nesutiko. Vadinas, daugumos respondentų nuomone, jiems trūksta informacijos apie organizacijos pokyčius. Nors respondentai jaučia informacijos apie organizacijos pokyčius trūkumą, tačiau visai kita situacija susidaro nagrinėjant specifinę, su darbu susijusią informaciją. 55 proc. respondentų nesutinka arba visiškai nesutinka, kad darbuotojams trūksta specifinės arba detalios informacijos atliekant užduotis ir dėl to įsivelia klaidų, 31 proc. sutiko arba visiškai sutiko su teiginiu, 14 proc. neturi tvirtos nuomonės šiuo klausimu.

Tyrimu buvo ketinta išsiaiškinti, ar informacijos srautas netrukdo respondentams susikonsultuoti ties atliekamu darbu. Dauguma respondentų sutinka, kad jiems sunku susikaupti dėl nuolatos pertraukiamo darbo (žr. 2 pav.). Taigi galima teigti, kad daugumai respondentų kyla sunkumų susikaupti ir grįžti prie daryto darbo dėl nuolatinų skambučių, kolegų ir elektroninių laiškų.

Atlikus apklausą ir išanalizavus duomenis paaiškėjo, kad nors daugumos respondentų (46 proc.) elektroniniu paštu gaunamų laiškų srautas nevargina, tačiau 42 proc. respondentų jaučiasi varginami minėto srauto. 12 proc. neturėjo tvirtos nuomonės. Taigi tvirtai teigti, kad elektroniniu paštu gaunamų laiškų srautas yra optimalus negalima. Taip pat tyrimo metu paaiškėjo, kad respondentai iš dalies yra priklausomi nuo elektroninio pašto tikrinimo. Paprašyti įvertinti teiginį „Aš patikrinu savo elektroninę pašto dėžutę kiekvieną kartą prieš išeidamas iš kabineto ir grįžęs į kabinetą“, didžioji dauguma (84 proc.) sutiko arba visiškai sutiko su teiginiu, 12 proc. nesutiko ir 4 proc. neturėjo tvirtos nuomonės šiuo klausimu. Tokius rezultatus galima sieti su noru būti informuotiems ir baime nepraleisti svarbios informacijos ar užduoties.

2 pav. Respondentų atsakymų pasiskirstymas į klausimą, ar skirtingais kanalais vienu metu vykstanti komunikacija trukdo susikaupti darbui

Išanalizavus respondentų atsakymus paaiškėjo, kad nors didžioji dauguma 60 proc. sutinka arba visiškai sutinka su tuo, kad jie gandais nepasitiki, tačiau gana didelė dalis (31 proc.) respondentų neturi tvirtos nuomonės šiuo klausimu. Taip pat 9 proc. nurodė, kad nesutinka su minėtu teiginiu. Taigi, nors didžioji dauguma nepasitiki gandais, tačiau maždaug trečdalis nėra dėl to apsisprendę.

Apibendrinus atsakymus paaiškėjo (žr. 3 pav.), kad daugiausiai (23 proc.) respondentų susiduria su per mažos komunikacijos tarp skyrių problema. Ši problema yra kompleksinė, susidedanti iš kolegų, dirbančių kituose skyriuose nepažinėjimo, nežinojimo, ką kiti skyriai veikia, bendrų veiklų tarp skyrių nebuvimo. 18 proc. nurodė, gaudus, kaip vieną iš organizacijoje egzistuojančių problemų. 18 proc. respondentų mano, kad jiems informacija yra pateikiama per vėlai ir informacija organizacijoje yra nesavalaikė, 14 proc. teigė, kad jie su komunikacijos problemomis nesusiduria. 9 proc. mano, kad jų organizacijoje skirtingi asmenys tą patį dalyką interpretuoja skirtingai ir tai sukelia komunikacijos problemų. Taip pat 4 proc. respondentų nurodė nesusikalbėjimo problemą.

4. IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

Mokslinės literatūros šaltinių analizė parodė, kad:

1. Efektyvios komunikacijos samprata nėra visiškai aiški. Vis tik dažniausiai mokslininkai komunikacijos efektyvumą siūlo suprasti kaip perduotos informacijos tapatumą suvoktėjai. Komunikacija laikoma efektyvia, jei keičiamasi ir verbaline, ir neverbaline informacija bei egzistuoja grįžtamasis ryšys tarp siuntėjo bei gavėjo. Dėl šios priežasties manoma, kad efektyviausia komunikacija yra tiesioginė, t. y. „akis į akį“.
2. Dėl vidinės komunikacijos organizacijoje barjerų gausos mokslinėje literatūroje negalima apibrėžti baigtinio barjerų sąrašo. Todėl šiame straipsnyje buvo identifikuoti barjerai, kurie yra nagrinėjami 2002 – 2012 m. mokslinėje literatūroje. Šiuos barjerus galima suskirstyti į grupes: su vadovo – pavaldinio subordinaciniais ryšiais susiję, informacinių ir komunikacinių technologijų keliami, neverba-

linių simbolių interpretavimo ir gandų keliami barjerai. Į kiekvieną iš šių grupių įeina saviti barjerai, tačiau kai jų persipina tarpusavyje ir turi įtakos vienas kitam, todėl siekiant šalinti vidinės komunikacijos organizacijoje barjerus, reikia koncentruotis į visumą.

Empirinio tyrimo rezultatai leido suformuluoti išvadas bei teikti rekomendacijas tirtosios Organizacijos vadovams:

1. Darbuotojai filtruoja informaciją, susijusią su darbo trūkumais, perduodami ją vadovams Organizacijos struktūra „iš apačios į viršų“. Vadovai, siekdami sukurti bendradarbiavimu, o ne baime pagrįstus santykius su pavaldiniais turėtų išnaudoti „ėjimo į liaudį“ galimybes, per neformalius renginius Organizacijoje, kurių metu yra susipažįstama ir keičiamasi informacija, geriau pažįstami pavaldiniai. Tokiais renginiais galėtų būti išvykos, šventės, sukakčių paminėjimai ir kt.
2. Vadovai iš anksto neinformuoja darbuotojų apie būsimus organizacijos pokyčius ir Organizacijoje egzistuoja gandų problema. Vadovai turėtų skirti dėmesio išankstiniam informavimui. Informacija turi būti savalaikė. Darbuotojai turi sužinoti apie pokyčius dar prieš jiems įvykstant, nes faktų atskleidimas nepalieka vietos įvairioms interpretacijoms ir gandų sklidimui. Taip pat darbuotojai turi būti iš anksto informuojami ne tik apie būsimą faktą, tačiau ir jo priežastis bei svarbą Organizacijai.
3. Darbuotojai jaučia su jų atliekamomis užduotimis susijusios informacijos perteklių ir nežino, kurio darbo imtis pirmiausia. Vadovai skirdami darbus darbuotojams turėtų aiškiai nurodyti užduočių terminus ir darbų svarbą, kad padėtų darbuotojams suprasti, kurių darbų jie turėtų imtis pirmiausia. Aiškus užduočių išdėstymas leidžia sumažinti stresą dėl informacijos pertekliaus.
4. Egzistuoja nepakankama komunikacija tarp skyrių. Vadovai turėtų sudaryti galimybę darbuotojams mokytis ir kelti savo kvalifikaciją komunikacijos srityje. Pažymėtina, kad mokymų dalyvių grupės turėtų būti sudarytos iš skirtingų skyrių darbuotojų, kad praktinių užduočių metu jie galėtų susipažinti ir aktyviai bendrauti ateityje.

LITERATŪROS SĄRAŠAS:

1. Barley R. S. et al. E-mail as a Source and Symbol of Stress. *Organization Science*. Hannover, 2011, Nr. 22 (4), p. 888 – 889.
2. Bisel R. S. et al. Supervisor-Subordinate Communication: Hierarchical Mum Effect Meets Organizational Learning. *Journal of Business Communication*. Blacksburg, 2012, Nr. 49 (2), p. 130.
3. Bovee K., Thill J. *Business communication today*. Pearson Prentice Hall, 2008. p. 40.
4. Brillhart P. E. Technostress in the Workplace. *Managing Stress in the Electronic Workplace*. *Journal of America Academy of Business*. Cambridge, 2004, Nr. 5 (1/2), p. 302 – 306.
5. Clegg S. R. Iterson A. Dishing the dirt: gossiping in organizations. *Culture and Organization*. Oxfordshire, 2009, Nr. 15 (3-4), p. 227.
6. George J. M., Jones G. R. *Understanding and Managing Organizational Behavior*. Sixth Edition. New Jersey: Pearson Education, 2012. p. 419 – 422.

7. Halbe D. "WHO'S THERE?"; Differences in the Features of Telephone and Face-to-Face Conferences. Journal of Business Communication. Blacksburg, 2012, Nr. 49 (1), p. 49.
8. Jofri H. et al. Relationships among Strategic Management, Strategic Behaviors, Emotional Intelligence, IT-business Strategic Alignment, Motivation, and Communication Effectiveness. International Journal of Business and Management. 2011, Nr. 6 (9), p. 32.
9. Jofri H., Jofri M. Management: A Study of Organizational Culture and the Relationship between Emotional Intelligence and Communication Effectiveness. Journal of Management Research. 2012, Nr. 4(1), p. 5 – 6.
10. Kandlousi N. S. Organizational Citizenship Behavior in Concern of Communication Satisfaction: The Role of Formal and Informal Communication. International Journal of Business & Management. 2010, Nr. 5 (10), p. 52.
11. Kangasharju H. Nikko T. Emotions In Organizations. Joint Laughter in Workplace Meetings. Journal of Business Communication. Blacksburg, 2009, Nr. 46 (1), p. 101.
12. Kurien D. N. Body Language: Silent Communicator at the Workplace. The IUP Journal of Soft Skills. 2010, Nr. 4 (1), p. 30 - 31.
13. Mishra J. Managing the Grapevine. Public Personnel Management. 1990, Nr. 19 (2), p. 7.
14. Nordin S. et al. Strengthening Internal Communication: A Case of Communication Satisfaction in an Organization. European Journal of Social Sciences. 2011, Nr. 24 (4), p. 618.
15. Petrescu R. The Importance Of Communication In Organizational Change Process. Young Economists Journal. 2011, Nr. 9 (16), p. 82.
16. Rajabzadeh A. et al. Informational Overload; Roots and Consequences. Australian Journal of Basic and Applied Sciences. 2011, Nr. 5 (12), p. 354-358.
17. Rane D. B. Effective Body Language for Organizational Success. The IUP Journal of Soft Skills. 2010, Nr. 4 (4), p. 18.
18. Ryan K. O., Schrank L. Body language II: Reading People. Learningseed, Chicago, 2008. p. 4.
19. Robbins S. P. Kaip vadovauti žmonėms: visa tiesa, ir nieko, išskyrus tiesą. Vilnius: Tyto Alba, 2007.
20. Robbins S. P., Coulter M. Management. Upper Saddle River: Pearson, 2007. p. 292-306.
21. Tubbs S., Moss S. Human Communication. Principles and Contexts. Eastern Michigan University, 2008. p. 26.

INNER COMMUNICATION BARRIERS IN ORGANIZATION: DO THEY MATTER?

Aurelija Raubienė

Mykolas Romeris University

Summary

Article topic is of interest because that the barriers and ignorance of efficiency of internal communication in the organization leads to communication problems that per-

vades all the processes of an organization and have a negative value for the organization performance indicators. Studies in most cases analyze a particular problem of internal communication in the organization, but few studies were performed in order to identify a set of barriers in the particular organization in order to find possible links between barriers. The object of article is internal communication in the organization. The objective is to examine internal communication barriers within organization and identify possible solutions. In order to achieve above mentioned aim some goals were erected: to discuss the concept of effective internal communication and its implications to the organization; to analyze the major internal communication barriers in the organization; to identify the key internal communication barriers in the organization; based on the empirical results of the study provide recommendations for the organization managers to improve internal communication in the organization. The article was based on research methods: content analysis of the scientific literature, survey and quantitative data analysis.

After empirical research within organization it was revealed that respondents distinguish the following basic internal communication barriers: information related to work quality filtering to the head of organization structure, lack of advance information related to organizational change, rumors, information related to performance tasks overload, lack of communication between departments.

Keywords: organization, barriers of internal communication, communication effectiveness.

DARBUOTOJŲ MOTYVACIJA IKIKRIZINIU, KRIZINIU IR POKRIZINIU LAIKOTARPIU SMULKAUS IR VIDUTINIO DYDŽIO ĮMONĖSE

Aušra Žubikaitė

El. p. ausrazubikaite@gmail.com
 Mykolo Romerio universitetas
 Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
 Tel. (8 5) 271 4625, el. p. roffice@mruni.eu

Anotacija. Darbuotojų motyvacija organizacijoje yra itin reikšminga siekiant gerinti jos veiklą, nes motyvuotas darbuotojas sugeba dirbti efektyviau ir produktyviau. Tačiau prasidėjusi ekonomikos krizė turėjo įtakos ekonomikos situacijai visame pasaulyje, tokiu būdu paliesdama ir kitas gyvenimo sritis – ne išimtis ir darbuotojų motyvacija. Formaliai ekonomikos krizė baigėsi, tačiau atsigavimas vyksta iki šiol. Būtent dabar galima vertinti kaip darbuotojų motyvavimas kinta skirtingais ekonominiais laikotarpiais – prieš krizę, sunkmečiu ir po krizės. Darbe analizuojama motyvacijos samprata, motyvacijos įtaka darbuotojų pasitenkinimui darbu ir lojalumui įmonei. Tyrimu išsiaiškinta kaip kinta darbuotojų motyvavimo priemonių taikymas skirtingais ekonominiais laikotarpiais, lojalumo ir pasitenkinimo darbu pokytis. Pateikiami koreliaciniai ryšiai, kurie nustatyti tyrimu.

Reikšminiai žodžiai: darbuotojų motyvacija, darbuotojų motyvavimas, pasitenkinimas darbu, lojalumas įmonei, motyvavimo priemonės, ikikrizinis, krizinis, pokrizinis laikotarpis.

ĮVADAS

Darbuotojų motyvacija organizacijoje yra itin reikšminga siekiant gerinti jos veiklą, nes motyvuotas darbuotojas sugeba dirbti efektyviau ir produktyviau. Tačiau prasidėjusi ekonomikos krizė turėjo įtakos ekonomikos situacijai visame pasaulyje, tokiu būdu paliesdama ir kitas gyvenimo sritis – ne išimtis ir darbuotojų motyvacija. Formaliai ekonomikos krizė baigėsi, tačiau atsigavimas vyksta iki šiol. Būtent dabar galima vertinti kaip darbuotojų motyvavimas kinta skirtingais ekonominiais laikotarpiais – prieš krizę, sunkmečiu ir po krizės.

Tirti darbuotojo motyvaciją yra svarbu, nes tokiu būdu yra sužinoma, kas skatina ją dirbti efektyviau ir siekti gerų rezultatų. Tokie tyrimai gali nurodyti kaip pasiekti didžiausią darbuotojų motyvaciją mažiausiais kaštais, o tai ypač naudinga įmonėms krizės laikotarpiu.

Darbuotojų motyvacija literatūroje yra plačiai nagrinėjama tema tiek Lietuvos autorių, tiek ir užsienio mokslininkų. Tačiau tyrimų, atliktų nagrinėjant ir lyginant darbuotojų motyvacijos kitimą skirtingais ekonominiais laikotarpiais, nėra - tai lemia ir temos naujumas. Tad darbuotojų motyvacija krizės ir pokriziniu laikotarpiais nėra pakankamai mokslininkų nagrinėta tema.

Tyrimo tikslas – ištirti turizmo įmonių darbuotojų motyvaciją ir ją įtakojančius veiksnius skirtingomis ekonominėmis sąlygomis. **Tyrimo objektas** – darbuotojų motyvacijos pokytis smulkiose ir vidutinėse turizmo įmonėse lyginant ikikrizinį, krizės ir pokrizinį laikotarpius. **Tyrimo hipotezės:** Taikomos materialinės motyvavimo priemonės turi ryšį su darbuotojų pasitenkinimu darbu; Taikomos psichologinės motyvavimo priemonės turi ryšį su darbuotojų pasitenkinimui darbu. Darbuotojų pasitenkinimas darbu turi ryšį su darbuotojų ištikimybe įmonei ikikriziniu, krizės ir pokriziniu laikotarpiu. **Darbo uždaviniai:** Išanalizuoti literatūroje pateikiamą motyvacijos sampratą; Pateikti darbuotojų motyvaciją skatinančias priemones smulkiose ir vidutinėse įmonėse; Palyginti taikomų priemonių kitimą ikikriziniu, krizės ir pokriziniu laikotarpiais remiantis atliktu tyrimu; Pateikti išvadas, kaip galima gerinti darbuotojų motyvavimą smulkiose ir vidutinėse įmonėse;

1.1. Motyvacijos samprata

Motyvacijos tema yra plačiai nagrinėta tarp Lietuvos ir užsienio autorių. Taigi ir motyvacijos apibrėžimų yra pateikiama daug ir įvairių, nes skirtingų sričių mokslininkai bandė apibrėžti ir skirtingai perteikti sąvokos suvokimą.

Autorės A. Stankevičienė ir L. Lobanova nurodo, kad „motyvacija – tai elgesio skatinimo sistema, kurią sukelia įvairūs motyvai“³⁶. Tuo tarpu J. Žaptorius motyvaciją apibrėžia kaip priemonę, „kurios pagalba vadovai gali sutvarkyti darbo santykius organizacijoje. Jei vadovai žino, kas skatina darbuotojus dirbti, gali pritaikyti darbo už-

³⁶ Stankevičienė, A.; Lobanova, L. *Personalo vadyba organizacijos sistemoje: mokomoji knyga*. Vilnius: Technika, 2006, p. 155.

duotis ir atlyginimą taip, kad priverstų žmones „tikseti“³⁷. I. Kotliarov nurodo, kad motyvacija yra suprantama kaip „asmens būseną, kuri apibrėžia veiklos laispsnį ir kryptį atitinkamoje situacijoje ir kurią lemia žmogaus poreikiai“³⁸.

Autoriai J. R. Aworemi, I. A. Abdul-Azeez, S. T. Durowoju³⁹, S. Spasova⁴⁰, S. M. Elias, W. L. Smith, C. E. Barney⁴¹ motyvaciją apibrėžia kaip jėgą, kurios dėka žmogus nukreipia savo elgesį konkrečių tikslų įgyvendinimui ir kuri apibrėžia siekimo intensyvumą, kryptį, formą.

Motyvacija gali būti vidinė ir išorinė. J. Palidaukaitė teigia, kad „išorinė motyvacija dažnai traktuojama kaip darbo užmokestis, paaukštinimas ir kiti atlygiai, o vidinė motyvacija apima pasiekimus, pagarbą sau, asmeninį tobulėjimą ir kt.“⁴².

Anot J. R. Aworemi, I. A. Abdul-Azeez, S. T. Durowoju vidinė motyvacija yra pozityvi emocinė patirtis, kuri kyla tiesiogiai ir natūraliai iš individo elgesio ar jo rezultatų. Tai apima naujų užduočių mokymosi malonumą, pasitenkinimo jausmą dėl gerai atlikto darbo ar įsipareigojimo jausmą, kai darbas einasi sklandžiai⁴³. V. Baršauskienės ir kt. teigia, kad darbuotojams gali būti taikomos vidinio atlygio priemonės, tokios kaip didesnė atsakomybė, dalinimasis idėjomis ar sumanymų įgyvendinimas⁴⁴.

Tuo tarpu išorinė motyvacija, anot J. R. Aworemi, I. A. Abdul-Azeez, S. T. Durowoju, yra kažko gavimas iš kito asmens, ką gavėjas vertina ir nuo ko priklauso jo elgesys ir rezultatai. Išoriniai apdovanojimai apima darbo atlyginimą, darbo priedus, pagyras ar kitos formos pripažinimą⁴⁵. V. Baršauskienė ir kt. teigia, kad išorinio atlygio priemonės yra daugiausiai susijusios su materialiniu atlygiu, tokiu kaip atlyginimas, taip pat geromis darbo sąlygomis, lanksčiu grafiku ir kt.⁴⁶.

Autorės A. Stankevičienė ir L. Lobanova pabrėžia, kad galimybė motyvuoti personalą yra susijusi su suvokimu kaip paveikti darbuotoją per jų poreikius⁴⁷. S. P. Robbins taip pat motyvaciją sieja su poreikio tenkinimu. Autoriaus teigimu „motyvacija yra noras kažką padaryti ir jį lemia veiksmo galimybė patenkinti poreikį“⁴⁸. F. Klupšas patvirtina poreikių svarbą motyvacijai ir teigia, kad personalas siekia organizacijos tikslų

³⁷ Žaptorius, J. Darbuotojų motyvavimo sistemos kūrimas ir jos teorinė analizė. *Filosofija. Sociologija*. 2007, 18(4): 105-106.

³⁸ Kotliarov, I. Mathematical modelling of human motivation: a vector hypothesis. *Panorama socioeconomic*. 2006, 24(033): 67

³⁹ Aworemi, J. R.; Abdul-Azeez, I. A.; Durowoju, S. T. An Empirical Study of the Motivational Factors of Employees in Nigeria. *International Journal of Economics and Finance*. 2011, 3(5): 227.

⁴⁰ Spasova, S. From motivation to well-being. *Studies in Business & Economics*. 2010, 5(3): 271.

⁴¹ Elias, S. M.; Smith, W. L.; Barney, C. E. Age as a moderator of attitude towards technology in the workplace: work motivation and overall job satisfaction. *Behaviour & Information Technology*. 2012, 31(5): 456.

⁴² Palidaukaitė, J. Motyvacijos unikalumas valstybės tarnyboje. *Viešojoji politika ir administravimas*. 2007, 19: 38

⁴³ *Ibid.*, p. 228.

⁴⁴ Baršauskienė, V.; Almonaitienė, J.; Lekavičienė, R.; Antinienė, D. *Žmonių santykiai organizacijose*. Kaunas: Technologijos, 2010. p. 66

⁴⁵ *Ibid.*, p. 228.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 66.

⁴⁷ Stankevičienė, A.; Lobanova, L. *Personalo vadyba organizacijos sistemoje*, supra note 1, p. 155.

⁴⁸ Robbins, S. P. *Organizacinės elgsenos pagrindai*. Kaunas: Poligrafija ir informatika. 2003. p. 66.

tada, kai yra tikras, kad bus patenkinti jo poreikiai⁴⁹. Būtent į tai turi atsižvelgti vadovai ir naudoti tas priemones, kurios tenkintų darbuotojų poreikius. J. Palidauskaitė taip pat teigia, kad motyvacijos pagrindas yra žmogaus poreikiai. Anot autorės „kiekviena organizacija, siekdama savo tikslų, turi užtikrinti žmonių poreikius stimuliuojantį patenkinimą. Poreikių patenkinimas skatina žmones dirbti, o kai jie nepatenkinami, žlugdoma darbuotojų iniciatyva“⁵⁰.

Taigi, apibendrinant galima teigti, kad motyvacija - tai elgesio skatinimo sistema, kurią veikia įvairūs motyvai ir įtakoja darbuotojų siekis patenkinti savo poreikius. Motyvuojant darbuotoją reikia taikyti išorinius ir vidinius motyvacinius veiksnius.

1.2. Darbuotojų pasitenkinimas darbu ir ištikimybė įmonei

Darbuotojo pasitenkinimas darbu ir lojalumas įmonei priklauso nuo darbuotojo motyvacijos. Taikant tinkamą motyvavimo sistemą galima ne tik užtikrinti aukštą darbuotojų pasitenkinimą darbu, bet tuo pačiu užtikrinti jų ištikimybę ir išvengti darbuotojų kaitos įmonėje.

Kaip teigia J. K. Eskildsen, J. J. Dahlgaard (cit. pagal K. Matzler, B. Renzl) „daugybė tyrimų parodė, kad patenkinti darbuotojai yra puikiai motyvuoti, turi aukštesnę moralę darbe ir dirba veiksmingiau ir efektyviau“⁵¹. L. Šalkauskienė, J. Stankevičienė, M. Gedvilienė kalbant apie motyvaciją ir jos matavimą taip pat išskiria pasitenkinimą darbu. Autorės teigia, kad „pasitenkinimas darbu įmonėje rodo, kad čia darbai organizuojami kokybiškai, jų vykdymas tenkina darbuotojų poreikius. Kiekvienas žmogus tikisi, kad darbovietėje patenkins savo norus, poreikius, lūkesčius“⁵². Autoriai V. I. D. Buech, A. Michel, K. Sonntag teigia, kad darbuotojų gerovė yra svarbi motyvacijai ir kad tai netgi skatina darbuotojus savarankiškai priimti sprendimus⁵³.

Autoriai J. H. Westover ir kt. nurodo, kad pasitenkinimas darbu ir įsipareigojimas organizacijai yra glaudžiai susiję, ir būtent tai lemia bendrąją organizacijos sėkmę. Taigi, kiekvieno darbdavio pareiga yra suprasti kaip didinti pasitenkinimą darbu ir tuo pačiu atsakomybę organizacijai⁵⁴. B. L. Mak ir H. Sockel bei A. Martensen ir L. Gronholdt (cit. pagal K. Matzler, B. Renzl) teigia, kad „keletas empirinių tyrimų parodė,

⁴⁹ Klupšas F. *Gamybos darbuotojų motyvacijos stiprinimo aktualijos besikeičiančiomis sąlygomis*. Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas. 2009, 19: 35.

⁵⁰ Palidauskaitė, J. *Motyvacijos unikalumas valstybės tarnyboje*, supra note 7, p.38.

⁵¹ Matzler, K.; Renzl, B. The relationship between inter personal trust, employee satisfaction, and employee loyalty. *Total quality management and business excellence*. 2006, 17(10): 1261.

⁵² Šalkauskienė, L.; Stankevičienė, J.; Gedvilienė, M. Darbuotojų motyvavimo empirinis tyrimas Šiaulių miesto įmonių pavyzdžiu. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2006, 1 (6): 156.

⁵³ Buech, V. I. D.; Michel, A.; Sonntag, K. Suggestion systems in organizations: what motivates employees to submit suggestions? *European Journal of Innovation Management*. 2010, 13(4): 510.

⁵⁴ Westover, J. H.; Westover, A. R.; Westover, L. A. Enhancing long-term worker productivity and performance: The connection of key work domains to job satisfaction and organizational commitment. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 2009, 59(4): 377.

kad darbuotojų pasitenkinimas darbu yra stipriai susijęs su įsipareigojimu ir ištikimybe įmonei⁵⁵.

Ištikymybės įmonei nauda taip pat nėra abejojama. Anot L. Girdauskienės „lojalūs organizacijai darbuotojai mažina personalo kaitą, didina organizacinį žinojimą, gerina mikroklimatą ir pačios organizacijos įvaizdį darbo rinkoje, supaprastina vadovavimą“⁵⁶.

Autoriai K. Matzler, B. Renzl, J. K. Eskildsen, K. Kristensen, A. Westlund, J. H. Westover, J. Taylor analizavo kas įmonėje įtakoja darbuotojų pasitenkinimą darbu ir jų ištikymbę įmonei.

K. Matzler, B. Renzl teigia, kad pasitikėjimas valdymu ir pasitikėjimas kolegomis lemia darbuotojų pasitenkinimą darbu, o tai savo ruožtu įtakoja darbuotojų ištikymybę savo įmonei⁵⁷. Autoriai J. H. Westover, J. Taylor taip pat pritaria šiam teiginiui ir nurodo, kad darbuotojai, kurie turi teigiamą požiūrį į darbo aplinką ir palaiko gerus santykius su bendradarbiais ir vadovais rodo aukštą pasitenkinimą darbu⁵⁸. Tuo tarpu autoriai J. K. Eskildsen, K. Kristensen, A. Westlund papildė veiksnius įtakančius pasitenkinimą darbu ir nurodo, kad „darbuotojų pasitenkinimą, motyvaciją ir lojalumą lemia korporacijos ar organizacijos įvaizdis, vadovo valdymas, bendradarbiavimas ir darbo sąlygos (apimant atlyginimą, darbo užduotis, profesinio ir asmeninio tobulėjimos galimybes)“⁵⁹.

Apibendrinant galima teigti, kad darbuotojų motyvaciją lemia darbuotojų pasitenkinimą darbu ir jų ištikymybę įmonei, kurioje dirba. Dėl šios priežasties yra itin svarbu taikyti kompleksines motyvacinės priemonės, užtikrinant, kad darbuotojai bus suinteresuoti nekeisti darbo ir likti įmonėje ir kad darbuotojų poreikiai įmonėje bus patenkinti. Tokiu būdu įmonės gali išvengti darbuotojų kaitos problemos ir išlaikyti pastovų, motyvuotą kolektyvą.

1.3. Darbuotojų motyvavimą skatinančios priemonės smulkiuose ir vidutinėse įmonėse

Šiais laikais įmonėms yra svarbu suprasti kas skatina darbuotojus dirbti efektyviai, todėl suprantama, kad nebeužtenka vien piniginio atlygio, o turi būti taikomos ir kitos motyvavimo priemonės.

Įmonei siekiant, kad jos darbuotojai būtų motyvuoti ir efektyviai dirbtų, būtina atsižvelgti į taikomas skatinančias priemones. Literatūroje tokių priemonių galima matyti itin daug, tačiau jas galima suskirstyti į **materialines ir psichologines**. Norint sėkmingai motyvuoti darbuotojus, iš esmės visada reikia taikyti ir vienas, ir kitas. Kurios bus veiksmingesnės ir kurias rinktis kaip pagrindines, visų pirma priklauso nuo darbuotojų poreikių.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 1264.

⁵⁶ Girdauskienė, L. Ar reikia kūrybinės organizacijos lyderiams ugdyti darbuotojų lojalumą? *Ekonomika ir vadyba*. 2011, p. 748.

⁵⁷ Matzler, K.; Renzl, B. The relationship between inter personal trust, employee satisfaction, and employee loyalty, *supra* note 16, p. 1264.

⁵⁸ Westover, J. H.; Taylor, J. International differences in job satisfaction. The effects of public service motivation, rewards and work relations. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 2010, 59(8): 824.

⁵⁹ Eskildsen, J. K.; Kristensen, K.; Westlund, A. H. Work motivation and job satisfaction in the nordic countries. *Employee Relations*. 2004, 26(2): 125.

L. Marcinkevičiūtė priemonės skirsto į materialines ir psichologines. Materialinės priemonės atitinkamai apima pinigines ir nepinigas. Darbo užmokestis, premijos, telefono ir kitų išlaidų kompensavimas yra skiriama prie piniginių priemonių, o vertingos dovanos, nuolaidos įsigyjant įmonės gaminamą produkciją, laisvalaikio renginiai, stažuotės įmonės sąskaita, valdiškas automobilis yra priskiriama prie nepiniginų motyvavimo priemonių⁶⁰.

Prie psichologinių motyvavimo priemonių galima priskirti daug ir įvairių priemonių, tokių kaip darbo įvertinimas, darbo sąlygos, pasitikėjimas ir atsakomybė, saviraiškos galimybės ir kt.

Nors motyvavimo priemonių yra įvairių ir jas reikia taikyti kompleksiskai, tačiau galima teigti, kad motyvavimo pagrindas yra darbo užmokestis. P. Zakarevičius teigia, kad pagrindine materialinio skatinimo pinigine priemone išlieka darbo užmokestis. Autorius manymu geriausia darbo apmokėjimo sistema yra tokia, kuomet darbo užmokestį sudaro trys dalys: pastovioji (bazinė) dalis, kintamoji dalis ir premijos⁶¹.

C. Stringer ir kt. teigia, kad „darbo užmokestis yra galinga priemonė siekiant daryti įtaką išorinei motyvacijai“⁶². Tačiau jei ši itin svarbi motyvavimo priemonė naudojama netinkamai, tai gali sukelti atitinkamų padarinių, kuriuos pajaus visa įmonė. D. Viningienė, J. Ramanauskas teigia, kad „jei už darbą atsiskaitoma neteisingai arba nesąžiningai, asmuo jaučia nuoskaudą, kuri pasireiškia pastangų, skirtų darbui mažėjimu ir mąstymu, kad reikia keisti darbą“⁶³.

Taigi smulkios ir vidutinės įmonės, kaip svarbiausią motyvavimo priemonę turi taikyti gerą ir teisingą darbo užmokestį. Tačiau jei įmonėse bus taikomas neteisingas atsiskaitymas už darbą, gali kilti darbuotojų kaitos ar jų darbo efektyvumo mažėjimo problemos.

J. Palidauskaitė teigia, kad darbo sąlygos yra svarbus veiksnys, kuris motyvuoja darbuotojus. Jos gali būti įvairių kategorijų – fizinė ir psichologinė aplinka, įvairios lengvatos, taip pat darbuotojų autonomijos laipsnis. Darbo sąlygos yra priskiriama prie išorinių motyvatorių, nes juos gali kontroliuoti pati organizacija⁶⁴.

M. Attridge analizuojant darbo sąlygas pabrėžia, kad „įmonė turėtų vengti sudėtingų darbo reikalavimų ir įtemptų darbo sąlygų, nes šie veiksniai yra pagrindiniai, kurie skatina darbuotojų išsekimą ir „perdegimą“. Šalinant šias problematiškas darbo užduočių ir technines sritis, reikia įsigyti daugiau ergonomiškos darbo vietos įrangos, sukurti daugiau lankstumo darbo grafikuose ir darbo krūvyje, pagerinti darbuotojo vaidmens aiškumą ir galimybę priimti sprendimus savarankiškai bei skatinti galimybes pozityviam bendravimui darbe“⁶⁵.

⁶⁰ Marcinkevičiūtė, L. *Lietuvos įmonių darbuotojų motyvavimo modelių ypatumai besikeičiančios rinkos sąlygomis*: daktaro disertacija: 03 S - vadyba ir administravimas. Kaunas: Lietuvos ūkio universitetas, 2003. p. 159

⁶¹ Zakarevičius, P. Pokyčiai organizacijose: priežastys, valdymas, pasekmės. Kaunas: VDU leidykla, 2003. p. 122.

⁶² Stringer, C.; Didham, J.; Theivananthampillai, P. Motivation, pay satisfaction, and job satisfaction of front-line employees. *Qualitative Research in Accounting & Management*. 2011, 8(2): 163.

⁶³ Viningienė, D.; Ramanauskas, J. Motyvacijos ir patitenkinimo darbu sąsajos žmoniškųjų išteklių valdyme Klaipėdos ir Kaliningrado įmonėse. *Management theory and studies for rural business and infrastructure, Scientific journal*. 2012. 33:107.

⁶⁴ Palidauskaitė, J. Motyvacijos unikalumas valstybės tarnyboje, *supra* note 7, p. 38.

⁶⁵ Attridge, M. Measuring and managing employee work engagement: a review of the research and business literature. *Journal of Workplace Behavioral Health*. 2009, 24: 392-393.

Taigi smulkios ir vidutinės įmonės siekdamos gerinti darbuotojų motyvaciją turėtų skirti dėmesį darbo sąlygoms ir stengtis jas pagerinti pagal savo išteklius.

Taip pat vienas iš svarbių motyvacijos veiksnių yra karjeros galimybių užtikrinimas. J. Palidauskaitė teigia, kad „karjera ir jos galimybės gali motyvuoti žmones. Tradiciškai karjera interpretuojama kaip pažanga profesijos ar organizacijos viduje, organizacijos ar profesijos pasirinkimas iki darbinio gyvenimo pabaigos“⁶⁶. J. Žaptorius taip pat teigia, kad „personalo judėjimas organizacijoje – paaukštinimas, perkėlimas, pažeminimas ir atleidimas – svarbiausios žmonių išteklių valdymo kryptys. Paaukštinimo galimybė vadovams dažnai būna pagrindinis paskatinimas už puikų valdymą, t. y. gerai atlikto darbo įvertinimo būdas“⁶⁷. Vadinasi darbuotojui, kuris dirba gerai, turėtų būti suteikta karjeros galimybė įmonėje.

Tačiau kaip teigia S. Asad ir A. R. J. Dainty paaukštinimas darbe yra svarbesnis motyvacinis veiksnys tarp išsilavinusių darbuotojų, lyginant kvalifikuotus ir nekvalifikuotus darbuotojus⁶⁸. Tai rodo, kad išsilavinę darbuotojai turi didesnius norus pažangai karjeroje ir yra labiau linkę prisiimti didesnę atsakomybę darbe.

Taigi, smulkios ir vidutinės įmonės suteikdamos savo darbuotojams karjeros perspektyvas tuo pat metu užsitikriną ir geresnę savo darbuotojų motyvavimą. Tačiau ši motyvavimo priemonė vis dėlto bus efektyvesnė tarp labiau išsilavinusių darbuotojų.

Svarbu taikyti tiek materialinius, tiek psichologinius skatinimus vienu metu. Kaip teigia J. Žaptorius „materialiniai ir psichologiniai stimulai efektyviausi tada, kai jie veikia vieningai. Vystydamiesi ir tobulėdami kartu, jie praturtina ir sustiprina vienas kitą. Neteisingas jų derinimas atsiliepią ekonominiams rodikliams, sukelia nepageidautinas moralines pasekmes: sumažėja darbuotojų kūrybinis aktyvumas, kartais pasireiškia nepasitenkinimo nuotaikos“⁶⁹.

Darbuotojo motyvacijos stiprumą lemia įvairios materialinės ir psichologinės atlygio priemonės. Stipriausia priemone išlieka darbo užmokestis. Taip pat darbuotojus itin gerai motyvuoja puikios darbo sąlygos bei karjeros galimybės. Tačiau, taip pat yra pabrėžiama, kad norint turėti motyvuotą darbuotoją įmonėje reikalinga derinti įvairias atlygio priemones, taip pat atsižvelgti į individualias darbuotojo savybes ir darbuotojo poreikius.

2. EMPIRINIS TYRIMAS

2.1. Tyrimo metodologija

Tyrimo metodas – anketinė darbuotojų apklausa. Tyrimo metodo pasirinkimo priežastys: didelė tiriamųjų visuma, galimybė kiekybiškai apdoroti tyrimo duomenis ir patikrinti tyrimo hipotezes. Rezultatams apibendrinti bei statistinei analizei atlikti buvo naudojamos SPSS 16.0 ir Microsoft Office Excel 2007 programos.

⁶⁶ Palidauskaitė, J. Motyvacijos unikalumas valstybės tarnyboje, *supra* note 7, p.43.

⁶⁷ Žaptorius, J. Darbuotojų motyvavimo sistemos kūrimas ir jos teorinė analizė, *supra* note 2, p.108.

⁶⁸ Asad, S.; Dainty, A. R. J. Job motivational factors for disparate occupational groups within the UK construction sector: a comparative analysis. *Journal of Construction Research*. 2005, 6(2): 233.

⁶⁹ *Ibid.*, p.113.

Tyrimo tikslumas. Žinant, kad populiacijos dydis siekia apie 1600 darbuotojų, o apklausta buvo 125 darbuotojai buvo paskaičiuotas tyrimo tikslumas:

$$\varepsilon = \sqrt{\frac{1600 \cdot 1.96^2 \cdot 0.5 \cdot 0.5}{125 \cdot (1600 - 1) + 1.96^2 \cdot 0.5 \cdot 0.5}} = 8,7\%$$

Matyti, kad remiantis formule, tyrimo tikslumas yra 8,7 %. Socialiniuose moksloose dažniausiai tyrimo tikslumas apima 5 – 10% tikslumą, tad galima teigti, kad tyrimo tikslumas yra pakankamas.

2.2. Tyrimo rezultatai

Tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti kaip keičiasi taikomos materialinės ir psichologinės priemonės lyginant prieškrizinį, krizinį ir pokrizinį laikotarpius. Taip pat ekonominių pokyčių įtaką darbuotojų pasitenkinimui darbu ir darbuotojų lojalumui įmonei.

Tyrimo rezultatai atskleidė didžiulį skirtumą tarp taikytų materialinių priemonių kiekvienu laikotarpiu (žr. priedą, 1 pav.). Akivaizdžiai matyti, kad ikikriziniu laikotarpiu visų materialinių priemonių buvo taikoma daugiau, o ekonomikos krizė nulėmė šių priemonių sumažėjimą. Labiausiai išryškėja skirtumai tarp gero darbo užmokesčio taikymo ikikriziniu, krizės ir pokrizinio laikotarpiais. Iki krizės turėję gerą darbo užmokestį teigė net 98,1 proc. tiriamųjų. Tačiau, kad geras darbo užmokestis išliko krizės laikotarpiu teigė tik ketvirtadalis respondentų (25 proc.). Atitinkamai pokrizinio laikotarpio situacija ima truputį gerėti – gaunantys gerą darbo užmokestį teigia 35,2 proc. respondentų.

Tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti kokios psichologinės motyvavimo priemonės buvo taikomos ikikriziniu, krizės ir pokrizinio laikotarpiu (žr. priedą, 2 pav.). Matyti, kad psichologinės motyvavimo priemonės keitėsi ne taip ženkliai kaip materialinės. Visgi daugelį psichologinių motyvavimo priemonių ekonomikos krizė paveikė ženkliai.

Didžiausias skirtumas matyti respondentų atsakymuose dėl užtikrintumo dėl savo darbo vietos. Prieš krizę, respondentai nurodė, kad užtikrintumą dėl darbo vietos kaip vieną iš psichologinių motyvavimo priemonių taikė net 87 proc. įmonių, tačiau ši priemonė ekonomikos krizės laikotarpiu buvo nurodyta tik 25 proc. respondentų. Tad galima matyti, kad užklupus ekonomikos sunkmečiui darbuotojai nėra tikri, kad jų darbo vieta bus išsaugota. Situacija gerėja pokrizinio laikotarpiu ir 48 proc. tiriamųjų nurodė, kad jaučiasi ramūs dėl darbo vietos. Vis gi, tai yra tik pusė tyrime dalyvavusių apklaustųjų, vadinasi, kita pusė respondentų vis dar nesijaučia ramūs ir mano, kad gali netekti darbo vietos.

Apibendrinant galima teigti, kad ekonominė krizė paveikia psichologinių priemonių mažėjimą. Tačiau pastebėtina tai, kad pokrizinio laikotarpio dauguma psichologinių motyvavimo priemonių yra taikomos netgi mažiau, nei buvo taikytos krizės metu. Taigi matyti, kad pokrizinis laikotarpis turi didžiausią poveikį darbuotojų psichologiniam motyvavimui.

Atliktu tyrimu taip pat siekta išsiaiškinta darbuotojų pasitenkinimą darbu ir ištikimybę įmonei. Buvo skaičiuojami kiekvieno laikotarpio - ikikrizinio, krizinio, pokrizinio - bendri skalės vidurkiai penkiabalėje sistemoje.

Tyrimas parodė, kad darbuotojų pasitenkinimas darbu aukščiausias buvo ikikriziniu laikotarpiu ir siekė 4,4 punkto iš 5 galimų. Kriziniu laikotarpiu darbuotojų pasi-

tenkinimas įmone sumažėjo 1,05 punkto ir siekė 3,35. Situacija ima gerėti pokriziniu laikotarpiu ir siekia 3,81 balo, tačiau visgi ikikrizinio darbuotojų pasitenkinimo darbu nepasiekia. Tai patvirtina anksčiau tyrimo gautus duomenis ir atitinka darbuotojų pasitenkinimą taikomomis motyvavimo priemonėmis kiekvienu ekonominiu laikotarpiu.

Tiriamųjų atsakymai parodė, kad ikikriziniu laikotarpiu jų lojalumas įmonei siekė 4,26 balo iš 5 galimų. Ekonomikos sunkmečio laikotarpiu šis rodiklis smuko 0,76 balo ir siekė tik 3,5 balo, t. y. žemiausias rodiklis tarp nagrinėtų laikotarpių. Pokriziniu laikotarpiu situacija gerėja ir šis rodiklis siekia 3,81 balo.

Darbuotojų ištikimybės įmonei situacija yra panaši į darbuotojų pasitenkinimą darbu. Ikikriziniu laikotarpiu lojalumas įmonei yra aukščiausias, o užklupęs sunkmetis sumažina darbuotojų norą dirbti įmonėje. Pasibaigus krizei situacija yra geresnė, tačiau reikia taikyti daugiau motyvavimo priemonių, jei norima vėl pasiekti ikikrizinį laikotarpį.

Ryšiai. Tyrimu buvo siekta nustatyti ar yra ryšiai tarp pasitenkinimo darbu, ištikimybės įmonei ir taikomų motyvavimų priemonių (psichologinių ir materialinių). Ryšiai tarp šių trijų veiksnių buvo vertinami atskirais laikotarpiais – ikikriziniu, krizės ir pokriziniu laikotarpiu. Tam, kad būtų įvertinti ryšiai buvo naudojamas Spirmeno (Spearman) koreliacijos koeficientas. Hipotezių tikrinimui pasirinkti du reikšmingumo lygmenys: 0,01 ir 0,05. Skirtumai buvo laikomi statistiškai reikšmingi, kai p – reikšmė $< 0,01$ arba p – reikšmė $< 0,05$.

Ikikriziniu laikotarpiu nustatyti reikšmingi koreliacijos ryšiai tarp pasitenkinimo darbu ir ištikimybės įmonei. Spirmano koreliacijos koeficientas (Spearman's rho) $rs = 0,423$, vadinasi ryšys tarp pasitenkinimo darbu ir ištikimybės darbu yra reikšmingas ir galima teigti, kad mažėjant pasitenkinimui darbu, mažėja ir darbuotojo ištikimybė įmonei. Ikikriziniu laikotarpiu analizuojant gautus rezultatus pastebėtas ryšys tarp materialinių motyvavimo priemonių ir ištikimybės įmonei. Spirmano koreliacijos koeficientas (Spearman's rho) $rs = 0,288$. Taigi galima teigti, kad mažinant arba didinant materialines motyvavimo priemones, ištikimybė įmonei taip pat gali didėti arba mažėti. Tačiau šie ryšiai tiriant krizinį arba pokrizinį laikotarpį pastebėti nebuvo. Galima daryti išvadą, kad ikikriziniu laikotarpiu darbuotojus likti įmonėje labiausiai motyvavo materialinės priemonės.

Krizės laikotarpiu nustatytas reikšmingas koreliacijos ryšys tarp pasitenkinimo darbu ir ištikimybės įmonei. Spirmano koreliacijos koeficientas (Spearman's rho) $rs = 0,686$. Šiuo atveju ryšys netgi stipresnis, nei buvo ikikriziniu laikotarpiu. Taip pat, analizuojant ryšius buvo pastebėtas reikšmingas koreliacijos koeficientas (Spearman's rho) $rs = 0,273$ tarp psichologinių motyvavimo priemonių ir pasitenkinimo darbu. Vadinasi psichologinės priemonės įtakoja pasitenkinimą darbu ekonomikos sunkmečio laikotarpiu. Taigi įmonės turėtų atitinkamai daugiau taikyti psichologinių motyvavimo priemonių, tačiau reikia nenuvertinti ir materialinių paskatų, nes tyrimas atskleidė, kad vis dėlto svarbiausia darbuotojo motyvavimo priemone išlieka geras darbo užmokestis.

Pokriziniu laikotarpiu taip pat nustatytas ryšys tarp pasitenkinimo darbu ir ištikimybės įmonei - Spirmano koreliacijos koeficientas (Spearman's rho) $rs = 0,570$.

IŠVADOS

1. Motyvacija - elgesio skatinimo sistema, kurią veikia įvairūs motyvai ir įtakoja darbuotojų siekis patenkinti savo poreikius. Motyvuojant darbuotoją reikia taikyti išorinius ir vidinius motyvavimo veiksnius, o motyvacijos efektyvumą lemia ir tinkamas motyvavimo sistemų taikymas.
2. Darbuotojo motyvacijos stiprumą lemia įvairios materialinės ir psichologinės atlygio priemonės. Tačiau stipriausia motyvavimo priemone išlieka darbo užmokestis. Tačiau, verta pabrėžti, kad norint turėti motyvuotą darbuotoją, įmonėje reikalinga derinti kompleksines atlygio priemones, taip pat atsižvelgti į individualias darbuotojo savybes ir darbuotojo poreikius.
3. Tyrimas atskleidė, kad darbuotojų pasitenkinimas darbu ir darbuotojų ištikimybė įmonei krizės laikotarpiu ženkliai sumažėjo. Taip pat sumažėjo visų taikytų psichologinių ir materialinių priemonių taikymas. Taigi, galima daryti išvadą, kad kriziniu laikotarpiu įmonės susiduria su naujais iššūkiais ir iš naujo turi pažūrėti į darbuotojų motyvaciją ir taikyti tas motyvavimo priemones, kurias pajėgia šiuo laikotarpiu, siekdamos didinti pasitenkinimą ir lojalumą.
4. Siekiant gerinti darbuotojų motyvavimą įmonėse, pagrindinė materialinė priemonė yra atlyginimo kėlimas. Prie darbo užmokesčio įmonės skirdamos priedus ir premijas taip pat pakeltų darbuotojų pasitenkinimą taikomomis priemonėmis. Tai rodo, kad piniginiai paskatiniai darbuotojams užima svarbiausią reikšmę. Tačiau taip pat darbuotojus tinkamai motyvuotų, jei įmonės suteiktų galimybę tobulinti savo įgūdžius, kelti kompetenciją ir skirtų galimybę dalyvauti mokymuose.
Tyrimo analizė leidžia teigti, kad:
5. Hipotezė, kad taikomos materialinės motyvavimo priemonės turi ryšius su darbuotojų pasitenkinimu nepasitvirtino - atlikta analizė neparodė koreliacijos ryšių tarp šių veiksnių.
6. Hipotezė, kad taikomos psichologinės motyvavimo priemonės turi ryšį su darbuotojų pasitenkinimu darbu pasitvirtino iš dalies. Reikšmingas koreliacinis ryšys tarp šių veiksnių pastebėtas kriziniu laikotarpiu. Taigi, galima teigti, kad užklupus ekonomikos sunkmečiui ir sumažėjus įmonių galimybei motyvuoti darbuotojus materialiai, įmonės turėtų stengtis skirti daugiau psichologinių motyvavimo priemonių, kad darbuotojai jaustųsi ramiai dėl darbo vietos ir būtų patenkinti atliekamu darbu.
7. Hipotezė, kad darbuotojų pasitenkinimas darbu turi ryšį su darbuotojų ištikimybė įmonei pasitvirtino. Tyrimas parodė, kad kiekvienu ekonominiu laikotarpiu (ikikriziniu, kriziniu ir pokriziniu) yra reikšmingas koreliacinis ryšys tarp šių veiksnių. Taigi, galima teigti, kad augant ar mažėjant darbuotojų pasitenkinimui, auga arba mažėja ir darbuotojų ištikimybė įmonei. Todėl svarbu skatinti darbuotojų pasitenkinimą darbu materialinėmis ir psichologinėmis motyvavimo priemonėmis, tokiu būdu įmonė galės išlaikyti lojalius darbuotojus ir nekils darbuotojų kaitos problema.

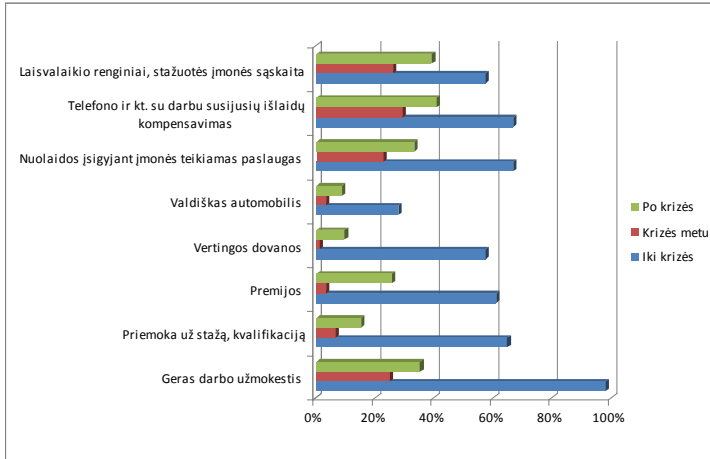
REKOMENDACIJOS

1. Kriziniu laikotarpiu, sumažėjus įmonių galimybėms materialiai motyvuoti darbuotojus, yra svarbu daugiau taikyti psichologinių motyvavimo priemonių, nes

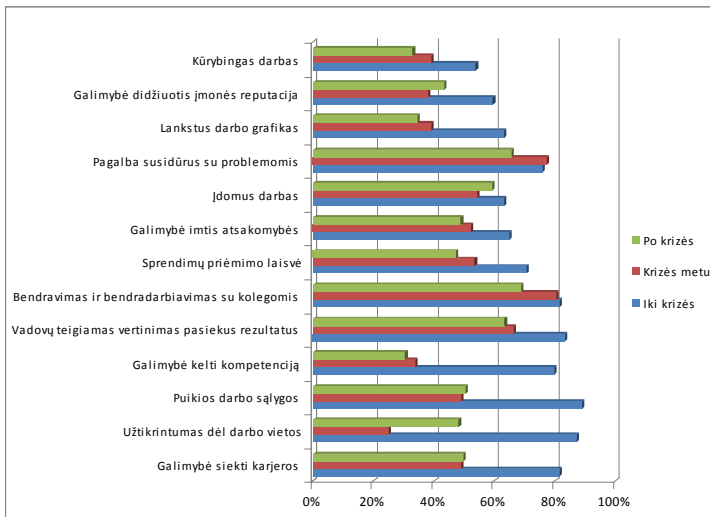
būtent šiuo laikotarpiu šių priemonių svarba išauga. Ypatingai svarbu, kad sunkmečio laikotarpiu darbuotojas jaustųsi ramus dėl savo darbo vietos.

- Kiekvienu ekonomikos laikotarpiu (ikikriziniu, kriziniu ir pokriziniu) darbuotojų pasitenkinimas darbu lemia jo ištikimybę įmonei. Vadinasi, įmonių vadovai, siekdami išvengti darbuotojų kaitos, turi stengtis patenkinti jų poreikius, taikydami įvairias materialines ir psichologines priemones.

PRIEDAI

1 pav. Įmonėje taikytos materialinės motyvavimo priemonės kiekvienu laikotarpiu

2 pav. Įmonėje taikytos psichologinės motyvavimo priemonės kiekvienu laikotarpiu

LITERATŪRA

1. Asad, S.; Dainty, A. R. J. Job motivational factors for disparate occupational groups within the UK construction sector: a comparative analysis. *Journal of Construction Research*. 2005, 6(2): 223–236.
2. Attridge, M. Measuring and managing employee work engagement: a review of the research and business literature. *Journal of Workplace Behavioral Health*. 2009, 24: 383–398.
3. Aworemi, J. R.; Abdul-Azeez, I. A.; Durowoju, S. T. An Empirical Study of the Motivational Factors of Employees in Nigeria. *International Journal of Economics and Finance*. 2011, 3(5): 227 – 233.
4. Baršauskienė, V.; Almonaitienė, J.; Lekavičienė, R.; Antinienė, D. *Žmonių santykiai organizacijose*. Kaunas: Technologijos, 2010.
5. Bartkus, E. V. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros prognozės Lietuvoje ekonominės krizės pradžioje. *Ekonomika ir vadyba*. 2010, 15: 390 – 396.
6. Bernatonytė, D.; Vilkė, R.; Keizerienė, E. Ekonominės krizės poveikio Lietuvos smulkių ir vidutinių įmonių socialinei atsakomybei kryptys. *Ekonomika ir vadyba*. 2009, 14: 229 – 236.
7. Bilevičienė, T.; Janušauskas, S. *Statistinių metodų taikymas rinkos tyrimuose*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
8. Blaskova, M.; Grazulis, V. *Motivation of human potential: theory and practice*. Monograph. Vilnius: Leidybos centras, 2009.
9. Breiter, D.; Tesone, D. V.; Leeuwen, D. V.; Rue, V. An analysis of hotel employees' motivation using Kovach's ten factor model. *Journal of human resources in hospitality and tourism*. 2002, 1(4): 63 – 77.
10. Buech, V. I. D.; Michel, A.; Sonntag, K. Suggestion systems in organizations: what motivates employees to submit suggestions? *European Journal of Innovation Management*. 2010, 13(4): 507 – 525.
11. Elias, S. M.; Smith, W. L.; Barney, C. E. Age as a moderator of attitude towards technology in the workplace: work motivation and overall job satisfaction. *Behaviour & Information Technology*. 2012, 31(5): 453–467.
12. Eskildsen, J. K.; Kristensen, K.; Westlund, A. H. Work motivation and job satisfaction in the nordic countries. *Employee Relations*. 2004, 26(2): 122-136.
13. Fisher, C. D.; Yuan, X. Y. What motivates employees? A comparison of US and Chinese responses. *The international journal of human resource management*. 1998, 9(3): 516 – 528.
14. Girdauskienė, L. Ar reikia kūrybinės organizacijos lyderiams ugdyti darbuotojų lojalumą? *Ekonomika ir vadyba*. 2011, p. 743 – 752.
15. Kotliarov, I. Mathematical modelling of human motivation: a vector hypothesis. *Panorama socioeconomic*. 2006, 24(033): 66 – 74.
16. Klupšas, F. *Gamybos darbuotojų motyvacijos stiprinimo aktualijos besikeičiančiomis sąlygomis*. Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2009, 19: 36-44.
17. Marcinkevičiūtė, L. *Lietuvos įmonių darbuotojų motyvavimo modelių ypatumai besikeičiančios rinkos sąlygomis*: daktaro disertacija: 03 S - vadyba ir administravimas. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2003.
18. Matzler, K.; Renzl, B. The relationship between inter personal trust, employee sa-

- tisfaction, and employee loyalty. *Total quality management and business excellence*. 2006, 17(10): 1261 – 1271.
19. Spasova, S. From motivation to well-being. *Studies in Business & Economics*. 2010, 5(3): 270-276.
 20. Stankevičienė, A.; Lobanova, L. *Personalo vadyba organizacijos sistemoje: mokomoji knyga*. Vilnius: Technika, 2006.
 21. Stringer, C.; Didham, J.; Theivananthampillai, P. Motivation, pay satisfaction, and job satisfaction of front-line employees. *Qualitative Research in Accounting & Management*. 2011, 8(2): 161-179.
 22. Šalkauskienė, L.; Stankevičienė, J.; Gedvilienė, M. Darbuotojų motyvavimo empirinis tyrimas Šiaulių miesto įmonių pavyzdžiu. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2006, 1(6): 156-162.
 23. Palidauskaitė, J. Motyvacijos unikalumas valstybės tarnyboje. *Viešojo politika ir administravimas*. 2007, 19: 33 – 45.
 24. Robbins, S. P. *Organizacinės elgsenos pagrindai*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2003.
 25. Vaitkuvienė, L.; Balvočiūtė, R.; Stoškus, S. The Comparative Analysis of Employee Motivation Tools: the Case of Lithuanian and Swedish Manufacturing Companies. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. 2010, 54: 97 – 114.
 26. Viningienė, D.; Ramanauskas, J. Motyvacijos ir pasitenkinimo darbu sąsajos žmoniškųjų išteklių valdyme Klaipėdos ir Kaliningrado įmonėse. *Management theory and studies for rural business and infrastructure, Scientific journal*. 2012. 33: 104 – 112.
 27. Zakarevičius, P. *Pokyčiai organizacijose: priežastys, valdymas, pasekmės*. Kaunas: VDU leidykla, 2003.
 28. Žaptorius, J. Darbuotojų motyvavimo sistemos kūrimas ir jos teorinė analizė. *Filosofija. Sociologija*. 2007, 18(4): 105-117.
 29. Westover, J. H.; Taylor, J. International differences in job satisfaction. The effects of public service motivation, rewards and work relations. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 2010, 59(8): 811 – 828.
 30. Westover, J. H.; Westover, A. R.; Westover, L. A. Enhancing long-term worker productivity and performance: The connection of key work domains to job satisfaction and organizational commitment. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 2009, 59(4): 372-387.

EMPLOYEE MOTIVATION PRE-CRISIS, CRISIS AND POST-CRISIS PERIOD IN SMALL AND MEDIUN SIZED ENTERPRISES

Aušra Žubikaitė

Mykolas Romeris University

Summary

Subject of this thesis is relevant because the study of employee motivation is important and could help to find out what drives employees to work more efficiently and achieve good results. Such studies may indicate how to achieve the greatest motivation at the low-

est cost, which is especially useful for companies in times of crisis. Also, the investigation of motivation in different economic times could help to determine which measures are most effective in pre-crisis, crisis and post-crisis period. There are problems related to the topic - should employers during economic crisis have to apply the same motivation measures despite crisis or need to find new motivation measures, which reflect the current situation? Also, motivation studies that compare the reasoning and application of motivational measures against the crisis, during the crisis and after crisis are new topic and should be further investigated. The aim is to analyze and compare the motivation and the evolution of small-and medium-sized tourism enterprises pre-crisis, crisis and post crisis period.

Work assessed motivation pre-crisis, crisis and post-crisis period in small and medium-sized tourism enterprises, also compared relationships between motivation during different economic periods, job satisfaction and employee loyalty to companies, finally provide suggestions how to improve motivation of employees in enterprises. The theoretical part analyzes concepts of the motivation, job satisfaction and loyalty, motivation tools in small and medium-sized enterprises. The empirical part shows research methodology, survey analysis and summary of the study. The result shows that the economic crisis significantly reduces the measures of motivation, employee's satisfaction and loyalty to their work. After the crisis the situation is improving, but does not reach the pre-crisis period, so companies have to pay more attention to motivation of employees. It also confirmed the hypothesis that job satisfaction has a connection with employee loyalty, partially confirming the hypothesis that psychological measures affect employee job satisfaction and deny the hypothesis that the material measures have a relationship with job satisfaction.

Study allows make recommendations. During crisis period, it is important to make greater use of psychological motivation, because during this period increases the importance of psychological motivation measures. In every economic period, job satisfaction is determined by its loyalty to the company. Thus, corporate executives, in order to avoid staff turnover must strive to meet their needs, using a variety of material and psychological motivation measures.

Keywords: *employee motivation, job satisfaction, loyalty, motivation tools, pre-crisis, crisis, post-crisis period.*

Mokslinės minties šventė 2013. Studentų moksliniai pranešimai. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2013. 238 p.

ISSN 1822-993X (print)

ISSN 2335-7835 (online)

Prieš Jūsų akis penkioliktosios „Mokslinės minties šventės“ 2013 recenzuojamas studentų mokslinių straipsnių rinkinys. Visus metus studentai generavo idėjas, dalinosi jomis su kolegomis, dėstytojais, atliko tyrimus, kurių rezultatus pristato savo pirmuosiuose mokslo straipsniuose. Leidinyje pateikiami geriausi Mykolo Romerio universiteto studentų mokslo darbai, kuriuos atrinko tarpfakultetinė mokslininkų redaktorių kolegija.

Leidinyje spausdintas pagal autorių pateiktus rankraščius. Leidinio kalba neredaguota.

MOKSLINĖS MINTIES ŠVENTĖ 2013

Mokslinės konferencijos pranešimai

Viršelio dizainas *Simas Paukštys*

Maketavo *Romanas Tumėnas*

SL 585. 2013 03 04. 22,18 leidyb. apsk. l.

Tiražas 60 egz. Užsakymas 18 790

Išleido Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitae Litera“

Kurpių g. 5–3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt

Prieš Jūsų akis penkioliktosios „Mokslinės minties šventės“ 2013 recenzuojamas studentų mokslinių straipsnių rinkinys. Visus metus studentai generavo idėjas, dalinosi jomis su kolegomis, dėstytojais, atliko tyrimus, kurių rezultatus pristato savo pirmuosiuose mokslo straipsniuose. Leidinyje pateikiami geriausi Mykolo Romerio universiteto studentų mokslo darbai, kuriuos atrinko tarpfakultetinė mokslininkų redaktorių kolegija.

Prof. dr. Inga Žalėnienė
Mokslo ir tarptautinių ryšių prorektorė